

निर्णय नं. ८३०६

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
दे.पु.इ.नं. ०६५-DF-००३०
फैसला मिति: २०६६।१०।१४।५
मुद्दा :- मोही कायम ।

पुनरावेदक वादी: धनुषा जिल्ला जनकपुर नगरपालिका वडा
नं. ८ बस्ने विष्णुदेव राउत कुर्मी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुर

शुरु फैसला गर्ने :-

कार्यालय प्रमुख श्री अच्युतानन्द पोखरेल
पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या. श्री नन्दराज अधिकारी

मा.न्या. श्री ऋषिराज मिश्र

- सक्षम निकायमा नगएको भनी क्षेत्राधिकारको प्रश्न उठाई खारेज भएको अवस्थालाई दावीको विषयमा अन्तिम फैसला भएको भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- पुनरावेदन अदालतको प्रादेशिक क्षेत्राधिकारभित्र रहेका अन्य कुनै निकाय वा अधिकारीले गरेको फैसला वा अन्तिम आदेशउपर पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्नसक्ने अर्थ गर्ने हो भने अन्य ऐनमा पुनरावेदन लाग्ने निकाय वा अदालतको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्नुको सान्दर्भिकता नरहने ।
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ र गुठी संस्थान ऐन, २०३३ अलग-अलग विषयका स्वतन्त्र ऐन भएका कारण गुठी संस्थान ऐनले न्याय प्रशासन ऐनको कानूनी व्यवस्थालाई इङ्गीत गरेको अवस्थामा बाहेक गुठी संस्थान ऐन,

२०३३ अनुरूप भएका काम कारवाहीको सन्दर्भमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को व्यवस्था आकर्षित हुन्छ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदन तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेवप्रसाद यादव र श्री लक्ष्मीबहादुर निराला
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू रामप्रसाद गौडेल, ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल तथा हेमराज सुवेदी
अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६०, नि.नं.७२८७,
पृ.८६४

सम्बद्ध कानून:

- अदालती बन्दोवस्तको ८५ नं.
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१)
- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को ३९(१), (२) २५, ३५

फैसला

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ: सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ (१) (घ) बमोजिम संयुक्त इजलासको मिति २०६५।११।१६ को निर्णयअनुरूप यस इजलासमा पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्न बमोजिम छ :-

गुठी संस्थान जनकपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय अधीनस्थ जि.ध.ज.पु.न.पा. वार्ड नं. ८(ख) कि.नं. १७६ को ३-०-१८ गुठी जिरायतको जग्गा हुँदा उक्त जग्गामध्ये सडक सो पूर्व, सहदेव सो उत्तर, राजेन्द्र सो पश्चिम, श्यामलाल पाठक सो दक्षिणको ०-२-१० जग्गा २०२९ सालदेखि कमाई आएको छु । कुतवाली पनि यस कार्यालयमा बुझाउँदै पनि आएको छु । मोहियानी हकको प्रमाणपत्र पाउन मैले यस कार्यालयलाई प्रतिवादी बनाई जि.भु.सु.का.मा उजूरी दिएकोमा सो मुद्दा तह-तह हुँदै जाँदा सर्वोच्च अदालतले मिति २०५२।११।४ गतेका दिन उजूरी नै खारेज गरेको छ । खारेजी निर्णयमा अवलम्बन गरेको अन्तरनिहित सिद्धान्त के छ भने

गुठी तैनाथी जग्गामा मोहीको हैसियतले कसैले जग्गा कमाएको रहेछ भने त्यस्तो जग्गाको मोहियानी हकको प्रमाणपत्र पाउनको लागि सम्बन्धित गुठी संस्थानमा निवेदन दिनु पर्दछ र त्यसरी पर्न आएको निवेदनउपर गुठी संस्थानले नै छानबिन गरी मोहियानी हकको प्रमाणपत्र दिने सिफारिशको आधारमा भूमिसुधार कार्यालयलाई पठाएपछि मात्र त्यस्तो सिफारिशको आधारमा भूमिसुधार कार्यालयले मोहियानी हकको प्रमाणपत्र दिन सक्छ भन्ने भएको निर्णयाधारमा र सो गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५, ३५ तथा गुठी (कार्य व्यवस्था) विनियम, ११, १२, १३ समेतको अधीनमा रही कानूनबमोजिम मोहियानीको प्रमाणपत्र पाऊँ भन्ने विष्णुदेव राउतले २०५३।७।१९ मा गुठी संस्थान गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयमा प्रस्तुत गरेको निवेदन पत्र ।

गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ बमोजिम गुठी तैनाथी जग्गा लिलाम बढाबढ गराई दर्ता गरी दिन सक्नेछ भन्ने समेत व्यवस्था छ भने दफा ३५ मा भू-वहाल लागेको वा घर बनाई बसेको जग्गामा संस्थानले तोकेबमोजिमको दस्तूर लिई मोहियानीमा दर्ता गरी दिन सक्नेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था छ । यो जग्गामा दफा ३५ ले निर्दिष्ट गरेबमोजिमको अवस्था समेत विद्यमान भएको नहुँदा संस्थानले कानूनबमोजिम कूत कबुलियत गरी जग्गा कमाउन दिएको समेत नहुँदा निवेदन लाग्न नसक्ने भई खारेज हुने ठहर्छ । तसर्थ यो कि.नं. १७६ को जग्गा लिलाम बढाबढ गरी दर्ता गरी दिने सम्बन्धमा सूचना हुन सिफारिशसहित गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा पठाउने समेत ठहराई आज यो निर्णय पर्चा गरी दिँँ भन्ने गुठी संस्थान शाखा कार्यालय जनकपुरका कार्यालय प्रमुखले २०५७।४।२५ मा गरेको निर्णय ।

गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा मोहीको परिभाषा नलेखिएबाट र मोहीको दायित्व जस्तो कुराहरू उल्लेख नभएबाट भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा रहेको मोहीको परिभाषा भित्रको मोही

निवेदक हो होइन, जाँची बुझी निर्णय गर्नुपर्नेमा गरिएको छैन । २०२९ सालदेखि गुठी संस्थानलाई कूत बुझाई जग्गा भोग गरी आएको र विपक्षी गुठी संस्थानले म उपर धनुषा जिल्ला अदालतमा २०४५ सालदेखि २०५३ सालसम्मको कूत बाली माग गरी मुद्दा समेत दिएको तथ्यबाट विपक्षी गुठीको जग्गा मैले दफा ३५ बमोजिम कमाएको कुरा प्रमाणित रहेको छ । पुनरावेदकले मोही प्रमाणपत्र पाउन कारवाही चलाएको उक्त जग्गा गुठी तैनाथी जग्गा होइन । उक्त जग्गा गुठी अधीनस्थ जग्गा हो । गुठी अधीनस्थ जग्गामा मोही हुने स्पष्ट व्यवस्था छ । गुठी संस्थान शाखा कार्यालय जनकपुरले २०५७।४।२५ मा गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी दावीअनुसार मोही प्रमाणपत्र पाऊँ भन्ने २०५६।२।११ मा पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा परेको वदीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं. १९३३ को मुद्दामा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको हुँदा यस मुद्दामा पनि अ.वं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४६ अनुसार प्रत्यर्थी भिकाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरको २०५६।१०।३० को आदेश ।

यी पुनरावेदकले गुठी संस्थानमा मोहीको प्रमाणपत्र सम्बन्धमा कारवाही नचलाई भूमिसुधार कार्यालयमा कारवाही चलाएको कारणले फिराद दावी नै खारेज हुने गरी फैसला भएपश्चात् पुनः सोही विषयमा गुठी संस्थान शाखा कार्यालय जनकपुरमा निवेदन दिएको देखिन्छ । एकै विषयमा पटक-पटक मुद्दा नदोहोरियोस् भनी मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको महलको ६५ नं.ले प्राङ्गन्यायको सिद्धान्त कायम गरी अड्डामा मुद्दा परी फैसला भएपछि सो फैसलाउपर ऐन बमोजिमको पुनरावेदन नभई सोही मुद्दाका उसै भगडियाको नाउँको फिरादपत्र लिई सुन्न हुँदैन । लिएको भए पनि खारेज गरी दिनुपर्छ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिँदा यसमा गुठी संस्थान शाखा कार्यालयले निवेदन लाग्न नसक्ने भई खारेज हुने ठहर्छ भनी मिति २०५७।४।२५ मा गरेको निर्णय

पर्चा मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरको २०६०।४।१९ को फैसला।

पुनरावेदन अदालत जनकपुरले फैसला गर्दा अ.वं. ८५ नं. को व्याख्या नै त्रुटि गरी गरिएको छ। यहाँ अ.वं. ८५ नं. को मनसायले प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यसँग सामञ्जस्यता राख्दैन। फैसला आधारमा उल्लिखित देपु.नं. ७३९ को मुद्दामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसलाले प्रस्तुत मुद्दाको शुरु निवेदनमा म निवेदकले साधिकार निकायमा गरेको मागबमोजिमको दावी राख्न रोकेको छैन। उक्त फैसलाले सो मुद्दामा भूमिसुधार कार्यालयमा चलाएको कारवाहीलाई अनाधिकार भनेको कारणले साधिकार निकायमा चलाएको कारवाहीलाई अन्यथा भन्न मिल्ने होइन। अ.वं. ८५ नं.को मनसाय हेर्दा समेत पूर्वको अनाधिकार कारवाही समेतलाई आधार मानी पछिल्लो साधिकार कारवाहीलाई दोहोरो कारवाही मानिने उक्त ऐनको मनसाय कदापि होइन। अ.वं. ८५ नं. र प्राडन्यायको सिद्धान्त साधिकार निकायमा चलाएको दोहोरो कारवाहीउपर रोक लगाउनका लागि नरहेको निर्विवाद छ। मिति २०६०।४।१९ को फैसलामा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको ८५ नं. तथा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३५ को व्याख्या तथा प्रयोगमा त्रुटि गरिएकोले बदरयोग्य रहेको हुँदा प्रस्तुत निवेदनपत्रबाटै दोहोर्न्याउने निस्सा प्रदान गरी यो निवेदन पत्रलाई पुनरावेदन सरह दर्ता गरी शुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर वातिल गरी इन्साफ प्रदान गरिपाउँ भन्ने वादी विष्णुदेव राउतको २०६०।१।१९ मा यस अदालतमा दर्ता भएको निवेदन।

यसमा गुठी संस्थानमा मोहीको प्रमाणपत्र सम्बन्धमा कारवाही नचलाई भूमिसुधार कार्यालयमा कारवाही चलाएको कारणले फिराद दावी नै खारेज हुने गरी फैसला भएपश्चात् पुनः सोही विषयमा गुठी संस्थान शाखा, जनकपुरमा निवेदन दिएकोमा अ.वं. ८५ नं. को प्राडन्यायको

सिद्धान्तको आधारमा निवेदन लाग्न नसक्ने भनी खारेज गरेको गुठी संस्थान शाखा कार्यालय, जनकपुरको निर्णय पर्चालाई पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट सदर गरेको पाइन्छ। गुठी अधीनस्थ जग्गाको मोहीको प्रमाणपत्र सम्बन्धमा पक्ष गुठी संस्थानमा जानु पर्नेमा भूमिसुधार कार्यालयमा दिइएको फिराद दावी खारेज भएपश्चात् साधिकार निकाय गुठी संस्थानमा दिइएको निवेदनमा अ.वं. ८५ नं.को आधारमा खारेज हुने गरेको निर्णयलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६०।४।१९ को फैसलामा अ.वं. ८५ नं.को व्याख्यामा गम्भीर कानूनी त्रुटि भएको पाइदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) अनुसार मुद्दा दोहोर्न्याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको २०६१।१।२६ को आदेश।

यस सर्वोच्च अदालत समेतबाट उपयुक्त निकायमा नगई गुठी जग्गामा मोहियानी हक स्थापित गर्न अधिकार नभएको निकायमा दिएको उजुरी दावी लाग्न नसक्ने भन्ने आधारमा दावी खारेज हुने ठहराई भएको फैसलापश्चात् प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदकले गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय समक्ष निवेदन दिई पुनः कारवाही उठाएको देखिनाले पुनरावेदकले के कुन कार्यालयमा आफ्नो दावी प्रस्तुत गर्नुपर्ने भनी प्रस्तुत मुद्दामा अन्तर्निहित रहेको कानूनी व्याख्यासम्बन्धी प्रश्न र पुनरावेदकले पाउनु पर्ने उपचार सम्बन्धमा अदालती बन्दोवस्तको ८५ नं. एवं प्राडन्यायको सिद्धान्त समेतलाई मध्यनजर राखी निजको दावी सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा समावेश भएको जटिल कानूनी प्रश्नहरूको न्यायोचित व्याख्या गरी दावी सम्बन्धमा निर्णयसमेत पूर्ण इजलासबाट हुन उपयुक्त हुने देखिँदा प्रस्तुत मुद्दालाई सर्वोच्च अदालत नियमवाली, २०४९ को नियम ३(१)(घ) बमोजिम सर्वोच्च अदालत पूर्ण इजलाससमक्ष पठाई दिएको छ भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६५।१।१६ मा भएको निर्णय।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न सम्पूर्ण कागजातहरू अध्ययन गरी पुनरावेदन तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेवप्रसाद यादव र श्री लक्ष्मीबहादुर निरालाले पुनरावेदकलाई गुठी संस्थानले दावी जग्गाको मोही स्वीकार गरी २०३८ सालमै वाली बुझाउन पत्राचार गरेको छ, वाली सम्बन्धमा मुद्दा दिएको हुँदा गुठी संस्थानको आचरणबाट पनि पुनरावेदक मोही भन्ने देखिन्छ, गुठी संस्थान ऐनको दफा २७ ले गुठी संस्थानको अधीनस्थ जग्गामा मोही लाग्न सक्ने देखिन्छ, गुठी संस्थानको व्यवस्थापन सञ्चालक समितिले २०३०/१२/२८ मा निर्णय गर्दा गुठीको १५०० विगाहाभन्दा अरु जग्गामा मोही लगाउने भनी निर्णय गरेको छ, विवादित जग्गा उक्त १५०० विगाहाभित्र पर्दैन, प्रस्तुत विवादमा २ पटक उजूर गरिएको छैन, पहिले मोहीको सम्बन्धमा भूमिसुधार कार्यालयमा उजूर गरिएको र त्यो मुद्दाबाट क्षेत्राधिकारको प्रश्न उठाई गुठीमा जानुपर्ने भनी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सर्वोच्च अदालतबाट २०५२ सालमा स्वीकार गरिएको हुँदा पुनः फैसलाले औल्याइए अनुरूप गुठीमा निवेदन गरिएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा प्राङ्गन्यायको प्रश्न उपस्थित हुन सक्दैन, गुठी तैनाथी जग्गामा २०४९ सालपछि मोही लाग्न सक्तैन, तर सो भन्दा अगाडि मोही लाग्नसक्ने नै देखिन्छ, पुनरावेदकको दावी २०४९ साल भन्दा अगावैको हुँदा मोहीमा दावी गर्न मिल्छ, प्राङ्गन्यायको कुरा उठाई दावी खारेज गरेको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन भनी तथा प्रत्यर्थी गुठी संस्थान शाखा कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ताहरू रामप्रसाद गौडेल, ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल तथा हेमराज सुवेदीले पुनरावेदकको यसै विषयमा यसै विवादित जग्गाको सम्बन्धमा एकपटक मुद्दा परी अन्तिम निर्णय भैसकेको हुँदा पुनः उजूर गर्न प्राङ्गन्यायको

सिद्धान्तले मिल्दैन, प्रस्तुत विवादमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(२) बमोजिम गुठीका प्रशासकले निर्णय गरेको अवस्थामा पुनरावेदन लाग्नेमा सोअनुरूप प्रस्तुत विवादमा निर्णय नभएको हुँदा पुनरावेदन लाग्नै सक्तैन, पुनरावेदकले दिएको निवेदन एकपक्षीय भएको हुँदा मुद्दाको रूप लिएको पनि छैन, विवादित जग्गा गुठी तैनाथी जग्गा भन्ने निवेदनमा स्वीकार गरिएको र यस अदालतबाट भएको पूर्व फैसलामा समेत सो स्वीकारी सकिएको छ, त्यस्तो जग्गामा मोही कायम गर्ने वा नगर्ने गुठीको अधिकारको विषय हुँदा मोहीमा दावी गर्ने अधिकार हुँदैन, गुठी संस्थानले पुनरावेदकलाई मोही स्वीकार गरेकै छैन, अनाधिकार जग्गा भोग कब्जा गरेको भनी वालीमा दावी गरेको अवस्थालाई विपक्षीलाई मोही मानेको भन्न मिल्दैन, शुरु तथा पुनरावेदन अदालतले दावी खारेज गरेको फैसला मिलेको छ, सदर हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर एवम् मिसिलबाट देखिएको तथ्य एवम् यस अदालतबाट मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको आदेश समेतलाई विचार गर्दा निम्न प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखियो ।

- (१) प्रस्तुत विवादमा प्राङ्गन्यायको सिद्धान्त आकर्षित हुन्छ हुँदैन ?
- (२) गुठी संस्थान शाखा कार्यालयका कार्यालय प्रमुखले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन लाग्न सक्ने हो होइन ?
- (३) दावी खारेज हुने ठहराएको शुरु फैसला सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ?

२. प्रस्तुत मुद्दामा प्राङ्गन्यायको सिद्धान्त आकर्षित हुन्छ हुँदैन भन्ने प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा यी पुनरावेदकले यसै विवादित जग्गाको मोही कायम गरी पाउन भूमिसुधार कार्यालयमा दिएको निवेदन तह-तह हुँदै यस अदालतबाट २०५२/११/४ मा फैसला भैसकेपछि पुनः सोही विषयमा गुठी संस्थानमा

निवेदन गरेबाट यी पुनरावेदकलाई मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको ८५ नं.ले रोक्छ भन्ने विपक्षी तर्फबाट विद्वानहरूले बहसको क्रममा उल्लेख गर्नु भएको छ। पुनरावेदन अदालतको फैसलामा समेत सोही आधार उल्लेख गरिएको र प्रस्तुत मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान हुँदा समेत सोही विषयको व्याख्याको प्रश्न उठाइएको अवस्था छ। मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको महलको ८५ नं. को व्यवस्था हेर्दा - “अड्डामा मुद्दा परी फैसला भएपछि सो फैसलाउपर ऐन बमोजिमको पुनरावेदन नभई सोही मुद्दामा उसै भ्रगडियाको नाउँको फिरादपत्र लिई सुन्न हुँदैन। लिएको भएपनि खारेज गरिदिनु पर्छ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्था प्राडन्याय (Res judicata) को सिद्धान्त नजीक रहेको देखिन्छ।

३. प्राडन्याय (Res judicata) को सिद्धान्तलाई मुद्दामामिलामा एकपटक अन्तिम निर्णय भएपछि त्यसको अन्त्य (Finality of the case) हुनुपर्छ भन्ने सिद्धान्तसँग जोडेर हेरिन्छ। मुद्दामामिलाको सन्दर्भमा समान विवादमा एकपटक अन्तिम फैसला भएपछि पुनः सोही विवादमा मुद्दा गर्नबाट रोक लगाउने सिद्धान्तको रूपमा यसलाई लिइन्छ। यो सिद्धान्तले एउटै विषयमा पटक-पटक मुद्दा गर्नबाट रोक लगाई एकपटक भएको निर्णय/फैसलालाई सम्बन्धित पक्षले सम्मान र आदर गर्नुपर्ने अवधारणालाई स्वीकार गर्दछ। न्यायिक तथा अर्धन्यायिक निकायबाट कानूनबमोजिम भएका निर्णयको मर्यादा रहनु पर्दछ र मर्यादित रूपमा राख्नु पर्दछ। न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १९(१) मा “यो ऐन वा प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक मुद्दामा कुनै अदालत, निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णय अन्तिम हुनेछ र सो निर्णय मुद्दाका पक्षहरूलाई मान्न कर लाग्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था भएकोबाट पनि न्यायिक निर्णयको मर्यादा र पालना हुनुपर्ने विधायिकी अवधारणा उजागर हुन्छ।

४. न्यायिक निर्णयहरू सामान्य प्रशासनिक निर्णय वा सामान्य विचार अभिव्यक्ति जस्तो हुने नभई स्वभावतः न्यायिक मन र विवेकको प्रयोग गरी विवादको अन्त्य गर्ने शान्तिपूर्ण प्रक्रिया हो। त्यस्ता निर्णय कुनै व्यक्ति, समूह वा सिङ्गो समाजप्रति लक्षित हुनेहुँदा यस्ता निर्णयले कसैको अधिकार, कर्तव्य र दायित्व सिर्जना गर्दछन्। त्यसैले यस्ता निर्णयहरूलाई न्यायिक औपचारिकता निभाउने उद्देश्यले गरिएका वौद्धिक अभ्यासको रूपमा लिइनु हुँदैन। एकपटक कानूनबमोजिम न्यायिक निरूपण भैसकेको विषयमा पुनः पटक-पटक मुद्दा गर्न दिने हो भने न्यायिक निर्णयको मर्यादा र पालनामा प्रश्न चिन्ह उठ्नुको साथै विवाद अन्तहिन हुन जाने र त्यसले न्यायिक अराजकता र सामाजिक अस्तव्यस्तताको स्थिति सिर्जना गर्दछ। यसको अतिरिक्त मुद्दाका पक्षहरू तथा अदालतले समेत एउटै विषय र समान तथ्यको उही मुद्दामा बारम्बार अलमलिनु पर्ने भई न्यायिक जटिलता उत्पन्न हुने, अनावश्यक रूपमा स्रोत, साधन र समयको दुरुपयोग हुने र समयको अन्तरालमा असंगत निर्णयहरू हुनसक्ने उत्तिकै खतरा रहन्छ। यी सबै असंगत कुराहरूलाई रोकी दावी गरिएको विषयमा सक्षम अदालतबाट कानूननू न्यायिक निरूपण भैसकेपछि सो निर्णयको आदर, सम्मान र पालनाको खातिर पुनः त्यही विवादको विषयलाई लिएर मुद्दा दिन रोक लगाउन प्राडन्यायको सिद्धान्तले बन्द ढोकाको रूपमा काम गर्दछ। तथापि यो सिद्धान्तले कानूनबमोजिम पुनरावेदन गर्न पाउने पुनरावेदकीय मार्गलाई भने निस्तेज गर्न सक्दैन। मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको ८५ नं. को प्रावधान पनि यसै कुरामा आधारित भएको देखिन्छ। मुद्दामामिलामा प्राडन्यायको सिद्धान्त आकर्षित हुन केही खास अवस्थाहरू विद्यमान हुनुपर्ने विकसित विधिशास्त्रीय अवधारणा छ, जसलाई निम्न रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ:-

(क) पहिले दायर भएको र पछि दिइएको मुद्दामा दावीको विषय समान हुनुपर्ने,

- (ख) पहिले दायर भएको र पछि दिइएको मुद्दामा मुद्दा गर्नुपर्ने कारण र मागिएको उपचार समान हुनुपर्ने,
- (ग) पहिले दायर भएको र पछि दिइएको मुद्दामा मुद्दाका पक्षहरूको अवस्था र हैसियत समान हुनुपर्ने,
- (घ) पहिलेको कारवाहीमा दावी गरिएको विषयमा अन्तिम निर्णय भएको हुनुपर्ने,
- (ङ) त्यस्तो निर्णय कानूनबमोजिम सक्षम निकाय / अदालतबाट भएको हुनुपर्ने,
- (च) पहिलेको मुद्दाको काम कारवाहीमा पक्षको तर्फबाट उचित प्रतिनिधित्व भएको हुनुपर्ने,
- (छ) पहिले दायर भएको मुद्दामा सम्बन्धित पक्षले सुनुवाइको पर्याप्त र उचित अवसर पाएको हुनुपर्ने ।

५. उपर्युक्त तत्वहरू विद्यमान भएमा यो सिद्धान्त आकर्षित हुनसक्ने देखिन्छ । प्रस्तुत विवादको सन्दर्भलाई हेर्दा यी पुनरावेदकले यसै विवादित जग्गाको सम्बन्धमा भूमिसुधार कार्यालयमा कारवाई चलाएकोमा उक्त मुद्दामा तह-तह हुँदै अन्ततः यस अदालतबाट यी पुनरावेदक शुरुमा नै गलत निकायमा भएको भन्ने आधारमा २०५२।११।४ मा दावी खारेज भएको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन आउँछ । उक्त मुद्दामा निवेदकले दावी गरेको विषयमा प्रवेश भई विवेचना हुन सकेको भन्ने देखिन आउँदैन । पुनरावेदकले चलाएको पहिलो कारवाहीमा प्रक्रियागत त्रुटिको कारण अर्थात् निज शुरुमा गलत क्षेत्राधिकारमा गएको कारण दावी नै खारेज भएको अवस्था हुँदा प्रस्तुत दावीको विषयमा मुद्दाको अन्तिम निर्णय भएको अवस्था देखिन आएन । दावीको विषय, पक्षको हैसियत, मागेको उपचार जस्ता कुराहरूमा विमतको अवस्था नभएपनि यस अदालतबाट २०५२।११।४ मा भएको फैसलाले विवादको निरूपण गरेको अवस्था नभई यी पुनरावेदक शुरुमा सक्षम निकायमा नगएको भनी क्षेत्राधिकारको प्रश्न उठाई खारेज भएको अवस्थालाई दावीको विषयमा

अन्तिम फैसला भएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकले चलाएको कारवाहीमा अ. वं. ८५ नं. अर्थात् प्राडन्याय (Res Judicata) को सिद्धान्त आकर्षित हुने भन्ने देखिन आएन ।

६. अब, गुठी संस्थान शाखा कार्यालयका कार्यालय प्रमुखले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्न सक्छ सक्दैन भन्ने दोस्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्दा प्रथमतः विद्यमान कानूनी व्यवस्थालाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ मा व्यवस्थित पुनरावेदन अदालतको अधिकारक्षेत्र सम्बन्धी व्यवस्थाको उपदफा (१) मा “पुनरावेदन अदालतलाई आफ्नो मातहतको जिल्ला अदालत र प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक आफ्नो प्रादेशिक क्षेत्राधिकारभित्र रहेका अन्य कुनै निकाय वा अधिकारीले मुद्दा मामिलामा गरेको शुरु फैसला वा अन्तिम आदेशउपर पुनरावेदन सुन्ने र कानूनबमोजिम साधक जाँच्ने अधिकार हुनेछ” भन्ने उल्लेख भई पुनरावेदन अदालतको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकारको सम्बन्धमा व्यवस्था भएको पाइन्छ । न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ अदालतहरूको स्थापना र अधिकारक्षेत्र व्यवस्थित गर्न र न्याय छिटो, कम खर्चिलो र सुलभ बनाउने उद्देश्यले तर्जुमा भएको भन्ने उक्त ऐनको प्रस्तावनाबाट देखिएकोले सो ऐन अदालतहरूको स्थापना र अधिकारक्षेत्रसँग सम्बन्धित विशेष ऐन भन्ने देखिन आउँछ । उक्त ऐन अन्य विषयमा बनेका विशेष ऐनहरूले गरेको व्यवस्थाको सम्बन्धमा तत्-तत् ऐनमा अन्यथा उल्लेख भएमा बाहेक आकर्षित हुन सक्तैन । त्यसमा पनि न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ को पुनरावेदन अदालतको अधिकारक्षेत्र सम्बन्धी व्यवस्थाको उपदफा (१) मा “प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा” भन्ने शब्दावलीबाट समेत यो कुराको बोध हुन्छ । अन्य विषय विषयमा बनेका ऐनहरूमा जे जुन कुरा लेखिए पनि न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा

८. बमोजिम पुनरावेदन अदालतको प्रादेशिक क्षेत्राधिकारभित्र रहेका अन्य कुनै निकाय वा अधिकारीले गरेको फैसला वा अन्तिम आदेशउपर पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्नसक्ने अर्थ गर्ने हो भने अन्य ऐनमा पुनरावेदन लाने निकाय वा अदालतको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्नुको सान्दर्भिकता नै रहँदैन। न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ र गुठी संस्थान ऐन, २०३३ अलग-अलग विषयका स्वतन्त्र ऐन भएका कारण गुठी संस्थान ऐनले न्याय प्रशासन ऐनको कानूनी व्यवस्थालाई इङ्गित गरेको अवस्थामा बाहेक गुठी संस्थान ऐन, २०३३ अनुरूप भएका काम कारवाहीको सन्दर्भमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को व्यवस्था आकर्षित हुन्छ भन्न मिल्दैन। यस अवस्थामा पुनरावेदन अदालतले गुठी संस्थान शाखा कार्यालयका कार्यालय प्रमुखले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्न सक्छ वा सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा भएको पुनरावेदनसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थातर्फ ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ।

७. गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा पुनरावेदन सम्बन्धमा दफा ३९ को उपदफा (२) मा व्यवस्था भएको पाइन्छ। सो ऐनको दफा ३९ को उपदफा (२) सोही दफाको उपदफा (१) सँग सम्बन्धित देखिँदा उपदफा (१) र (२) को व्यवस्थालाई उद्घृत गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ। जस अनुसार दफा ३९ को “गुठी घर वा जग्गा साविकबमोजिम दर्ता हुने” भन्ने व्यवस्थाको उपदफा (१) मा “गुठी तैनाथी जग्गा गुठी अधीनस्थ जग्गामा, गुठी अधीनस्थ जग्गा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा वा गुठीको घर वा जग्गा रैकरमा दर्ता भएको प्रमाणित हुन आएमा प्रशासकले वा प्रशासकको काम गर्ने प्रशासकीय प्रमुखले त्यस्तो गुठीको घर वा जग्गा साविकको गुठी तैनाथी जग्गा, गुठी अधीनस्थ जग्गा वा गुठी रैतानी नम्बरीमा नै दर्ता गर्न सक्नेछ। त्यसरी दर्ता भई सकेपछि सो घर वा जग्गाको पहिले दर्ता भएको लगत कट्टा हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको

देखिन्छ। त्यस्तै सोही दफाको उपदफा (२) को व्यवस्थामा “उपदफा (१) बमोजिम प्रशासकले वा प्रशासकको काम गर्ने प्रशासकीय प्रमुखले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझेन व्यक्तिगतले सो निर्णयउपर पैतीस दिनभित्र पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ।

८. उपरोक्त कानूनी व्यवस्था अनुसार गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(१) बमोजिम हुने गरी गुठी संस्थानका प्रशासकले वा प्रशासकको काम गर्ने प्रशासकीय प्रमुखले निर्णय गरेको अवस्थामा सम्म पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने कानूनी व्यवस्था देखिन्छ। सो बाहेकको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतलाई गुठी संस्थान ऐनले पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार प्रदान गरेको देखिन आएन। यस अदालत संयुक्त इजलासबाट पुनरावेदक प्रतिवादी सानु महर्जन विरुद्ध भिसा भन्ने सूर्यभक्ती श्रेष्ठ भएको निर्णय बदर मुद्दामा ...गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ को अधिकारक्षेत्र भित्र रही सो भित्रको विषयमा निर्णय गरेको खण्डमा मात्र पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने कुरा ऐ. ऐनको उपदफा २ ले प्रष्टरूपमा तोकेको हुँदा प्रस्तुत मोही नामसारी र कित्ता काटको विषय उक्त दफा ३९ को विषयवस्तु भित्र नपर्ने ... भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भैसकेको समेत देखिन्छ (नेकाप २०६०, नि.नं. ७२८७, पृ.८६४)। उक्त प्रतिपादित सिद्धान्तसँग प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा असंगत धारणा राख्नु पर्ने अवस्था र कारण छैन। यस अवस्थामा गुठी संस्थान शाखा कार्यालयका कार्यालय प्रमुखले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने देखिन आएन।

९. अब दावी खारेज हुने ठहराएको शुरु फैसला सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने अन्तिम प्रश्नको सन्दर्भमा विचार गर्नुपर्ने हुन आयो। यी पुनरावेदकले शुरु गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालयमा मोहियानी हक प्रदान गरिपाउँ भनी २०५३।७।१९ मा प्रस्तुत निवेदन दिँदा गुठी संस्थान

जनकपुर गुठी तहसील तथा खर्च कार्यालय अधीनस्थ जि.ध.ज.पु.न.पा. वा.नं. ढख कि.नं. १७६ को ३-०-१८ मध्ये ०-२-१० गुठी जिरायतको जग्गा २०२९ सालदेखि नै कमाई आएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गर्दै गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ र ३५ समेतको आधारमा मोहियानीको प्रमाणपत्र पाऊँ भनी दावी गरेको देखिएको छ। गुठी संस्थान शाखा कार्यालय जनकपुरबाट २०५७/४१२५/४ मा प्रस्तुत दावीको सम्बन्धमा निर्णय हुँदा गुठी जिरायत (गुठी तैनाथी) जग्गा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ बमोजिम बढाबढ गरेर मात्र व्यवस्था गर्न सक्ने र दफा ३५ बमोजिम भू-वहाल लागेको वा घर बनाई बसेको जग्गामा संस्थानले तोकेबमोजिमको दस्तूर लिई मोहियानीमा दर्ता गरी दिन सक्ने कानूनी व्यवस्था भएको र दफा ३५ को अवस्था विद्यमान नभई संस्थानले कुत कबुलियत गरी जग्गा कमाउन नदिएको भन्दै दावीको कि.नं. १७६ को जग्गा लिलाम बढाबढ गरी दर्ता गरिदिने सम्बन्धमा सूचना हुन सिफारिशसहित गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा पठाउने ठहर्‍याएको अवस्थालाई पुनरावेदकले चुनौती दिएको अवस्था छ।

१०. पुनरावेदकले विवादित जग्गामा मोहियानी हकको दावी गर्दा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ र ३५ बमोजिम मोहियानी हकको दावी गरेको देखिँदा दावीको विषयमा यी दुई दफामा भएका कानूनी व्यवस्थालाई आवद्ध गरी विचार गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ।

११. गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ मा गुठी तैनाथी जग्गाको बन्दोवस्त सम्बन्धी व्यवस्था भएको देखिएको र यस अदालतबाट २०५२/११/४ मा भएको फैसलाबाट समेत विवादित जग्गा गुठी तैनाथी भन्ने देखिँदा त्यसतर्फ थप विवेचना गरिरहनु परेन। पुनरावेदकले आधार लिएको गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ मा व्यवस्था भएको गुठी तैनाथी जग्गाको सम्बन्धमा गुठी संस्थान ऐन,

२०३३ मा २०४९/१०/५ मा भएको दोस्रो संशोधनले साविकमा भएको मोहियानीसम्बन्धी व्यवस्थालाई संशोधन गरी अन्त्य गरेको देखिन्छ। उक्त संशोधित दफा २५ को उपदफा (१) मा “गुठी तैनाथी जग्गा संस्थान आफैले खेती गर्न वा लिलाम बढाबढ गराई दर्ता गरिदिन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिएबाट केवल गुठी तैनाथी जग्गा लिलाम बढाबढ गराई दर्ता गरिदिन सक्ने व्यवस्था भएको देखिन आउँछ। पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले विवादित जग्गामा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा दोस्रो संशोधन हुनुपूर्वकै दावी भएको हुँदा साविक व्यवस्थालाई इङ्कित गर्नु भएको हुँदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा दोस्रो संशोधन हुनु पूर्वको व्यवस्थातर्फ पनि दृष्टिगोचर गर्नु उपयुक्त नै हुने देखिन्छ। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा दोस्रो संशोधन हुनु पूर्वको दफा २५ मा गुठी तैनाथी जग्गाको बन्दोवस्तसम्बन्धी व्यवस्थाको उपदफा (१) “गुठी तैनाथी जग्गा संस्थानले आफै खेती गर्न वा मोहियानीमा अरुद्वारा खेती गर्न दिन सक्नेछ।” भन्ने कानूनी व्यवस्था भई गुठी तैनाथी जग्गा मोहियानीमा कमाउन दिन सकिने व्यवस्थालाई समावेश गरेको देखिँदा प्रस्तुत विवादको विषयमा सो कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुने वा नहुने भन्ने सम्बन्धमा प्रस्तुत दावी पहिलेको दावीकै निरन्तरता हो, होइन भन्नेतर्फ विचार गर्नुपर्ने हुन्छ।

१२. यी पुनरावेदकले यसै विवादित जग्गाको मोही कायम सम्बन्धमा भूमिसुधार कार्यालयमा दिएको निवेदन तह-तह हुँदै यस अदालतबाट मिति २०५२/११/४ मा खारेज भएको अवस्था छ। यस अदालतबाट यी पुनरावेदकको उक्त निवेदनउपर कारवाही गर्नु भनी गुठीमा पठाएको भन्ने नदेखिएको, साथै पुनः कारवाही चलाउन साधिकार निकायमा जानु भनी आदेश दिएको अवस्था देखिँदैन। केवल दावी खारेज गर्ने सम्बन्धमा विवेचना गरेकोसम्म देखिन्छ। यस अवस्थामा पुनरावेदकले विवादित जग्गाको

मोहियानी हक प्रदान गरिपाऊँ भनी २०४९ सालमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा भएको दोस्रो संशोधन हुनु अगावै दिएको निवेदनकै निरन्तरताको रूपमा प्रस्तुत निवेदन रहेको भन्ने देखिन आएन ।

१३. गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा २०४९/१०/५ मा भएको दोस्रो संशोधनले दफा २५ मा भएको गुठी तैनाथी जग्गा मोहियानीमा दिनसक्ने व्यवस्थालाई पूर्णरूपमा संशोधन गरी संस्थान आफैले खेती गर्न वा लिलाम बढाबढ गराई दर्ता गरी दिनसक्ने व्यवस्थालाई अपनाएको देखिन्छ । सोही व्यवस्था बमोजिम नै शुरु गुठी संस्थान शाखा कार्यालयले विवादित कि.नं. १७६ को जग्गा लिलाम बढाबढ गरी दर्ता गरी दिने सम्बन्धमा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा सिफारिश गरी पठाउने ठहर्‍याएको प्रचलित कानून अनुरूप नै निर्णय गरेको भन्ने देखिन आउँछ । पुनरावेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेअनुरूप निजलाई यस अदालतको पूर्व खारेजी फैसलाले गुठी संस्थानमा जानु भनी आदेश दिएको नदेखिएको अवस्थामा निजले पहिले कारवाही चलाएको निवेदनको अस्तित्व समाप्त भैसकेको र निजले २०५३/७/१९ मा दिएको पछिल्लो अर्थात् प्रस्तुत मुद्दाको निवेदनबाट नयाँ अध्यायको शुरुवात भएको देखिन्छ । पुनरावेदकले पछिल्लो पटक निवेदन दिँदाको अवस्थामा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २५ मा व्यवस्थित कानूनी संरचनाले पुनरावेदकले दावी गरेको जग्गामा मोहियानी कायम हुनसक्ने अवस्थाको सिर्जना गरेको देखिन आएन ।

१४. अब पुनरावेदकले आधार लिएको गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३५ को व्यवस्था तर्फ दृष्टिगत गर्नुपर्ने देखियो । उक्त दफामा व्यवस्थित दस्तूर लिई मोहियानीमा दर्ता गर्ने सम्बन्धी विषयको उपदफा (१) मा “यो ऐन प्रारम्भ हुनुभन्दा अघि गुठी जग्गामा भू-बहाल लगाई आएकोमा भू-बहालवालाले मोहियानीमा दर्ता गराउन चाहेमा संस्थानले तोके बमोजिम

दस्तूर लिई मोहियानीमा दर्ता गरिदिन सक्नेछ ।” भन्ने व्यवस्था भई सोही दफाको उपदफा (२) मा “यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका वखत संस्थानको स्वीकृति नलिई कसैले गुठी जग्गामा घर बनाई सकेको रहेछ भने त्यस्तो जग्गा संस्थानले तोकेबमोजिम दस्तूर लिई मोहियानीमा दर्ता गरिदिन सक्नेछ ।” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्था अनुसार विवादित कि.नं. १७६ को जग्गामा मोहियानीमा दावी गर्दा सो जग्गामा गुठी संस्थानले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ प्रारम्भ हुनुभन्दा अघि भू-बहाल लगाएको हुनु अनिवार्य देखिन्छ । अर्कोतर्फ भू-बहाल नलगाएको भए पनि त्यस्तो जग्गामा घर बनाएको अवस्था हुनुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ । तर विवादित जग्गामा गुठी संस्थानले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ प्रारम्भ हुनुभन्दा अघि भू-बहाल लगाएको वा पुनरावेदकले घर बनाई सकेको भन्न सकेको र त्यससम्बन्धी प्रमाण पेश गर्न सकेको अवस्था छैन । तथापि यो कानूनी व्यवस्थाले गुठी संस्थानलाई वाध्य बनाएको नदेखिई “मोहियानीमा” दर्ता गरिदिन सक्ने तजविजी अधिकार दिएको अवस्था छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुरूप पनि विवादित जग्गामा हाल आएर मोहियानी कायम हुन सक्ने अवस्थाको देखिन आएन ।

१५. अतः माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार प्रस्तुत निवेदन मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको ८५ नं. विपरीत भन्ने देखिन नआए पनि प्रस्तुत निवेदन गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा भएको दोस्रो संशोधनले गुठी तैनाथी जग्गामा मोहिसम्बन्धी व्यवस्थाको अन्त्य गरे पश्चात दर्ता भई कारवाही उठेको भन्ने देखिएको, उक्त निवेदनबाट उठान भएको कारवाहीमा गुठी संस्थान शाखा कार्यालय जनकपुरका कार्यालय प्रमुखले निर्णय गरेको र सो निर्णय गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ को उपदफा (१) अनुरूपको भन्ने नदेखिँदा उक्त निर्णयउपर सोही दफाको उपदफा (२) बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने कानूनी

व्यवस्था नभएकाले शुरु गुठी संस्थान शाखा कार्यालय जनकपुरबाट मिति २०५७।४।२५ मा निवेदन खारेज हुने ठहराएको निर्णयलाई पुनरावेदन अदालत जनकपुरले व्याख्याको सन्दर्भमा अन्यथा उल्लेख गरे पनि खारेजीको परिणामलाई सदर गरेको मिति २०६०।४।१९को फैसला मनासिब नै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्तैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.कृष्णप्रसाद उपाध्याय

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६६ साल माघ १४ गते रोज ५ शुभम्

इजलास अधिकृत: दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८३०७

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव

संवत् २०६४-WS - ००१२

आदेश मिति: २०६६।७।१९।२

विषय:- उत्प्रेषण।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ११ स्थित
फ्रिडम फोरमको तर्फबाट अख्तियार
प्राप्त साथै आफ्नो हकमा समेत ऐ.को
कानूनी सहायता परियोजनामा कार्यरत
अधिवक्ता ऋषिराम घिमिरे

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय,
सिंहदरवार, काठमाडौं समेत

■ कुनै प्रसारण संस्था दर्ता भएपछि कानूनको
प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने तथा प्रसारण संस्थाले

आफूलाई तोकिएको दायरामा रहनु पर्ने
दायित्व रहने कुरामा विवाद हुन नसक्ने।

■ संस्था दर्ता गरिसकेपछि नवीकरण गर्न नपर्ने
भन्ने हो भने संस्था कसैबाट नियन्त्रित हुन
नसक्ने अवस्था भै सो संस्था नियमन गर्ने
संयन्त्र निष्क्रिय एवं गतिहीन हुन जाने।

■ पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको उपभोगको लागि
नवीकरणको कार्यविधिगत प्रक्रिया पूरा गर्न
नपर्ने भन्नु वा नवीकरण गर्न नपर्ने भन्नु
यस्तो स्वतन्त्रता असीमित र निरपेक्ष रहेको
मान्नु पर्ने हुन्छ। संविधानले पूर्ण प्रेस
स्वतन्त्रताको ग्यारेन्टी गरेको भन्ने अर्थले
म्याद भुक्तान भएपछि नवीकरणको निर्धारित
प्रक्रिया पूरा नगरी संस्था स्वतः अमर रहन
जाने र प्रसारण संस्था व्यवस्थापन गर्ने
सम्पूर्ण नियमावलीको प्रयोजन नै समाप्त हुन
जाने।

■ नवीकरण नगर्नुको अर्थ स्वाभाविक रुपमा
प्रसारण संस्था पूर्व अवस्थामा रहन गएको
हुन्छ। जो क्रियाशील रहन नसक्ने अवस्था
हुन पुग्दछ। त्यसैले नवीकरण गर्ने प्रक्रियाको
सम्बन्धमा नियमन गर्ने प्रकृतिको यस्तो
व्यवस्थालाई नेपालको अन्तरिम संविधान,
२०६३ को धारा १५ मा रहेको प्रकाशन,
प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकको
व्यवस्थाप्रतिकूल रहेको मान्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री शेरबहादुर
के.सी. र श्री ऋषिराम घिमिरे

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री
रेवतीराज त्रिपाठी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को
धारा १५, १०७(१)

■ राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को
नियम ९(क), नियम १६(४), १८(२)

आदेश

न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(१) अन्तर्गत दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ।

लोकतन्त्र, मानव अधिकार, प्रेस स्वतन्त्रताको पक्षमा काम गर्दै आएको निवेदक संस्थाले संविधानसंग बाँधिएको कानून अमान्य र बदर घोषित गर्ने विषयमा सरोकार राख्दै आएको छ। सञ्चार जगतसंग सरोकार राख्ने राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(क) र (फ), नियम १६ को उप नियम (४) र नियम १८ (२) मा उल्लिखित व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भावना र मौलिक हकप्रतिकूल रहेको व्यहोरा निवेदन गरिएको छ।

राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(क) मा “श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवारप्रति घृणा वा अपहेलना हुने वा द्वेष बढाउने वा श्री ५ को प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने गरी कुनै प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न पाउने छैन” भनी प्रसारणमा बन्देज लगाएको छ। नियम १६ को उपनियम (४) मा प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र बहाल रहने अवधि भुक्तान नहुँदै नवीकरणको लागि मन्त्रालयसमक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ। सो म्याद भुक्तान भएपछि नवीकरणको लागि आएमा एक महिनादेखि छैठौँ एक महिनासम्मको लागि क्रमशः दश, बीस, तीस, चालीस, पचास र शत प्रतिशत जरीवाना समेत लिई नवीकरण गरिदिन सक्ने र ६ महिनाभित्र पनि नवीकरण नगराए त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुनेछ भन्ने प्रावधान राखिएको छ। नियमावलीको नियम ९(फ) मा “मन्त्रालयले समय समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिदिएका सामग्रीहरू प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्रसारण गर्न पाउने छैन” भन्ने उल्लेख छ। त्यस्तै गरी नियम १८(२) मा “ऐन, यस

नियमावली वा इजाजतपत्र वा अनुमति पत्रमा उल्लिखित शर्तहरू बमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरे वा नगरेको सम्बन्धमा मन्त्रालय वा मन्त्रालयले तोकिदिएको अधिकारीले प्रसारणसम्बन्धी संस्थाको निरीक्षण तथा छानबिन गर्न सक्नेछ। निरीक्षण तथा छानबिन गर्दा शर्तबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरेको नदेखिएमा मन्त्रालयले अवस्थाअनुसार एकपटक शर्तबमोजिम काम गर्ने मौका प्रदान गर्न सक्नेछ र त्यसरी मौका दिँदा पनि शर्तबमोजिम काम नगरेको भन्ने पुनः देखिएमा मन्त्रालयले त्यस्तो प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र रद्द गर्न सक्नेछ भन्ने उल्लेख गरिएको छ।

उल्लिखित नियमको ९(क) को व्यवस्थालाई हेर्दा श्री ५ महाराजाधिराज र राजपरिवारलाई विशिष्ट स्थान प्रदान गरी निजहरूका सम्बन्धमा छलफल गर्न, सार्वजनिक बहस गर्न र निजहरूका बारेमा उठेका कुराहरू वा आलोचना छापन, प्रकाशन गर्न नपाइने देखिन्छ। तर संविधानको धारा २ मा सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता नेपाली जनतामा निहित रहने व्यवस्था छ। धारा १५ को उपधारा (१) मा विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छाप लगायतका अन्य जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख रचना वा अन्य कुनै पाठ्यसामग्रीको प्रकाशन गर्न वा छापन पाउने व्यवस्थाको ग्यारेण्टी गरेको छ। धारा १२(३) मा विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको व्यवस्था गरी श्री ५ वा राजपरिवारका सम्बन्धमा कुनै विशेष स्थान नदिई राजा र राजपरिवारको हैसियत नेपाली नागरिकसरह रहेको देखिई कार्यक्रम प्रसारण गर्न पाइने कुरामा संविधानतः बाधा देखिन्न। धारा १५९(१) र (२) मा मुलुकको शासन व्यवस्था र सञ्चालनसम्बन्धी सबै काम प्रधानमन्त्रीले गर्ने व्यवस्था गरी राजालाई नेपाली नागरिकसरह मानेको स्थिति छ। यस्तो

संवैधानिक व्यवस्था विपरीत रहेको नियम ९ को व्यवस्था संविधानको व्यवस्था प्रतिकूल देखिएको छ।

राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम १६(४) को व्यवस्थालाई हेर्दा म्याद भुक्तान भएपछि इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गर्न ६ पटकसम्मको अवसर प्रदान गरेको देखिन्छ तर ६ पटकसम्म पनि प्रसारण संस्थाले नवीकरण नगराएमा इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुने प्रावधान अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५(१), (२) र (३) विपरीत रहेको छ। प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न पूर्व प्रतिबन्ध नलगाइने, प्रकाशन तथा प्रसारण गरे बापत त्यस्तो सञ्चार माध्यमलाई बन्द वा दर्ता खारेज नगरिने ग्यारेन्टी गरेको संवैधानिक व्यवस्था विपरीत नियमावलीको माथि उल्लिखित प्रसारण संस्थाको स्वतः दर्ता खारेज गर्ने व्यवस्था संविधान प्रतिकूल रहेको देखिन्छ।

राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीको नियम ९(भ) मा, मन्त्रालयले समय समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएका सामग्रीहरू प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्रसारण गर्न पाउने छैन भन्ने उल्लेख छ। साथै नियम १८ (२) मा उपनियम (१) बमोजिम निरीक्षण तथा छानबिन गर्दा शर्तबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरेको नदेखिएमा मन्त्रालयले अवस्थाअनुसार शर्तबमोजिम काम गर्न मौका प्रदान गर्न सक्नेछ र त्यसरी मौका दिदा पनि शर्तबमोजिम काम नगरेको भन्ने पुनः देखिएमा मन्त्रालयले त्यस्तो प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र रद्द गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था देखिन्छ। कुनै पनि इजाजत प्राप्त प्रसारण संस्थाले कानूनबमोजिम कार्य गरिरहेका छन् छैनन् भनी निरीक्षण गर्ने काम सम्बन्धित मन्त्रालयको काम हो। तथापि शर्तबमोजिम कार्य गरेको नदेखिएमा अन्य कुनै सजाय वा कारवाहीको व्यवस्था नगरी एकैपटक अनुमतिपत्र वा इजाजतपत्र नै खारेज गर्ने कार्य संविधानको प्रस्तावना विपरीत छ। संविधानको धारा १५ को उपधारा (१),(२) र (३) को प्रावधान

विपरीत कुनै पनि निकायले कुनै पनि शर्तमा संवैधानिक मूल्य मान्यता विपरीत काम गर्न नपाउने हुँदा उल्लिखित नियमावलीको व्यवस्था संविधान विपरीत रहेको छ।

नेपालले अनुमोदन गरेका मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूले विचार तथा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रता, वाक तथा प्रकाशन स्वतन्त्रता, सूचना तथा सम्पत्तिको हकलाई प्राथमिक अधिकारको रूपमा उल्लेख गरेका छन्। मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८ को धारा १९ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई विचार र अभिव्यक्तिको अधिकार प्रत्याभूत गरेको छ। त्यस्तै नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा १९(क) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई बिना हस्तक्षेप आफ्ना विचारहरू राख्न पाउने अधिकारको प्रत्याभूत गरेको छ भने १९(२) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकार हुने व्यवस्था गरेको छ। यी प्रावधानहरू सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ अनुसार नेपालले राष्ट्रिय कानून सरह मान्नु पर्ने हुन्छ। सन्धिको व्यवस्थासंग नेपाल कानून बाभिएमा सन्धिको व्यवस्था लागू हुने भनी विभिन्न सिद्धान्त समेत स्थापित भएका छन्।

अतः राष्ट्रिय प्रसारण नियमावलीको नियम ९(क) र (भ) नियम १६ को उपनियम (४) र नियम १८ (२) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(क), १५(१),(२) र (३), धारा १५९(१) तथा नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता र मानव अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय घोषणापत्र प्रतिकूल हुँदा संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई दिनु। लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६४।६।२२ को आदेश।

राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(क) मा श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवारको सम्बन्धमा गरिएको व्यवस्थालाई लिएर गरेको जिकीरको सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५९ ले मुलुकको शासन व्यवस्थासम्बन्धी कुनै पनि अधिकार राजामा नरहने संवैधानिक व्यवस्था गरेको र संविधानतः राजाका सम्पूर्ण विशेषाधिकार समाप्त भैसकेको अवस्थामा नियमावलीको सो व्यवस्था परिमार्जन एवं संशोधन गर्न मन्त्रालय क्रियाशील छ। नियमावलीको नियम १६ को उपनियम (४), नियम ९(क) तथा नियम १८ को उपनियम (२) मा गरिएका व्यवस्थाहरूको सम्बन्धमा हेर्दा, नियम १६ को उपनियम (१) ले प्रसारण संस्थाहरूको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र निश्चित अवधिको हुने व्यवस्था गरेको छ। सो अवधि भित्र इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र खारेज हुनसक्ने प्रावधान छैन। उपनियम (४) को अवस्था भनेको त्यस्ता प्रसारण संस्थाहरूले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र नवीकरण नगरेमा मात्र उत्पन्न हुने अवस्था हो। यस्तो प्रावधान संविधान विपरीत छ भन्न मिल्दैन। यस्तै नियम ९(क) को व्यवस्था हेर्दा अन्तरिम संविधानको धारा १५ को उपधारा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित विषयमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून बनाउनु रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्थाको सन्दर्भमा उक्त संवैधानिक व्यवस्था एवं प्रचलित कानूनको अधीनमा रही प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएका सामग्रीहरू प्रसारण गर्न नपाउने समेतका विषयमा मन्त्रालयले समय समयमा तोकन सक्ने व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिदैन। प्रसारण संस्थाहरूले संविधान

तथा प्रचलित कानूनबमोजिम तोकिएका शर्त बन्देजहरू पालना नगरेको सम्बन्धमा इजाजतपत्र जारी गर्ने निकायले निरीक्षण गर्नसक्ने कुरालाई नियम १८(२) को व्यवस्था संविधानविपरीत रहेको भन्न नमिल्ने हुँदा निवेदन जिकीर खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ।

राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९ को खण्ड (क) र (क), नियम १६ को उपनियम (४) र नियम १८ को उपनियम (२) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (क), धारा १५ को उपधारा (१), (२) र (३), धारा १५९ को उपधारा (१) संग बाभिएको हुँदा बढेर घोषित गरिपाऊँ भनी दावी लिएतर्फ, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६४ को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम सो संविधानसंग बाभिएको कानून संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिना पछि बाभिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था हुँदा संविधानसंग कुनै प्रावधान बाभिएको भए त्यस्ता कानूनहरू अमान्य घोषित गरिरहनु आवश्यक देखिदैन। तत्काल प्रचलित संविधान तथा कानूनी व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा बनेको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को उपर्युक्त प्रावधान परिवर्तित परिस्थितिमा संशोधन भैसकेको र त्यसको व्यवहारिक प्रयोजन कम हुँदै गएको अवस्था मौलिक हक कुण्ठित हुने अवस्था छैन। निवेदन दावी यथार्थपरक नहुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयतर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १६४(२) बमोजिम उक्त संविधान लागू हुँदाका बखत कायम रहेका कानूनहरू खारेज वा संशोधन नभएसम्म कायम रहने तर संविधानसंग बाभिएको कानून उक्त संविधान प्रारम्भ भएको तीन महिनापछि बाभिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था भएकोले बाभिएको हदसम्म त्यस्ता

कानून स्वतः अमान्य हुने हुन्छ। धारा १५ को समग्र व्यवस्थालाई अध्ययन गर्दा त्यस्ता छापा, विद्युतीय प्रसारण तथा टेलिफोन लगायतका सञ्चार साधनलाई नियमित तथा व्यवस्थित गर्न सकिने देखिन्छ। सोही प्रावधानको Spirit मा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ तथा राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ बनेको हुनाले नियमावलीको नियम ९ को खण्ड (भ), नियम १६ को उपनियम (४) र नियम १८(२) को व्यवस्थालाई सोही सन्दर्भमा हेरिनु पर्छ। उल्लिखित व्यवस्था प्रसारण स्वतन्त्रतामा अड्डुश लगाउने उद्देश्यले गरिएको नभई संवैधानिक प्रावधानको संरक्षण र संवर्द्धनमा थप टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले गरिएको हुँदा निवेदन दावी कानूनसम्मत छैन। कानूनले सिर्जना गरेको निश्चित दायित्व पालना गर्नु सबैको कर्तव्य हुने हुँदा त्यस्ता विषयलाई संवैधानिक हकसंग जोडेर हेर्न नमिल्ने हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री शेरबहादुर के.सी. तथा स्वयं निवेदक अधिवक्ता श्री ऋषिराम घिमिरेले सञ्चार जगत्संग सरोकार राख्ने राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ मा उल्लिखित नियमावलीका निवेदनमा उठाइएका व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा प्रत्याभूत मौलिक हक अन्तर्गत प्रेस स्वतन्त्रता सम्बन्धी हकको विपरीत रहेको अवस्था छ। राजा र राजपरिवारको सम्बन्धमा कुनै खास प्रकारको संवैधानिक प्रावधान नरहेको अवस्थामा नियमावलीको नियम ९(क) मा रहेको श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवारप्रति घृणा वा अपहेलना हुने वा द्वेष बढाउने वा प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने गरी प्रसारण संस्थाले कार्यक्रम प्रसारण गर्न पाउने छैन भन्ने व्यवस्था औचित्यहीन समेत भैसकेको र संविधानको धारा १२(३), १५(१) तथा १५९(१), (२) को विपरीत रहेको अवस्था छ। त्यस्तै

नियमावलीको नियम ९(भ) मा रहेको मन्त्रालयले समय समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिदिएका सामग्रीहरू कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने भन्ने व्यवस्था तथा नियमावलीको नियम १८(२) मा रहेको शर्तबमोजिम काम नगरेको भन्ने निरीक्षण तथा छानबिनबाट देखिएमा प्रसारण संस्थाले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र रद्द गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रतासम्बन्धी संवैधानिक प्रावधान विपरीत रहेको छ। त्यसै गरी नियमावलीको नियम १६(४) मा रहेको नवीकरणसम्बन्धी व्यवस्था अर्न्तगत पटक पटक गरी ६ महिनाभित्र पनि इजाजतपत्र नवीकरण नगराएमा त्यस्तो इजाजतपत्र स्वतः रद्द हुनेछ भन्ने व्यवस्था संविधानको धारा १५ को उपधारा (१), (२) र (३) को प्रेसलाई पूर्ण प्रतिबन्ध नलगाइने, बन्द, जफत वा दर्ता खारेज नगरिने भन्ने प्रावधान प्रतिकूल रहेको छ। प्रेस स्वतन्त्रताको सन्दर्भमा उल्लिखित नियमावलीको व्यवस्था नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता, मानव अधिकार सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणपत्र एवं नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२(३)(क), १५(१), (२) र (३) तथा धारा १५९(१) प्रतिकूल हुँदा संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम बदर घोषित हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो।

त्यसै गरी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले राजाको अस्तित्व नै नरहेको संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम निवकेदकले उल्लेख गरेको नियमावलीको नियम ९(क) को व्यवस्था निष्क्रिय भैसकेको अवस्था हुँदा सो तर्फ असाधारण अधिकारक्षेत्रबाट बोलिरहनु पर्ने स्थिति छैन। पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको अधिकार निरपेक्ष अधिकार हो भन्न मिल्दैन। संवैधानिक व्यवस्थालाई क्रियाशील गराउने उद्देश्यले भएको कानूनी व्यवस्थाले प्रेस स्वतन्त्रताको अधिकारलाई संकुचन बनाएको

अवस्था छैन। राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(भ) मा रहेको व्यवस्था सम्बन्धमा सो भन्दा माथि रहेका अन्य व्यवस्थाहरू पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ। संवैधानिक प्रावधान विपरीत मन्त्रालयले प्रसारण संस्थालाई निर्देशन दिने अवस्था समेत आउँदैन। इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र लिने प्रसारण संस्थाले नवीकरण पत्रमा उल्लिखित शर्तहरूलाई स्वीकारेको र त्यस्ता शर्तहरूमा आपत्ति नजनाएको अवस्था हुँदा अनुमतिपत्रमा उल्लिखित शर्त विपरीत काम भए गरेमा त्यस्तो अनुमतिपत्र रद्द गर्न सकिने कानूनी व्यवस्थालाई संवैधानिक हकसंग जोडेर हेर्न मिल्दैन। प्रसारण संस्थाको अनुमतिपत्र नवीकरण गर्नुपर्ने दायित्वलाई प्रसारण संस्थामाथि अंकुश लगाएको अर्थ गरी नियमावलीको व्यवस्था संविधानसंग बाभियो भन्न नमिल्ने हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्दैन, निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो।

उपर्युक्त विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी निवेदनपत्र, प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ सहितको मिसिल अध्ययन गरी निर्णय तर्फ विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मूलतः सञ्चार जगतसंग प्रत्यक्ष सरोकार रहने राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(क) मा, श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवार प्रति घृणा वा अपहेलना हुने वा द्वेष बढाउने वा प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने गरी कुनै प्रसारण संस्थाले कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने भनी प्रसारणमा प्रतिबन्ध लगाएको, नियम ९(भ) मा मन्त्रालयले समय समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिदिएका सामग्रीहरू प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्रसारण गर्न पाउने छैन भन्ने तथा नियम १६ को उपनियम (४) मा रहेको नवीकरणसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत ६ महिनासम्म जरीवाना लिई इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र नवीकरण गर्न सक्ने र ६ महिनाभित्र नवीकरण

नगराए त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुने व्यवस्था तथा नियम १८(२) मा रहेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्रमा उल्लिखित शर्तहरू बमोजिम कार्यक्रम प्रसारण सम्बन्धमा मन्त्रालय वा तोकिएको अधिकारीले प्रसारण संस्थाको निरीक्षण तथा छानबिन गर्न सक्ने, शर्तबमोजिम प्रसारण नगरेमा शर्तबमोजिम काम गर्न एकपटक मौका प्रदान गर्ने, सो मौका प्रदान गर्दा पनि शर्तबमोजिम काम नगरे मन्त्रालयले त्यस्तो इजाजतपत्र रद्द गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(क), १५(१),(२) र (३) तथा धारा १५९(१) को प्रावधान प्रतिकूल हुँदा उल्लिखित नियमावलीको व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन मागदावी रहेको पाइयो।

निवेदकले अमान्य र बदर घोषित गराई पाउन माग गरेको राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(क) र (भ), नियम १६ को उप नियम(४) र नियम १८ को उपनियम (२) को व्यवस्था यस प्रकार रहेको पाइन्छ :-

नियम ९. प्रसारण गर्न नपाउने: कार्यक्रम प्रसारण गर्ने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले देहायका विषयका कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न पाउने छैन:-

- (क) श्री ५ महाराजाधिराज वा राजपरिवारप्रति घृणा वा अपहेलना हुने वा द्वेष बढाउने वा प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने।
- (भ) मन्त्रालयले समय समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिदिएका अन्य सामग्रीहरू।

नियम १६. इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रको अवधि र नवीकरण दस्तूर:-

उपनियम (४): उपनियम (२) बमोजिमको म्याद भुक्तान भएपछि इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गर्न आएमा पहिलो एक महिनासम्मको लागि दश प्रतिशत, दोस्रो एक महिनासम्म बीस प्रतिशत, तेस्रो एक महिनासम्म तीस प्रतिशत, चौथो एक महिनासम्म चालीस

प्रतिशत, पाँचौं एक महिनासम्म पचास प्रतिशत र छैठौं एक महिनासम्म शत प्रतिशत जरीवाना समेत लिई मन्त्रालयले त्यस्तो इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्र नवीकरण गरी दिन सक्नेछ। ६ महिनाभित्र पनि इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण नगराएमा त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुनेछ।

उपनियम (२) को व्यवस्था हेर्दा, इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गराउन चाहने प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र बहाल रहने अवधि भुक्तान नहुँदै नवीकरणको लागि अनुसूची-८ बमोजिमको ढाँचामा मन्त्रालय समक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

नियम १८. निरीक्षण छानबिन गर्न सक्ने:

उपनियम (२) को व्यवस्था उपनियम (१) बमोजिम निरीक्षण तथा छानबिन गर्दा शर्तबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरेको नदेखिएमा मन्त्रालयले अवस्थाअनुसार एकपटक शर्तबमोजिम काम गर्न मौका दिन सक्नेछ र त्यसरी मौका दिँदा पनि शर्तबमोजिम काम नगरेको भन्ने पुनः गरिएको निरीक्षण तथा छानबिनबाट देखिएमा मन्त्रालयले त्यस्तो प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र रद्द गर्न सक्नेछ।

३. प्रथमतः निवेदकले उठाएको उपर्युक्त नियमावलीको नियम ९(क) र (भ) को व्यवस्था संवैधानिक प्रावधानप्रतिकूल छ वा छैन भन्ने तर्फ हेर्नुपर्ने देखियो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनामा अन्य कुराका अतिरिक्त प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक अधिकार, मानव अधिकार, बालिग मताधिकार, आर्वाधिक निर्वाचन, पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता, स्वतन्त्र न्यायपालिका तथा कानूनी राज्यको अवधारणा लगायत लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताप्रतिको पूर्ण प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दै भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। संविधानको धारा १५ मा प्रकाशन,

प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकको व्यवस्थाअन्तर्गत उपधारा (१) मा विद्युतीय प्रकाशन, प्रसारण तथा छापा लगायतका अन्य जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार सम्पादकीय, लेख, रचना वा अन्य कुनै पाठ्य, श्रव्य दृश्य सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न वा छाप्न पूर्व प्रतिबन्ध लगाइने छैन।

४. तर नेपालको सार्वभौमसत्ता वा अखण्डता वा विभिन्न जात जाति वा सम्प्रदायबीचको सुसम्बन्धमा खलल पर्ने, राजद्रोह, गाली बेइज्जती वा अदालतको अपहेलना हुने वा अपराध गर्न दुरुत्साहन गर्ने वा सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताप्रतिकूल हुने कार्यमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

५. त्यस्तै उपधारा (२) मा कुनै श्रव्य, श्रव्य दृश्य वा विद्युतीय उपकरणको माध्यमबाट कुनै सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गरे वा छाप्ने वापत त्यस्तो सामग्री प्रकाशन तथा प्रसारण गर्ने वा छाप्ने, रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन वा अन्य कुनै किसिमको डिजिटल वा विद्युतीय, छापा वा अन्य सञ्चार माध्यमलाई बन्द, जफत वा दर्ता खारेज गरिने छैन भन्ने, उपधारा ३ मा कुनै समाचार लेख, सम्पादकीय रचना वा अन्य कुनै पाठ्यसामग्री मुद्रण वा प्रकाशन गरेबापत कुनै समाचार पत्र, पत्रिका वा छापाखाना बन्द, जफत वा दर्ता खारेज गरिने छैन भन्ने तथा उपधारा (४) मा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै छापा, विद्युतीय प्रसारण तथा टेलिफोन लगायतका सञ्चार साधनलाई अवरुद्ध गर्न सकिने छैन भन्ने प्रावधान रहेको पाइन्छ।

६. उल्लिखित संवैधानिक प्रावधानको परिप्रेक्ष्यमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा २०६५।२।१६ मा भएको चौथो संशोधनद्वारा संशोधित धारा १५९ को उपधारा (२) मा तत्कालिन राजाका हैसियतले ज्ञानेन्द्र शाहलाई प्राप्त भएका सबै सम्पतिहरू (जस्तै विभिन्न

स्थानका दरबारहरू, वन तथा निकुञ्जहरू, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका सम्पदाहरू आदि) राष्ट्रियकरण गरिने छ, भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। उपर्युक्त संवैधानिक व्यवस्था अनुसार हाल राजसंस्थाको अस्तित्व कायम रहेको देखिदैन। संविधानको चौथो संशोधनबाट राजतन्त्रको विधिवत अन्त्य गरी नेपाल एक संघीय, लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक राज्य घोषित भैसकेको परिप्रेक्ष्यमा अस्तित्वमा नरहेको संस्थासंग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्थाहरू स्वतः प्रभावहीन औचित्यहीन र असान्दर्भिक नै देखिने कुरामा विवाद रहँदैन। हाल विद्यमान नरहेको राजा वा राजपरिवारको सम्बन्धमा भएका कुनै पनि कानूनी व्यवस्थाहरू क्रियाशील रहने अवस्था समेत देखिदैन। अन्तरिम संविधानको धारा १६४(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा यो संविधानसंग बाभिएको कानून संविधान प्रारम्भ भएको मितिले तीन महिनापछि बाभिएको हदसम्म स्वतः अमान्य हुने व्यवस्था गरी ती कानूनी व्यवस्थाहरूको शून्यताको परिकल्पना समेत गरेको देखिन्छ।

७. राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(क) मा राजा र राजपरिवारको अस्तित्व यद्यपि रहेको देखाई निजहरू प्रति घृणा वा अपहेलना हुने वा द्वेष बढाउने वा प्रतिष्ठामा आँच पुऱ्याउने विषयमा कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने व्यवस्था रहिरहेको र प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रेषित लिखित जवाफमा धारा १६४(२) को उपधारा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको स्वतःअमान्य हुने प्रावधान उल्लेख गरी अदालतबाट अमान्य घोषित गरिरहनु नपर्ने भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिए पनि उल्लिखित नियमको सो व्यवस्था संशोधन वा निष्क्रिय रहेको भन्ने देखिन आएन। नियमावलीको उक्त व्यवस्था संवैधानिक प्रावधानबमोजिम औचित्यहीन रहेपनि निवेदकले सो व्यवस्था संविधान प्रतिकूल रहेको भनी संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम बदरको माग गरेको अवस्था रहेको र संविधानतः

अस्तित्वमा नरहेको राजा र राजपरिवारको विषयको प्रावधान संविधानप्रतिकूल देखिएको र सो विषयमा कुनै प्रसारण संस्थाले प्रसारण गर्न नहुने भनी तोक्ने कुरा स्पष्टरूपमा नकारात्मक र निषेधात्मक प्रकृतिको देखिएको हुँदा सो व्यवस्था संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम अमान्य र बदर घोषित हुने नै देखिन आयो।

८. त्यस्तै सोही नियमावलीको नियम ९(भ) को व्यवस्था तर्फ हेर्दा, मन्त्रालयले समय समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएका अन्य सामग्रीहरूका विषयमा कुनै कार्यक्रम प्रसारण गर्न नपाउने भन्ने उल्लेख भएको देखियो। प्रस्तुत नियमको व्यवस्था उल्लिखित संविधानको धारा १५(१) को विधुतीय प्रकाशन प्रसारण तथा छापा लगायतका अन्य जुनसुकै माध्यमबाट कुनै समाचार, सम्पादकीय, लेख, रचना वा अन्य कुनै पाठ्य, श्रव्य दृष्य सामग्रीको प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न वा छाप्न पूर्व प्रतिबन्ध लगाइने छैन भन्ने व्यवस्थाको विपरीत रहेको देखिन आउँछ। “पूर्व प्रतिबन्ध” लगाइने छैन भन्ने धारा १५(१) मा रहेको वाक्यांशले संविधानको प्रस्तावनामा उल्लिखित पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको परिपुष्टि गरी रहेको अवस्थामा मन्त्रालयको स्वेच्छामा कुनै त्यस्तो सामग्री प्रसारण गर्न नपाउने भन्ने नियमावलीमा प्रयुक्त व्यवस्थाले प्रसारण संस्था वा व्यक्तिलाई पूर्व प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने देखिन्छ। माथि उल्लिखित धारा १५(१) को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था अन्तर्गतको विषय नियमित गर्ने प्रयोजनको लागि कानून बनाउन पाउने व्यवस्था भए पनि सो बाहेकका अन्य कुराको लागि प्रसारणमा प्रतिबन्ध लगाउन वा शर्त तोक्नेसम्बन्धी व्यवस्था सम्बन्धमा संविधानले स्वीकार गरेको अवस्था देखिदैन। प्रस्तावनामा उल्लिखित पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रता एवं धारा १५(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले तोके भन्दा अतिरिक्त हुने गरी नियमावलीमा मन्त्रालयले शर्त तोक्नसक्ने गरी गरिएको व्यवस्था नियन्त्रण एवं हस्तक्षेपकारी

भएको देखिंदा प्रस्तुत व्यवस्था संवैधानिक व्यवस्थाअनुकूल रहेको मान्न मिलेन ।

९. इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रको अवधि र नवीकरण दस्तूरसम्बन्धी नियम १६ को व्यवस्थाअन्तर्गत उपनियम (४) ले इजाजत पत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गराउने म्याद भुक्तान भएपछि नवीकरण गर्न आएमा छैठौँ एक महिना सम्मलाई ६ पटक कायम गरी जरीवाना लिई नवीकरण गरी दिन सक्ने र ६ महिनाभित्र नवीकरण नगराएमा त्यस्तो इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत नियमको व्यवस्थाले कुनै प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको र सो नवीकरणको लागि कार्यविधिसम्म निश्चित गरेको पाइन्छ । कुनै प्रसारण संस्था दर्ता भएपछि कानूनको प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने तथा प्रसारण संस्थाले आफूलाई तोकिएको दायरामा रहनु पर्ने दायित्व रहने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । संस्था दर्ता गरिसकेपछि नवीकरण गर्न नपर्ने भन्ने हो भने संस्था कसैबाट नियन्त्रित हुन नसक्ने अवस्था भै सो संस्था नियमन गर्ने संयन्त्र निष्क्रिय एवं गतिहीन हुन जाने सम्भावना रहन्छ । पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको उपभोगको लागि नवीकरणको कार्यविधिगत प्रक्रिया पूरा गर्न नपर्ने भन्नु वा नवीकरण गर्न नपर्ने भन्नु यस्तो स्वतन्त्रता असीमित र निरपेक्ष रहेको मान्नु पर्ने हुन्छ । संविधानले पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको ग्यारेन्टी गरेको भन्ने अर्थले म्याद भुक्तान भएपछि नवीकरणको निर्धारित प्रक्रिया पूरा नगरी संस्था स्वतः अमर रहन जाने र प्रसारण संस्था व्यवस्थापन गर्ने सम्पूर्ण नियमावलीको प्रयोजन नै समाप्त हुन जाने हुन्छ । नवीकरण नगर्नुको अर्थ स्वाभाविक रूपमा प्रसारण संस्था पूर्व अवस्थामा रहन गएको हुन्छ । जो क्रियाशील रहन नसक्ने अवस्था हुन पुग्दछ । त्यसैले नवीकरण गर्ने प्रक्रियाको सम्बन्धमा नियमन गर्ने प्रकृतिको यस्तो व्यवस्थालाई माथि उल्लिखित धारा १५ मा रहेको

प्रकाशन, प्रसारण तथा छापाखानासम्बन्धी हकको व्यवस्थाप्रतिकूल रहेको मान्न मिल्ने देखिदैन ।

१०. त्यसै गरी राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम १८(२) को शर्तबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरेको नदेखिएमा मन्त्रालयले शर्तबमोजिम काम गर्न मौका दिन सक्ने र मौका दिंदा पनि काम नगरेको भन्ने निरीक्षण तथा छानबिनबाट देखिएमा मन्त्रालयले प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र रद्द गर्नसक्ने व्यवस्था संविधानको धारा १५ संग बाभिएको भन्ने निवेदन दावी रहे तर्फ हेर्दा, नियमावलीको नियम १८ मा रहेको निरीक्षण तथा छानबिन गर्न सक्ने व्यवस्थाअन्तर्गत उपनियम (१) ले ऐन, यस नियमावली वा इजाजतपत्र तथा अनुमतिपत्रमा उल्लिखित शर्तहरू बमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरे वा नगरेको सम्बन्धमा मन्त्रालयले वा मन्त्रालयले तोकिएको अधिकारीले प्रसारणसम्बन्धी संस्थाको निरीक्षण तथा छानबिन गर्न गराउन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

११. प्रस्तुत नियम १८ को उपनियम (१) को व्यवस्थाको परिपूरकको रूपमा रहेको “उपनियम (१) बमोजिम निरीक्षण तथा छानबिन गर्दा शर्तबमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरेको नदेखिएमा” मन्त्रालयले शर्तबमोजिम काम गर्न मौका दिने, मौका दिंदा पनि शर्तबमोजिम काम नगरेको भन्ने देखिएमा त्यस्तो प्रसारण संस्था वा व्यक्तिले प्राप्त गरेको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र रद्द गर्न सक्ने उपनियम (२) को व्यवस्थासम्म संविधानसंग बाभिएको भनी दावी लिएको अवस्था देखियो । अनुमतिपत्रमा उल्लिखित शर्तहरू बमोजिम कार्यक्रम प्रसारण गरे नगरेको सम्बन्धमा मन्त्रालयले प्रसारण संस्थाको निरीक्षण तथा छानबिन गर्न गराउन सक्ने भन्ने उपनियम (१) को व्यवस्थालाई प्रस्तुत निवेदनमा चुनौती दिएको अवस्था देखिदैन । उपनियम (२) को व्यवस्थाले उपनियम (१) को व्यवस्थालाई नै परिपुष्टिसम्म गरेको अवस्थामा उपनियम (२) को

व्यवस्थालाई उपनियम (१) संग अलग राखेर हेर्न मिल्ने अवस्था देखिएन। इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र लिंदा तोकिएका उल्लिखित शर्तहरूलाई स्वीकार गरिएको अवस्थामा ती शर्तहरूको पालना भए नभएको सम्बन्धमा निरीक्षण तथा छानबिन गर्ने कार्य प्रेस स्वतन्त्रता विपरीत रहेको भनी अनुमान गर्न समेत मिल्ने हुँदैन। शर्तहरू स्वीकार गरी इजाजतपत्र लिने प्रसारण संस्थाले ती शर्तहरू पालना नगर्दा हुने परिणाम तथा राज्यप्रतिको प्रसारण संस्थाको दायित्व सम्बन्धमा समेत प्रसारण संस्था निरपेक्ष रहन मिल्ने हुँदैन। शर्तहरू स्वीकार गरी इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र लिएको अवस्थामा ती शर्तहरूलाई क्रियाशील गराउने सम्बन्धी प्रक्रियाको रूपमा रहेको छानबिन र नियमन गर्ने प्रस्तुत नियमको व्यवस्था संविधानसंग बाभिएको भन्ने तथ्ययुक्त एवं सन्तोषप्रद आधार देखिएन।

१२. अतः माथि उल्लिखित आधार कारणबाट अस्तित्वमा नरहेको संस्थासंग सम्बन्धित राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, २०५२ को नियम ९(क) को व्यवस्था माथि विश्लेषण गरिएवमोजिम सवैधानिक व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा औचित्यहीन देखिएको तथा मन्त्रालयले समय समयमा प्रसारण गर्न नहुने भनी तोकिएका अन्य सामग्रीहरू भन्ने नियम ९(भ) को व्यवस्था पूर्ण प्रेस स्वतन्त्रताको हकमा नियन्त्रणकारी एवं हस्तक्षेपकारी देखिई संविधानको धारा १५संग बाभिएको देखिंदा उपर्युक्त नियमको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिदिएको छ। नियम १६(४) को प्रसारण संस्थाको इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्र नवीकरणसम्बन्धी कार्यविधिगत व्यवस्था तथा इजाजतपत्र वा अनुमतिपत्रमा उल्लिखित शर्तहरू क्रियाशील गराउने सम्बन्धी नियम १८(२) को व्यवस्थाले सवैधानिक प्रावधानसंग बाभिएको वा अनुचित बन्देज लगाएको अवस्था नदेखिंदा उपर्युक्त नियमको व्यवस्थाको सम्बन्धमा निवेदन

मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन। प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् प्रत्यर्थीहरूलाई दिई मिसिल नियमबमोजिम बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.कल्याण श्रेष्ठ

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६६ साल कात्तिक १९ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत :- पुनाराम खनाल

निर्णय नं. ८३०८

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६५ सालको दे.पु.इ.नं.०६५-DF- ०००१
फैसला मिति: २०६६।८।२५।५

मुद्दा:- मोही प्रमाणपत्र नामसारी।

पुनरावेदक/वादी: जिल्ला सप्तरी गा.वि.स.
वमनगामाकट्टी वडा नं.२ वस्ने भवर
यादवको मु.स.गर्ने निजको श्रीमती
फुलोवती यादव

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी: जिल्ला सप्तरी, गा.वि.स.
हनुमाननगर वडा नं. ४ वस्ने
जगदिशप्रसाद दास

शुरु निर्णय गर्ने:-

भू.सु.अ.श्री रामचन्द्रप्रसाद साह

पुनरावेदक अदालत निर्णय गर्ने:

मा.न्या.श्री नन्दराज अधिकारी

मा.न्या.श्री हरिवावु भट्टराई

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास:

मा.न्या.श्री अनूपराज शर्मा

मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ

- जग्गाधनीले नै मोहीको देहान्त भएपछि निजका पत्नी तथा छोराहरूसमेतका विभिन्न हकवाला रहेको अवस्थामा कुनै एक व्यक्तिलाई मोही मान्दै बालीको दावी साधिकार निकायमा विधिसम्मत तरिकाले गर्दछ भने यसलाई पत्याउने क्रियाकैरूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- कसैको हकाधिकार नै सिर्जना भइसकेको मोहियानी हक अपहरण गर्न जग्गाधनीलाई पनि अधिकार हुँदैन । कानूनले मोही पत्याउने वा रोज्ने कार्यविधि नतोकेको अवस्थामा यो कानूनी प्रश्न नभई तथ्यको प्रश्न हो । यसमा विवन्धनको सिद्धान्तको कुनै भूमिका नहुने ।
- जग्गाधनीले साविक मोहीको मृत्युपछि निजका हकवालाहरू मध्ये कसलाई मोही पत्याउने भन्ने तथ्यको निर्णय एकपटकमात्र गर्न पाउँछ । जग्गाधनीलाई मोही रोज्न पाउने अधिकार छ भन्दैमा आज एउटा र भोलि अर्को हकवालालाई मोही पत्याउँदै जान पाउँछ भन्ने अर्थ गर्ने हो भने कानूनले दिएको यो अधिकारको दुरुपयोग हुन गई जग्गा कमाउने वास्तविक मोहीको हक सधैं जोखिममा पर्न जाने अवस्था सिर्जना हुन पुग्ने देखिन्छ, जो भूमिसम्बन्धी ऐनको मर्म र भावना अनुकूल नहुने ।

(प्रकरण नं.१२)

पुनरावेदक/वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री महेश्वर चौधरी

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री सुनीलकुमार पोखरेल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०४५, नि.नं.३६६६, पृष्ठ १२४७
- नेकाप २०३४, निर्णय नं. ११०६, पृष्ठ २९५ सम्बद्ध कानून:
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१)

फैसला

न्या.तपबहादुर मगर: पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०५७।५।२६ को फैसलाउपर वादीको तर्फबाट पर्न आएको मुद्दा दोहऱ्याई हेरिपाऊँ भन्ने निवेदनमा यस अदालतबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को खण्ड (क) र (ख) को आधारमा निस्सा प्रदान भै संयुक्त इजलासमा मत्थैक्यता कायम हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ-

विपक्षी जगदीशप्रसाद दासको बाबु स्व.सीताराम दास कथबनियाको नाम दर्ताको जि.सप्तरी गा.वि.स. वमनगामाकट्टीअन्तर्गत मौजे तोपाको साविक जग्गा विगाहा ०-१६-० मेरो स्व.बाबु पन्थु यादवले जोती कमाई आएकोमा भूमिसम्बन्धी ऐन लागू हुँदा १ नं. फाराम भरी २ नं.अनुसूची प्रकाशित भई ४ नं.जोताहा अस्थायी निस्सा समेत पाएको थिएँ । २०२८ सालमा नापी हुँदा कायम हुन आएको जि.स.गा.वि.स. वमनगामाकट्टी वडा नं. ३ क. कि.नं. १९ को ०-१३-३ अवल जग्गाको मोही नामसारी दर्ता गराउनुपर्नेमा त्यसबखत बुवा सिकिस्त विरामी भै विदेश भारतमा उपचार गराउन गएकाले मोही दर्ता गराउन छूट हुन गएको भए तापनि उक्त जग्गा मोहीमा जोती कमाई आएका थियौँ । २०३४ सालअघि नै आमा बुवाको परलोक भै सकेकाले अपुताली खाने म छोरा हुँदा तत्पश्चात् मोहीको हैसियतले जोती कमाई आएको छु । सो जग्गाको कुत बुझाउन नसकी निज जग्गाधनी स्वर्गे हुँदा निजको श्रीमती निरसीदेवीले मलाई मोही पत्याई म उपर २०३९ सालको कुतवाली मुद्दा दिएकी थिइन् । सोको प्रमाण मिसिल सप्तरी जिल्ला अदालतमा छ । सो जग्गा हालसम्म कमाउँदै आएको छु । निज सीतारामको धर्मपत्नी निरसी देवी स्वर्गीय हुँदा निजको हक अपुताली खाने छोरा विपक्षी जगदीशप्रसादका नाउँ दर्ता हुन आएको सो कि.नं.१९ को ज.वि.०-१३-३ जग्गाको

मोही नामसारी गरी दर्ता प्रमाणपूर्जा पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको भवर यादवको निवेदनपत्र ।

पन्थु यादवको स्वर्गारोहणपछि निजका दुई छोराहरू भवर यादव र सरजुग यादव एकासगोलमा नै रही सो जग्गा जोत आवाद गर्दैआएका थिए । त्यसैले कुत बुझाउँदा वा नबुझाउँदा मुद्दा वा भरपाई एकासगोलका कसैलाई पनि दिनसक्ने हुँदा भवर यादवउपर कुत नबुझाएको कारण मुद्दा दायर गरेको हो । निजहरू दुई दाजुभाई छुट्टी भिन्न भएपछि सो जग्गा सरजुग यादवले खनजोत गरी कुत बुझाउँदै आएका छन् । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ बमोजिम जग्गाधनीले मोही पत्याउन सक्ने विशेषाधिकारअनुसार मेरो जग्गाको रेखदेख सुरक्षा विपक्षी भवर यादवले गर्न नसक्ने हुँदा सो जग्गाको मोही प्रमाणपत्र सरजुग यादवले प्राप्त गरेमा मेरो आपत्ति छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जग्गाधिसदास दासको प्रतिउत्तरपत्र ।

स्व.मोही पन्थु यादवको दुई छोरा भवर यादव र सरजुग यादव सगोलमा बसी संयुक्त रूपमा जग्गा जोती भरपाई दिँदै आएकोमा भिन्न भएपछि सरजुग यादवलाई पत्याई जग्गा जोत दिएको भन्ने सम्बन्धमा निजले दिएको मोही नामसारी (मि.नं.२७३) मुद्दामा विस्तृत विवरण खुलाई सकिएको छ । सरजुग यादवलाई मोही पत्याइसकेको भन्ने जग्गाधनीको प्रतिउत्तर जिकीर रहेकोमा मोहीको शेषपछि मोही रोज्ने अधिकार भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) ले जग्गाधनीलाई भएको र मोही नामसारी नभएको अवस्थामा कुत पाउनको लागि भए उजुरीबाट मोही रोज्ने अवस्था सिर्जना नहुने हुँदा यस कार्यालयमा चलेको वादी सरजुग यादव प्रतिवादी यिनै वादी भवर यादव भएको मोही नामसारी मुद्दामा आजै भएको निर्णयमा मोही नामसारी हुने गरी निर्णय भएको समेतबाट वादी दावीअनुसार मोही नामसारी हुने ठहर्दैन भन्ने समेत व्यहोराको शुरु भूमिसुधार कार्यालय सप्तरीको मिति २०५५।०।२३ को निर्णय ।

२०५३ र २०५४ सालको बीचमा म भवर यादव र सरजुग यादव भिन्न भएको भन्ने जस्तो प्रतिउत्तर लेख छ । जबकि हामी दुई दाजुभाई २०२५ सालमै छुट्टी भिन्न भएका हौं । साविक जग्गाधनीदेखि लिएर हालको ज.ध.जग्गाधिसदास दास समेतले म भवर यादवबाट सालसालको कुत बुझी २०५३ सालसम्म भरपाई दिनु भएको छ । २०५४ सालको कुत नबुझेकाले धरौत राखी दिएको छु । २०५३ सालसम्म हातहातै भरपाई दिएको आधारमा जग्गाधनीले पत्याएकै मान्नुपर्ने हुन्छ । मोही मरिसकेको भनी मोहीको जेठो छोरा पुनरावेदकसँग वालीको दावी गरी नालिस दिई वाली भरी पाउने ठहरेपछि अर्को छोरालाई मोहीमा रोज्न पाउँदैन भनी नजीर समेत प्रतिपादन भएको छ । विपक्षीको अमाले मउपर नालिस गरी कुतवाली भराई लिन पाउने ठहरी फैसला भएको छ । मोही मरिसकेपछि मोहीको कुनै छोरालाई कुनै आधार प्रमाणले नपत्याएको अवस्थामा मात्र मोही पत्याउने विशेषाधिकार हुन्छ । यसरी भिन्न भएकोलाई सगोलको भनी श्री सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीर तथा ज.ध.ले दिएको भरपाई समेतको आधार नलिई गरेको शुरुको निर्णयपर्चा त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी मेरा नाममा मोही नामसारी दर्तागरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत राजविराजमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा दावीको कि.नं.१९ को जग्गाको कुतवाली भराई पाऊँ भनी जग्गाधनीले भवर यादवउपर पटक-पटक मुद्दा दिएको र भवर यादवले वाली बुझाउनु पर्ने ठहरी फैसला भएको तथा वादीले मिति २०५४।४।२ मा दावी गरेकोमा त्यसपछि २०५४ साल फागुनमा सरयुग यादवले दिएको नामसारी मुद्दामा जग्गाधनीले सरयुगलाई मोही पत्याएको भन्ने आधारमा भूमिसुधार कार्यालयले पुनरावेदकको नाममा मोही नामसारी नहुने ठहर्‍याई गरेको फैसला फरक पर्ने देखिँदा

प्रत्यर्थी भिकाई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको आदेश ।

यसमा जग्गाधनी जगदिशप्रसाद दासले पन्थु यादव मरिसकेको स्थितिमा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम मोहीको छोरा सरयुग यादवलाई मोही पत्याएको अवस्था देखिएकोले निजका नाउँमा मोही नामसारी गर्ने गरेको शुरु भूमिसुधार कार्यालय सप्तरीको मिति २०५५।०।२३ को निर्णय मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०५७।५।२६ को फैसला ।

ससुरा पन्थु यादव २०२५ सालभन्दा अघि नै स्वर्गीय हुँदा मेरो पति भवर यादव र देवर सरयुग यादव २०२५ सालमै छुट्टी भिन्न भएको भन्ने कुरा जिमीदारी कचहरीबाट नामसारी गराएको १ नं. फारामबाट प्रष्ट हुन्छ । ससुराको मृत्युपछि मेरो श्रीमान र सरयुग यादव भिन्न भएपश्चात् मेरो श्रीमान भवर यादवले बाली बुभाई भरपाई लिएको र लोग्नेउपर बाली सम्बन्धमा मुद्दाहरू परेको समेतबाट एकपल्ट मेरो लोग्नेलाई मोही स्वीकार गरिसकेको अवस्थामा पुनः अर्को व्यक्तिलाई स्वीकार गर्न मिल्दैन । यही दावीको जग्गाको मोही प्रमाणपत्र पाऊँ भनी सरयुग यादवले निवेदन दिई निजका नाउँमा मोही नामसारी गरी मोही हकको प्रमाणपत्र समेत पाउने ठहराई भूमिसुधार कार्यालय सप्तरीले गरेको मिति २०५५।०।२३ को फैसला बदर गरी पाउन मैले भू.सु.का. सप्तरीमा दिएको निर्णयबदर मुद्दा चलिरहेको छ । त्यसैगरी मेरो हक मेट्न विपक्षीले सरयुग यादवलाई २०५४ सालको बाली बुझेको भरपाई समेत गरिदिएको अवस्थामा शुरु र पुनरावेदन अदालतसमेतबाट भएका फैसला नैकाप २०३५, नि.नं. १२१४, पृष्ठ २४४ तथा नैकाप २०४५, नि.नं. ३६६६, पृष्ठ १२४७ मा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भएको छ । अतः मुद्दा दोह्याई हेरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी भवर यादव मरी मु.स.गर्ने

निजको श्रीमती फुलोवती यादवको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

यसमा वादी भवर यादवउपर बाली विगो भराई पाऊँ भनी पटक पटक नालिस परेको र बाली भरी पाउने ठहरी फैसला समेत भएको अवस्थामा निजलाई मोही रोजेको मान्नु पर्नेमा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम जग्गाधनीलाई मोही रोज्ने अधिकार भएको भनी सरयुग यादवलाई मोही कायम गरी जग्गाधनीले पटक-पटक मोही रोज्ने कार्यलाई मान्यता दिएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसलामा नैकाप २०४५, नि.नं. ३६६६, पृष्ठ १२४७ मा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त समेतको त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को खण्ड (क) र (ख) को आधारमा प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ । प्रस्तुत मुद्दाको शुरु, रेकर्ड र भए प्रमाण मिसिलका साथै विपक्षी भिकाई आएपछि वा थाम्ने अर्वाधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०५७।१।२।५ को आदेश ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) को कानूनी व्यवस्थानुसार मोहीसम्बन्धी हक अपुताली सरह सरी आउने नभई जग्गाधनीको इच्छामार्थि पूर्णतः निर्भर रहने देखिन्छ । जग्गाधनीको मोही रोज्ने हकलाई विशेषाधिकार (Special Privileges) कै रुपमा उक्त ऐनले कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । विवन्धनको सिद्धान्त तथ्यमा लागू हुने भई कानूनी वुँदामा आकर्षित नहुने हुँदा साविक मोहीको मृत्युपश्चात् यी फिरादीलाई प्रतिवादी बनाई मोही बाली मुद्दा दिँदैमा निज जग्गाधनीको उपर्युक्तानुसारको कानूनी विशेषाधिकारको रुपमा रहेको मोही रोज्न पाउने कानूनी हक समाप्त भयो भन्नु उपयुक्त एवं उचित समेत देखिएन । जग्गाधनीले साविक मोहीको छोरामध्ये सरयुग यादवलाई विवादित जग्गाको मोही पत्याएको अवस्थामा पुनरावेदक वादी भवर यादवको नाममा मोही नामसारी गरी मोहियानी प्रमाणपत्र नदिने गरी शुरु भू.सु.का.

सप्तरीले गरेको निर्णयलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला मनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठको छुट्टै राय भै पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला उल्टी गरी वादी दावी पुग्ने ठहर भएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको राय।

पन्थु यादव विवादित जि.स.गा.वि.स. वमनगमाकट्टी वडा नं.३ (क) कि.नं. १९ को ज.वि. ०-१३-३ जग्गाको मोही भएको कुरामा विवाद नभई निजको दुई जना छोराहरू भवर यादव र सरयुग यादव रहेको देखिन्छ। साविक मोही स्व.पन्थु यादवको मृत्युपश्चात् विवादित जग्गाको प्रत्यर्थी प्रतिवादी जगदिशप्रसाद दासले २०३९ सालको बालीमा २०४० सालको दे.नं. २१७०।१०७० को कुतवाली मुद्दा दायर गरी वादी दावीबमोजिमको कुतवाली भराई दिने ठहर्छ। मिति २०४०।६।६ मा फैसला भई अन्तिम भएर बसेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ (१) को कानूनी मनसाय भनेको पटक-पटक विभिन्न व्यक्तिलाई जग्गाधनीको इच्छानुसार समय-समयमा मोही फेरवदल गर्ने होइन। अर्थात् एकपटकसम्मको लागि त्यस प्रकारको मोही रोज्ने कानूनी विशेषाधिकारसम्म सो दफाले जग्गाधनीलाई प्रदान गरेको हो। यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट निवेदक पक्ष सीताराम यादव प्रत्यर्थी विपक्षी दुःखी यादव समेत भएको २०४५ सालको रि.पु.ई.नं. ७९ विषय उत्प्रेषण (नेकाप २०४५, नि.नं. ३६६६, पृष्ठ १२४७) मा मोही मरिसकेको भनी दावी लिई मोहीको जेठो छोराउपर बाली मुद्दा दिई बाली भराई पाउने ठहरी फैसला भएको अवस्थामा पछिका मितिमा मोही मरेको भनी जग्गाधनीले अर्को छोरालाई

मोही रोज्न नपाउने भनी नजीर समेत प्रतिपादन भएको पाइन्छ। तसर्थ फिराद दावी पुग्न नसक्ने भनी शुरु भू.सु.का.सप्तरीको निर्णयलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी भई वादी दावीबमोजिम पुनरावेदक वादीको नाममा विवादित जग्गाको मोही नामसारी गरी मोहियानीको प्रमाणपत्र समेत पाउने ठहर्छ। वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ। वादी शुरु भू.सु.का.सप्तरीको निर्णयलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला मनासिव ठहर्छ। माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको रायसँग असहमत रहेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठको रायसहितको यस अदालतको सयुक्त इजलासबाट मिति २०६५।२।१० मा भएको फैसला।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री महेश्वर चौधरीले विवादित जग्गाको मोही पुनरावेदक वादीको बाबु पन्थु यादव हुन भन्ने तथ्यमा विवाद छैन। निज पन्थुका पुनरावेदक भवर र सरयुग दुई भाइ छोराहरू भएपनि पन्थुको मृत्युपछि विवादित जग्गा भवर यादवले जोतकमोद गर्दै जग्गा धनीलाई सालबसाली कुत बाली बुभाउदै आएको अवस्था छ। २०३० सालदेखि २०५३ सालसम्म पुनरावेदक भवर यादवले कुत बुभाएको देखिने मिसिल संलग्न भर्पाईहरूबाट सो तथ्य प्रमाणित भएकै छ। यसका साथै विवादित जग्गाको २०३९ सालको बाली नबुभाएको भनी प्रत्यर्थी जग्गाधनीले पुनरावेदकउपर कुतबाली मुद्दा दिई सप्तरी जिल्ला अदालतबाट कुत भरी पाउने ठहरी भएको फैसला अन्तिम रहेको अवस्था छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) को व्यवस्थाबमोजिम जग्गाधनीले भवर यादवलाई एकपटक मोही स्वीकार गरी कुत बाली मुद्दा दिई

वाली भराई लिए पछि पुनः अर्को छोरालाई मोही रोज्न पाउँदैन। सो कुरा नैकाप २०४५ पृष्ठ १२४७ मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल हुन्छ। अतः माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठको राय सदर गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी प्रतिवादीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री सुनीलकुमार पोखरेलले साविक मोही पन्थु यादवका पुनरावेदक भवर र सरयुग दुई छोरामध्ये पन्थुको मृत्युपश्चात् कसलाई मोही पत्याउने भन्ने कुरा जग्गाधनीको विशेषाधिकार हो। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ ले जग्गाधनीलाई दिएको यो विशेष कानूनी अधिकार अधि मुद्दा चलेको भन्ने जस्ता आधारमा निष्प्रभावी हुन सक्दैन। जग्गाधनीले मोही रोज्न पाउने भन्ने कानूनमा प्रष्टरूपमा गरिएको व्यवस्थाको थप व्याख्या गरिरहनु आवश्यक छैन। त्यसमा पनि २०४० सालको कुत वाली मुद्दा प्रत्यर्थीले दिएको नभई तत्कालीन जग्गाधनी निरसीवतीले दिएको हुन्। मुद्दा दिएको र वाली बुझेको भन्ने जस्ता तथ्यगत कुराहरूबाट मोही रोज्न पाउने भनी कानूनले गरेको विशेष अधिकारमा विवन्धन लाग्न सक्दैन। जग्गाधनीले सरयुगलाई मोहीमा पत्याई निजका नाउँमा मोही नामसारी हुने ठहरी भूमिसुधार कार्यालयबाट भएको निर्णयउपर पुनरावेदन नपरी अन्तिम भै बसेको छ। नैकाप २०४८, पृष्ठ ४५० मा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको आधारमा अन्तिम निर्णयविपरीत पुनरावेदकका नाउँमा मोही नामसारी हुन सक्ने अवस्था छैन। अतः पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुने गरी माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माबाट व्यक्त भएको राय सदर गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा पक्ष विपक्षको तर्फबाट विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नु भएको उपर्युक्त बहस जिकीरतर्फ ध्यान दिई पुनरावेदनपत्रसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा मुख्यतः

देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखियोः-

१. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम जग्गाधनीले मोही रोज्न पाउने कानूनी व्यवस्थाको सीमा के कति हो ? कस्तो अवस्थालाई रोजेको मान्ने ? र जग्गाधनीले एकपटक मोही रोज्ने कार्य गरिसकेपछि पटक- पटक सो कानूनी व्यवस्थाबमोजिम मोही रोज्न मिल्छ मिल्दैन ?
२. पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला मिलेको छ वा छैन ? र पुनरावेदक बादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो वा होइन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विश्लेषण गर्नुअघि प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्थाको संक्षिप्त सिँहावलोकन हुनु वाञ्छनीय देखिएको छ। त्यसतर्फ मिसिल हेर्दा, जिल्ला सप्तरी गा.वि.स. वमनगामाकट्टी वडा नं. ३(क) कि.नं.१९ को ०-१३-३ जग्गाको जग्गाधनी स्व. सीताराम दास भै मेरो स्व.वावु पन्थु यादव मोही भएकोमा पिताको मृत्युपश्चात् मैले नै सो जग्गा जोतकमोद गर्दै आई जग्गाधनीलाई सालबसाली रूपमा कुतवाली बुझाउँदै आएको थिएँ। साविक जग्गाधनी सीताराम दासको मृत्युपश्चात् विवादित जग्गा निजको श्रीमती निरिसवती र निजपछि विपक्षी जगदिश दासका नाउँमा नामसारी भएको हो। तत्कालीन जग्गाधनी निरिसवतीले २०३९ सालको वालीमा मउपर कुतवाली मुद्दा दिई वादी दावी पुग्ने ठहरी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट फैसला भई वाली भराई लिएको अवस्था हुँदा मेरो नाउँमा मोही नामसारी गरी मोही प्रमाणपत्र पाउँ भन्ने समेत पुनरावेदक वादीको दावी रहेको देखिन्छ। प्रत्यर्थी जगदिशप्रसाद कथवनियाको प्रतिउत्तर हेर्दा दावीको जग्गाको साविक मोही स्व.पन्थु यादवको मृत्युपश्चात् एकासगोलमा रहेका निजका दुई भाइ छोरारू भवर र सरयुग यादव सगोलमा रहेकोले

२०३९ सालको कुत बाली मुद्दा भवर यादवउपर दायर गरेको भएपनि हालसम्म विवादित जग्गा सरयुग यादवले जोती कमाई आएको हुँदा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ बमोजिम निज सरयुग यादवको नाममा मोही नामसारी गरी दिएमा मेरो आपत्ति छैन भनी लगाउको सरयुग यादवले मउपर दिएको मोही नामसारी मुद्दामा विस्तृत विवरण खुलाई प्रतिउत्तर गरेको हुँदा सोहीबमोजिम होस् भन्ने समेत जिकीर लिएको देखिन आउँछ ।

३. शुरु भूमिसुधार कार्यालय सप्तरीबाट वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याई भएको निर्णयलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसलाउपर पुनरावेदक वादीको तर्फबाट मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाऊँ भनी पर्न आएको निवेदनमा यस अदालतबाट निस्सा प्रदान भै संयुक्त इजलाससमक्ष पेश हुँदा मत्‍यैक्यता हुन नसकी प्रस्तुत मुद्दा यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको रहेछ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम मोही रोज्न पाउने जग्गाधनीको विशेष कानूनी अधिकार भएकोले कुत बाली मुद्दा दिएको वा बाली बुझेको भन्ने जस्ता तथ्यगत आधारमा सो कानूनी अधिकार समाप्त भएको मान्न नमिल्ने हुँदा वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको शुरुको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिव ठहर्‍ने भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको एवं जग्गाधनीले मोही रोज्न पाउने सो कानूनी अधिकारको प्रयोग गरी एक-पटक पुनरावेदक वादीउपर कुतबाली मुद्दा दिई बाली भराई लिएपछि पटक-पटक मोही रोज्न नपाउने हुँदा वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको शुरुको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी भै वादी दावीबमोजिम मोही नामसारी हुने ठहर्‍छ भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठको राय भै मत्‍यैक्यता हुन नसकी यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको देखिन्छ ।

४. संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू बीच राय नमिलेको उक्त कानूनी

प्रश्नको विश्लेषणबाटै प्रस्तुत मुद्दाको निरुपण हुनुपर्ने देखिएकोले प्रथमतः सोही कानूनी व्यवस्था दृष्टिगत गरौं । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ को उपदफा (१) मा चौथो संशोधनपछि हकवालाको परिधि फराकिलो भई हाल देहायबमोजिमको प्रावधान रहेको देखिन्छ :-

२६. मोहीको हक र दायित्व: (१) यस परिच्छेदको अन्य दफाहरूको अधीनमा रही मोहीले कमाई आएको जग्गामा मोहीसम्बन्धी निजको हक निजपछि, निजको एकासगोलका पति, पत्नी, छोरा, आमा, बाबु, धर्मपुत्र, पैतीस बर्ष पुगेकी अविवाहिता छोरी, छोरा बुहारी, नाति, नातिनी बुहारी वा दाजुभाईहरू मध्ये जग्गावालाले पत्याएको व्यक्तिलाई प्राप्त हुनेछ ।

५. भूमिसम्बन्धी ऐनको उक्त कानूनी प्रावधानको अध्ययनबाट दुईवटा महत्त्वपूर्ण विषयहरू सन्निहित रहेको स्पष्ट हुन्छ । पहिलो, मोहीले कमाई आएको जग्गामा निहीत निजको मोहीहक निजपछि, निजका के कस्ता हकवालाहरूमा सर्दछ भन्ने कुराको उल्लेखन भएको देखिन्छ । मोही हक प्राप्त गर्ने मोहीका हकवालाहरूमा निजको पति वा पत्नीदेखि दाजुभाइहरू सम्मका व्यक्तिहरूलाई समावेश गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा सो विषयमा कुनै विवाद नभएकोले प्रासंगिक भएन । त्यसरी तोकिएका हकवालाहरूमध्ये कसलाई मोही पत्याउने भन्ने विषयलाई ऐनमा प्रयुक्त अन्तिम वाक्यांश वा दोस्रो खण्डले संबोधन गर्न खोजेको देखिन्छ । जसअनुसार उल्लिखित मोहीका हकवालाहरू मध्येबाट जग्गाधनीले रोजेका व्यक्तिलाई मात्र मोही हक प्राप्त हुन सक्ने देखिन आउँछ ।

६. यस प्रकार साविक मोहीको मृत्युपछि मोही हक प्राप्त गर्नको लागि जग्गाधनीले पत्याएको दफा २६(१) मा उल्लेख भएबमोजिमको मोहीको हकवाला हुनुपर्ने समेतका

दुईवटा बाध्यात्मक पूर्वशर्त रहेको देखिन्छ। भूमिसम्बन्धी ऐनको दफा २६(१) को उक्त कानूनी व्यवस्था साविकवालाबाट हकवालामा सम्पत्तिको दाखेल खारेज गर्दा पत्याउनु वा रोज्नु नपर्ने, हकवाला मात्र भए पुग्ने प्रचलित नेपाल कानूनको व्यवस्थाभन्दा केही पृथक रहेको देखिन्छ। मोही लागेको जग्गामा मोही र जग्गाधनीको द्वैध स्वामित्व रहने भएका कारण मोही हक नामसारीका सम्बन्धमा जग्गाधनीलाई यस्तो विशेषाधिकार दिएको बोधगम्य नै देखिन्छ। मोहीको एकमात्र हकवाला रहेको अवस्थामा कसलाई पत्याउने वा रोज्ने भन्ने प्रश्न उपस्थित हुन सक्दैन। विकल्प नभएको त्यस्तो स्थितिमा जग्गाधनीलाई ऐनको दफा २६(१) ले दिएको मोही पत्याउने उक्त विशेषाधिकार क्रियाशील हुनसक्ने पनि देखिँदैन। मोहीको एकमात्र हकवाला जीवित छन् र कानूनद्वारा निर्धारित अन्य प्रक्रिया पुगेको स्थिति छ भने जग्गाधनीले नपत्याएको अवस्थामा पनि मोही हक नामसारी हुन सक्दछ। त्यस्तो अवस्थामा जग्गाधनीले पत्याउनु नपत्याउनुको कुनै अर्थ र आवश्यकता रहदैन। तर, साविक मोहीका एकभन्दा बढी उक्त ऐनको दफा २६(१) मा उल्लिखित हकवाला जीवित रहेका छन् भने मोही हक प्राप्त गर्नको लागि जग्गाधनीको छनौटलाई एकमात्र निर्धारक तत्व मानेको देखिन्छ। साविक मोहीका हकवालाहरूमध्ये कसलाई मोहीमा पत्याउने भन्ने सम्बन्धमा जग्गाधनीउपर भूमिसम्बन्धी ऐनको उक्त कानूनी व्यवस्थाले कुनै पूर्व शर्त वा बन्देज नलगाई पूर्णरूपमा स्वविवेकमा छाडेकाले त्यसको दायरा असीमित नै देखिन आउँछ। यस कानूनी व्यवस्थाले कसैलाई मोही रोज्नु वा नरोज्नु कारण दिनुपर्ने आवश्यकता पनि ठानेको छैन।

७. भूमिसम्बन्धी ऐनले मोही पत्याउने सम्बन्धमा जग्गाधनीलाई दिएको यस प्रकारको विशेषाधिकारको प्रयोग गर्ने विषय असीमित छ भन्नुको अर्थ जग्गाधनीले जतिखेर जसलाई मन लाग्यो त्यसलाई पत्याउन पाइरहन्छ

भन्ने होइन। एकपटक मोहीका एकजना हकवालालाई मोही पत्याइसकेपछि जग्गाधनीले सो कानूनी व्यवस्थाको आडमा पटक-पटक अरु हकवालाहरूलाई मोही पत्याउदै जान पाउने हुँदैन। पत्याउने कार्यका लागि कुनै विशेष कार्यविधि कानूनले तोकेको पाइँदैन। यसले गर्दा जग्गाधनीले मोहीको शेषपछि निजका कानूनद्वारा निर्धारित हकवालामध्येबाट पत्याउने कार्यका हकमा विविध व्याख्या हुन पुगेको पाइन्छ। बाली बुभेको रसीदलाई मोही पत्याएको आधार यस अदालतको पूर्ण इजलासले मानेको छ। तर, केही निर्णयबाट भूमिसुधार कार्यालयमै मोही नामसारीमा निवेदन दिई त्यहीँ जग्गाधनीले निवेदन वा वयानबाट रोजेपछि मात्र पत्याउने कार्य सम्पन्न भएको मान्यता पनि अधि सारिएको छ। यस्ता परस्पर दुई धारका मान्यता समानान्तररूपमा कायम रहनु समस्त न्यायिक प्रणालीकै लागि हितकर हुँदैन।

८. जग्गाधनीले नै मोहीको देहान्त भएपछि निजका पत्नी तथा छोराहरूसमेतका विभिन्न हकवाला रहेको अवस्थामा कुनै एक व्यक्तिलाई मोही मान्दै बालीको दावी साधिकार निकायमा विधिसम्मत तरिकाले गर्दछ भने यसलाई पत्याउने क्रियाकैरूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ। जिल्ला अदालत साधिकार निकाय हो। कानूनले बाली मुद्दा हेर्ने अधिकार अदालतलाई दिएको छ र अदालत प्रवेशको माध्यम फिराद लिएर अदालत प्रवेश गरेको अवस्थालाई मोही पत्याएको मान्नु पर्ने हुन्छ। अनाधिकार निकायमा प्रवेश गरी वा घरसारमा जुनसुकै मिति राखेर तैयार गर्न सकिने बाली बुभेको भरपाइ खडा गरी वास्तविक मोहीको हकमा प्रतिकूल असर पार्न खोजिएको अवस्थामा त्यस्ता कार्यले मान्यता नपाउनु बेग्लै कुरा हो। तर, प्रस्तुत विवादमा २०३० सालदेखि २०५३ सालसम्मका जग्गाधनीले कीर्त समेत भन्न नसकेका बाली बुभेका भरपाइ हुनुका अतिरिक्त सोलाई पुष्टि गर्ने अदालतमा बीचको २०३९ सालको बालीका हकमा दायर भई

निर्णय भएको वाली मुद्दा नै छ भने यहाँ जग्गाधनीले मोही पत्याउने भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) को प्रयोजन पूरा भएको मान्नुको विकल्प छैन।

९. पुनरावेदक बादीले निजका पिता पन्थु यादव र आमा समेतको २०३४ साल अगावै मृत्यु भएको र पिताको मृत्युपश्चात् निजले नै मोहीको हैसियतले विवादित जग्गा जोतकमोद गर्दै आई जग्गाधनीलाई सालबसाली कुत बुझाउँदै आएको भनी त्यसको समर्थनमा कुत बुझाएका भर्पाइ समेत पेश गरेको देखिन्छ। त्यसै गरी यसै विवादित जग्गाको २०३९ सालको कुतवाली नदिएकोले कुतवाली दिलाई पाऊँ भनी प्रत्यर्थी प्रतिवादीको आमा निरसीवती कथवनियाइनले यिनै पुनरावेदक भवर यादवउपर कुतवाली मुद्दा दिई बादी दावीबमोजिम प्रतिवादीबाट कुतवाली भराई पाउने ठहरी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०४०।६।६ मा फैसला भएको भनी संवत् २०४० सालको दे.नं.२१७०/१०७० को सो कुतवाली मुद्दाको फैसलाको प्रतिलिपिसमेत पेश गरेको देखिन्छ। एकपटक पुनरावेदकलाई मोही स्वीकार गरी कुतवाली मुद्दा दिई वाली भराई लिएपछि पुनः अर्को व्यक्तिलाई मोही पत्याउन मिल्दैन भन्ने पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीले जिकीर लिएको पाइन्छ। प्रत्यर्थीको प्रतिउत्तर हेर्दा साविक मोही पन्थुको मृत्युपछि निजका दुई भाइ छोराहरू एकासगोलमा रहेको हुँदा भवर यादवका नाउँमा कुतवाली मुद्दा दिएको हो, सो मुद्दा दिएको कारणबाट मोही पत्याएको मान्न मिल्दैन भन्ने जिकीर भै प्रत्यर्थीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीले समेत मोही पत्याउने विषय विशेष कानूनी अधिकार हुँदा विवन्धन लाग्दैन भन्ने बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नु भएको देखिन्छ।

१०. अन्य पैत्रिक सम्पत्तिसरह हकवाला भएको कारणबाट मात्र स्वतः मोहीहक नामसारी हुन नसक्ने कानूनी व्यवस्थाबाट मोहीहक प्राप्त गर्नको लागि कानूनद्वारा निर्धारित

भएबमोजिम मोहीको दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने कुरा स्वाभाविक नै हुन्छ। मोहीमा कमाइआएको जग्गामा सालबसाली खेती गर्नु, जग्गाको भौतिक स्वरूप नबिगार्नु र जग्गाधनीलाई तोकिएबमोजिम कुतवाली बुझाउनु नै मोहीको मुख्य कर्तव्य हुने देखिन्छ। त्यसकारण मोही हक प्राप्त गर्नको लागि जग्गा कमाउनु र कमाएको जग्गाको कुतवाली जग्गाधनीलाई बुझाउनु जस्ता पूर्वशर्तहरू अनिवार्यरूपमा पूरा हुनुपर्ने देखिन्छ। मोही नामसारीको विवादमा साविक मोहीको मृत्यु भएपछि मोही लागेको जग्गा मोहीका हकवालाहरूमध्ये कसले जोतकमोद गरेको छ, जग्गाधनीलाई वाली बुझाउने कर्तव्य कसले निर्वाह गरेको छ र सो जग्गामा निहीत जग्गाधनीको हित संरक्षण कसले गरेको छ भन्ने जस्ता प्रश्नहरू मुख्यरूपमा उठ्न सक्ने देखिन्छ। वस्तुतः यिनै प्रश्नको सही र वस्तुनिष्ठ विश्लेषणबाट यससम्बन्धी विवादको निरुपण हुनु न्यायोचित र कानूनसम्मत हुन्छ।

११. प्रस्तुत मुद्दामा पनि साविक मोही पन्थु यादवको मोही हक निजको शेषपछि निजका दुई छोराहरूमध्ये कसका नाउँमा नामसारी हुने भन्ने नै महत्त्वपूर्ण र एकमात्र प्रश्न अन्तरनिहीत रहेको देखिन्छ। एउटा छोराका पक्षमा जिल्ला अदालतमा जग्गाधनीबाटै मुद्दा परेको छ भने अर्को छोराको पक्षमा भूमिसुधार कार्यालयमा गई जग्गाधनीले मोही रोजेको छ। यस प्रश्नको निरुपणको लागि माथिको प्रकरणमा विवेचना गरिए जस्तै साविक मोही पन्थुको मृत्युपश्चात् विवादित जग्गा कसले जोतकमोद गरेको छ, जग्गाधनीलाई सालबसाली कुतवाली कसले बुझाएको छ, वाली नबुझाएको वर्षमा जग्गाधनीले कसलाई मोही पत्याई वाली दावी गरी भराई लिएको छ आदि जस्ता कुराहरूको विश्लेषणबाटै विवादको निरुपण विन्दू पत्ता लगाउनु पर्ने हुन्छ। साविक मोहीका दुई छोराहरू भवर र सरयुगले परस्पर मोही नामसारीको दावी लिई भूमिसुधार कार्यालयमा प्रवेश गरेपछि प्रत्यर्थी

जग्गाधनीले औपचारिक रुपमा यी पुनरावेदकलाई नभई निजका भाइ सरयुगलाई मोही पत्याएको भन्ने व्यहोराको प्रतिउत्तर गरेको देखिन्छ। तर, २०३० सालदेखि विवादित जग्गाको बाली पुनरावेदक भवर यादवले बुभाई आएको देखिन्छ। त्यतिमात्र होइन सो बीचको कुनै सालको बाली नबुभाएको अवस्थामा जग्गाधनीले पुनरावेदक भवर यादवलाई नै मोही स्वीकार गरी कृतबाली मुद्दा दिई भराई लिएको अवस्थासमेत देखिएको छ। यसबाट साविक मोही पन्थुको मृत्युपछि विवादको जग्गा निजका छोरा सरयुगले नभई पुनरावेदक भवरले कमाई आएको, निजले नै सालबसालीरुपमा जग्गाधनीलाई कृत बुभाउँदै आएको र कृत नबुभाएको सालमा जग्गाधनीले पनि निजलाई नै मोही पत्याई कृतबालीमा दावी लिई भराई लिएको समेतका मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट विवादित जग्गाको वास्तविक मोही पुनरावेदक भवर यादव भै निजले नै जग्गाधनीको हित संरक्षण गरेको मान्नु पर्ने देखिन्छ।

१२. यस प्रकार बाबु पन्थुको मृत्युपश्चात् तीसौं वर्षसम्म मोहीमा जग्गा कमाई जग्गाधनीलाई कृत बुभाई मोहीको दायित्व निर्वाह गरी आउने पुनरावेदक भवर यादवलाई लामो समयसम्मको आचरण र व्यवहारबाट प्रत्यर्थी जग्गाधनीले मोही मानेको देखिन्छ। प्रत्यर्थी जग्गाधनीले पुनरावेदकलाई मोही स्वीकार गरी परस्पर बाली बुभी भर्पाई लिने दिने गर्नुका अतिरिक्त कृत नपाएको अवस्थामा अदालतसमक्ष कृतबाली मुद्दा दिई मोहीको दायित्व निर्वाह गर्न लगाएको समेत देखिएको अवस्थामा भूमिसुधार कार्यालयको कारवाहीमा एकाएक सरयुग यादवलाई मोहीमा पत्याएको भन्नु निजको आफ्नै आचरण, व्यवहार, स्वीकारोक्तिको प्रतिकूल देखिन्छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) को व्यवस्था जग्गाधनीका लागि स्वविवेकीय प्रकृतिको हो। तर व्यक्त भइसकेको स्वविवेक परिवर्तन गर्न औचित्य, आधार र कारणको आवश्यकता पर्दछ। त्यसमा पनि कसैको

हकाधिकार नै सिर्जना भइसकेको मोहियानी हक अपहरण गर्न जग्गाधनीलाई पनि अधिकार हुँदैन। कानूनले मोही पत्याउने वा रोज्ने कार्यविधि नतोकेको अवस्थामा यो कानूनी प्रश्न नभई तथ्यको प्रश्न हो। यसमा विवन्धनको सिद्धान्तको कुनै भूमिका हुँदैन। जग्गाधनीले साविक मोहीको मृत्युपछि निजका हकवालाहरूमध्ये कसलाई मोही पत्याउने भन्ने तथ्यको निर्णय एकपटकमात्र गर्न पाउँछ। जग्गाधनीलाई मोही रोज्न पाउने अधिकार छ भन्दैमा आज एउटा र भोलि अर्को हकवालालाई मोही पत्याउँदै जान पाउँछ भन्ने अर्थ गर्ने हो भने कानूनले दिएको यो अधिकारको दुरुपयोग हुन गई जग्गा कमाउने वास्तविक मोहीको हक सँधै जोखिममा पर्न जाने अवस्था सिर्जना हुन पुग्ने देखिन्छ, जो भूमिसम्बन्धी ऐनको मर्म र भावना अनुकूल हुने देखिँदैन।

१३. यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट निवेदक रत्न देसारनी विरुद्ध कृष्णमाया देसारनी समेत विपक्षी भएको संवत् २०३४ सालको रि.फु.नं.२९ को उत्प्रेषणको निवेदनमा मिति २०३४/१०/१४ मा निर्णय हुँदा, जग्गावालाले मोही पत्याई बाली बुभी भर्पाई गरिदिएकोबाटै जग्गा पत्याएको देखिन आउने हुनाले त्यसरी साविक मोही मरी जग्गाधनीले जग्गा पत्याएकोमा दफा ३४(१) कवुलियतको अवस्था नपर्ने भन्ने निर्णय भई सिद्धान्त (नेकाप २०३४, नि.नं.११०६, पृष्ठ २९५) प्रतिपादन भैरहेको देखिँदा साविक मोही मरेपछि मोहीका हकवालाहरूमध्ये जग्गाधनीले जसबाट बाली बुभी लिन्छ उसैलाई मोही पत्याएको मान्नुपर्ने भन्ने देखिन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा समेत साविक मोही पन्थुको मृत्युपश्चात् प्रत्यर्थी जग्गाधनीले निजका छोरा पुनरावेदक भवर यादवबाट लामो समयदेखि कृत बुभी भर्पाई गरिदिएको देखिँदा निजैलाई मोही पत्याएको भनी मान्नुपर्ने देखियो।

१४. यसै गरी यस अदालतको अर्को पूर्ण इजलासबाट रिट निवेदक सीताराम यादव विरुद्ध दुखी यादव समेत विपक्षी भएको संवत्

२०४५ सालको रि.पु.ई.नं.७९ को उत्प्रेषणको निवेदनमा मिति २०४५।११।२६ मा निर्णय हुँदा जो मोही हुन्छ उसैसँगबाट कुतबाली भराउने हो, साविक मोही जीवित रहेको भए निजलाई मरेको भनी निजको जेठो छोरासँग कुतबाली भराई पाऊँ भनी नालिस दिनुपर्ने औचित्य रहँदैन। मोही मरिसकेको भनी दावी लिई मोहीको जेठो छोराउपर बाली मुद्दा दिई बाली भरी पाउने ठहरी फैसला भएको अवस्थामा पछिका मितिमा मोही मरेको भनी जग्गाधनीले अर्को छोरालाई मोही रोज्न नपाउने भन्ने समेत निर्णय भई सिद्धान्त (नेकाप २०४५, नि.नं.३६६६, पृष्ठ १२४७) प्रतिपादन भएको देखिन्छ। जग्गा कमाउने वास्तविक मोहीको मोही हक कायम हुनुपर्ने सिद्धान्तमा आधारित यस अदालतबाट प्रतिपादित उक्त नजीर सिद्धान्तहरूसँग असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन।

१५. अब, बादी दावीबमोजिम मोही नामसारी नहुने ठहर्‍याएको शुरु भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गरौं। विवादित जग्गाको साविक मोही पुनरावेदक भवर यादवका पिता स्वर्गीय पन्थु यादव रहेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद देखिएन। साविक मोही निज पन्थुको मृत्युपछि २०३० सालदेखि नै विवादको जग्गा पुनरावेदक बादीले जोत कमोद गर्दै प्रत्यर्थी जग्गाधनीलाई कुत बुझाउँदै आएको भन्ने कुरा पनि मिसिल संलग्न विभिन्न मितिका कुत बुझाएको भर्पाईका प्रतिलिपिबाट पुष्टि भएकै देखिन्छ।

१६. यसका अतिरिक्त प्रत्यर्थी जग्गाधनीको आमा निरसीवती कथवनियाले पुनरावेदक बादीलाई मोही मानी २०३९ सालको कुत बालीमा निजउपर दावी लिई कुत भराई लिएको देखिँदा आमाले नै मोही पत्याइसकेका पुनरावेदक भवर यादवलाई आमाबाट जग्गामा

हक प्राप्त गरेका प्रत्यर्थी जग्गाधनी दासले अन्यथा भनी मोही होइन भन्न मिल्ने पनि देखिँदैन। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम जग्गाधनीलाई मोही रोज्ने अधिकार एकपटक मात्र हुने देखिएको र एकपटक पुनरावेदकलाई मोही रोजिसकेको देखिएकोले पुनः अर्को व्यक्तिलाई मोही रोज्न पाउने नदेखिँदा माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको रायसँग सहमत हुन सकिएन।

१७. तसर्थ माथि प्रकरण-प्रकरणमा गरिएको तथ्यगत, कानूनी र यस अदालतबाट प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त समेतको विश्लेषणबाट सरयुग यादवले दिएको लगाउको मोही नामसारी मुद्दामा जग्गाधनीले साविक मोहीका छोरा सरयुग यादवलाई मोही रोजेको भनी मोही नामसारी गरिपाऊँ भन्ने प्रस्तुत मुद्दाको बादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको शुरु भूमिसुधार कार्यालय सप्तरीको निर्णय सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०५७।५।२६ को फैसला मिलेको नदेखिएको भनी सो फैसला उल्टी गरी विवादित कि.नं. १९ को ज. वि. ०-१३-३ जग्गाको पन्थु यादवका नाउँको मोहियानी हक निजका छोरा बादी भवर यादवको मुद्दा सकार गर्ने निजको श्रीमती पुनरावेदक फुलोदेवी यादवका नाउँमा नामसारी हुने ठहर्‍याएको माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठको राय मनासिव ठहर्छ। फैसला कार्यान्वयनको लागि शुरु भूमिसुधार कार्यालय सप्तरीमा लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.गौरी ढकाल

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६६ साल मंसिर २५ गते रोज ५ शुभम्

इजलास अधिकृत: नारायण सुवेदी

निर्णय नं. ८३०९

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६५ सालको DF - ००२८
फैसला मिति: २०६६।१।२।५

मुद्दा:-खिचोला ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सप्तरी मध्येपुरा
गा.वि.स. वडा नं.३ बस्ने शिवनन्दन
साह तेली

विरूद्ध

प्रत्यर्थी वादी:जिल्ला सुनसरी डुमराह गा.वि.स.वडा
नं.३ बस्ने हितलाल साह तेली

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री बीरिसंह महारा

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या. श्री ओमप्रसाद सुवेदी

मा.न्या. श्री गौरीबहादुर कार्की

सर्वोच्च फैसला गर्ने :-

मा.न्या. श्री गौरी ठकाल

मा.न्या. श्री गिरीशचन्द्र लाल

- देवानी प्रकृतिका मुद्दाहरूमा पक्ष विपक्षको मौखिक भनाइभन्दा लिखतकै आधारमा वास्तविक न्याय निरूपण गरी निष्कर्षमा पुग्न बाञ्छनीय हुने हुँदा लिखतमा लेखिएको व्यहोरालाई अनदेखा गर्नु न्यायसंगत नहुने ।
- आफ्नो तथा बाबुको नाममा दर्ता नै नरहेको मिन्ही प्रकृतिको जग्गामा भोग समेत पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा जग्गामा खिचोला मेटाई घर उठाई पाऊँ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता
श्री सनद देवकोटा

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अ.वं. ७८ नं.

फैसला

न्या. तपबहादुर मगर: सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासको राय मतैक्य नभै सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:

सप्तरी जिल्ला मध्येपुरा गा.वि.स.वडा नं.३ को साविक प्रगन्ना पकरी मौजे मध्येपुरामा २००५ को सालको नापीबमोजिम फिरादीको बाबु महावीर साहको नाउँमा घरबास तर्फ मिन्ही सा.कि.नं. ५५ को महादेव, सो उत्तर, डगर सो पश्चिम, लाली सो दक्षिण, पोखरी पानी सो पूर्वको ०-०-१० (दश धुर) र ऐ. मौजाको मिन्ही सा.कि.नं. ५७ को लाली सो उत्तर, डगर सो पश्चिम दक्षिण, पोखरी पानी सो पूर्वको ०-०-३ (तीन धुर) समेत घरबासको जग्गा दर्ता रही सो घरबासमा भएका घरहरू बाबु महावीर साह तथा निजका सन्तान फिरादी समेतले भोग चलन गर्दै आइरहेका थियौं ।

उल्लिखित घरबासको जग्गा र नम्बरी जग्गाहरू समेत बाबु महावीर साहले भोग गरी आएको अवस्थामा नम्बरी जग्गाहरू बाबुले विक्री गरी घरबासको घर आफ्नो नाउँमा दर्ता र भोग कायम रहने गरी सुनसरी जिल्लाको डुमराहा गा.वि.स.वडा नं.८ मा जग्गा जमिन खरीद गरी सो ठाउँमा पनि बसोबास गरी आएको अवस्था २०३८।६।१५ मा उहाँको परलोक भयो । आमा अधिनै परलोक भएकोले बाबुका नामको पोत नलाग्ने, नामसारी समेत नहुने मिन्ही घरबासको जग्गामध्ये कि.नं.५५ को दशधुर जग्गामा ११ हात लामो फुसको घर -१ र कि.नं.५७ को तीन धुर जग्गामा फूसको घर -१ र बाबुले खनाएको इनार

समेत फिरादीले भोगचलन गर्दै आएको र उक्त मिन्ही घरबास वडा नं. ३ को गाउँ ब्लक नं. २१५ भित्र परेकोमा समेत कसैबाट विवाद उठेको थिएन। उल्लिखित घरबासको जग्गामा रहेका घरहरू बन्द गरी सुनसरीको डुमराहा गा.वि.स.मा धान वाली लगाउन गएको मौका पारी २०५८।१।२५ मा प्रतिवादीले अरु नचिनेका १०-१५ जना ज्यामी र आफू समेत भै उक्त घरबासको घर जग्गामा अनाधिकृत प्रवेश गरी तेह्र धुर जग्गा घेरबार गरी दुवै घर कब्जामा लिई प्रवेश गरी कि.नं.५५ मा भएको फुसको घरमाथि टिनको छाना बनाई दश धुरको खाली जग्गामा १५ हात लम्बाई भएको दुई कोठरीको पक्की मकान निर्माण कार्य शुरु गरी २०५८।२।१५ मा निर्माण सम्पन्न गरी खिचोला कब्जा गरेकोले उक्त खिचोला कब्जा छाड्न इन्कार गरेकोले जग्गा मिच्नेको १ नं. अन्तर्गत ऐ.का १८ नं. अनुसार थाहा पाएको ६ महिना भित्र र घर बनाउनेको १ नं. तथा ११ नं. को म्याद भित्रै फिराद गरेको छु।

बाबु महावीर साहू दर्ताको उपरोक्त गाउँ ब्लक नं. २१५ भित्र परेको साविक कि.नं.५५ र ५७ को घरबासको जग्गामा रहेका घर तथा इनार समेत कब्जा गरी फुसको छानामाथि टिनको छाना तथा पक्की मकानको २ कोठरी घर समेत बनाई खिचोला कब्जा गरी लिएकोले उक्त दुवै कित्ताको तेह्र धुर जग्गामा रहेका दुई वटा घर इनार समेतको खिचोला मेटाई कि.नं.५५ को खाली जग्गामा बनाएको पक्की घर उठाउन लगाउन र उठाई नलगे घर बनाउनेको ४ नं. बमोजिम गरी घर जग्गाको खिचोला मेटाई चलन चलाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद-पत्र।

वादीले आफ्नो वतन सुनसरी डुमराहा गा.वि.स.वडा नं.८ देखाएबाट विवादको जग्गामा वादीको घर बसोबास नरहेको स्पष्ट छ। वादीले दावी गरेको कि.नं.५५ र ५७ को जग्गामा निजले फुसको घर बनाएको तथा इनार खनाएको भन्ने सम्पूर्ण कथन भूठा हो। वादीका बाबु स्वर्गीय महावीर साहू तेलीले आफ्नो जीवनकाल अर्थात

२०२० सालमा नै सप्तरी जिल्लाको मध्येपुरा गा.वि.स.वडा नं.२ बाट बसाई सराई गरी सुनसरी जिल्लाको डुमराहा गा.वि.स. वडा नं. ८ नै घरबास गरी बसेका हुन्। वादीका पिता महावीरले मेरो बाबु सजन साहू तेलीबाट रु.८०१-बुभी सो बापत निजका नाउँमा मिन्ही कायम रहेको कि.नं.५७ को क्षेत्रफल ०-०-३ र कि.नं.५५ को क्षेत्रफल ०-०-१० गरी जम्मा क्षेत्रफल ०-०-१३ जग्गामा बाबु सजन साहूले घर बनाई बसेको हो। उक्त कुरा मैले दाम बुभी जग्गा छाडी दिएको भनी २०३० साल पौष ८ गते जग्गा छोडपत्रको कागज गरी दिएबाट पुष्टि हुन्छ। जग्गा छोडपत्रको तथ्य कुरा लोप गरी दोहोरो फाइदा लिने नियतले बनावटी कुरा उल्लेख गरी फिराद दायर गरेको भन्ने स्पष्ट देखिन्छ। बाबु सजन साहूले २०३० साल पूर्व नै घरद्वार बनाई भोगी चर्ची आएकोमा २०३४ सालदेखि २०४६ सालसम्ममा उक्त जग्गामा पक्की तथा खपडाको छानासमेत भएको घर बनाई बिजुलीको मिटर समेत जडान गरी भोगी आएको अवस्था छ।

दावीको कि.नं.५५ र ५७ मा इनार उल्लेख गरेपनि सो जग्गामा इनारको अस्तित्व नै छैन। २०३० साल पूर्व नै बाबु सजन साहूले घरद्वार बनाई भोगी चर्ची आएको र वादीका बाबुले छोडपत्रको लिखत गरी दिए पश्चात् २०३४ साल देखि २०४६ सालसम्म कच्ची तथा पक्की घरहरू समेत बनाई बाउन्डी पर्खाल समेतले घेरी घर धुरी कर समेत तिरी भोग गरी आएको भन्ने सबूद प्रमाणले पुष्टि हुने हुँदा प्रस्तुत फिराद हदम्याद तथा हकद्वैयाविहीन देखिएकोले दावीबमोजिम घर उठाई खिचोला मेटाई पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर- पत्र।

प्रतिवादीले पेश गरेको सबकल लिखत कीर्ते गरेका हुन्। मालपोत कार्यालय सुनसरीमा र.नं.५३९९ मिति २०३७।२।७ मा बाबु महावीर साहूले जग्गा रजिष्ट्रेशन पारित गरी बिक्री गरेको सबकल लिखत भिकी जाँची पाउँ। उक्त लिखत

लिफामा गरे जस्तो देखिँदा रोनाष्टबाट जाँच गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको वादी हितलाल साहले अ.वं.७८ नं. बमोजिम गरेको बयान ।

वादीले गरेको बयान सम्पूर्ण भूठा हो, लिखत सद्दे हो कीर्ते गरेको हैन छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी शिवनन्दन साहले गरेको प्रत्युत्तर बयान ।

वादीका साक्षी मधुलाल साह तथा प्रतिवादीका साक्षी विश्वनाथ साहले आ-आफ्नो पक्षको समर्थनमा गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

विवादित २०३०।९।२८ को घरसारको लिखतमा लागेको ल्याप्चे महावीर साहको ल्याप्चेसँग मिल्ने भनी राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट जाँच भै प्रतिवेदन प्राप्त भएकोले सो कागज कीर्ते भन्ने वादीको बयान समर्थित हुन आएन । वादीका बाबुले प्रतिवादीका बाबुलाई २०३० सालमा रु.८०९।- मा हकछाडी दिएबाट मिन्हीमा नाम उल्लेख भएको आधारले मात्र हक रहिरहने अवस्था नहुँदा फिराद दावी पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत लिखत सद्दे ठहरेकोले वादीलाई दण्ड सजायको १८ नं. ले रु.४००।५० जरीवाना हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको सप्तरी जिल्ला अदालतको २०५९।८।४ को फैसला ।

घरसारको लिखतबाट अचल सम्पतिको हक हस्तान्तरण हुन नसक्ने कानूनी व्यवस्था एवं प्रतिपादित नजीर सिद्धान्तविपरीत वादी दावीमा उठाएका प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन नगरी भौतिक अवस्था समेतको विवेचना नगरी भएको सप्तरी जिल्ला अदालतको कानूनी त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी वादी दावीबमोजिम इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत राजविराजमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मुलुकी ऐन, सातौँ संशोधन पूर्वको रु.८०९।- को घरसारको लिखतबाट हक छाडी दिएको कानूनी शून्य हुनेमा सो लिखतलाई कानूनी मान्यता दिई वादीको दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरुको फैसला फरक पर्ने देखिँदा

छलफलको लागि अ.वं.२०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई पेश गर्नु भन्ने २०६०।२।१२ को पुनरावेदन अदालत राजविराजको आदेश ।

वादीका बाबुले रु.८०९।- मा प्रतिवादीका बाबुलाई हक हस्तान्तरण गरी दिएको भनिएको २०३०।९।२८ को घरसारको कागज हदमुनिको कागज नदेखिई तत्काल प्रचलित कानूनबमोजिम पारित नभई कानूनी मान्यता प्राप्त कागज पनि देखिँदैन । प्रतिवादीले वादीका बाबुको नाममा दर्ता रहेको जग्गा जतिसुकै लामो अवधिदेखि घरबास गरी आए तापनि चिरभोगाधिकारको सिद्धान्तको अवधारणा हाम्रो कानूनमा नभएको अवस्था समेत हुँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी भई वादी दावीको कि.नं.५५ र ५७ को जग्गामा प्रतिवादीले खिचोला गरेको ठहर्छ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको २०६०।५।३० को फैसला ।

प्रतिवादीले खिचोला गरेको ठहराई भएको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । वादीका बाबुले २०३०।९।२८ मा दिएको छोडपत्रको लिखत अगावै पुनरावेदकका बाबु सजन साहले घरद्वार बनाई बसोबास गरी घर धुरी कर समेत तिरी आएको तथ्यलाई समेत विवेचना गरिएन । विवादित जग्गामा वादीका बाबु महावीर साहको हकभोग नभएको तथ्य लिखत जाँच भै दिएको प्रतिवेदन समेतबाट पुष्टि भैरहेको अवस्था तथा जग्गाको भौतिक अवस्था समेतको मूल्याङ्कन नगरी भएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरी सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

वादी दावीको जग्गा वादीका पिता महावीर साहले २०३०।९।२८ मा गरी दिएको लिखतको आधारमा प्रतिवादीले घर बनाएको भन्ने देखिन आएको र सो जग्गामा प्रतिवादीले खिचोला गरेको ठहर गरे पनि घरतर्फ फैसलामा केही नबोली अ.वं.१९२ नं. को त्रुटि गरेको देखिन

आएकोले अ.वं.२०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई आए वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने २०६२।१०।२० को यस अदालतको आदेश ।

२०३०।१।२८ को लिखत घरायसी नै भएपनि वादीका पिता महावीरले हकछाडी दिएको लिखतको सहिछाप भिडेको भन्ने राय प्रतिवेदन प्राप्त भएको देखियो । उक्त लिखतबमोजिको मिन्ही जग्गामा प्रतिवादीको भोग बसोबास भएको देखिन आउनुको अतिरिक्त प्रतिवादीले २०३४ सालदेखि २०४६ सालसम्म घर बनाई बसोबास गरी आएको अवस्था देखिन आएको हुँदा जग्गाको स्वामित्व बिना बसोबास गरी बस्ने प्रतिवादीले कति क्षेत्रफलमा घर बनाई बसोबास गरेका छन्, घरले कति क्षेत्रफल ओगटेको छ, आदि कुराहरू नाप नक्सा गरी ठहर निर्णयमा पुग्नु पर्नेमा घरतर्फ केही नबोलेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा अ.वं. १९२ नं. को त्रुटि देखिँदा उक्त फैसला बदर गरी दिएको छ । अब उक्त जग्गामा भएका घरहरूले चर्चेको क्षेत्रफल कति हो, सो सम्बन्धमा अ.वं.१७१ नं. बमोजिम नापनक्सा गरी विवादित घरहरूको सम्बन्धमा निर्णय गर्नु भनी पक्षलाई तारेख तोकी मिसिल पुनरावेदन अदालत राजविराजमा पठाई दिने ठहर्छ, भन्ने समेत व्यहोराको २०६५।१०।१३ को संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकालको राय फैसला ।

२०३०।१।२८ को घरसारको छोडपत्रको लिखत वादीले कीर्ते भने पनि विशेषज्ञबाट जाँच गराउँदा उक्त लिखत सद्दे साँचो व्यहोराबाट भएको भन्ने देखिन्छ । २०३०।१।२८ को लिखतको कार्यलाई पछि थाहा पाऊँ भनी २०५८।४।७ मा मात्र चुनौती दिई फिराद लिई प्रवेश गरेको र उक्त जग्गामा घर भएको कुरा उक्त घरसारको लिखत र बिजुली जडान लगायतका तथ्य प्रमाणले पुष्टि भैरहेको अवस्था देखिन्छ । यस्तो अवस्था जग्गा पजनीको तत्कालको १७ नं. को हदम्याद भित्र वादीको फिराद नपरेको तथ्य स्पष्ट भैरहेको हुनाले तथ्यभित्र प्रवेश गरी थप प्रमाण बुझी

रहनुपर्ने अवस्था नहुँदा फिराद दावी खारेज हुने ठहर्छ । फिराद पत्र नै खारेज गर्नु पर्नेमा वादी दावी पुग्न सक्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला उल्टी हुने ठहर्छ । माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकालको रायसँग असहमत भएको हुँदा रायबाभी फैसलाको निपटारा हुन प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलाससमक्ष पठाई दिनु भन्ने संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लालको २०६५।१०।१३ को राय फैसला ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री सनद देवकोटाले विवादित कि.नं.५५ र ५७ का जग्गा प्रतिवादीका बाबु सजन साहले पहिलदेखि नै घर बसोबास गरी आएको तथ्य उल्लेख गरी वादीका बाबु महावीर साहले २०३० सालमा छोडपत्रको कागज गरी पुनरावेदकलाई दिएको अवस्था छ । उक्त २०३०।१।२८ मा भएको लिखत कागज वादीले कीर्ते भनी बयान गरे पनि सो कागज विशेषज्ञबाट जाँच भै सद्दे साँचो ठहरिएको तथ्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने स्थिति छैन । विवादको जग्गा मिन्ही भएकोमा विवाद नभएको र त्यस्तो प्रकृतिको जग्गा तत्काल रजिष्ट्रेशन हुने कानूनी व्यवस्था नभएको आधारमा घरसारको लिखत भएको देखिन्छ । वादी प्रतिवादीहरूका बाबुहरू बीच २०३० सालमा लिखत कागज हुनु अगावै प्रतिवादीका बाबुले घर बसोबास गरी आएको जग्गामा २०५८ सालमा घर उठाई जग्गा खिचोलाको दावी लिएको स्थिति हुँदा जग्गा पजनीको तत्कालको १७ नं. को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम फिराद दायर हुँदा हदम्याद नाघेको स्पष्ट देखिन्छ । विवादको जग्गा वादीले आफ्नो भोगमा रहेको भनेपनि भोगको पुष्टि हुने आधार देखाउन सकेको स्थिति छैन । लिखतअनुसार पुनरावेदक प्रतिवादीले नै भोग गरी आएको तथ्य स्थापित भएको हुँदा फिराद दावी खारेज गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश गिरीशचन्द्र

लालको राय सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो ।

उपर्युक्त विद्वान कानून व्यवसायीको बहस सुनी पुनरावेदन पत्र सहितको शुरु मिसिल समेत अध्ययन गरी निर्णय तर्फ विचार गरी हेर्दा, विवादित जग्गामा भएका घरहरूले चर्चेको क्षेत्रफल कति हो सो सम्बन्धमा अ.वं. १७१ नं. बमोजिम स्थलगत नापनक्सा गरी प्रमाण बुझी घरतर्फ पनि ठहर निर्णय गर्नु पर्नेमा सो नगरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी दिएको छ, नाप नक्सा गरी पुनः निर्णयको लागि मिसिल पुरावेदन अदालतमा पठाउने ठहराई भएको माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकालको राय तथा जग्गा पजनीको तत्कालीन १७ नं. को हदम्यादभित्र वादीको फिराद नपरेको आधारमा थप प्रमाण बुझिरहनु नपर्ने भनी फिराद दावी खारेज हुने ठहराई भएको माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लालको राय भै संयुक्त इजलासबाट भएको फैसलामा राय मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मूलतः सप्तरी जिल्ला मध्येपुरा गा.वि.स. वडा नं. ३ को साविक प्रगन्ना पकरी मौजे मध्येपुरामा २००५ सालको नापीमा बाबु महावीर साहका नाउँमा घरवासतर्फ साविक कि.नं.५५ को क्षेत्रफल ०-०-१०, ऐ. मौजाको मिन्ही साविक कि.नं.५७ को क्षेत्रफल ०-०-३ जग्गामा घरबास गरी बसी आएको घरबासको मिन्ही तथा अन्य नम्बरी जग्गासमेत भोग गरी आएको अवस्थामा बाबुले नम्बरी जग्गा बिक्री गरी मिन्ही घरबासको जग्गा कायमै राखी सुनसरी जिल्लाको डुमराहामा बसोबास गरी आएका थियौं । २०३८ सालमा बाबुको मृत्यु भएपछि मिन्ही घरबासको जग्गा र सो मा बनेका घर इनार समेत फिरादीले भोग गरी आएको थिएँ । उक्त घरबासको जग्गामा

रहेका घरहरू बन्द गरी सुनसरीको डुमराहा गा.वि.स.मा धानबाली लगाउन गएको मौका पारी विपक्षीले २०५८/११/२५ मा सो घरजग्गामा अनधिकृत प्रवेश गरी जग्गामा घेरबार गरी कब्जामा लिई फुसको छानाको सट्टा टिनको छाना राखी पक्का मकान सहितको घरसमेत बनाई खिचोला गरेकोले उक्त दुवै कित्ता जग्गामा रहेको घर इनार समेतको खिचोला मेटाई घर उठाउन लगाई चलन समेत पाउँ भन्ने फिराद दावी लिएको पाइयो । विवादित दुवै कित्ता जग्गा उपर लिएको सम्पूर्ण दावी भूठा हो । वादीका पिता महावीरले बाबु सजन साहू तेलीबाट रु.८०११- बुझी सो बापत उपरोक्त विवादको मिन्ही जग्गा २०३०/११/२८ मा छोडपत्रको लिखत कागज गरी दिएको तथ्य लोप गरी बनावटी तर्क उल्लेख गरी दावी लिएको हुँदा फिराद दावीबमोजिम खिचोला मेटाई पाउनु पर्ने होइन भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रहेको देखियो ।

३. विवादको जग्गाको विषयमा प्रतिवादीले उल्लेख गरेको २०३०/११/२८ को जग्गा छोडपत्रको लिखत कीर्ते भनी वादीले बयान गरेअनुसार विशेषज्ञबाट जाँच भै प्रेषित प्रतिवेदन तथा सो लिखत कागजको विवेचना गर्नुपर्ने हुन आयो । प्रतिवादीले प्रतिउत्तर पत्रमा जिकीर लिएको २०३०/११/२८ मा धनी प्रतिवादीका बाबु सजन साहू तेली र ऋणी वादीका बाबु महावीर साहू तेलीबीच भएको घरसारको लिखत कागज हेर्दा, उक्त लिखतमा वादीका बाबु महावीर साहू जि.स.प्र.पकरी मौजे मध्येपुरा पञ्चायत वडा नं.२ मा जन्मी हाल जि.सुनसरी प्रगन्ना बेली मौजे डुमरा पञ्चायत अन्तर्गत वडा नं.८ प्रगन्ना ऐ.मौजे बंकुलवा भोरा बस्ने भनी सुनसरी जिल्लाको वतन उल्लेख गरेको देखियो । कम्पनी रु.८०११- बुझी धनीले पोखरीको डिलमा घर बनाई बसेको र मेरा नाममा मिन्ही भएको तपसीलको घरबासको ॥३ धुर र ॥१० धुर गरी जग्गा ॥१३ धुर जग्गामा म यहाँबाट २०२० सालमा सरी बंकुलवामा गई सो जग्गा निजै

धनीको पोखरीको डिल भएको र घर बनाई बसेको हुनाले दाम बुझी जग्गा छाडी दिएँ, मेरा नामबाट आफ्ना नाउँमा दर्ता गराई लिनु भन्ने बोली पारी कागज भएको व्यहोराले विवादित जग्गामा पुनरावेदकका पिता सजन साहू तेलीले सो घरसारको कागज हुनु अगावै घरबास गरी बसेको र वादीका पिता २०२० सालमा सो घरबासको जग्गाबाट बसाई सरी सुनसरी गएको भन्ने तथ्य देखिन आयो।

४. उक्त लिखतको सम्बन्धमा सद्दे कीर्ते तर्फ अ.व.७८ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी वादीले बयान गर्दा सो लिखत कीर्ते भनी मालपोत कार्यालय सुनसरीमा बाबु महावीर साहूले र.नं.५३९९ मिति २०३७।२।७ मा रजिष्ट्रेशन पारित गरी बिक्री गरेको सक्कल लिखत भिकाई यस लिखतसँग भिडाई जाँच गरिपाऊँ भनी लिएको जिकीरअनुसार विवादित २०३०।१।२८ को लिखतमा लागेको ल्याप्चे छाप तथा वादीले उल्लेख गरेको पारित राजीनामा लिखतको ल्याप्चे छाप राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाबाट जाँच भै आएको देखियो। सो २०५९।६।१६ को लिखत परीक्षण प्रतिवेदन व्यहोरामा वि-१ र न-१ एकै व्यक्तिका ल्याप्चे छापहरू हुन्। वि-१ र न-१ का ल्याप्चे छापहरूलाई (Magnifying glass) को सहायताले तुलनात्मक अध्ययन गर्दा समानताहरू पाइन्छ। ती मध्ये वि-१ (शिरको वा.महलको ल्याप्चे छाप) लाई न-१ (दिनेको सहिछाप अन्तर्गत रेखात्मक बायाँ महलमा लगाइएको ल्याप्चेछाप) सँग तुलना गरी समानताका विन्दुहरू फोटोमा १ देखि १६ सम्म संकेत गरी देखाइएका छन् भन्ने उल्लेख भएको व्यहोराले वादीले उक्त लिखत कागज कीर्ते भनी गरेको बयान समर्थित हुन आएन। विवादका दुवै कित्ता जग्गाहरू साविक मै मिन्ही जनिई वादीका बाबुको भोगसम्म रहेको कुरा उल्लेख गरी दावी लिएको अवस्थामा उल्लिखित जग्गा छोडपत्रको कागज व्यहोराले भोग समेत पुनरावेदकका पिता सजन साहूलाई छोडिदिएको र उक्त लिखत हुनु अगावै निजले घर

बनाई बसोबास गरी आएको भन्ने कुरा निर्विवाद रूपमा पुष्टि हुन आयो। देवानी प्रकृतिका यस्ता मुद्दाहरूमा पक्ष विपक्षको मौखिक भनाई वा फिराद प्रतिउत्तर पत्रको लेखाइभन्दा लिखतकै आधारमा वास्तविक न्याय निरूपण गरी निष्कर्षमा पुग्नु बाञ्छनीय पनि हुने हुँदा लिखतमा लेखिएको व्यहोरालाई अनदेखा गर्नु पनि न्यायसंगत हुँदैन। वादीले आफूले दावी लिदा नै विवादित मालपोत नलाग्ने प्रकृतिको मिन्ही घरबासको जग्गा वादीका बाबु तथा वादीले आफ्नो नाउँमा दर्ता गरेको भन्ने मिसिल प्रमाणबाट नदेखिनुका अतिरिक्त आफ्नो नम्बरी जग्गा बाबुले नै बिक्री गरी सुनसरी जिल्लाको डुमराहा गा.वि.स.मा बसोबास गरी आएको भनी वादी स्वयमले फिराद पत्रको प्रकरण (२) मा उल्लेख गरेको व्यहोरा समेतबाट प्रत्यर्थी वादीको घर बसोबास विवादको मिन्ही घरबासको जग्गामा नरहेको भन्ने देखिन आयो। मुलुकी ऐन जग्गा मिच्नेको १ नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा “एकाको हकको जग्गा अर्काले चापी मिची घुसाई खान र सरकारी जग्गा तिरो नगरी कुनै तवरले दवाई आफूले खान र अर्कालाई खुवाउन समेत हुँदैन” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। आफूले खिचोलामा दावी लिएको जग्गा बाबु तथा आफ्ना नाउँमा दर्ता भोग रहेको भनी सन्तोषप्रद आधार उल्लेख गरी सप्रमाण दावी लिन नसकेको र मिन्ही प्रकृतिको जग्गा वादीका बाबुले तत्काल भोग गरेकै अवस्था भएपनि सो जग्गा रहेको सप्तरी जिल्लाबाट २०२० सालमै वादीका बाबु बसाई सरी सुनसरी जिल्लामा गएको भन्ने तथ्य देखिएको अवस्थामा २०५८ सालमा प्रतिवादीले उक्त जग्गामा घर बसोबास गरी खिचोला गरेको भन्ने वादी दावी फिराद लेखवाटै खण्डित हुन गै वादी दावी विश्वासप्रद एवं प्रतीतलायक देखिएन। आफ्नो नामको नम्बरी जग्गा बाबुले नै बिक्री गरी मिन्ही घरबासको जग्गासम्म बाँकी रहेको भनी फिरादपत्रमा उल्लेख गरेपनि २०३०।१।२८ को लिखत वादीका बाबुले नै गरिदिएको भन्ने

विशेषज्ञबाट दिएको राय प्रतिवेदनले पुष्टि गरेको र उक्त लिखत गरिदिनु पर्ने अन्य कारण रहे भएको भन्ने वादीको भनाई समेत नरहेबाट सो घरबासको जग्गामा पुनरावेदक प्रतिवादीकै भोगचलन रहेको भन्ने कुरामा द्विविधा रहने स्थिति देखिएन। सद्दे लिखत कागज स्वयम्ले उक्त जग्गा वादीका बाबुले प्रतिवादीका बाबुलाई रु.८०९१-बापत भोग चलन गर्न दिएको भन्ने देखिएको र सो लिखत कानूनबमोजिम रजिष्ट्रेशन पारित नभएको अवस्था भएपनि उक्त लिखतको व्यहोरामा विवादको जग्गामा यिनै प्रतिवादीको बसोबास रहेको भन्ने तथ्यलाई अन्यथा अर्थ गरी वादीको मौखिक कथनको आधारमा निजका नाउँमा दर्ता नै नभएको सो मिन्ही जग्गा उल्लिखित जग्गा मिच्नेको १ नं को “एकाको हकको जग्गा अर्काले चापी मिची घुसाई खान हुँदैन” भन्ने वाक्यांशले विवादको जग्गा वादी दावीबमोजिम प्रतिवादीले खिचोला गरेको भनी मान्न न्यायसंगत पनि देखिएन। आफ्नो तथा बाबुको नाममा दर्ता नै नरहेको मिन्ही प्रकृतिको यस्तो जग्गामा भोग समेत पुष्टि गर्न नसकेको अवस्था देखिएबाट विवादको जग्गामा खिचोला मेटाई घर उठाई पाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न सक्ने स्थिति देखिएन।

५. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट विवादको जग्गा वादीको दर्ता एवं हकभोग रहेको भन्ने दर्ता सेस्ता प्रमाणबाट नदेखिएको हुँदा विवादको जग्गामा रहेका घरले चर्चेको जग्गाको क्षेत्रफल यकीन गरी अ.वं. १७१ नं. बमोजिम नाप नक्सा गरी सम्बद्ध प्रमाण बुझी घरतर्फ समेत ठहर निर्णय गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला बदर गरेको माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकालको राय तथा जग्गा पजनीको तत्कालीन १७ नं. को हदम्याद भित्र वादीको फिराद नपरेको हुनाले तथ्यभित्र प्रवेश गरी थप प्रमाण बुझिरहन नपर्ने भनी पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला उल्टी गरी फिराद पत्र खारेज हुने ठहर गरेको माननीय

न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लालको राय समेतसँग सहमत हुन सकिएन। समग्र मिसिलको अध्ययनबाट प्रत्यर्थी वादीले विवादित दुवै कित्ता जग्गाको दर्ता हकभोगको स्रोत देखाई वादी दावी पुष्टि गर्न नसकेको यस्तो अवस्थामा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर गर्नुपर्नेमा सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीले खिचोला गरेको ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको २०६०।५।३० को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुन्छ। फिराद दावी पुग्न नसक्ने ठहराई भएको शुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको २०५९।८।४ को फैसला मनासिव ठहर्छ। अरु तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला उल्टी भै फिराद दावी पुग्न नसक्ने ठहराई भएको सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला मनासिव ठहरेकोले पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसलाको तपसील खण्डमा रहेको लगत क्रयम नरहने जानकारी सप्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु १

पुनरावेदक प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत राजविराजमार्फत् यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा र.नं.२४१४ मिति २०६०।९।११ मा रु.२९५०।५० धरौटी राखेको देखिँदा उक्त रकम कानूनका म्यादभित्र फिर्ता मान्न आए फिर्ता दिनु भनी पुनरावेदन अदालत राजविराजमा लेखी पठाई दिनु २

प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत राजविराजमार्फत यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा पुनरावेदन गरेबापतको थप कोर्टफी रु.२८०।५० र.नं.२३८० मिति २०६०।९।११ मा पुनरावेदन अदालत राजविराजमा राखेको देखिँदा उक्त कोर्टफी रकम वादीको जेथा देखाई भराई पाऊँ भनी कानूनका म्यादभित्र प्रतिवादीको दरखास्त परे भराई दिनु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई मिसिल नियमबमोजिम बुझाई दिनु ३

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.सुशीला कार्की

न्या. भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६६ साल पुस २ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत :- पुनाराम खनाल

निर्णय नं. ८३१०

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
रिट वि.इ.नं. ०६४-WS- ०००१

आदेश मिति: २०६६।०।११।१५

विषय :- उत्प्रेषण ।

निवेदक: का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. ३१ बस्ने
मुकुन्दलाल नकमी समेत
विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रपरिषदको समेत

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले महिलासमेतको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्नसक्ने संवैधानिक अख्तियारी राज्यलाई प्रदान गरी रहेको सन्दर्भमा विवादित कानूनी व्यवस्थालाई असंवैधानिक भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- कस्तो कार्य वा घटनालाई कसूर मान्ने वा नमान्ने भन्ने प्रश्न मूलतः विधायिकी नीतिसँग सम्बन्धित देखिन्छ । राज्यको दण्ड नीतिसँग सम्बन्धित त्यस्तो विषयमा यस अदालतले हस्तक्षेप गरी यो यस्तो कार्यलाई कसूर मानी यो यति सजायको व्यवस्था हुनुपर्दछ भनी औल्याउन मिल्दैन ।

(प्रकरण नं.१४)

- सम्बन्ध विच्छेद गर्दा अंश दिनुपर्ने गरी भएको कानूनी व्यवस्थालाई स्वीकार गरिसकेपछि अंश छुट्टयाउने प्रक्रियाका सम्बन्धमा विवाद गर्नुको औचित्य नरहने ।

(प्रकरण नं.१६)

- कस्तो कार्य वा घटनालाई कसूर मान्ने वा नमान्ने भन्ने प्रश्न मूलतः विधायिकी नीतिसँग सम्बन्धित देखिन्छ । राज्यको दण्ड नीतिसँग सम्बन्धित त्यस्तो विषयमा यस अदालतले हस्तक्षेप गरी यो यस्तो कार्यलाई कसूर मानी यो यति सजायको व्यवस्था हुनुपर्दछ भनी औल्याउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१४)

- सम्बन्ध विच्छेद गर्दा अंश दिनुपर्ने गरी भएको कानूनी व्यवस्थालाई स्वीकार गरिसकेपछि अंश छुट्टयाउने प्रक्रियाका सम्बन्धमा विवाद गर्नुको औचित्य नरहने ।

(प्रकरण नं.१६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रामजी
विष्ट, श्री विजयराज शाक्य र श्री
दीपेन्द्रकुमार राई

विपक्षी तर्फबाट: उपस्थित विद्वान

उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, को धारा १३ र १९
- मुलुकी ऐन विवाहवारीको २ नं. २१० नं.
- लोग्नेस्वास्नीको महलको १क, २ र ४क

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: मुलुकी ऐन, २०२० अन्तर्गत लोग्नेस्वास्नीको महलको १क., २ र ४क नं. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १९ समेतसँग बाभिएकोले धारा १ बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाऊँ भनी धारा ३२ र १०७ (१) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ :-

निवेदकहरू मध्ये गोवर्द्धनलाल नकमीको दु.फौ. २४७९-०६४/०६५ को सम्बन्ध विच्छेद

तथा दे.फौ.दा.नं.१०८-०६४/०६५ को मानाचामल मुद्दा हाल काठमाडौं जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको अवस्था छ। २०४७ वैशाख १ गतेदेखि मानो छुट्टिई भिन्न वसी आएको भए तापनि हामी निवेदक समेतका संयुक्त परिवारबीच हालसम्म अंशवण्डा भएको छैन।

मुलुकी ऐनमा मिति २०३३।४।२८ मा भएको छैठौं संशोधनद्वारा लोग्नेस्वास्नीको महलमा थप भएको १क.नं.ले लोग्नेस्वास्नीबीच सम्बन्ध विच्छेद गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रियासम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। जस अनुसार लोग्ने मानिसले आफ्नो पत्नीसँग सम्बन्ध विच्छेद गर्नु परेमा सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकामा निवेदन दिनुपर्ने तर महिलाले आफ्नो पति सँग सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहेमा सीधै सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा निवेदन दिन सक्ने प्रावधान रहे भएको पाइन्छ। सो कानूनी व्यवस्थाले लिङ्गका आधारमा पुरुषप्रति भेदभाव गरेको छ।

त्यसैगरी मुलुकी ऐनमा मिति २०५९।६।१० मा भएको एघारौं संशोधनबाट लोग्नेस्वास्नीको महलको २ र ४क नं. मा गरिएको संशोधनबाट क्रमशः स्वास्नीले अर्कोसँग विवाह गरेमा त्यस्तो लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध स्वतः विच्छेद हुने भन्ने र सो महलको १ नं. बमोजिम सम्बन्ध विच्छेद हुने भएमा अंशवण्डा गर्न लगाएर तथा लोग्ने मानिसले अंश लिई नसकेको अवस्था भए अंशियारहरूबीच अंशवण्डा गर्न आदेश दिई भन्ने व्यवस्था गरेको छ। उक्त संशोधित २ नं. को व्यवस्थाले बहुपति प्रथाको श्रीगणेश भएको छ भने ४क नं.ले संयुक्त परिवारको सामाजिक संरचनालाई नै खल्बल्याउने काम गरेको छ।

संविधानको धारा १३(१) मा सबै नागरिकहरू कानूनको दृष्टिमा समान हुने र कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था हुनुका साथै सोही उपधारा (२) र (३)मा सामान्य कानूनको

प्रयोगमा राज्यले नागरिकहरू बीच लिङ्ग समेतका आधारमा भेदभाव गर्ने छैन भन्ने मौलिक हकको प्रत्याभूति गरिएको छ। तर राज्यले विवादित कानून बनाई नागरिकहरू बीच समान कानूनी संरक्षण प्रदान नगर्नुको अतिरिक्त महिला र पुरुषबीच असमान तथा भेदभावजन्य (Unequal and Sex Discrimination) व्यवस्था गरेको हुँदा मुलुकी ऐन लोग्नेस्वास्नीको महलको १क नं. को यसै महलको १ नम्बरको १ दफा बमोजिम सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहने पक्षले वा भन्ने पहिलो वाक्यांश प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदरभागी छ।

मिति २०२०।५।१ देखि मुलुकी ऐन, प्रारम्भ भएदेखि नै बहुविवाह, बहुपति वा बहुपत्नी निषेध गरी दण्डनीय घोषणा गरेको छ। सम्मानित अदालतबाट बहुविवाहमा दण्ड सजाय गरेका प्रशस्त नजीर समेत छन्। तर लोग्नेस्वास्नीको महलको २ नं. मा गरिएको संशोधित कानूनी व्यवस्थाले बहुविवाह अर्थात् बहुपति राख्ने नयाँ प्रथाको श्रीगणेश भएको छ। सोही महलको १ नं. तथा विवाहवारीको ९ नं. बमोजिम स्वास्नीसँग सम्बन्ध विच्छेद नहुँदै अर्को विवाह गर्ने पुरुषलाई विवाहवारीको १० नं. बमोजिम दण्ड सजाय निर्धारण गरिएको छ। तर, महिलाको हकमा लोग्नेसँग सम्बन्ध विच्छेद नहुँदै अर्कोसँग विवाह गर्न छूट दिने लोग्नेस्वास्नीको महलको २ नं.को उक्त व्यवस्थाले लैंगिक विभेद (Gender Discrimination) गर्नुका साथै नेपाली वैवाहिक परम्परालाई विखण्डन गर्ने मात्र होइन हिन्दू विवाह पद्धतिमा नै यसले असर पुऱ्याइरहेकोले संविधानको धारा १३ प्रदत्त समानताको हकविपरीत बदरभागी छ।

त्यसैगरी लोग्नेस्वास्नीको महलको ४ क. नं. मा संशोधन भई कायम अंशियारहरूबीच अंशवण्डा गर्न आदेश दिई भन्ने वाक्यांशले संयुक्त परिवारमा रहेका अंशियारहरूको सहमति नहुँदा नहुँदै पनि पैत्रिक सम्पत्ति अंशवण्डा गर्न अदालतलाई जबरजस्ती लादेको छ। जवकि पैत्रिक सम्पत्ति अंशवण्डा गर्ने वा नगर्ने भन्ने

अधिकार मुलुकी ऐन, अंशवण्डाको १० नं., रजिष्ट्रेशनको महलको १ नं.को देहाय १, दण्ड सजायको ४६ नं.को देहाय दफा १८ को कानूनी व्यवस्था एवं संविधानको धारा १२ (२) र १९ (१) प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हक बमोजिम सम्बन्धित अंशियारलाई मात्रै छ।

मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र, १९४८ को धारा १७(१) मा Everyone has the right to own property alone as well as in association with others. भन्ने व्यवस्था देखिन्छ। सोही उपधारा (२) मा No one shall be arbitrarily deprived of his property. भन्ने व्यवस्थाले सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारको प्रत्याभूति गरेको छ। नागरिक र राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को धारा २३(१) मा The family is the natural and fundamental group unit of society and is entitled to protection by society and the state. भनी परिवारको हक रक्षाको प्रत्याभूति गरेको छ।

यस प्रकार संविधान, कानून र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी कानूनबमोजिम नागरिकको सम्पति र परिवारको हक रक्षा गर्नुपर्ने दायित्व भएको राज्यले उल्टै परिवारलाई विखण्डन र टुक्र्याउने गरी कानून निर्माण गरेको हुँदा मुलुकी ऐन लोग्नेस्वास्तीको महलको १क. नं.मा प्रयुक्त यसै महलको १ नम्बरको १ दफा बमोजिम सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहने पक्षले वा भन्ने वाक्यांश, सोही २ नं. को सम्पूर्ण कानूनी व्यवस्था र ४क नं.मा प्रयुक्त अंशियारहरूबीच अंशवण्डा गर्न आदेश दिई भन्ने वाक्यखण्ड नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १ सँग बाझिएकोले धारा १०७(१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर गरी सोही उपधारा (२) बमोजिम विपक्षीहरूका नाउँमा उपयुक्त आदेश निर्देशन जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो। विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आए वा सोको अवधि व्यतीत भएपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६१।४।२१ मा भएको आदेश।

संविधान सभालाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने स्पष्ट आधार र कारण निवेदकले खुलाउन सक्नु भएको छैन। विधायिकी अङ्गलाई विपक्षी बनाउनु र अदालतमा उपस्थित गराउनु न्यायिक पुनरावलोकनको मान्यताविपरीत हुनुका साथै विधायिकाको विशेषाधिकारको समेत विपरीत हुन जान्छ। विवादमा ल्याइएका कानूनी व्यवस्थाहरूको निर्माण संविधानसभाबाट भएको होइन। संविधानसभाबाट भए गरेका काम कारवाहीको विरुद्धमा प्रश्न उठाउने अधिकार नेपालको अन्तरिम संविधानले कसैलाई प्रदान गरेको छैन। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको संविधानसभा सचिवालयको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफ।

लैङ्गिक न्यायको प्रश्नमा नेपाल सरकार अत्यन्त सम्वेदनशील रहेको हुँदा लैङ्गिक न्यायमैत्री कानून बनाउने विषय सरकारको प्राथमिकताको विषय हो। मुलुकी ऐन लोग्नेस्वास्तीको महलको विभिन्न नम्बरहरू मूलतः सम्मानित अदालतबाट विभिन्न मितिमा जारी भएका आदेश र निर्देशनबमोजिम समसामयिक संशोधन गरिएका प्रावधान हुन्। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ (३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम महिलाको हकमा सकारात्मक विभेदको विशेष व्यवस्था गर्न सकिने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

निवेदनमा उल्लेख गरिएका कानूनी व्यवस्थाहरू अन्तरिम संविधानको धारा १३(३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांश बमोजिम महिलाको हक

हितको संरक्षण, सशक्तीकरण तथा विकासका लागि गरिएका विशेष कानूनी व्यवस्था भएकाले संविधानसँग बाभिएको भन्न मिल्दैन। मुलुकी ऐन, लोग्नेस्वास्तीको महलको ४क नं. मा गरिएको कानूनी व्यवस्थाले त्यस्तो लोग्ने मानिसका अंशियारहरूको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा कुनै असर पार्ने नभई महिलाको हकलाई संरक्षण प्रदान गरी निजको जीविकाको लागि ग्यारेन्टी गर्नसम्म खोजेको देखिदा निवेदन दावी तर्कसंगत तथा औचित्यपूर्ण देखिदैन। निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून न्याय तथा संविधान सभा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नियमवमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रामजी विष्ट, श्री विजयराज शाक्य र श्री दीपेन्द्रकुमार राईले अन्तरिम संविधानको धारा १३(३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले महिलाको सशक्तीकरण र विकासका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ भन्दैमा सामान्य कानूनको प्रयोगमा पनि लिङ्गको आधारमा भेदभाव गर्न मिल्दैन। सम्बन्ध विच्छेदको निर्णय गर्ने अन्तिम निकाय अदालत नै भए पनि प्रक्रिया भिन्न भिन्न तोकिएको छ। सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहने महिलाले सीधै अदालतमा निवेदन दिनसक्ने तर पुरुषको लागि सम्बन्धित गा.वि.स.वा नगरपालिकामा निवेदन दिई एक वर्षसम्म पर्खनु पर्ने मुलुकी ऐन लोग्नेस्वास्तीको महलको १क नं. को कानूनी व्यवस्था लैङ्गिक आधारमा विभेदपूर्ण छ। यसले गर्दा स्वास्तीमानिससँग सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहने पुरुषले तत्काल सम्बन्ध विच्छेद गर्न नसक्ने भै लामो र भ्रन्भटिलो प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने स्थिति उत्पन्न भएको छ। लोग्ने मानिसको लागि यस्तो घुमाउरो प्रक्रिया निर्धारण गर्नु पर्नेको कुनै विवेकसम्मत आधार छैन।

त्यसैगरी लोग्नेस्वास्तीको महलको २ नं. को व्यवस्थाले एउटा पति छुँदाछुँदै अर्कोसँग

विवाह गर्न पाउने गरी महिलालाई छुट दिएको छ। यसले बहुपति प्रथाको अवस्था सिर्जना गराउँदछ। लोग्ने मानिसले दोस्रो विवाह गरेमा बहुविवाहमा सजाय हुने तर स्वास्तीमानिसले अर्को विवाह गर्दा सम्बन्ध विच्छेद मात्रै हुने कानूनी व्यवस्था सार्वजनिक नैतिकता समेतको प्रतिकूल छ। बहुविवाह गरेमा हुने दण्ड सजायसम्बन्धी व्यवस्थामा नै यसले विभेद सिर्जना गरेको छ। लोग्नेस्वास्तीको ४क नं. ले अंशियारहरूको इच्छाविपरीत अंशवण्डा गर्नुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था गरेको छ। सगोलमा नै वस्ने वा छुट्टिने भन्न पाउने अधिकार परिवारका सदस्यहरूको मात्र हो। संयुक्त परिवारको नेपाली सामाजिक र पारिवारिक संरचना भत्काउने सो कानूनी व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित गरिनु पर्दछ, भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकार समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले लोग्ने र स्वास्तीमानिसबीचको पतिपत्नीको सम्बन्ध विच्छेद हुने नहुने भन्ने कुराको निर्णय गर्ने अधिकार अदालतलाई मात्र छ। केवल प्रक्रियात्मक कुरामा केही भिन्नता देखिए पनि सारभूतरूपमा त्यसले कुनै असर पर्ने देखिदैन। महिलाहरूको सामाजिक स्थिति लगायतका कारणले यस प्रकारको कानूनी व्यवस्था गरिएको हो। एक वर्षसम्म स्थानीय गा.वि.स.वा नगरपालिकामा सम्बन्ध विच्छेदका कारणहरू खोतली मेलमिलाप गराउन सहज होस भन्ने उद्देश्यले ऐनको सो व्यवस्था आएको हो। अर्को विवाह गरेपछि पनि सम्बन्ध कायम रहन दिने हो भन्ने निवेदकले भने जस्तो बहुपति प्रथा रहन जाने हुँदा निवेदन दावी आधारहिन छ। सम्बन्ध विच्छेद गर्ने महिलाले निजको पतिको अंशवाट आफ्नो भाग हिस्सामा पर्न आउने जति अंश पाउने भएवाट यसले अन्य अंशियारलाई कुनै असर पार्दैन। सगोलमा वस्न नपाउने समेतका कुनै शर्त बन्देज सो कानूनी व्यवस्थाले नलगाएको

हुँदा निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको उल्लिखित बहस जिकीर मननु गरी रिट निवेदन र लिखित जवाफ समेतको अध्ययन गरी हेर्दा मुख्यतः देहायका विषयहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ :-

- (१) निवेदनमा दावी लिइएका मुलुकी ऐन लोग्नेस्वास्तीको महलको १क, २ र ४क नं. का कानूनी व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ सँग बाभिएको अवस्था छ वा छैन ?
- (२) निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा, निवेदकहरूले मुलुकी ऐन, लोग्नेस्वास्तीको महलको विभिन्न नम्बरहरूमा रहेको कानूनी व्यवस्थालाई संविधानसँग बाभिएको भनी अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने दावी लिएको देखिन्छ। निवेदनमा असंवैधानिकताको प्रश्न उठाएका विषयहरू खासगरी लोग्नेस्वास्तीबीचको वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेदसँग सम्बन्धित देखिएका छन्। सम्बन्ध विच्छेदसँग सम्बन्धित ती कानूनी व्यवस्थाहरूले लोग्ने मानिसलाई भन्दा स्वास्तीमानिसलाई फरक वा विशेष व्यवहार गरी लोग्ने मानिसलाई लैङ्गिक आधारमा भेदभाव गरेको भन्ने दावी प्रस्तुत गर्न खोजिएको देखिन्छ। निवेदकहरूले संविधानसँग बाभिएको भन्ने दावी गरेको मुलुकी ऐन लोग्नेस्वास्तीको महलको १क नं. मा देहायबमोजिम उल्लेख भएको देखिन्छ :-

१ क नं.॥ ॥ यसै महलको १ नम्बरको १ दफा बमोजिम सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहने पक्षले वा दफा ३ बमोजिम दुवैको मञ्जुरीले सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहेमा लोग्नेस्वास्ती दुवैले सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकामा निवेदन गर्नुपर्ने छ र गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाले पनि दुवै थरिलाई भरसक सम्झाई

वुझाई मेलमिलाप गराई दिनु पर्छ। त्यसरी सम्झाउँदा बुझाउँदा पनि मेलमिलाप हुन नसकेमा र विवाह कायम राख्नु भन्दा सम्बन्ध विच्छेद गराउनु श्रेय भएमा निवेदन परेको एक वर्षभित्र आफ्नो राय समेत संलग्न गरी प्राप्त निवेदन सम्बन्ध विच्छेद गर्न अधिकार भएको सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पठाउनु पर्छ।

३. उक्त कानूनी व्यवस्थाले मूलतः सम्बन्ध विच्छेदको प्रक्रिया निर्धारण गरेको देखिन्छ। खास गरी लोग्नेस्वास्तीको महलको १ नम्बरको देहाय दफा १ बमोजिम सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहने पक्षले वा सोही देहाय दफा ३ बमोजिम दुवै पक्षको मञ्जुरीले सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहने पक्षहरूले सम्बन्धित गा.वि.स वा नगरपालिका समक्ष निवेदन दिनुपर्ने भन्ने नै उक्त कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्य र अभिप्राय रहेको पाइन्छ। त्यसरी निवेदन परेपछि दुवैपक्षलाई सम्झाई बुझाई मेलमिलाप गराउनु पर्ने सम्बन्धित स्थानीय निकायको दायित्व हुने र सम्झाई बुझाई मेलमिलापको प्रयत्न गर्दासमेत सो हुन नसकी त्यस्ता पक्षहरूको विवाह सम्बन्ध कायम राख्नु भन्दा विच्छेद गराउनु नै उपयुक्त देखिएमा आफ्नो रायसहित निवेदन परेको एक वर्षभित्र सम्बन्ध विच्छेद गर्ने अधिकार भएको सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पठाउनु पर्ने कार्यविधिसम्म निर्धारण भएको देखिन्छ।

४. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको विश्लेषण गरी हेर्दा त्यसको मुख्य उद्देश्य पति पत्नीका बीचमा उत्पन्न हुन गएको मनोमालिन्य वा कटुताको कारण पत्ता लगाई त्यस्तो असमझदारी घटाउने व्यावहारिक उपायहरूको खोजी गरी सकेसम्म मेलमिलाप र समन्वयको माध्यमबाट सम्बन्धलाई निरन्तरता दिने प्रयत्न गर्नुपर्ने भन्ने देखिन्छ। विवाहको बन्धन एकपटक कसेपछि त्यसले जीवनको आखिरी घडीसम्म निरन्तरता पाउनु पर्छ भन्ने धार्मिक, सांस्कृतिक र सामाजिक विश्वास तथा अभ्यासको परावर्तन (Reflection) यस कानूनी व्यवस्थामा अनुभूत गर्न

सकिन्छ। तर त्यो भन्दा पनि बढी महत्वपूर्ण विषय यस प्रकृतिका पारिवारिक विवादसम्बन्धी विषयहरूमा एकै पटक औपचारिक न्यायिक प्रक्रिया आरम्भ गर्नुभन्दा स्थानीय निकायको पहलमा अनौपचारिक प्रकृतिको मेलमिलाप प्रक्रियालाई बढावा दिन खोजिएको पाइन्छ। स्थानीय जनप्रतिनिधि र भद्रभलाद्मीको सहयोगमा वैवाहिक सम्बन्धलाई टुटिहाल्लो नदिनेतर्फ अनौपचारिक पहलको लागि प्रयास गर्ने गरी भएको कानूनी व्यवस्था स्वयंमा बोधगम्य हुनुका साथै मेलमिलाप र समन्वय जस्ता बैकल्पिक न्यायको विधिहरूलाई आत्मसात गरेको देखिन आउँछ।

५. मेलमिलाप र समन्वय जस्ता न्यायका बैकल्पिक उपचार पद्धतिलाई प्रवर्द्धन गर्ने गरी ल्याइएको र विगत लामो समयदेखि अभ्यासमा रहिरहेको सो कानूनी व्यवस्थाबाट निवेदकको के कस्तो मौलिक हकमा आघात पर्न गएको हो र सो बदर गर्दा निवेदक तथा आम जनसमुदायलाई के कस्तो सकारात्मक फाइदा पुग्न जाने हो भन्ने सम्बन्धमा निवेदन व्यहोरामा प्रष्ट उल्लेखन हुन सकेको देखिँदैन। त्यसैगरी निवेदकका तर्फबाट बहस गर्नु हुने विद्वान कानून व्यवसायीहरूले बहसको क्रममा समेत उक्त कानूनी व्यवस्था कायम रहँदा समाजलाई पर्न गएको हानि नोक्सानी तथा सो बदर गर्दा हुने लाभको विश्लेषण गर्नसक्नु भएको पाइएन। निवेदन लेख तथा निवेदकतर्फका कानून व्यवसायीहरूको एकमात्र चासो र चिन्ता स्वास्नीमानिस अग्रसर भई सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहेमा स्थानीय निकायमा गै रहनु नपर्ने तर लोग्ने मानिस सीधै अदालतमा जान नपाउने गरी भएको यो कानूनी व्यवस्था समानताको हक विरुद्ध भेदभावजन्य रहेको भन्ने आधार प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ। अर्थात् स्वास्नीमानिसका हकमा समेत यस खालको कानूनी व्यवस्था गर्दा सामाजिक, सांस्कृतिक र पारिवारिक दृष्टिकोणबाट उपयुक्त हुन्छ भन्ने भन्दा पनि भैरहेको कानूनी

व्यवस्था हटाउनमै निवेदकहरूको ध्यान केन्द्रित भएको देखिन्छ।

६. वस्तुतः समानताको हकको निरपेक्ष प्रयोग खोज्नु व्यावहारिक र संभव छैन। यसलाई सापेक्षिक ढंगबाट बुझ्नु र ग्रहण गर्ने प्रयत्न गर्नु बाञ्छनीय हुन्छ। समानताको विषयमा बहस गरी रहँदा असमान भयो भनिएको कुराबाट व्यक्ति वा समाजलाई के कस्तो सकारात्मक वा नकारात्मक परिणाम सिर्जना भएको छ र सो व्यवस्था हटाउँदा के कस्तो सकारात्मक वा नकारात्मक परिणाम सिर्जना हुन्छ जसले गर्दा निवेदक लगायत आम जनमानसलाई लाभ पुग्दछ भन्ने कुराको लेखाजोखा र तार्किक एवं वस्तुनिष्ठ विश्लेषण हुनु पर्दछ। केवल कानूनमा प्रयुक्त भएको भाषा वा स्वरूपको सतही विश्लेषणबाट मात्र अमुक कानून भेदभावजन्य रहेछ भनी निष्कर्षमा पुगिहाल्नु उचित हुँदैन।

७. समानताको हकको विषयमा चर्चा हुँदा त्यस्तो विषय सारभूत वा कार्यविधिगत कुन प्रकृतिको समानतासँग सन्निकट रहेको छ भन्ने कुरा पनि हेरिनु पर्दछ। विवादित कानूनले सम्बन्ध विच्छेदको लागि निर्णायक आधार खडा गर्ने सारभूत प्रवन्ध गरेको देखिँदैन। लोग्नेस्वास्नी बीचको सम्बन्ध विच्छेद हुने सारभूत आधार भनेको विवादित कानूनमा उल्लेख भएका लोग्नेस्वास्नीको महलको १ नम्बरको देहाय दफा १, २ र ३ बमोजिमका प्रवन्धनहरू हुन। सो देहाय दफा १ ले विवाहवारीको महलको २ नम्बरको ९ दफा र ४, ५, ७ र ८ नम्बरमा लेखिएको अवस्थालाई सम्बन्ध विच्छेदको मूलभूत आधारका रूपमा ग्रहण गरेको देखिन्छ। लोग्नेस्वास्नीबीचको सम्बन्ध विच्छेद हुने मूलभूत आधारका रूपमा रहेका उल्लिखित कानूनी व्यवस्था भेदभावजन्य भएको भन्ने निवेदन दावी छैन। केवल सो सारभूत कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयन कसरी हुने भनी १क नम्बरमा उल्लिखित प्रक्रियाको विषयमा मात्र निवेदकले दावी लिएको देखिँदा समानताको हकको उल्लंघन

भयो भनी लिइएको दावीलाई सोही सन्दर्भको सापेक्षतामा ग्रहण गरिनु वाञ्छनीय हुन्छ।

८. यस प्रकार निवेदकले असंवैधानिकताको दावी लिएको लोग्नेस्वास्नीको महलको १क नं. को कानूनी व्यवस्था सम्बन्ध विच्छेदको आधारसँग नभई प्रक्रियासँग बढी निकट देखिएकोले त्यसले सम्बन्ध विच्छेदको परिणाममा कुनै भिन्नता ल्याउने अवस्था देखिदैन। सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाले सम्बन्ध विच्छेदको घोषणा वा निर्णय गर्न सक्ने नभई दुवै पक्षलाई सम्झाई वुझाई मेलमिलापको लागि प्रयत्न गर्ने र सो हुन नसकेमा आफ्नो रायसहित सम्बन्ध विच्छेद गर्ने अधिकार भएको सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पठाउनु पर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था भएबाट सम्बन्ध विच्छेदको निर्णय अदालतबाट मात्र हुन सक्ने देखिदा सम्बन्ध विच्छेद हुनसक्ने आधारमा कुनै भिन्नता वा भेदभाव हुने देखिएन।

९. निवेदकले सो कानूनी व्यवस्थाको कुनै औचित्य नहुने भन्ने दावी लिएको पाइन्छ। विवाह पश्चात् छोरीले आफ्नो जन्म घरछाडी पतिको घरमा जाने र त्यसपछि धार्मिक लगायत कानूनी दृष्टिकोणबाट समेत माइतीपट्टिको सम्बन्ध समाप्त भई विवाह भै गएको घरसँग सम्बन्ध कायम हुने हाम्रो पारिवारिक, सांस्कृतिक र सामाजिक परम्परा एवं अभ्यासहरूलाई अनदेखा गर्नुपर्ने वा आत्मसात गर्नु नपर्ने कुनै कारण छैन। अर्थात् विवाहपश्चात् महिलाको निर्भरता उसको पिताबाट पतितर्फ बढ्न जाने देखिन्छ।

१०. कानूनको निर्माण समाज र समयसापेक्ष ढंगबाट गरिन्छ। भनिन्छ कानूनले समाजको अवस्था, भावना र आवश्यकतालाई आफूमा प्रतिबिम्बित वा संबोधन गरेको हुनु पर्छ। साम्प्रतिक अधिकारको उपयोगमा आफ्नो पतिप्रति निर्भर रहनु पर्ने हाम्रो जस्तो पितृ-सत्तात्मक समाजमा आफ्नो लोग्नेसँग कटुता उत्पन्न भई वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद गर्नुपर्ने

अवस्थामा पुऱ्याइएकी स्वास्नीमानिसले पतिकै घरमा वसी एक वर्षसम्म सम्बन्ध विच्छेदको प्रक्रियामा लाग्न सम्भव र व्यावहारिक हुन्छ भन्ने अपेक्षा गर्नु सामान्य समझभन्दा बाहिरको कोरा कल्पना हुन जान्छ। अर्को तर्फ नेपाली महिलाको वर्तमान हैसियत र अवस्थाको वस्तुतथ्यका आधारमा सामान्यतः पुरुषबाट महिलाहरू नै बढी प्रताडित भैरहने गरेको स्थितिमा पुरुषबाट हुन सक्ने यस प्रकारका व्यवहारहरूबाट महिलालाई संरक्षण प्रदान गर्नु राज्यको दायित्व नै हुन आउने देखिन्छ। संविधानको धारा १३ को उपधारा (३) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले महिलासमेतको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्नसक्ने संवैधानिक अख्तियारी राज्यलाई प्रदान गरी रहेको सन्दर्भमा विवादित कानूनी व्यवस्थालाई असंवैधानिक भन्ने मिल्ने कुनै वस्तुगत आधार देखिन आउँदैन।

११. त्यसैगरी निवेदकले मुलुकी ऐन लोग्नेस्वास्नीको महलको २ नं.को कानूनी व्यवस्थालाई समेत संविधानसँग बाभिएको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ। उक्त २ नम्बरमा स्वास्नीले अर्कोसँग विवाह गरेमा त्यस्तो लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध स्वतः विच्छेद हुन्छ भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ। उक्त व्यवस्थाबाट एउटा पति छुँदाछुँदै अर्कोसँग विवाह गर्न कानूनले नै महिलालाई छुट्टा दिएको कारण बहुपति प्रथाको श्रीगणेश भएको भन्ने पनि निवेदकहरूको तर्क रहेको देखिन्छ। साथै विवाहवारीको १० नं. बमोजिम बहुविवाह गर्ने लोग्ने मानिसलाई सजाय हुने व्यवस्था भएकोमा स्वास्नीमानिसले अर्को विवाह गरेमा स्वतः सम्बन्ध विच्छेद हुने भनी सजायबाट समेत उन्मुक्ति दिई भेदभाव गरेको भन्ने निवेदकको भनाइ रहेको देखिन आउँछ।

१२. विवादित कानूनी व्यवस्थाले बहुपति प्रथालाई श्री गणेश गराएको भन्ने निवेदन दावी प्रारम्भिक दृष्टिमा नै स्थापित हुने स्थितिको देखिदैन। सो कानूनी व्यवस्थाको स्पष्ट र स्वाभाविक अर्थ एकपटकमा बहु सम्बन्ध कायम

रहन सक्ने भन्ने नभई एकपटकमा एकजना लोग्ने मानिस र एक जना स्वास्नीमानिसबीच मात्र पति पत्नीको सम्बन्ध कायम रहन सक्दछ भन्ने देखिन्छ। स्वास्नीमानिसले अर्कोसँग विवाह गरेमा त्यस्तो लोग्नेस्वास्नीको सम्बन्ध स्वतः विच्छेद हुन्छ भन्नुको अर्थ साविकको सम्बन्ध विच्छेद भई नयाँ सम्बन्धलाई मान्यता दिइनु हो। त्यसबाट बहुपति वा बहुपत्नी प्रथालाई संरक्षण नभई निषेध नै गरिएको देखिन्छ। वरु उल्टै निवेदकले तर्क गरे जस्तो स्वास्नीमानिसले अर्कोसँग विवाह गर्दा पनि साविक पतिसँग सम्बन्ध कायम रहिरहन्छ, विच्छेद हुदैन भन्ने अर्थ गर्ने हो भने बहुपति वा बहुपत्नी प्रथा कायम हुन जाने देखिदा त्यस्तो आधारहीन निवेदन दावीका सम्बन्धमा थप विश्लेषण गरिरहनुको औचित्य देखिएन।

१३. जहाँसम्म अर्को स्वास्नीमानिससँग विवाह गर्ने लोग्ने मानिसलाई विवाहवारीको १० नं.बमोजिम सजाय हुने तर स्वास्नीमानिसलाई कुनै सजाय नहुने र सम्बन्ध मात्र स्वतः विच्छेद हुने व्यवस्थाले दण्डसजायको विषयमा समेत लोग्ने र स्वास्नीमानिसबीच भेदभाव गरेको भन्ने निवेदन दावी छ, विवाहवारीको १० नं. ले बहुविवाह गर्ने पुरुषलाई मात्र सजाय हुने व्यवस्था गरेको देखिदैन। सो १० नं. मा बहुविवाह गर्ने लोग्ने वा स्वास्नी दुवैलाई सजायको व्यवस्था भै रहेको देखिन्छ। स्वास्नीमानिसले जानी जानी त्यस्तो विवाह गरेमा वा स्वास्नी भै वसेमा निजलाई पनि सोही बमोजिम सजाय हुनेछ भन्ने सो नम्बरको अन्तिम वाक्यांशबाट बहुविवाह गर्ने महिलालाई कानूनले छूट दिएको देखिएन। त्यसै गरी जारीको २ नं.ले समेत त्यस्ती स्वास्नीमानिसलाई सजायको व्यवस्था गरेकै देखिन्छ।

१४. विवाहवारीको १० नं. ले एउटा श्रीमती छँदाछँदै दोस्रो विवाह गर्नेलाई सजायको सम्म व्यवस्था गरेको भए पनि त्यस्तो सम्बन्ध स्वतः विच्छेद हुने परिकल्पना गरेको देखिँदैन। सो कुरा दोस्रो विवाह गर्ने लोग्ने मानिससँगको

सम्बन्ध विच्छेद गराउन चाहने पहिलो श्रीमतीको लागि आधार सम्म बन्ने र लोग्नेस्वास्नीको महलको १ नं. को देहाय दफा २ बमोजिम सम्बन्ध विच्छेदको निवेदन दिएको अवस्थामा मात्र त्यस्तो सम्बन्ध विच्छेद हुन सक्ने देखिन्छ। अर्थात् लोग्ने मानिसले अर्को विवाह गरेको अवस्थालाई सम्म कानूनले दण्डनीय बनाएको देखिए पनि त्यसरी कायम हुन जाने बहुविवाहबाट कायम हुन जाने सम्बन्धलाई स्वतः विच्छेद गराउने आशय राखेको देखिँदैन। तर विवाहित महिलाले अर्को विवाहित वा अविवाहित पुरुषसँग विवाह गरेको अवस्थामा बहु विवाह र जारी समेतको कानूनबमोजिम सजाय हुने व्यवस्था गर्नुका साथै त्यसबाट उत्पन्न हुन सक्ने बहुपतिको अवस्थालाई एकक्षणको लागि पनि कायम रहन नदिनको लागि लोग्नेस्वास्नीको २ नं.ले स्वतः सम्बन्ध विच्छेद हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। अर्थात् बहुपतिको अवस्था कायम रहन नसक्ने भन्ने सामाजिक मान्यतालाई राज्यको नीतिका रूपमा सो कानूनले सम्बोधन गर्न खोजेको देखिएको छ। कस्तो कार्य वा घटनालाई कसूर मान्ने वा नमान्ने भन्ने प्रश्न मूलतः विधायिकी नीतिसँग सम्बन्धित देखिन्छ। राज्यको दण्ड नीतिसँग सम्बन्धित त्यस्तो विषयमा यस अदालतले हस्तक्षेप गरी यो यस्तो कार्यलाई कसूर मानी यो यति सजायको व्यवस्था हुनुपर्दछ भनी औल्याउन मिल्दैन।

१५. खास गरेर विवाहपश्चात् पुरुषको स्थान स्थिर रहने र महिलाको पहिचान र स्थान समेत प्रभावित रहने गरेको हालसम्मको सांस्कृतिक परम्पराबाट प्रभावित भै कानूनहरू समेत बन्ने गरेकोबाट यस्तो अवस्था देखिन गएको हो। कानूनमा कुनै न कुनैरूपमा संस्कृतिको प्रभाव परेको हुन्छ र कानूनको स्थानीयताको पक्षलाई इन्कार गर्न सजिलो हुँदैन। तर, संस्कृति वा परम्पराको नाममा स्थापित र प्रचलित सवैधानिक, मौलिक वा मानव अधिकारको उल्लंघन गर्ने छूट दिन संभव हुँदैन। सो बाहेक अन्य अवस्थामा कानूनलाई

जनसंख्याको आवश्यकता, सोच र संस्कारअनुरूप हुनबाट हस्तक्षेप गर्न पनि सकिन्छ। यस अर्थमा पुरुष र महिलाबीचको भिन्न कानूनी प्रावधानको औचित्यलाई गुणदोषको आधारमा सकारात्मकरूपमा बुझ्नु पनि पर्ने हुन्छ।

१६. निवेदकहरूले लोग्नेस्वास्तीको महलको ४क नं. को व्यवस्थामध्ये अशियारहरू बीच अंशवण्डा गर्न आदेश दिई भन्ने वाक्यांशले संयुक्त परिवारको पारिवारिक संरचना खल्बल्याउनुको साथै संविधानको धारा १७(१) प्रदत्त सम्पत्तिसम्बन्धी हकलाई कुण्ठित गरेको भन्ने पनि दावी लिएको देखिन्छ। निवेदकले आधार लिएको उक्त ४ नं. मा लोग्ने र स्वास्तीबीच सम्बन्ध विच्छेद गर्दा त्यस्ती स्वास्तीमानिसलाई लोग्नेको भागको सम्पत्तिबाट अंश छुट्टयाई दिनुपर्ने भन्ने समेतको मूल व्यवस्था समाहित भएको देखिन्छ। त्यसरी अंशवण्डा गर्नुपर्दा सम्बन्ध विच्छेद गर्नुपर्ने अवस्थाको लोग्ने मानिसले नै आफ्ना अशियारहरूबाट अंश लिएको रहेनछ, भने अदालतले निजहरूबाट तायदाती समेत माग गरी त्यस्तो लोग्ने मानिसको भागमा पर्ने अंश यकीन गर्नुपर्ने लगायतका प्रक्रियाहरू निर्धारण भएको देखिन्छ। निवेदकले सम्बन्ध विच्छेद गर्दा त्यस्तो स्वास्तीमानिसलाई अंश दिनुपर्ने भन्ने ऐनको सारभूत व्यवस्थालाई अन्यथा भन्न सकेको देखिदैन। अंश दिनुपर्ने गरी भएको कानूनी व्यवस्थालाई स्वीकार गरिसकेपछि अंश छुट्टयाउने प्रक्रियाका सम्बन्धमा विवाद गर्नुको खासै औचित्य रहन सक्दैन।

१७. त्यसमा पनि सम्बन्ध विच्छेद गर्ने स्वास्तीमानिसको लोग्नेलाई अन्य अशियारहरूबाट छुट्टिन बाध्य गराउने वा सगोलमा रहेका अशियारहरूको अंश दिनुपर्ने नभई लोग्नेको अंश भागबाट मात्र स्वास्तीमानिसलाई कानूनबमोजिम अंश दिलाउने व्यवस्था भएबाट संयुक्त परिवारमा वसेका अन्य अशियारलाई कुनै असर पर्ने देखिदैन। सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहने स्वास्तीमानिसलाई उसको लोग्नेबाट अंश दिलाउन

प्रथमतः त्यस्तो लोग्नेले नै अंश लिएको वा निजको अंश भाग यकीन हुनुपर्ने भएकोले सो प्रयोजनकालागि मात्र तायदाती माग्ने वा अंशवण्डा गर्न आदेश दिने भन्ने ऐनको ४क नं. को व्यवस्था हुँदा त्यसलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिदैन।

१८. सम्बन्ध विच्छेद गर्ने स्वास्तीमानिसलाई निजले पाउने सम्पत्ति दिएपछि लोग्ने सहित बाँकी रहेका परिवारहरू संयुक्तरूपमा वा सगोलमा बस्नलाई कानूनले बन्देज नलगाएको अवस्थामा अन्य सगोलका अशियारहरूले सो प्रक्रियागत कुरालाई अन्यथा भन्नु पर्ने कुनै कारण र औचित्य देखिदैन। निवेदन दावीलाई स्वीकार गर्ने हो भने परिणामत सम्बन्ध विच्छेद गर्ने स्वास्तीमानिसले उसको लोग्नेको अंशबाट कुनै सम्पत्ति प्राप्त गर्न नसक्ने अवस्था आउने देखिन्छ। यस्तो दावी उक्त ४क नं. को आशय र भावनासँग मेल खान सक्दैन।

१९. अब, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको दोस्रो तथा अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। निवेदकले दावी लिएको मुलुकी ऐन, लोग्नेस्वास्तीको महलको १क, २ र ४क नं. का कानूनी व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधानसँग बाभिएको देखिन्छ वा देखिदैन भन्ने विषयमा माथि प्रकरण प्रकरणहरूमा विश्लेषण भैसकेको अवस्था छ।

२०. माथि गरिएको विश्लेषणहरूबाट मुलुकी ऐन, लोग्नेस्वास्तीको महलको १क नं. को लोग्ने मानिसले सम्बन्ध विच्छेदका लागि अदालतमा प्रवेश गर्नुपूर्व सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका समक्ष निवेदन दिनुपर्ने भन्ने व्यवस्था कार्यविधि वा प्रक्रियात्मक मात्र भएको, त्यसबाट सम्बन्ध विच्छेद हुनसक्ने कानूनी आधार वा सम्बन्ध विच्छेदको निर्णय गर्ने निकायबाट हुने निर्णयमा कुनै भिन्नता आउने नदेखिएको, हाम्रो पारिवारिक, सामाजिक एवं

साँस्कृतिक अवस्था समेतबाट महिला वर्गको संरक्षण, सशक्तिकरण र विकासका लागि गरिएको त्यस किसिमको विशेष व्यवस्था संविधानको धारा १३ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुकूल नै रहेको भन्ने देखिएको छ।

२१. त्यसैगरी अर्को विवाह गर्ने स्वास्थ्यमानिससँगको सम्बन्ध स्वतः विच्छेद हुने भन्ने सोही २ नम्बरको व्यवस्थाबाट बहुपति वा बहुपत्नी प्रथा सिर्जना हुने नभई उल्टै त्यस्तो संभावनालाई समाप्त पार्ने देखिएको र बहुविवाह गर्ने लोग्ने वा स्वास्थ्यमानिस दुवैलाई सजाय हुने व्यवस्था मुलुकी ऐन विवाहवारीको १० नं. मा भैरहेको देखिएबाट सो २ नं. को व्यवस्थाले बहुविवाह गरेबापत लोग्नेमानिस र स्वास्थ्यमानिसबीच लिङ्गको आधारमा भेदभाव गरेको भन्ने देखिएको छैन।

२२. लोग्नेस्वास्नीको ४क नं. को व्यवस्था सम्बन्ध विच्छेद गर्ने स्वास्थ्यमानिस साम्पत्तिक हकबाट विमूख हुनु नपरोस् भन्ने उद्देश्यबाट आएको भन्नेमा विवाद छैन। अर्थात सम्बन्ध विच्छेद गर्दा समेत स्वास्थ्यमानिसले अंश पाउने भन्ने नै सो कानूनको मूलभूत व्यवस्था हो। त्यस कारण सम्बन्ध विच्छेद गर्ने स्वास्थ्यमानिसको लोग्नेले उसका अंशियारबाट अंश नलिएको अवस्थामा लोग्नेको अंश यकीन गरी त्यसबाट सम्बन्ध विच्छेद गर्ने स्वास्थ्यको भागमा पर्न आउने जति सम्पत्ति दिलाइ दिने प्रक्रियालाई अन्यथा भन्न मिल्ने कुनै विवेकसम्मत आधार देखिँदैन।

२३. तसर्थ उल्लिखित आधार कारण सहितको विश्लेषणबाट निवेदकले दावी लिएका मुलुकी ऐन लोग्नेस्वास्नीको महलको १क, २ र ४क नम्बरका कानूनी व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १९ समेतको प्रतिकूल रहेको नदेखिदा निवेदन मागबमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिरहनु परेन। अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने

ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छौं।

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

न्या.प्रेम शर्मा

इति संवत् २०६६ साल मंसिर ११ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृतः-नारायण सुवेदी

निर्णय नं. ८३११

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश बस्ती
संवत् २०६५ सालको फौ.पु.ई.नं. ०६५-CF-
०००९,००१०,००११

फैसला मिति: २०६६।४।१५।५

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान।

पुनरावेदक प्रतिवादी: ललितपुर जिल्ला ल.पु.उ.म.न.
पा. वडा नं. १ कुपण्डोल घर भै हाल
कारागार शाखा, नख्खु ललितपुरमा कैदमा
रहेको विनय मानन्धर

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: मुकुन्ददास श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल
सरकार

पुनरावेदक वादी: मुकुन्ददास श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: ललितपुर जिल्ला ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. १ कुपण्डोल
बस्ने विनय मानन्धर समेत

वादी: मुकुन्ददास श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रतिवादी: विनय मानन्धर

शुरू फैसला गर्ने:-

मा.जि.न्या. श्री जनार्दनबहादुर खड्का

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

मा.न्या.श्री रणबहादुर वम

- विशेषज्ञको राय प्रतिवेदन यो यति करणबाट शंकास्पद वा विरोधाभाषयुक्त छ भनी इजलाससमक्ष प्रष्टयाउनु पर्ने सम्बन्धित पक्षको दायित्व हुने हुँदा यस्तो दायित्वलाई शंकाहित तवरबाट पुष्टि गर्नुपर्ने ।
- विशेषज्ञले दिएको प्रतिवेदन शंकास्पद, द्विविधायुक्त वा अस्पष्ट नभई फटिक भैं स्वच्छ (Crystal Clear) र अन्य स्वतन्त्र प्रमाणले समर्थित गर्दछ भने त्यस अवस्थामा अदालत स्वयंले तर्क वितर्क गरी शंका उपशंका उठाउनु समेत न्यायोचित नहुने ।
- बिनाआधार विशेषज्ञले दिएको प्रतिवेदनलाई अन्यथा गर्दा वास्तविक न्याय प्रदान गर्ने उद्देश्यबाट दिशाभ्रमित हुने अवस्था उत्पन्न हुन जाने अवस्थाप्रति अदालत सजग हुनुपर्छ । अपराधलाई प्रमाणित गर्ने कडीको रूपमा रहने अनुसन्धानको क्रममा संकलित प्रमाणका रूपमा अभिन्न अङ्ग मानिने प्रतिवेदनलाई अस्वीकार गर्न अदालतलाई त्यति नै स्पष्ट आधार र कारणको आवश्यकता पर्दछ । यसमा वस्तुनिष्ठ व्याख्यान गरी अस्वीकार गर्नुपर्ने वैज्ञानिक आधार समेतको स्पष्ट उल्लेखन गरी विमति राखी खण्डन गर्न सक्नु पर्दछ र यो खण्डन चिकित्सा विधिशास्त्र (Medical Jurisprudence) का सर्वमान्य सिद्धान्तमा आधारित हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- मृतकको लाश र त्यसमा विशेषज्ञले गर्ने अध्ययनले मृत्युको कारणका बारेमा धारणा बनाउन अदालतलाई सहयोग गर्दछ । यस अर्थमा विशेषज्ञको रायले पनि बलियो प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्न सक्दछ भन्ने

सन्दर्भ नै चिकित्सकीय प्रमाण (Medico-Evidence) को मूल मर्म हुने ।

(प्रकरण नं. ५)

- वास्तविक मृत्युको कारण पत्ता लगाउने ज्ञाता विशेषज्ञ हुँदा सो रायमाथिको निर्भरता नै न्यायको लक्ष्यप्राप्तिको लागि सबैभन्दा बढी सहायक हुन्छ भन्नेमा विमति राख्न नहुने ।
- कुनै नारीको मृत्युको प्रश्न सन्मुख आएकोमा पुरुष संलग्न घरायसी हिंसाकै कारण भएको हो भनी पूर्वानुमान गरी आवेशात्मक भावनामा बगेर न्यायको बलिवेदीमा कसैलाई चढाई दावी ठहर्‍याउनु न्यायोचित नहुने ।
- विश्वासिलो अकाट्य प्रमाणको अभावमा अनुमान, आशंका र संभावना जस्ता मनोगत प्रमाणलाई मात्र आधार बनाई कर्तव्यबाटै मृतकको मृत्यु भएको भनी निष्कर्षमा पुग्न न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं. १६)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदी, प्रेमबहादुर कार्की

जाहेरवालाको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरु डा. श्री शंकरकुमार श्रेष्ठ, डा.श्री रंजितभक्त प्रधानाङ्ग र अनिता चापागाई

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:

पुनरावेदक प्रतिवादीहरु तर्फबाट: वरिष्ठ अधिवक्ता श्री वशन्तराम भण्डारी, विद्वान अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा, श्री शम्भु थापा र सविता वराल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३, २३(७)

- अ.व. ११५

फैसला

न्या.प्रेम शर्मा: सर्वोच्च अदालतको २०६५।१।८ को रायवाभी फैसलाउपर सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क)

बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

मिति २०५८।२।१५ गतेका दिन साँझ २०.०० बजेको समयमा ललितपुर जिल्ला ल.पु.उ.म.न.पा. वडा नं. १ वस्ने दीपक मानन्धरको छोरा विनय मानन्धरको श्रीमती वर्ष २३ की निरू मानन्धर आफ्नै घरको छतमा जाने भन्दा भुण्डिएको र निजलाई उपचार गराउन वीर अस्पताल लैजाँदै गर्दा बाटैमा मृत्यु भएको भन्ने बुझिन आएकोले सो सम्बन्धमा आवश्यक अनुसन्धान कारवाही गरी पाऊँ भन्ने प्र.ज. रामचन्द्र यादवको प्रतिवेदन ।

मेरी छोरी वर्ष २३ की निरू श्रेष्ठ करीव डेढ वर्ष पहिले ललितपुर कुपण्डोल वस्ने दीपक मानन्धरको छोरा विनय मानन्धरसँग प्रेम विवाह गरी बसेकी र विवाहपश्चात् माइतीमा आएकी थिइन् । निजले आफ्नो दिदीसँग बराबर सम्पर्क राखी आफूलाई घरपरिवारबाट बराबर शारीरिक तथा मानसिक यातना दिन शुरू गरेको भनी सो कुरा रेविका श्रेष्ठ, मनिका श्रेष्ठ समेतले हामीलाई भन्ने गरेका थिए । यसै क्रममा २०५८।२।१५ गते राति म जाहेरवाला आफ्नै घरमा भएको अवस्थामा निज विनय मानन्धरले निरू भुण्डिएर मरेकी छन्, उक्त लास वीर अस्पतालमा ल्याएको छ भनी फोनबाट भनेकाले म तत्काल वीर अस्पताल आई हेर्दा छोरी निरू श्रेष्ठ (मानन्धर) को मृत लास देखेँ । छोरीलाई निजको घर परिवारको मान्छेले भुण्डाएर मारे मराएको शंका देखिन आएकोले तत्सम्बन्धी विषयमा उक्त वारदात एवं छरछिमेकी समेत बुझी सो व्यहोराको जाहेरी दरखास्त छुट्टै दिने नै हुँदा हाललाई मृतक छोरीको लासको लास जाँच प्रकृति मुचुल्का, पोष्टमार्टम समेत गरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मुकुन्ददास श्रेष्ठको २०५८।२।१६ को जाहेरी दरखास्त ।

छोरी निरू श्रेष्ठ विनय मानन्धरसँग मिति २०५६।१।३० मा घर परिवारको सहमतिबेगर अन्तरजातीय प्रेम विवाह गरी गएको र माइतीमा पनि आएकी थिइन् । प्रेम विवाह गरेकोमा ठूलो

गल्ती गरेको र घर परिवारबाट भोगेका पीडा यातनाहरू आफ्नो दिदी रेनुका, रेविका तथा स्कूलका साथीहरूलाई सुनाउँदै रहिछिन् । यस्तै क्रममा २०५८।२।१५ गते रातको १० बजे विपक्षी ज्वाइँ विनय मानन्धरले तपाईँको छोरी निरू भुण्डिएर मरेकीले वीर अस्पतालमा हेर्न आउनु भनी फोन गरेकोले वीर अस्पतालमा म तत्काल आई हेर्दा छोरी निरूको मृत्यु भैसकेको रहेछ र मृतक अवस्थामा अस्पताल ल्याएको डाक्टरले बताए । मृतक छोरीको अवस्था हेर्दा घाँटीमा यत्रतत्र नीलडाम, टाउकोमा चोट लागेको र लगाएको कपडा च्यातिएको अवस्थामा रहेको हुँदा निज छोरीको मृत्यु आत्महत्याबाट नभई परिवारका सदस्य विनय मानन्धर, दीपक मानन्धर, प्रेमदेवी मानन्धर समेतले सुनियोजित तवरबाट हत्या गरेको हुँदा निजहरूलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारवाही तथा सजाय गरी पाऊँ भन्ने समेतको मुकुन्ददास श्रेष्ठले पुनः मिति २०५८।२।१९ मा दिएको जाहेरी दरखास्त ।

पूर्व रामेश्वर श्रेष्ठको घर, पश्चिम गोपालमान श्रेष्ठको घर, उत्तर गोरेटो बाटो र दक्षिण अलवर्ड गिरीको घर यति चार किल्लाभित्र कम्पाउण्ड घेरिएको दीपक मानन्धरको घर । सो घरको भित्र प्रवेश गरी तीन तलामाथि आई पूर्वतर्फ लागदा पूर्व वरण्डामा जाने ढोका खोली वरण्डामा आई हेर्दा घरको पूर्व दक्षिण साइडमा छतमा जाने फलामको गिलवाला १० वटा खुड्किला भएको धुवा कलरले पेन्ट गरेको भन्दा घटनास्थल भएको, उक्त घटनास्थलको वरपर साइडमा माटोको गमला, उत्तर साइडमा रहेको घटनास्थल भन्दा मुनि प्लाष्टिकको हरियो रङको लेडिज चप्पल वार्याँ खुट्टामा लगाउने घोप्टो परेको र दार्याँ चप्पल उतानो परेको, दुबै चप्पलको बुढि औला साइडका दुवै चप्पलको फित्ता फुस्किएको एकजोर चप्पल रहेको घुमाउरो भन्दाको सातौँ खुड्किलोमा निज मृतक निरू मानन्धरले रातोमा बुट्टे सुतीको साडीले घाँटीमा पासो लगाई

भुण्डिएको भनिएको व्यहोराको २०५८।२।६ को घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

वीर अस्पतालको स्टेचरमाथि रहेको मृतक निरू श्रेष्ठको लासलाई ढाकिएको च्यादर हटाई हेर्दा कपाल लामो, दुबै आँखा बन्द, नाकबाट रगत बगिरहेको, मुख बन्द, कान सामान्य, दुबै हात अर्धमुठी, पहेलो बुट्टे कुर्था सुरुवाल लगाएको । दायाँ नाडीमा चार वटा चुरा, बायाँ नाडीमा केही नभएको, कुर्था खोली हेर्दा घाटीमा प्रष्ट डाम नदेखिएको, टाउको हल्लाउँदा सोलिड नहुने, छाती पेट सामान्य, तीघ्रादेखि पैतालासम्म सामान्य, योनी तथा मलद्वारबाट केही नआएको, लासलाई ओल्टाई पल्टाई हेर्दा नीलडाम घाउ चोट कतै नभएको भन्ने समेत व्यहोराको मृतक निरू श्रेष्ठको लास प्रकृति मुचुल्का ।

The cause of Death is Hanging अर्थात् भुण्डिएको कारणबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने व्यहोराको त्रि.वि.वि. शिक्षण अस्पताल महाराजगञ्जको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

मुकुन्ददास श्रेष्ठकी छोरी निरू श्रेष्ठसँग मेरो सरस्वती मा.वि.क्षेत्रपाटीमा कक्षा १० को एउटै कक्षामा पढ्दा चिनजान भै एस.एल.सी पनि सँगै पास गरी कलेज पढ्दा पनि हाम्रो भेटघाट भै घुर्माफिरसँगै गर्ने गर्दा प्रेम सम्बन्ध भएकोले विवाह गर्न आमा बाबुलाई सुनाउँदा निजको आमा बाबुले अस्वीकार गरेकोले मैले मेरो बाबु आमाको स्वीकृति लिएर २०५६ साल भाद्र महिनामा निरू श्रेष्ठसँग प्रेम विवाह गरी श्रीमती बनाई राखेको हुँ । निजको बाबु आमालाई खबर गर्दा आउन अस्वीकार गरी अब बाबु आमा र छोरीबीचको नाता टुट्यो, फोन पनि नगर्नु हामी तिम्रो अनुहार हेर्न चाहन्नौं भनी निरूको बाबु आमाले भनेकाले निज माइत जानबाट बञ्चित थिइन् । चाडवाडमा माइत जान नपाएकोमा मसँग गुनासो गर्थिन । मैले यहीं खाने यहीं रमाउने भनी सम्झाउँथे । म लगायतका मेरा घरका आमा बाबुसमेतले निज निरूलाई सामान्य

कुराकानीबाहेक अन्य गाली गलौज मारपीट यातना कहिल्यै दिएको छैन । २०५८।२।५ गते साँझ ८.३० बजेको खाना खाई बाबु आमा आफ्नो कोठामा जानु भयो । म पनि आफ्नो कोठामा टि.भी. हेरी निदाएछु । निरू भान्सा कोठामा कुकुरलाई खाना दिदै थिइन् । पछि आमाले कराउँदै तिम्री माथि आऊ भनेकाले म माथि गई हेर्दा श्रीमती निरू माथिल्लो तल्लाको कौसीमा बेहोस अवस्थामा लडिरहेको देखेकोले मैले भान्सा कोठामा ल्याई पेट छाती थिचथाच गर्दा बाबुले डा. रामेश्वर श्रेष्ठलाई लिई आउनु भयो । निजको सल्लाहअनुसार उपचारको लागि वीर अस्पतालमा लगी औषधि दिन लाग्दा डाक्टरले मृत्यु भै सकेको भनेकाले बल्ल थाहा भयो । निरू मानन्धर श्रेष्ठले घाँटीमा पासो लगाई भुण्डी आत्महत्या गर्न खोजी बेहोस अवस्थामा छिन तपाइहरू वीर अस्पतालमा आउनु भनी मैले जाहेरवाला समेतलाई खबर गरेको हुँ । कहिले काहीं खाना बनाउने विषयमा सामान्य भनाभन हुने गरेको र त्यस दिन पनि सोही विषयमा विवाद भएको थियो । निरूलाई मसमेत भै भुण्डाएर कर्तव्य गरी मारे मराएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विनय मानन्धरले जिल्ला न्यायाधिवक्ता समक्ष गरेको बयान ।

मेरो छोरा विनय मानन्धरले २०५६ साल भाद्रमा निरू श्रेष्ठलाई प्रेम विवाह गरी सीधै घरमा ल्याएको हो । हामीले बुहारी भए पनि छोरी सरह मानेर राखेका थियौं । २०५८।२।५ गते साँझ खाना खाई सकेपछि म र मेरो श्रीमान दीपक मानन्धर आफ्नो कोठामा गई टि.भी. हेरी बसिरहेको र छोरा विनयसमेत खाना खाई आफ्नो कोठामा आई टि.भी. हेरी बसिरहेको र बुहारी भान्सामा खाना खादै धन्दा गर्दै थिइन् । पछि अ.१०:०० बजेतिर श्रीमानले तातो पानी मागेकोले पानी लिन भान्सा कोठामा जाँदा श्रीमान पनि जानु भएछ । कौसीको ढोका खुल्ला देखी किन ढोका खुल्ला छ भनी बन्द गर्न जाँदा बाहिर छतमा जाने भय्याङ्गमा निज निरू मानन्धर

घाँटीमा पासो लगाई भुण्डिरहेको देखी छोरा समेतलाई खबर गरी भुण्डिएको साडी खोली उपचार गराउन वीर अस्पताल लगेकोमा औषधि दिन लाग्दा मृत्यु भएको भनी डाक्टरले भन्दा थाहा पाएकी हुं। बुहारी निरू मानन्धरलाई मैले कुनै किसिमको शारीरिक तथा मानसिक तनाव हुने गरी गाली गलौज गरेको छैन। निजले के कन कारणबाट घाँटीमा पासो लगाई भुण्डिई आत्महत्या गरेकी हुन् मलाई थाहा छैन। निरू मानन्धरलाई हामी घरका परिवारले मारु मराउनु पर्ने कुनै कारण छैन। बुहारीलाई भुण्डिएको अवस्थामा देखी म समेतले भुण्डिएको साडी खोली भूईंमा लडाईं छोरालाई खबर गरेका हौं। हामीले मारे मराएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रेमदेवी मानन्धरले जिल्ला न्यायाधिवक्तासमक्ष गरेको बयान।

मेरो छोरा विनय मानन्धरले काठमाडौं भोटाहिटी बस्ने निरू श्रेष्ठ मानन्धरलाई २०५६ साल भाद्र महिनामा प्रेम विवाह गरी ल्याएको हो। मिति २०५६।१५ गते साँझ खाना खाई सकेपछि आफ्नो कोठामा टि.भी. हेरी रातको अ.१०:०० बजेतिर अब सुतौं भनी श्रीमतीलाई तातोपानी लिन भान्सामा पठाई म समेत भान्सामा गई हेर्दा बुहारी निरू नदेखेकोले निरू कता छ भनी हेर्दा बाहिर कौसीमा जाने ढोका खुल्ला देखेकोले किन ढोका खुल्ला छ भनी कौसीतर्फ जाँदा कौसीबाट माथि छतमा जाने भन्दा निज निरू साडीले घाँटीमा पासो लगाई भुण्डिरहेको देखी आँत्तिदै श्रीमतीलाई खबर गरी उक्त साडीको पासो खोली म डा.रामेश्वरलाई लिन गई डा. लाई देखाउँदा बेहोस रहेकाले छोरा विनय र म भएर वीर अस्पताल लगी औषधि गर्न लाग्दा निरू श्रेष्ठ मानन्धरको मृत्यु भएको भन्ने थाहा पाएको हुं। निरू मानन्धर के कन कारणबाट घाँटीमा पासो लगाई भुण्डि आत्महत्या गरेको हो मलाई थाहा छैन। मृतक निरूलाई मैले शारीरिक तथा मानसिक यातना हुने गरी गाली गलौज गरेको छैन। निरू मानन्धरलाई मसमेतका

घर परिवारले मारु मराउनु पर्ने कुनै कारण नै छैन। बुहारी भएपछि छोरी सरह मानी राखेका थियौं। मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धरको कुर्ता सुरुवाल च्यातिएको र घाँटीमा चोट भएको सम्बन्धमा मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दीपक मानन्धरले जिल्ला न्यायाधिवक्तासमक्ष गरेको बयान।

मृतक निरू श्रेष्ठ मेरो कान्छी बहिनी हुन्। निज निरू र विनय मानन्धर स्कूल पढ्दादेखि नै चिनजान भै सँगसँगै हिड्ने खाने गर्थे। बहिनीसँग आएको बेला मसँग पनि विनय मानन्धरको भेटघाट हुने गर्दथ्यो। बहिनी निरूले विनय मानन्धरसँग प्रेम विवाह गर्छु भनेर घरमा बाबु आमालाई भन्दा त्यो केटा राम्रो खालको छैन विवाह नगर्नु भन्नु भएको थियो। बहिनी निरूले विनय मानन्धरसँग नै विवाह गरी बस्दछु भनी मलाई भन्दा मैले कुनै विरोध गरिन र विनयसँग जाँदैछु भनी म समेतलाई भनी स्कूलबाटै २०५६ साल भाद्र महिनामा विनय मानन्धरसँग उसको घरमा आफू गई सकेको कुरा मलाई टेलिफोनबाट जानकारी गराएकी थिइन्। त्यो कुरा मैले बाबु आमालाई भन्दा बाबु आमाले ठाउँ अस्वीकार गरी गाली गर्नु भयो। त्यही कुरा मैले निज बहिनीलाई सुनाएपछि बहिनी माइती घरमा आएकी थिइन्। मसँग स्कूल जाँदा आउँदा बाटोमा भेटघाट हुन्थ्यो। घरमा सानोतिनो कुरामा गाली गर्छन् भनी गुनासो गरेकी थिइन्। निजको मृत्यु घरायसी कारणबाट भएको जस्तो शंका लाग्छ भन्ने समेत व्यहोराको मृतककी दिदी रेविका श्रेष्ठले प्रहरीमा गरेको कागज।

निरू श्रेष्ठ स्कूल पढ्दादेखिको साथी हुन, विनय मानन्धर र निरू श्रेष्ठबीच प्रेम विवाह भएको र विवाहपश्चात् केही महिनासम्म घरमा राम्रो छ र ठीकै छ भनी भनेकी थिइन्। त्यसपछिको भेटघाटमा घरमा सासू ससुरासमेतले घर धन्दाको कुरामा गाली गलौज गर्दछन् र माइतीमा पनि जान पाइदैन भनी म सँग गुनासो गर्थिन्। २०५६।१५ गतेका दिन निरूको मृत्यु

भएको भन्ने कुरा उसको पढाउने गरेको बोर्डिङ स्कूलको शिक्षकबाट थाहा पाएको हुँ। निजको मृत्यु हुनुभन्दा अगाडि मसँग भएका कुराकानीको आधारमा निजको घरपरिवारबाट कुनै कारणबाट हत्या भएको होला भन्ने शंका लाग्छ भन्ने समेत व्यहोराको निरू रिजालले प्रहरीमा गरेको कागज।

मृतक निरू श्रेष्ठ मेरी कान्छी बहिनी हुन्। निज विनय मानन्धरसँग आफ्नो बाबु आमाको मञ्जुरी बेगर प्रेमविवाह गरी गएको हुन्। विवाहपश्चात् बाबु आमाको डरले माइतीमा आवतजावत भएन। हाम्रो तर्फबाट पनि बहिनीको घरमा आवतजावत भएन। बहिनीले कहिलेकाँही फोनबाट घरमा सासू ससुराले गाली गलौज गरी मारपीट गर्नेसम्म गर्दछन् भनी दुःखका कुराहरू मलाई सुनाउने गरेकी थिइन्। निज बहिनीको मृत्यु भएको कुरा बहिनी रेविकाबाट थाहा पाएकी हुँ। निजको मृत्यु निजको श्रीमान तथा सासू ससुरा समेत भई मारेकोमा विश्वास लाग्दछ के कसरी मारे मैले देखिन भन्ने समेत व्यहोराको मृतककी दिदी मनिका श्रेष्ठले प्रहरीमा गरेको कागज।

मृतक निरू श्रेष्ठलाई क्याम्पस पढ्दा चिनेको हुँ। निजको विवाह विनय मानन्धरसँग भएको कुरा थाहा छ। विवाहपछि कहिलेकाँही भेटघाट हुँदा घरपरिवारबाट राम्रो व्यवहार छैन, मैले पढ्न पाइन भनी गुनासो गरेकी थिइन्। निरूको मृत्यु भएको भन्ने कुरा साथीहरूबाट सुनी थाहा पाएको हो। निजलाई निजको घरपरिवारका सदस्यले कर्तव्य गरी मारेकोमा विश्वास लाग्दछ भन्ने समेत व्यहोराको सृजा वैद्यले प्रहरीमा गरेको कागज।

निज मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धर र मसँगै पढाउदै आएको हौं। त्यस बेलादेखि मात्र निज निरू श्रेष्ठलाई मैले चिनेको हुँ। निजको विनय मानन्धरसँग २०५६ साल भाद्रमा प्रेमविवाह भएको थाहा छ। घरपरिवारबाट पाउनु पर्ने माया ममता स्नेह मैले पाइन खाली गालीगलौज मात्र सुन्नु पर्छ भनेर गुनासो गर्थिन्। निजको मृत्यु भएको खबर

मेरो साथीहरूले मलाई फोन गरी थाहा पाएपछि अस्पताल आई निज मृतकलाई देखेकी हुँ। निज निरू श्रेष्ठ मानन्धरलाई निजको घरपरिवारका मानिसबाट नै हत्या भएकोमा शंका लाग्दछ भन्ने समेत व्यहोरा सरिता प्रधानको प्रहरीमा भएको कागज।

निज मृतक निरू श्रेष्ठलाई मैले राम्ररी चिन्दछु। निजको विवाह विनय भन्नेसँग भएको भन्ने कुरासम्म मलाई थाहा छ। निजको लोग्ने तथा घरपरिवारबाट माया ममता नपाई गाली गलौज गर्ने, असहयोग गर्ने गरेको बारेमा निज निरू श्रेष्ठले वारम्बार सुनाउने गर्थिन्। मिति २०५८।२।६ गते विहान साथीहरूले फोन गरेबाट थाहा पाएको हुँ। लास वीर अस्पतालमा लगेको छ भनी भनेपछि वीर अस्पताल जाँदा वीर अस्पतालबाट शिक्षण अस्पतालमा लगेको छ भने पछि म उक्त अस्पतालमा नगई घरतर्फ फर्किआएँ। मैले निजको लास देखिन। के कस्तो थियो मलाई थाहा भएन। मैले सुने बुझेसम्म निजको घरपरिवारहरूले नै कर्तव्य गरी मारेकोमा शंका लाग्दछ भन्ने समेत व्यहोराको सोलोमान क्षेत्रीको प्रहरीमा भएको कागज।

जाहेरवाला मेरो बुबा र मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धर मेरो सहोदर कान्छी बैनी हुन्। निजले बाबु आमाको स्वीकृतिविना विनय मानन्धरसँग प्रेमविवाह गरी गएकोमा पहिला पहिला घरमा राम्रै छ भनेकी र पछि गएर घरमा सासू ससुरा तथा श्रीमानसमेतले गाली गलौज तथा तनाव दिने गर्दछन् भनेर भनेकी थिइन्। २०५८।२।५ गते मेरो माइती घरबाट मेरो आमाले फोन गरी भनेबाट मात्र मैले निजको मृत्यु भएको कुरा थाहा पाई अस्पताल पुग्दा निज बैनी निरू श्रेष्ठ मानन्धरको मृतक लास देखेको हुँ। निजको लास हेर्दा कपाल भिजेर पुछेको जस्तो, ओठ नीलो मुख बन्द थियो। निजले आत्महत्या गरेकोमा मलाई विश्वास छैन। निजलाई जाहेरीमा लेखिएका व्यक्तिहरूबाट भुण्डाई मारेकामा शंका लाग्दछ

भन्ने समेत व्यहोराको मृतककी दिदी रेनुका प्रधानले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मृतक निरू श्रेष्ठ बोर्डिङ स्कूलमा पढाउने काम गर्दै आएकी र म पनि सोही बोर्डिङ स्कूलमा पढाउँदै आएको हुँदा निजलाई राम्रोसँग चिनेकी थिएँ । निजको विनय मानन्धरसँग २०५६ साल भाद्रमा प्रेम विवाह भएको भन्ने कुरा निज निरूले भनेबाट थाहा पाएकी थिएँ । विवाह भएपछि निजको घरपरिवार निज निरूलाई असहयोग गर्दछन् भन्ने कुरा पनि निज निरूबाट मैले सुनेकी थिएँ । यस्तैमा २०५८।२।६ गते मेरो स्कूलकी प्रिन्सीपलले मलाई फोन गरी निरू श्रेष्ठ मानन्धरको त भुण्डिएर मृत्यु भएछ, वीर अस्पतालमा छ हामी पनि जाऊँ भनेकाले हामी वीर अस्पतालमा गई हेर्दा निज निरू मृतक अवस्थामा रहेको देखेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको राजेश्वरी श्रेष्ठले प्रहरीमा गरेको कागज ।

२०५८।२।५ गते राति खाना खाई आफ्नो घरमा सुतिरहेको अवस्था अ.१०:०० बजेको समयमा मलाई दीपक मानन्धरले एक छिन घरमा जाऊँ भनेकाले म तत्काल गई हेर्दा निरू मानन्धर बेहोस् अवस्थामा भुईमा सुताई राखेको देखी उपचारको लागि अस्पताल लैजान सल्लाह दिएको हुँ । वीर अस्पतालको आकस्मिक कक्षमा उपचार हुँदाहुँदै निजको मृत्यु भएको कुरा थाहा पाऊँ । निज के कुन कारणबाट भुण्डिएकी हुन् मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको डा. रामेश्वरमान श्रेष्ठले प्रहरीमा गरेको कागज ।

विनय मानन्धरसँग निरू श्रेष्ठले प्रेमविवाह गरी घरमा ल्याएपछि टीकाटालो तथा भोज भतेर समेत गरेका थिएँ । पछि गएर निरू मानन्धरसँग निजको सबै घरपरिवारको आपसी मेलमिलाप नभई बारम्बार भैँभगडा हुने र सासू ससुराले बारम्बार गाली गलौज गर्छन् भन्ने सुनेका थियौँ । यस्तैमा २०५८।२।५ गते साँझ अ.८.०० बजेको समयमा पनि निजहरूको घरमा नै भगडा भएको जस्तो हल्लाखल्ला सुनेका थियौँ । निज निरू मानन्धरको आफ्नो घरमा

भुण्डी मृत्यु भएको भन्ने कुरा भोलिपल्ट मात्र थाहा पाएका हौँ, के कसरी निजको मृत्यु भयो थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्राय एकै मिलानको घटनास्थल आसपासको मानिसहरूले गरेको कागज ।

२०५८।२।५ गते साँझ आफ्नै घरको बाहिरी कम्पाउण्डमा बसिरहेको अवस्थामा अन्दाजी १९.२० बजेको समयमा मृतकको घरका मानिसमध्ये एकजनाले निरूलाई बोलाई भान्साबाट तल आऊ भनेको सुनेको थिएँ, त्यसको जवाफमा आफैँ माथि आए हुन्छ नि भन्ने जवाफ आएको थियो । त्यसको एक छिनपछि भान्सा कोठामा विवाद शुरू भई केटा मान्छेको आवाजमा बोलाउँदा तल नआउने भन्दै एक आपसमा वादविवाद हुँदा मैले पनि त माथि आउन भनेको थिएँ भन्दै निजहरूको भान्सा कोठामा निकै विवाद भयो । त्यसपछि निरू श्रेष्ठलाई विनयले आफ्नो कोठामा ल्याई तिमीले मलाई छोड्न खोजेको हैन भनी विनयले भन्दै गरेको, निरूले तिम्रो आमा यस्तो उस्तो भनी एक आपसमा भगडा भएको र विनयले निरू श्रेष्ठको कपाल समाएकोसम्म एक पल्ट भ्यालको पर्दा यताउता हुँदा देखेको हुँ । त्यसपछि एकछिन कोठा शान्त भएको थियो । त्यसको केही समयपछि पुनः निजहरू बीच विभिन्न अपशब्दहरू बोल्दै भैँभगडा भएको सुनेको हुँ, त्यसैवेला बत्ति पनि गयो । त्यसपछि म घरबाहिर दोस्रो घरकोठामा जानलाई गेटमा आउँदा विनयको घरको गेटमा एकजना आईमाई आएको देखें । चिन्न सकिन, निजहरूको मूलगेट बन्द थियो । निजहरू बीच प्रेमविवाह भएको थाहा छ । निजहरूको घरमा सधैँजसो साँझ विहान भगडा भएको हल्लाखल्ला सुनिन्थ्यो । निरूको मृत्यु के कसरी भयो थाहा छैन । भोलिपल्ट मृत्यु भएको कुरा थाहा पाएको हुँ भन्ने मेखलाल श्रेष्ठले प्रहरीमा गरेको कागज ।

मिति २०५८।२।५ गते मृत्यु भएको भनिएका निरू श्रेष्ठको शव परीक्षण आफू र फरेन्सिक मेडिसिन विभागका अन्य दुई जना

डाक्टर समेत भै संयुक्त रूपमा गरेका हौं। त्यसैले प्रतिवेदनमा म समेत तीन जनाको दस्तखत हुन गएको हो। गृह मन्त्रालयले फरेन्सिक मेडिसिन विभागमा कार्यरत तीन जना मेडिकल विशेषज्ञहरूलाई आवश्यक परेमा बोर्ड गठन गरी पोष्टमार्टम गर्न अनुमति दिएअनुसार बोर्डद्वारा गरिएको हो। शवमा देखिएका सबै बाह्य तथा आन्तरिक घाउ चोट पटक बारे पोष्टमार्टम रिपोर्टमा विस्तृत उल्लेख गरिएको छ। फरेन्सिक मेडिसिन विभागमा कार्यरत विशेषज्ञहरूले मिति २०५७।८।२२ गतेदेखि नै नियमित रूपमा आवश्यक परेको खण्डमा घटनास्थल निरीक्षण गर्दै आएका हुनाले शव परीक्षणमा देखिएका लक्षणहरू विश्लेषण गर्न घटनास्थल निरीक्षण गर्नु जरूरी देखिएकोले सो गरिएको थियो। यस्तो कार्यले कानूनी प्रमाणिकता पाउने नपाउनेबारे हामी फरेन्सिक मेडिसिन विशेषज्ञहरूलाई अवगत छैन। सम्भव भएमा मृतकका परिवार तथा शव देख्ने मानिसहरूसँग जानकारी लिनु पोष्टमार्टम अर्थात् शव परीक्षणको एक अभिन्न अङ्ग भएको हुनाले मृतकको परिवार तथा अन्य मानिसहरूलाई भेटी जानकारी लिएका थियौं। निजहरूसँग सोधिएका प्रश्न र पाइएका उत्तरहरूको आधारमा कुनै पनि ठोस निष्कर्ष निकालिएको हैन भन्ने समेत व्यहोराको डा. तुलसी कडेलले प्रहरीमा गरेको कागज।

मृतक छोरीको मृत्यु आत्महत्या नभई परिवारका सदस्यहरूबाटै सुनियोजित हत्या भएको हो भन्ने मुकुन्ददास श्रेष्ठको जाहेरी, प्रतिवादीहरूले गरेको बयान कागजसँग प्रहरीमा कागज गर्ने मानिसहरूको भनाई एक आपसमा फरक हुनु, शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट भ्रुण्डिएर मरेको व्यक्तिमा हुनुपर्ने कुनै लक्षण नदेखिनु, मृतकका स्कूलका साथी सरिता प्रधान, सोलोमान क्षेत्री, सृजा वैद्य समेतले निरू मानन्धरलाई निजकै घर परिवारका सदस्यहरूले कर्तव्य गरी मारेकोमा शंका लाग्छ भनी लेखाउनुको साथै मृतककी दिदी रेनुका श्रेष्ठले समेत प्रतिवादीहरूले बेला बखतमा

यातना दिने गरेको हुँदा मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेकोमा विश्वास लाग्छ भनी लेखाएकी, प्रहरीमा कागज गर्ने मेखालाल श्रेष्ठको भनाई समेतबाट मृतक निरूलाई निजका घरपरिवारका सासू प्रेमदेवी, ससुरा दीपक मानन्धर र श्रीमान विनय मानन्धरले नियोजित तरिकाबाट हत्या गरी त्यसलाई आत्महत्याको रूपमा परिणत गर्ने योजना बनाएको तथ्य प्रष्ट हुन आएकोले निज प्रतिवादीहरूले मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. द्वारा निषेधित तथा सोही महलको १३(३) नं. द्वारा परिभाषित कसूर अपराध गरेको हुँदा निज प्रतिवादीहरू प्रेमदेवी मानन्धर, दीपक मानन्धर र विनय मानन्धरलाई सोही महलको १३ (३) नं. द्वारा व्यवस्थित हदैसम्मको सजाय गरी पाउँ भन्ने अभियोग पत्र।

२०५८।२।५ गते साँझ खाना खाई सकेपछि म र श्रीमती कोठामा गई टि.भी हेरी बसेका थियौं। छोरा पनि आफ्नै कोठामा लाग्यो। बुहारी निरू श्रेष्ठ भान्सामा काम गर्दै थिइन। रातको करीब १०:०० बजेतिर अब सुत्नु पर्छ भनी श्रीमतीलाई पानी तताउन पठाई आफूचाहिँ कोठाबाहिर निस्की हेर्दा भान्सा कोठा खुल्लै रहेछ। निरू कहाँ गइन् भनी सोध्दा श्रीमतीले थाहा छैन भनेकीले मैले यताउता हेर्दा अध्यारोमा घरको घुमाउरो भन्याडमा बुहारी निरू श्रेष्ठ उभिएको जस्तो लाग्यो, बोलाउँदा बोलिनन्। बत्ति बाली हेर्दा भन्याडको पाइपमा साडीको पासो घाँटीमा लगाई भ्रुण्डिएको अवस्थामा देखे, म अत्यासमा परी श्रीमती र छोरालाई बोलाई श्रीमतीले बुहारीलाई उचाली दिइन। मैले पासो फुकाई तल भुईँमा राखे। डा. रामेश्वर श्रेष्ठलाई बोलाई निजको सल्लाहअनुसार वीर अस्पतालमा पुऱ्याई तीन पटकसम्म औषधिल्याई उपचार हुँदा हुदै बुहारीको मृत्यु भयो। मेरो बुहारीले भ्रुण्डिएर आत्महत्या गरेकी हुन्। म समेतले कर्तव्य गरी मारे मराएको होइन। निजलाई मार्नु पर्ने कुनै कारण छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दीपक मानन्धरले अदालतमा गरेको बयान।

२०५८।२।५ गते साँझ ८ बजेतिर खाना खाईसकेपछि भान्साकोठाबाट म तल आएँ। छोराबुहारी खाना खादै थिएँ। छोरा पनि तल आयो। बुहारी भान्सामा थिइन्। म पानी तताउन माथि गएँ। पानी तताउँदा ढिला भएकोले मेरो श्रीमानमाथि आउँदा कोठामा ढोका नलगाएको देखी कौसीतिर जानु भयो र मलाई बोलाउनु भयो। बुहारी भुण्डिइछ भनी श्रीमानले भन्नु भएको र म गै हेर्दा भुण्डिएको अवस्थामा नै रहेको थियो। श्रीमानले पासो खोली दिनुभयो। त्यसपछि छोरालाई बोलाई डाक्टर ल्याई हस्पिटल लगेकोमा हस्पिटलमा नै मृत्यु भएको हो। मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धरलाई कर्तव्य गरी मारेको होइन। निजले भुण्डिएर आत्महत्या गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रेमदेवी मानन्धरले अदालतमा गरेको बयान।

मृतक निरू श्रेष्ठसँग २०५६ साल दशैतिर प्रेमविवाह भएको हो। २०५८।२।५ गते बेलुका बुवाले टि.भी. कोठामा खाना खानुभयो। म चाहिँ भान्सा कोठामा गै खाना खाएँ। खाना खाई कोठामा आउँदा ९:३० बजेको थियो। त्यस बखत निरू कुकुरलाई खाना खुवाउँदै थियो। म कोठामा आई खाटमा पल्टिएको थिएँ। सो बेला मेरा आँखा लागे जस्तो भएछ। आमा एकदमै कराउनु भयो। म माथि गएँ, भन्दा मुनी निरूको शरीर लडिरहेको थियो। बुवाले निरू भुण्डिएको थियो, मैले तल झारें भन्नु भयो। मैले भान्सा कोठामा लगी हातले शरीरमा थिची मुखले मुखमा सास दिन थालें। बुवाले डाक्टर ल्याई डाक्टरको सल्लाहअनुसार हस्पिटलमा पुऱ्याई औषधि गर्दागर्दै मृत्यु भएको हो। श्रीमती निरूले आफैले आत्महत्या गरेको हो। हामीले हत्या गरेको होइन। आत्महत्या गर्नु पर्ने कारण केही थिएन। उक्त दिन अफीसको काम घरमा ल्याई गरेको विषयमा सामान्य भगडा भएको थियो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विनय मानन्धरले अदालतमा गरेको बयान।

शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतले तीनै जना प्रतिवादीहरूलाई थुनामा राखी कारवाही गर्ने गरी आदेश गरेकोमा अ.वं.१७ नं.वमोजिम परेको निवेदनमा प्रतिवादीहरू प्रेमदेवी मानन्धर र दीपक मानन्धरलाई अ.वं.४७ नं. वमोजिम साधारण तारेखमा राखी कारवाही गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेश।

घटना भएको दिन जेष्ठ ५ गते बेलुका निरू मानन्धरको घरमा भगडा भै रहेकोसम्म सुनेको हो। के कति कारणले भगडा गरे मलाई थाहा भएन। उनीहरूको बीचमा भगडा भएको आवाज चाहिँ सुनेको हो। निरू मानन्धर मरेको भन्ने खबर भोलिपल्ट विहान दूध किन्न जाँदा दूध पसलमा सुनेको हो भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल आसपासका मानिस श्रीकृष्ण श्रेष्ठले गरेको बकपत्र।

निरू र मैले सँगै स्कूलमा नियुक्ति लिई काम गरेको हो। २०५६ साल दशैअगाडि उनले विनयसँग प्रेमविवाह गरेकी हुन्। विवाहपछि भेट हुँदा सासू ससुराले गाली गर्नु हुन्छ। विवाह गरेर जाँदा नोकर पनि थियो। म गएपछि निकाली दिए। काम गर्न साँझ गाह्रो भो भन्थिन्। २०५८।२।६ गते विहान स्कूलको हेडमिसले फोन गरेर निरू मानन्धरको मृत्यु भएकाले हस्पिटल गयौं। निरू आत्मनिर्भर खालकी केटी थिइन्। निजले आफै आत्महत्या गरेर मर्नु पर्ने कारण थिएन भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने राजेश्वरी श्रेष्ठले गरेको बकपत्र।

मेरो बहिनी निरूले विवाहपछि मसँग भेट्दा आफूलाई घरमा सासू दिदी र पतिले दिने गरेको शारीरिक तथा मानसिक यातना, माइती घरमा टेलिफोन गर्न बन्देज र माइती पक्षका कुनै पनि नातेदारलाई समेत भेट्न बन्देज लगाइएको कुराले मलाई यो हत्या नै हो भन्ने पूर्ण विश्वास छ। मैले मेरी बहिनीको लास देख्दा उसको नाकबाट आलो रगत बगिरहेको थियो। शरीरभरि नीलडाम थियो। अनुहार सुनिएको र नीलडाम थियो। कपाल छुँदा रगतले भिजेर च्यापच्याप

परेको थियो। लगाएको कपडा कुर्था च्यातिएको थियो। भुण्डिने व्यक्तिले आफ्नो कपडा च्यातेर भुण्डिने कुरा आउँदैन। यी आदि कारणले गर्दा मेरो बहिनीको हत्या नै भएको हो भन्ने मलाई विश्वास लाग्दछ, भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने रेविका श्रेष्ठको वकपत्र।

प्रतिवादीको र मेरो घर एकै ठाउँमा भएकोले उनीहरूको घरमा भएको भगडा सुनिन्थ्यो। घरमा सधैं जसो कलह हुन्थ्यो। घटना भएको दिन जेष्ठ ५ गते पनि प्रतिवादीहरूको घरमा भगडा हो हल्ला भएको सुनेको हो। तर घटना घटेको भन्ने कुरा भोलिपल्ट मात्र थाहा पाएको हो। छिमेकीहरूले भुण्डिएर मरेको भनेर भने तर कहाँ भुण्डिएर मरेको भन्ने चाहिँ देखिएन। भुण्डिएर मरेको भए प्रहरीमा खबर गर्नु पर्नेमा लास भिकेर ट्याक्सीमा हालेर लगे भन्ने सुनेको हुनाले यो आत्महत्या होइन भन्ने लाग्छ, भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल आसपासको मानिस जया भट्टराईको वकपत्र।

दीपक मानन्धरको बनाइअनुसार निरू खिन्न भएर बस्छे। खिन्न हुनुपर्ने कारण माइती जान नपाएर होला भनी दीपकले भन्नु हुन्थ्यो। राम्रो शिक्षित परिवार भएको कारण निरूलाई कर्तव्य गरी गरेको भन्नेमा विश्वास लाग्दैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दीपक मानन्धरको साक्षी तोयबहादुर धाख्वाले गरिदिएको वकपत्र।

मृतक निरू मानन्धर र म एकदमै मिल्ने साथी थियौं। हामीहरू कक्षा ९ मा पढ्दादेखि विनय र निरूसँग चिनजान भएको हो। २०५६ सालको दशैभन्दा अगाडि निजहरूको विवाह भएको हो। विवाह भएदेखि निरूलाई सासू र आमाजूले गाली गर्ने, हकार्ने गर्दथे। निरू बितेको कुरा स्कूलमा फोन गर्दा थाहा पाएँ। निरू आत्महत्या गर्ने जस्तो महिला थिइनन्। घरपरिवारबाट उसलाई शारीरिक तथा मानसिक यातना दिए पनि उसले त्यसको हाँसी हाँसी सामना गर्दथी। शुरूदेखि नै जस्तोसुकै पीर परे पनि धेरै समयसम्म उ सिरियस भएर बस्दैनथी।

निरूको मृत्यु आत्महत्याबाट नभै हत्याबाट नै मृत्यु भएको जस्तो लाग्दछ, भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने निरू रिजालको वकपत्र।

निरू मानन्धर विवाह भएपश्चात करीब दुई महिनापछि मेरो घरमा आएकी थिइन। उनलाई सासू, ससुरा, आमाजु, पति समेतले मानसिक दवाव दिने गरेको र दिदी बहिनीसँग भेट गर्दा परिवारले उसलाई यातना दिएको कुरा भन्थिन्। निरू माइती गएको थाहा भएमा तिमीलाई माछु भनी धम्की दिएको थियो रे। हत्या हुनु भन्दा करीब २/३ महिनाअगाडि दीपक मानन्धर समेतले निरूलाई कुटपीट गरेको थियो। विनय पनि एकदमै परिवर्तन हुँदै गएको थियो भनेर निरूले समय समयमा बताएकी थिई। यस्तै जेष्ठ ५ गते करीब ११ बजेतिर म सुतिरहेको समयमा निरू बित्यो भनी आमाबाट जानकारी पाएपछि वीर अस्पताल पुगी निरूको लास हेर्दा टाउकोमा घाउ भई रगत पखालिएको थियो। ओठ नीलो र ओठमा घाउ, देब्रे पाखुरामा नीलो घाउ भएको, कपडा (कुर्था) च्यातिएको, भित्री चोली पनि च्यातिएको थियो। नाकबाट आलो रगत बगेको, मुख अनुहार सुनिएको थियो। पहिलादेखिका क्रियाकलापबाट पनि उनको परिवारले निरूको हत्या गरेको हो भन्ने कुरा म किटेर भन्दछु भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने मृतककी दिदी रेनुका प्रधानको वकपत्र।

प्रतिवादीका साक्षी कुमार मानन्धर, निरज शाही, सगुन मानन्धर, सजिव मानन्धरले प्रतिवादीहरूले दावीबमोजिमको कसूर गरेकोमा विश्वास लाग्दैन भनी गरेको वकपत्र मिसिल सामेल रहेछ।

मिति २०५८।२।१५ गते बेलुकी १०:३० बजे विनय मानन्धर भन्ने केटाले म निरूको लोग्ने हुँ। निरू भुण्डिएर मरेकी हुनाले उनको लास वीर अस्पतालमा ल्याएको छ भनी फोन गरेको हुनाले अस्पतालमा गई लास हेर्दा भुण्डिएको कुनै संकेत नभएको, लासको टाउकोमा ठूलो गहिरो

चोट लागेको, नाकबाट भलभली आलो रगत बगिरहेको, ओठमा चोट पटक लागेको, कम्मरमा चिथरिएको दाग भएको, कपडा च्यातिएको जस्ता साँघातिक आक्रमणबाट मात्र हुन सक्ने चोट देखिएकोले सो काण्ड आत्महत्या नभै कर्तव्य गरी ज्यान मारेकामा म विश्वस्त छु। निरूको सासू ससुरा पतिले २०५८।३।५ गते ल.पु.जि.अ.मा हत्याकाण्ड बारे पूरै भूट्टा बयान दिई हत्यालाई आत्महत्यामा परिणत गर्ने प्रयास गरेको मिसिलमा भएको बयानबाट स्पष्ट हुन्छ। निरूलाई विवाह गरी भित्र्याइसकेपछि करीब डेढ महिनादेखि शारीरिक र मानसिक यातना दिइने कुरा मृतकले बराबर आफ्ना साथीहरूलाई भन्ने गरेबाट पनि र भुण्डिएर मरेको भनिएको फलामको घुमाउरो भ्याडमा जहाँ पासो लगाए पनि पासो नअड्ने र खुट्टाले भुइमा छुने कुरा प्रष्ट देखिन्छ। जसबाट पनि सो काण्ड आत्महत्या नभै हत्या नै सावित हुन्छ। विनय मानन्धरले आफूले प्रेम गरी ल्याएकी केटीलाई सुरक्षा र संरक्षण दिन नसक्ने स्थिति दीपक मानन्धरले बुहारीलाई घरायसी इन्साफ दिन नसक्ने जस्ता कुराहरू नै हत्याका मुख्य आधारहरू हुन्। २०५८।२।६ गते वीर अस्पतालमा लिइएको सजीव तस्वीरहरू जसमा नाकबाट आलो रगत बगिरहेको, टाउकोमा ठूलो घाउचोट लागेको पेटमा चिथरिएको दाग भएकोले लगाएको कुर्था काखी मुनीदेखि तलसम्म च्यातिएको जस्ता प्रमाणको अलावा दीपक मानन्धरका छिमेकीहरूले सधैँ जसो उनको सासू प्रेमदेवीले निरूलाई शारीरिक तथा मानसिक यातना दिने गरेका कुराहरू र निरूको साथीहरूले प्रहरीमा तथा अदालतमा दिएका बयान कागजका आधारमा मेरी छोरीको हत्या नै भएको हो। हत्यामा समाविष्ट सबै अभियुक्तहरूलाई सजाय होस् भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला मुकुन्ददास श्रेष्ठको वकपत्र।

लासको प्रकृति हेर्दा कर्तव्य गरी मारेको देखिन्छ। आफ्नो आँखाले देखेको होइन। मृतकको शरीरलाई पल्टाएर हेर्दा ढाडमा नीलडाम देखिएको

थियो। नाकबाट रगत बगेको, ढाडमा स-साना नीलडाम देखिएकोले सोही आधारमा कर्तव्य गरी मारेको भन्ने विश्वास गरेको हो। लास हेर्दा कसैले कर्तव्य गरी मारेकै देखिन्छ। अरू मानिसहरूको भनाई सुन्दा कर्तव्य नै जस्तो लाग्छ। नाकबाट रगत बगेको देखेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको लास जाँच प्रकृति मुचुल्काका मानिसहरू भुवनेश्वर श्रेष्ठ, मेनका श्रेष्ठ, महेन्द्रलाल प्रधान, प्रल्हाद भुजेल समेतले गरेको प्राय एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै वकपत्र।

निरूको मृत्यु भयो भन्ने घटना घटेको कुरा मिति २०५८।२।५ गते राति अं.१०।११ बजेतिर आमा प्रेमदेवीले फोनबाट जानकारी दिनु भएको थियो। निरूको लास देख्दा वीर अस्पतालमा दीपक मानन्धर, विनय मानन्धर र मृतकसँगै थिए। सासू प्रेमदेवी वीर अस्पतालबाहिरबाट आउँदै हुनुहुन्थ्यो। साधारणतया मृतकको शरीरमा बाहिरी चोट पटकहरू नदेखिएकोले लासको प्रकृति हेर्दा आफैले आत्महत्या नै गरेर मरेको जस्तो लाग्छ, भन्ने समेत व्यहोराको लास प्रकृति मुचुल्काका मानिस सगुन मानन्धरको वकपत्र।

लासमा भएका विभत्स कुटपीटका लक्षणहरू, नाकबाट भलभली आलो रगत बगेको, लगाई राखेको कपडा काखी मुनीदेखि विभत्स रूपमा च्यातिएको, ओठ सुन्निएको लास परीक्षण गर्ने प्रहरीले मृतकको टाउको हल्लाउँदा गर्धन नहल्लिएको, ककरक्क परेको, टाउकोमा राँ केही भिजेको जस्तो र केही धोई पखाली गरे जस्तो शंकास्पद अवस्थामा लास भएकोले लास प्रकृति हेर्दा मृतक माथि कर्तव्यपूर्वक साँघातिक हमला गरी कुटपीट गरी गराएका प्रशस्त लक्षणहरू देखिएकोले मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको देखिन्छ। आत्महत्या सम्बन्धी कुनै पनि लक्षण देखिदैन भन्ने समेत व्यहोराको लास प्रकृति मुचुल्काका मानिस केशवदास श्रेष्ठले गरेको वकपत्र।

२०५८।२।५ गते मृतकको ससुराले अं.९।१० बजेतिर राति खबर गरेकाले म निरू श्रेष्ठको घरमा पुग्दा मृतकका सासू, ससुरा र छोरा थिए। निरू श्रेष्ठलाई घरको तेस्रो तल्लामा उतानो पारेर सुताई राखेको थियो। निजको शरीर पानीले भिजेको थियो। मैले नाडी छाम्दा भेटिन। तुरुन्त अस्पताल लैजाने सल्लाह दिए। मृतकको परिवार र मसमेत भई अस्पताल पुग्यौ। ई.सि.जी. गरेपछि बाँचेको छैन भनेपछि म फर्किए भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीसमक्ष कागज गर्ने डा. रामेश्वरमान श्रेष्ठको वकपत्र।

मिति २०५८।२।५ गते साँझ म घरमा थिएँ। निरू श्रेष्ठको घरमा घटनाभन्दा अगाडिका दिनहरूमा साधारण भगडा भएको चाहिँ कहिलेकाहीँ सुनिने गर्थो। जुन दिन घटना भयो सो दिन मलाई केही थाहा छैन र मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धरको मृत्युको सम्बन्धमा मलाई केही जानकारी छैन भन्ने समेत व्यहोराको अ.व.११५ नं. बमोजिम बुझिएका मानिस द्रोणविक्रम थापाको वकपत्र।

मृतक वहिनीका घरमा दिनदिनै भगडा हुन्थ्यो भन्ने कुरा मृतकले पहिला पहिला फोन गरी भन्ने गर्दथन्। सोही कारणबाट उक्त घटना भएको हो जस्तो लाग्छ। मिति २०५८।२।२० गते मैले प्रहरीमा गरेको कागज मैले भनेबमोजिम लेखिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको अ.व.११५ नं. बमोजिम बुझिएकी मनिका श्रेष्ठले गरेको वकपत्र।

दीपक मानन्धरको परिवार शिक्षित भलादमी भएकोले उनीहरूको परिवारबीच राम्रो सम्बन्ध देखेको थिएँ। कर्तव्य गरी मारेको भन्ने आरोप भूढा हो। कर्तव्य गरी मारेको भनेकोमा मलाई विश्वास लाग्दैन। निरूलाई प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी मारेको भन्ने कुरामा विश्वास छैन। विनयको परिवारले निरूलाई बुहारीभन्दा छोरीको दर्जामा राखी व्यवहार गर्दै आएका थिए। अभियोग भुङ्गा हो, उहाँहरू कदापी आफ्नो बुहारीको हत्या गर्ने स्वभावको हुनुहुन्न। विनयले निरूलाई विवाह

गरेर ल्याईसकेपछि सोही दिन रातमा निरूको माइती घरमा निरूको बाबुलाई जानकारी गराएको थियो। माइतीमा निरूलाई भित्र्याउने काम भएन। प्रतिवादीहरूले निरूलाई कर्तव्य गरी मारेको हुँदैहोइन। कर्तव्य गरी मारेको भए शरीरमा दाग चोटपटक हुनुपर्ने थियो सो केही छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षीहरू तोयबहादुर धाखा, कुमार मानन्धर निरज शाही, सगुन मानन्धर, सँजिव मानन्धर समेतले गरेको प्राय एकै मिलानको छुट्टा छुट्टै वकपत्र।

२०५८।२।५ गते वीर अस्पतालको इमरजेन्सी कक्षमा कार्यरत थिएँ। रातिको १०:१५ बजे सुसाइड गर्नु भयो भनी मृतकलाई निजको श्रीमान विनय र पिता दीपक मानन्धरले ल्याउनु भएको, स्वास प्रश्वास नपाइएको, वी.पी. नभेटिएको, आँखाको नानी पूरै फुलेको, लाइटले हेर्दा प्रकाशमा असर नभएको Cosneal Reflexes नभएको, मुख र हातहरू सुन्निएको घाँटीको अगाडिको भागमा दुबै तर्फ डाम भएको घाँटीमा तल्लो बंगराको कोठासम्म डाम भएको, सी.पी. आर गरिएको त्यस पछि राति ११ बजे ई.सी.जी. गरिएको र विरामीलाई मृतक घोषित गरिएको, औषधि प्रयोग गर्न पाएका थिएँ। निरूलाई अस्पताल ल्याउँदा निजको शरीरमा हिंसात्मक कुनै लक्षण थिएन र कपडा पनि च्यातिएको थिएन भन्ने समेत व्यहोराको शव परीक्षण गर्ने डा. पुष्कर पोखरेलको वकपत्र।

लास जाँच प्रतिवेदन मसमेत भै तयार गरिएको हो। निचोडमा पुग्नको लागि मुख्य रूपमा लासमा देखिएका लक्षणहरू, वीर अस्पताल इमरजेन्सीमा रेकर्ड गरिएको अवस्था, प्रहरीको लास जाँच प्रकृति मुचुल्का मुख्य आधार हुन्। यीदेखि बाहेक घटनास्थलको अवस्थाको बारेमा प्राप्त भएका सूचनाहरू पनि सहायक आधार हुन्। मृत्यु जुनसुकै कारणले भएपनि मृत्यु भएको ८।१० घण्टापछि मृत शरीरको आन्तरिक डिकमपोजिशन हुने भएको हुँदा रगत त हैन रगत जस्तो देखिने तरल पदार्थ मृतकको नाक मुखबाट

बाहिर निस्कन शुरू गर्दछ। जसलाई (Purging) भनिन्छ। तसर्थ वीर अस्पतालको इमरजेन्सीमा नदेखिएको उक्त लक्षण समय विति सकेपछिको प्रकृति मुचुल्का र लास जाँचको समयमा देखिएको हो। त्यसैले शव परीक्षण प्रतिवेदनको व्याख्यामा पोष्टमार्टममा आर्टी फ्याट भनी लेखिएको छ। मृतक लासमा देखिएका चोट पटकहरू सामान्य बाहिरी चोट मात्र पाइएकोले उक्त चोटहरू मृत्युको कारक बन्न सक्ने अवस्थाका होइनन्। चिकित्सा विधिशास्त्रअनुसार लास जाँच गरिदा मृतकमा पाइएका वाह्य तथा आन्तरिक लक्षणहरू नै मृत्युको कारण पत्ता लगाउने मुख्य आधार हुन् तथापि कतिपय अवस्थामा घटनास्थल तथा लासजाँच मुचुल्काको पनि सहयोग लिनु पर्ने हुन्छ। वस्तुगत रूपमा कुनै पनि तथ्यहरू लास जाँच गर्दा पाइएका लक्षणहरूसँग कोरोवोरेट गर्दछन् भने मात्र त्यस्ता तथ्यहरू रायको सहायकको रूपमा लिइन्छन्। लास जाँच प्रतिवेदनमा मृत्युको कारण महलमा उल्लेख गरेको (Hanging) नै निजको मृत्युको कारण हो भन्ने समेत व्यहोराको शव परीक्षण गर्ने डा. हरिहर वस्तीको वकपत्र।

मृतक निरू श्रेष्ठको लास जाँच गर्दा निजको नाकबाट रगत आएको, मुख र घाँटी शरीरको अरू अङ्गको तुलनामा बढी 'Congested' थियो। आँखा 'Congested' थिए। तल्लो ओठमा र माथिल्लो ओठमा केही 'Abrasions' थिए। बाँया पाखुराको भित्री भागमा २ वटा १/२ से.मी. का नीलडाम थिए। टाउको माथि छालाभित्र र खप्परबाहिर ३ से.मी.को नीलडाम थियो। खप्परमा र भित्री गिदीमा कुनै चोटहरू थिएनन्। घाँटीको छाला फर्काई हेर्दा कुनै चोट थिएन। फोक्सोमा छरिएका केही 'Petechial hemorrhages' थिए। मुटुको सतह (अगाडिपट्टिको) पनि केही 'Petechial hemorrhages' थिए। शरीरको अरू कुनै भित्री तथा बाहिरी भागमा कुनै चोटहरू थिएनन्। मृतक लासमा देखिएको लक्षणहरू नै मृतक निरू

भुण्डिएर मरेका भन्ने लक्षणहरू हुन्। लास जाँच प्रतिवेदनमा उल्लिखित भए भैं मृत्युको कारण भुण्डिएर भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको शव परीक्षण गर्ने डा. तुलसी कडेलले गरेको वकपत्र।

निरू श्रेष्ठको शव परीक्षण अघि घटनास्थलमा मेरो संलग्न थिएन। निजलाई जाँचिएको टिकट र शव परीक्षणको आधारमा प्रतिवेदन तयार पारिएको हो, प्रतिवेदन तयार गर्दा हामी तीन चिकित्सक र प्रो.च्यापमेनसँग पनि सल्लाह गरिएको थियो। शरीरमा देखिएका बाहिरी चोट पटकहरू मृत्युका लागि अपर्याप्त थिए। शव परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लिखित मृत्युको कारण भुण्डिएर हो भन्ने समेत व्यहोराको शव परीक्षण गर्ने डा. प्रमोदकुमार श्रेष्ठको वकपत्र।

मिति २०५८।२।१५ का दिन रत्न कंसाकारको घरमा थिएँ। निरू श्रेष्ठको घरमा ठूला ठूला आवाज सधै आइ नै रहन्थ्यो, त्यसदिन पनि मैले आवाज मात्र सुनेको हुँ। अनुसन्धानको क्रममा २०५८।२।२९ गते लेखाएको कागजको व्यहोरा मेरो राजीखुसीले लेखिएको, लेखिसकेपछि पढिन, उक्त कागज गर्नमा कसैको धाकधम्की थिएन। उक्त मिति २०५८।२।१५ गते ७.२० देखि ८.४५ वजेसम्म घरी रोकिने घरी ठूलो आवाजमा भनाभन गर्ने क्रम जारी थियो भन्ने समेत व्यहोराको अ.वं.११५ नं. वमोजिम वुभिएका मेखलाल श्रेष्ठको वकपत्र।

मृतक निरू श्रेष्ठको लास पोष्टमार्टम डा. तुलसी कडेलले गरेको र म कन्सल्टेण्ट (सल्लाहकार) को रूपमा थिएँ। सल्लाहकारको नाताले मैले मृत्युको कारण भनिन। तर लास जाँच परीक्षण प्रतिवेदनमा भएको पत्ता लगाएको तथ्यहरू पश्चात निकालिएको निष्कर्षमा सहमत जनाएँ। मैले सल्लाह डा. कडेललाई दिएको हुँ। डा.तुलसी कडेलको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लिखित 'Findings' तथ्यहरूको आधारमा मैले सल्लाह दिएको हुँ। 'Findings' गलत भए सल्लाह पनि गलत र 'Findings' ठीक भए सल्लाह पनि ठीक हुन्छ, भन्ने समेत

व्यहोराको पोष्टमार्टममा सहभागी डा. ऐ.जे. च्यापमेनले गरेको वकपत्र ।

यसमा प्रतिवादी दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष र अदालतमा समेत वयान गर्दा आफूहरूले मृतक निरू मानन्धरलाई कर्तव्य गरी मारे मराएको छैन भनी कसूर गरेमा पूर्ण इन्कार भै वयान गरेको पाइन्छ । मृतक निरू मानन्धरलाई यी प्रतिवादी दीपक मानन्धर र प्रेमदेवीले चोट छोडेको वा अन्य त्यस्तो कुनै कार्य गरेको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट नदेखिएको, वादी नेपाल सरकार पक्षले पनि अभियोगपत्रमा यिनै प्रतिवादी दीपक मानन्धर र प्रेमदेवीले चोट छोडेको भनी उल्लेख गर्न नसकी वादी पक्षको कुनै पनि गवाहले यी प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी मारेको वा प्रत्यक्ष मृतक र यी प्रतिवादीबीच भै-भगडा भएको देखेको भनी भन्न नसकेको र अन्य कुनै स्वतन्त्र प्रमाणबाट यी प्रतिवादीहरूले मृतक निरू मानन्धरलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने ठोस र भरपर्दो प्रमाण वादी पक्षले गुजार्न नसकेको हुँदा प्रमाणको अभावमा प्रतिवादी दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरले सफाइ पाउने ठहर्छ ।

प्रतिवादीमध्येको विनय मानन्धरले आरोपित कसूर गरेकोमा अधिकार प्राप्त अधिकारी तथा अदालत समक्ष इन्कार रही वयान गरेतापनि मृतक आफै भुण्डी मर्नुपर्नेसम्मको उचित र पर्याप्त कारण यी प्रतिवादीले आफ्नो वयानमा खुलाउन सकेको पाइदैन । प्रतिवादीले वारदातको समयमा आफ्नो घरमा निज मृतकसँग कुनै भै-भगडा नभएको भनी दावी लिएता पनि प्रतिवादीका छिमेकी मेखलाल श्रेष्ठले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष कागज गर्दा वारदातको दिन आफ्नो घरमा बसी रहेको अवस्थामा प्रतिवादीमध्ये विनय मानन्धरले मृतक निरूलाई तल आउन भनेको र मृतकले माथि नै आऊ भनेपछि निज विनयमाथि गई भान्सा कोठामा निककै विवाद भएको र त्यसपछि आफ्नो कोठामा ल्याई तिमीले मलाई छोड्न खोजेको होइन भन्दै निज विनयले

मृतकको कपाल समाएको देखेको हुँ, भनी लेखाई दिएको र सो कुरालाई अदालतमा आई वकपत्र गर्दा समेत लेखाई दिएको देखिन्छ । घटनास्थल भनिएको भन्दा र निज भुण्डिएको भनिएको स्टिलको भन्दाबाट पासो लगाई भुण्डिएको अवस्थामा भुण्डिएको व्यक्तिको सामान्यतया घाँटीको हाड भाँचिएको हुनुपर्ने, मृतकको घाँटीमा भुण्डिन प्रयोग भएको वस्तुको डाम हुनु पर्ने, शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट त्यस्तो कुनै लक्षण देखिदैन । शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृतकको घाँटीमा भुण्डिएको वस्तुको कुनै डाम समेत देखिदैन । 'Autopsy Report' बाट मृतकको शरीरको बाहिरी भागमा विभिन्न ठाउँमा घा चोटपटकलागेको देखिन्छ । साथै मृतक र प्रतिवादीहरू बीचको सम्बन्ध पहिलेदेखि नै नराम्रो थियो भनी अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका व्यक्तिहरूले अदालतसमक्ष गरेको वकपत्र समेतबाट पुष्टि भइरहेको देखिन्छ । भुण्डिएको अवस्थामा मृतकलाई फेला पारेको थियो भने निजको शरीरमा त्यस प्रकारको घाचोट हुन सक्ने थिएन । तसर्थ माथि उल्लिखित तथ्ययुक्त कारण एवं परिस्थिती जन्य प्रमाण समेतबाट मृतक निरू मानन्धरको मृत्यु प्रतिवादी विनय मानन्धरकै कर्तव्यबाट भएको देखिएको पुष्टि हुन आएकोले मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. अनुसार प्रतिवादी विनय मानन्धरलाई जन्मकैद हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५९।११।१९ को शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला ।

मैले मृतकलाई यो यसरी यो चोट छोडेको वा यो यसरी ज्यान जाने कार्य गरेको वा यस्तो चोट छोडेको र त्यसबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने कुरा फैसलामा एक शब्द पनि नबोली आत्मनिष्ठ विवेचना र गलत तर्क उल्लेख गरी मलाई कसूरदार ठहर गरेको फैसलामा चित्त बुझेन । मृतकले आत्महत्या गरी मर्नु पर्ने कारण मैले वयानमा खुलाउन नसकेको भन्ने कारणले मैले मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको भनी जन्म

कैदको सजाय गर्न मिल्दैन। मेखलाल श्रेष्ठले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष कागज गर्दा उक्त राति मैले मृतक निरू मानन्धरको कपाल तानेको कुरो मेरो कोठाको पर्दा हल्लिदा देखे भनी उल्लेख गरेको तथ्य आफैँमा पत्यारलायक छैन भने मेखलालले कति टाढाको घरबाट देखेको हो। निज बसेको घरबाट म बस्ने कोठा देखिने नदेखिने के हो भन्ने तथ्ययुक्त आधार पनि निजको कागजमा उल्लेख छैन। निजले मैले निरू मानन्धरलाई कुटपीट गरेको एवं सांघातिक हमला गरेको देखेको भन्ने कुनै पनि प्रत्यक्ष प्रमाण रहेको छैन। निजको मृत्यु भुण्डिएर भएको भन्ने तथ्य शव परीक्षण गर्ने चिकित्सकहरूको अखण्डित रूपमा रहेको र अदालतसमक्षको वकपत्रबाट पनि भुण्डिएर मृत्यु भएको भन्ने कुरालाई स्थापित गरे भएको देखिएको अवस्थामा मलाई सजाय गर्ने गरी भए गरेको शुरू जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा सो फैसला बदर गरी आरोपित कसूरबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विनय मानन्धरको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र।

मृतक र मृतकको सासू प्रेमदेवी बीच प्रतिवादी विनयले मृतक निरूलाई श्रीमती बनाई घरमा भित्र्याएपछि बारम्बार भगडा हुने, सानो तिनो गल्ती हुँदा पनि ठूलै गल्ती गरे जस्तो गरी घर परिवारबाट गाली गलौज कुटपीट गर्ने जस्ता कारण र अवस्थाबाट निरूको हत्या घर परिवारका सदस्यबाट भएको भन्ने बुझिएका रेविका श्रेष्ठ, मनिका श्रेष्ठ, सृजा वैद्य र जाहेरवाला समेतको कागजबाट देखिँदा निरू श्रेष्ठको हत्या गर्नमा प्रेमदेवी र दीपक मानन्धरको पनि संलग्नता प्रष्ट रूपमा देखिएको छ। यी प्रतिवादीहरूको सो घटनामा प्रत्यक्ष संलग्नता देखिँदा देखिँदै पनि शुरूबाट परिस्थितिजन्य प्रमाणको वस्तुपरक ढङ्गले मूल्याङ्कन नगरी प्र. दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरलाई सफाई दिएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म शुरूको फैसला बदर गरी निजहरूलाई समेत शुरू अभियोग दावीबमोजिम

सजाय गरी पाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा मृतक निरूको मृत्यु भुण्डिएर भएको भन्ने कुरा शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिनुका साथै प्रतिवादीहरूले प्रहरी समक्ष समेत अपराधमा सावित भएको नदेखिए पनि प्रतिवादी विनय मानन्धरलाई परिस्थितिजन्य प्रमाणका आधारमा एकातिर जन्मकैद हुने र अर्कोतिर प्रतिवादीहरू दीपक मानन्धर एवं प्रेमदेवी मानन्धरलाई सफाई दिने ठहर्‍याएको शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने हुनाले अ.व.२०२ नं. तथा पु.वे.अ. नियमावली २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रतिवादी विनय मानन्धर तर्फबाट परेको पुनरावेदन सम्बन्धमा पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय पाटनलाई छलफलमा उपस्थित हुन सूचना दिई तथा नेपाल सरकारतर्फबाट परेको पुनरावेदनका सम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरू समेतलाई फिकाई उपस्थित भए वा अवधि व्यतीत भएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश।

यसमा आत्महत्या गर्दा पिशाब वा दिशा निस्कनु, जीब्रो बाहिर निस्कनु आँखा बाहिर निस्कनु जस्ता लक्षण देखिनु पर्नेमा शव परीक्षण प्रतिवेदन, लास जाँच मुचुल्का आदिबाट त्यस्तो देखिँदैन। 'Hanging Suicide' मा मेरूदण्ड भाँचिएर, श्वास रोकिएर वा घाँटीको हड्डी छिनेर हुनुपर्ने जस्ता सामान्य लक्षण पनि देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा 'Cause of Death is Hanging' भनी चिकित्सकहरूले दिएको 'Autopsy Report' सँगको यो इजलास सहमत हुन सकिने अवस्था रहेन। मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धरको मृत शरीर प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरबाहेक कुनै पनि व्यक्तिले देखेको भन्ने छैन र घटनास्थल भनिएको ठाउँमा मृतकलाई प्रतिवादीहरू भन्दा बाहेक सर्वप्रथम देखे डा. रामेश्वर श्रेष्ठले पनि मृतक निरू

श्रेष्ठलाई कोठाभित्र सुताएको अवस्थामा देखेको भन्ने देखिन्छ। यी तथ्यहरूबाट मृतक निरू श्रेष्ठ भुण्डई आत्महत्या गरेको भन्ने देखिन आएन। मृत र यी प्रतिवादी विनय मानन्धरबीचको सम्बन्ध राम्रो नभएको भन्ने कुरा निजका दिदीहरू रेविका श्रेष्ठ, मनिका श्रेष्ठ र रेनुका प्रधान तथा मृतककी साथी निरू रिजालले प्रहरीसमक्ष गरेको कागजलाई अदालतमा आई वकपत्र गर्दा समेत समर्थन गरेवाट पुष्टि हुन्छ। प्रतिवादी विनय मानन्धर र मृतक निरू श्रेष्ठका बीच भै भगडा भनाभन भएको सुन्ने र हातपात गरेको देख्ने चश्मदिद मेखलाल श्रेष्ठले अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष कागज गर्दा वारदातका दिन साँझ अ. १९.०० बजेको समयमा प्रतिवादी र मृतकबीच निकै विवाद भएको र त्यसपछि आफ्नो कोठामा ल्याई तिमीले मलाई छोड्न खोजेको होइन भन्दै निज विनय मानन्धरले मृतकको कपाल समाएको भयालको पर्दा यताउता हुँदा देखेको हुं। त्यसपछि कोठा शान्त भै पुनः निजहरू बीच भगडा भएको र त्यसै बेला बत्ति निभेको भनी गरेको कागजलाई अदालतमा उपस्थित भई वकपत्र गर्दा स्वीकार गरेवाट पनि सो दिन मृतक निरू र आफू बीच कुनै भगडा भएको थिएन भन्ने प्रतिवादी विनय मानन्धरको भनाई विश्वसनिय देखिएन। तसर्थ माथि उल्लिखित तथ्यहरूको आधारमा निज प्रतिवादी विनय मानन्धरले निरू मानन्धरलाई सामान्य रूपमा नै कुटपीट गर्दा निजको मृत्यु हुन गएको देखिएको र त्यस्तो वारदातलाई भुण्डई आत्महत्या गरेको भन्ने बहाना बाजी गरेको संलग्न संघर्षरत स्थितिमा फिता खुस्किएका चप्पल समेतका परिस्थितिजन्य प्रमाणबाट पुष्टि हुन आएवाट प्रतिवादी विनय मानन्धरले निरू श्रेष्ठ (मानन्धर) लाई कर्तव्य गरी मारेको देखिन आयो।

प्रत्यक्षदर्शी भनिएका मेखलालको भनाइबाट पनि प्रतिवादीहरू दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरको मृतक निरू श्रेष्ठलाई कर्तव्य गरी मार्ने अपराधमा संलग्नता रहेको देखिदैन।

मिसिल संलग्न अन्य प्रमाणबाट पनि मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धरलाई प्रतिवादी दीपक मानन्धर र प्रेमदेवीले कुनै चोट छोडेको वा कार्य गरेको भन्ने देखिदैन। वादी पक्षका साक्षीहरूले पनि यी प्रतिवादीहरूले यो यस्तो कार्य गरी निरू श्रेष्ठको कर्तव्य गरी मारेको भनी किटान गर्न नसकेको स्थितिमा अभियोग दावीअनुसार प्रतिवादीहरू दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरले मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धरलाई कर्तव्य गरी हत्या गरेको देखिएन।

अतः प्रतिवादीमध्येको विनय मानन्धरले आरोपित कसूर गरेको ठहर्‍याई निजलाई मुलकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम जन्म कैद हुने र अन्य प्रतिवादीहरू दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरलाई सफाई दिने गरेको हदसम्म शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतको ०५९/१९१९९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ।

प्रतिवादी विनय मानन्धरलाई उल्लेख भएअनुसार जन्मकैद हुने ठहरे पनि वारदात भएको स्थान, वारदात भएको अवस्था र प्रकृति एवं वारदातलाई पुष्टि गर्ने भनिएका चिकित्सकको अस्पष्ट राय तथा प्रतिवादीको उमेर समेतका आधारमा प्रतिवादीलाई उक्त ठहरेबमोजिमको जन्म कैदको सजाय गर्दा चर्को पर्ने देखिएकोले निजलाई पाँचवर्ष मात्र कैदको सजाय गर्न उपयुक्त देखिँदा अ.व. १८८ नं. बमोजिम राय समेत जाहेर गरिएको छ, भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०/१०/१३ को फैसला।

पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मलाई मुलकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (३) नं. अन्तर्गतको कसूरदार ठहर गर्दा मृतक निरू मानन्धरलाई कर्तव्य गरी हत्या गरेको बारेमा कुनै पनि आधारहरू उल्लेख छैन। मेरो कुन कार्यले मृतकको ज्यान गएको भनी मेरो आपराधिक कार्य नै निश्चित र यकीन नगरी मलाई कसूरदार ठहर गर्न मिल्दैन। आफ्नो पत्नीलाई कर्तव्य गरी

मारेको वा ज्यान लिने सम्मको इवी अदावत राखी भै भगडा भएको भन्ने देख्ने प्रत्यक्षदर्शी कुनै पनि व्यक्ति छैन। मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने प्रमाणित गर्ने कुनै पनि प्रत्यक्ष ठोस एवं वस्तुनिष्ठ प्रमाणहरूको सर्वथा अभाव छ। तथ्य र परिस्थितिहरूको नितान्त गलत र भ्रामक अर्थ गरी भुण्डिएको कारणबाट मृत्यु भएको आत्महत्याको वारदातलाई कर्तव्यद्वारा हत्या गरिएको भनी सजाय ठहर गरेको फैसला गलत छ। शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृतक निरू मानन्धरको घाँटीमा 'Ligature Pressure' (पासोको डाम) रहेको भन्ने प्रष्ट रूपमा उल्लेख भएको र शव परीक्षण गर्ने चिकित्सकहरूको टोलीले सो कुरालाई अदालतमा आई वकपत्र गरी पुष्टि गरिदिएको अवस्थामा निरू मानन्धरको घाँटीमा पासोको डाम नभएकोले निजको मृत्यु आत्महत्याबाट नभै कर्तव्यबाट भएको भन्ने आधार बनाई गरिएको निर्णय चिकित्सा विधीशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट समेत त्रुटिपूर्ण छ। साथै प्रहरीमा कागज गर्ने रेनुका प्रधान समेतले अदालतमा वकपत्र गर्दा निरू मानन्धरलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने विश्वास गर्न सकिने कुनै पनि तथ्यगत कुराहरू व्यक्त गर्न सकेका छैनन्। पारिवारिक सम्बन्ध सुमधुर रहन नसकेको भन्ने आधार बनाई कर्तव्य गरी मारेको हुनुपर्छ भन्ने शङ्का र अनुमानको आधारमा सजाय ठहर गर्न मिल्ने होइन। पति पत्नीबीच ज्यान लिनु पर्ने कुनै नराम्रो रिस इवी र भै भगडा भएको भन्ने कहींबाट देखिँदैन। मेरो कुन कार्य वा चाहेको परिणामबाट मृतकको मृत्यु हुन गएको हो भन्ने स्पष्ट ठोस आधार र कारण फैसलामा उल्लेख हुन नसकेबाट दावी प्रमाणित हुन नसकेको स्पष्ट हुन आउँदछ। सामान्य चोट पटकबाट मृत्यु भएको भनिएको छ, तर मृत्युको कारण शव परीक्षण प्रतिवेदनमा भुण्डई मरेको भन्ने उल्लेख छ। कुटपीटबाट ज्यान जाने कुनै पनि चोट पटकहरू मृतकको शरीरमा परेको छैन। जुन चोटहरू छन्, ती पनि मृत्युको लागि अपर्याप्त छन् भनी

विशेषज्ञको प्रतिवेदनबाट देखिइरहेको छ। मृत्युको कारण र मेरो क्रियाविच कुनै अन्तरसम्बन्ध नै स्थापित हुन नसकी प्रष्ट रूपमा आत्महत्या गरी भएको मृत्युलाई कर्तव्यबाट भएको भनी गलत व्याख्या गरी मलाई कसूरदार ठहर्‍याई भए गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी आरोपित कसूरबाट सफाई दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विनय मानन्धरको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

मृतक निरू श्रेष्ठ र प्रतिवादी विनय मानन्धरबीच मिति २०५६।५।३० मा अन्तरजातिय प्रेमविवाह भएकोमा सासू ससुरा तथा श्रीमानले समेत शारीरिक तथा मानसिक यातना दिने गरेको र २०५६।२।१५ गते राति १०:०० बजे प्रतिवादी विनय मानन्धरले तपाइकी छोरी भुण्डी मरिछन् वीर अस्पतालमा हेर्न आउनु भनी फोन गरेकोले अस्पतालमा गै हेर्दा छोरीको मृत्यु भएको रहेछ, छोरीलाई दीपक मानन्धर, प्रेमदेवी मानन्धर र विनय मानन्धरले कर्तव्य गरी मारेको भन्ने व्यहोराको मृतकका बाबु मुकुन्ददास श्रेष्ठको जाहेरी परेको, घटनास्थल एवं लास प्रकृति मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट जाहेरीको व्यहोरा समर्थित भएको, लास प्रकृति मुचुल्का र मौकामा कागज गर्ने मानिसहरूले उल्लिखित तीनै जना प्रतिवादीहरूले मारेको भनी गरेको कागज र वकपत्रबाट सो तथ्य समर्थित भएको। वारदातको समयमा प्रतिवादीहरू दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धर वारदातस्थलमा रहे भएको समेतबाट निज प्रतिवादीहरू समेत तिनै जनाले कर्तव्य गरी मारेको तथ्य पुष्टि भएको छ। आफ्नै घरभित्र सासू ससुरा र पतिको साथमा रहेकी मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेकोमा निजहरूको समेत पूर्ण संलग्नता देखिएकोमा एक जना प्रतिवादी विनय मानन्धरले मात्र मारेको अन्य प्रतिवादीहरू कसूरमा संलग्न नभएको भनी प्रतिवादीमध्येका दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरलाई सफाई दिने गरेको पुनरावेदन

अदालत समेतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। साथै पुनरावेदन अदालतले प्रतिवादी विनय मानन्धरलाई अ.व. १८८ नं. को सुविधा प्रदान गर्ने सम्बन्धमा ग्रहण गरेको अर्को आधार भनेको चिकित्सकको अस्पष्ट राय भनी उल्लेख गरेको तथ्य कानूनसंगत छैन। मुद्दाको बस्तुगत तथ्यसंग चिकित्सकको शव परीक्षण राय प्रतिवेदन मेल नखाई त्यसमा सहमत हुन सकिने अवस्था नभएकोले मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट कर्तव्य ठहर भएको अवस्थामा सोही राय प्रतिवेदनलाई आधार मानी घटी सजाय गर्ने राय जाहेर गरेको कार्य बस्तुनिष्ठ छैन। प्रतिवादी दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धर समेतको वारदातमा प्रत्यक्ष संलग्नता देखिदा देखिदै परिस्थितिजन्य प्रमाणको बस्तुपरक ढङ्गबाट मूल्याङ्कन नगरी निजहरूलाई सफाइ दिने र प्रतिवादी विनय मानन्धरको हकमा बिनाआधार र काणबाट अ.व. १८८ नं. प्रयोग गरी पाँच वर्ष कैद हुने राय व्यक्त गरी भएको हदसम्मको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी शुरू अभियोग माग दावी बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा प्रतिवादीहरू सबैले मृतकको मृत्यु आफै भुण्डिएर भएको भन्ने भनाई रहेकोमा मृतकको लास भुण्डिएको अवस्थामा देख्ने कोही नभएको, प्रतिवादी तीनजना बाहेक सर्वप्रथम मृतकलाई हेर्न भनी बोलाइएका डा. रामेश्वर श्रेष्ठले मृतकलाई भान्सा कोठामा सुताई राखेको देखेको भनी बकपत्र गरेको, भुण्डिएको भनिएको स्थानको उचाई पाँच फीट भै मृतकको उचाई पनि पाँच फीट नै रहेको, शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृतकको टाउको (Scalp) को भित्री भागमा चोट तथा ओठसहित विभिन्न भागमा नीलडाम रहेको देखिएको अवस्था छ। प्र. विनय मानन्धर मात्रको संलग्नतामा उक्त वारदात हुन सक्ने प्रकृतिको नदेखिएको, मृतक र निजका घर परिवारमा पटक पटक कलह भै रहने भनी बुझिएका घटनास्थल वरपर बस्ने मानिसहरूको

भनाई रहेको एवं घटनास्थलमा प्रस्तुत मुद्दामा शुरू र पुनरावेदन अदालतबाट समेत सजाय पाएका प्रतिवादी विनय मानन्धरका अलवा प्रतिवादीहरू दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी समेत मौजुद रहेको अवस्थामा विनय मानन्धरलाई मात्र अभियोग दावीको कसूरमा सजाय गरी अन्य दुईजना प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिएको शुरूको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०/१०/१३ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि प्रतिवादीहरू दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरलाई मुलुकी ऐन अ.व. २०२ नं. बमोजिम म्याद दिई भिकाई लगाउको फौ.पु.नं. ३७१० को पुनरावेदन तथा साधक नं. ४७० समेत साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको २०६२/१/१९ को आदेश।

यसमा मृतकको 'Autopsy Report' को 'Internal Examination' वाट देखिएको घाउ मृत्युको कारण हुन सक्छ कि, सक्दैन ? सात जना सम्मिलित विशेषज्ञ चिकित्सकहरूको समिति गठन गरी राय पठाउन भनिएकोमा वीर अस्पतालबाट गठित समितिले समितिमा समावेश भएका चिकित्सकहरू Forensic विशेषज्ञ समावेश नभएकोले 'Forensic Expert' समावेश भएको समिति गठन गर्न उपयुक्त हुने राय उक्त अस्पतालको समितिबाट पठाएको देखियो। उक्त समितिमा Forensic Expert समावेश नभएको भए त्रि.वि.वि. शिक्षण अस्पताल वा अन्य अस्पताल वा चिकित्सास्त्र सम्बन्धी शिक्षण संस्था जहाँ छ, त्यहाँबाट पूर्व राय दिने प्रक्रियामा समावेश भएका बाहेक कम्तीमा १ जना 'Forensic' चिकित्सक सम्बन्धित अस्पताल वा संस्थासँग सम्पर्क र समन्वय गरी भिकाई समितिमा समावेश गराई पूर्व आदेशमा उल्लेख भएका प्रश्नमा राय लिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।

यसमा यस अदालतबाट आदेशानुसार माग भएको राय यकीन साथ प्राप्त हुन नआएको

चिकित्सा विज्ञान राष्ट्रिय प्रतिष्ठानको मिति २०६४।१।२३ समेतको पत्र ।

मिसिल संलग्न प्रमाणसहितको आधारमा मृतक निरू मानन्धरलाई यी प्रतिवादीहरूले मारेको देख्ने कोही पनि प्रत्यक्षदर्शी साक्षी नभई अपराधका चरणहरूअन्तर्गत मनसायपश्चातको तयारी समेतका क्रियाकलापहरू नदेखिई परिस्थितिजन्य प्रमाण समेतको अभावमा ज्यान जस्तो संगीन अपराधमा शंकाको आधारमा कसूरदार ठहर्‍याउनु कानून र न्यायको रोहमा उचित एवं तर्कसंगत नहुने हुँदा शुरू ललितपुर जिल्ला अदालतले प्रतिवादीद्वय दीपक मानन्धर एवं प्रेमदेवी मानन्धरलाई सफाई दिने ठहर्‍याएको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सो हदसम्म सदर भई अभियोग दावीवमोजिम कसूरदार ठहर्‍याएका प्रतिवादी विनय मानन्धरको हकमा पुनरावेदन अदालतको फैसला केही उल्टी भई निज पुनरावेदक प्रतिवादी विनय मानन्धर समेतले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहर्‍छ । तर सम्पूर्ण प्रतिवादीहरूलाई नै शुरू अभियोग दावीवमोजिम कसूर ठहर्‍याउने गरेको सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको रायसँग असहमत रहेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) वमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासमा पठाई संयुक्त इजलासको लगत कट्टा गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको २०६५।१।१८ को राय ।

मिसिल संलग्न तथ्यगत एवं परिस्थितिजन्य प्रमाणहरू समेतको आधार र कारणबाट सम्पूर्ण प्रतिवादीहरू विनय मानन्धर, दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धर समेतको सामूहिक आपराधिक कार्यबाट मृतक निरू मानन्धर श्रेष्ठको हत्या भएको देखिँदा शुरू जिल्ला अदालतले प्रतिवादी विनय मानन्धरलाई मात्र अभियोग दावीवमोजिम सजाय गरेको सम्म मनासिव देखिँदै अन्य प्रतिवादीहरू दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरलाई सफाई दिने गरी गरेको

शुरू जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सो हदसम्म नमिलेकोले केही उल्टी भई सम्पूर्ण प्रतिवादीहरू विनय मानन्धर, दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरलाई शुरू अभियोग दावीवमोजिम ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. वमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहर्‍छ । तर यी सबै प्रतिवादीहरूले नै आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहर्‍याएको माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको रायसँग असहमत रहेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) वमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासमा निर्णयार्थ पठाई संयुक्त इजलासको लगत कट्टा गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको २०६५।१।१८ को राय ।

नियमवमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारतर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ताहरू श्री युवराज सुवेदी र श्री प्रेमबहादुर कार्कीले मृतक निरू श्रेष्ठ र प्रतिवादी विनय मानन्धरबीच भएको विवाहवारीमा चित्त नुबभेका कारण प्रतिवादीहरूले मृतकलाई रहस्यपूर्ण ढंगबाट कर्तव्य गरी मारेको अवस्था छ । एउटी स्वस्थ र शिक्षिकाको रूपमा काम गर्ने केटी आफै भुण्डिएर मर्नु पर्ने अवस्था कहीं कतैबाट देखिएको छैन । प्रस्तुत घटना वारदातमा ठूलो होसियारीपूर्वक घरेलु हिंसाको चर्को रूप सम्पन्न गरी मृत्युलाई स्वाभाविक बनाउन खोजिएको छ । मृतकसँग सबै प्रतिवादीहरू प्रायः भगडा गर्ने गरेको विभिन्न व्यक्तिहरूको भनाईबाट पुष्टि हुनुको अतिरिक्त घटना वारदात मिति समयमा प्रत्यक्षदर्शी छिमेकी मेखलालले प्रतिवादी विनयले मृतकको कपाल समातेको भ्यालको पर्दा हल्लिँदाको अवस्था देखेको भनी लेखाई दिएको निर्विवाद तथ्यलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । निजको प्रहरीमा भएको कागज एवं अदालतमा गरेको बकपत्र समेतबाट प्रतिवादीहरूको मृतकसँगको सम्बन्ध राम्रो

नभएको भन्ने र मृतक र प्रतिवादीबीच भगडा भएको भन्ने पुष्टि हुन्छ। मृतकको मृत्यु प्रतिवादीहरूकै कारण भएको भन्ने कुरा किटानी जाहेरी व्यहोरा, बुझिएका विभिन्न व्यक्तिहरूको भनाई, मृतकको शरीरमा भएका कपडा यत्रतत्र च्यातिएको अवस्था, शरीरको विभिन्न भागमा भएका नीलडाम, टाउकोमा भएको 'Contusion' अस्पतालमा ल्याउँदाको अवस्था नाकबाट आलो रगत बगेको जस्ता तथ्यले आत्महत्या गरेको भन्ने देखिदैन। डाक्टरको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृत्युको कारण 'Hanging' भनी उल्लेख भएपनि अपराध अनुसन्धानका विभिन्न तथ्यहरूले सो प्रतिवेदन शंकास्पद देखिएको अवस्था छ। मृतकको उचाइ र भन्याडमा भुण्डिएको भनिएको सिंढीको उचाइले पनि मृतक भुण्डिएर मर्न सक्ने अवस्था देखिदैन। आफूहरूसँग राम्रो सम्बन्ध नरहेकी आफ्नो कच्जामा रहेकी बुहारी निरूको हत्या गरी प्रतिवादीहरू आफैले विभिन्न परिस्थिति सिर्जना गरी आत्महत्या देखाउन प्रयास गरेको देखिन्छ। मृतक र निजका परिवारबीचको सम्बन्ध तथा प्रतिवादीहरूले मृतकप्रति गर्ने गरेको व्यवहार मृतकका साथीले अदालतमा समेत आई गरेको बकपत्रले प्रस्तुत वारदातमा मृतकले आत्महत्या गरेको नभई प्रतिवादीहरूकै क्रियाबाट मृत्यु भएको भन्ने पुष्टि हुने हुँदा प्रतिवादीहरू तीनै जनालाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरेको माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको राय सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको वहस गर्नुभयो।

त्यसैगरी जाहेरवाला मुकुन्ददास श्रेष्ठको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू डा.श्री शंकरकुमार श्रेष्ठ, डा.श्री रंजितभक्त प्रधानाङ्ग, श्री अनिता चापागाईले शव परीक्षण प्रतिवेदनमा 'Cause of Death Hanging' भनिए पनि प्रतिवेदनमा उल्लेख भएका तथ्यहरूले 'Homicidal Hanging' भन्ने देखिएको छ। मृतकको नाकबाट आलो रगत बगेको, ओठमा घाउ देखिएको, शरीरमा प्रशस्त नीलडाम देखिएको, टाउकोमा

कन्टुजन (contusion) आफैले आत्महत्या गरी भुण्डिएको अवस्था देखिने अवस्था रहदैन। शव परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लिखित तथ्यहरूले हत्यालाई आत्महत्यामा परिणत गराउने कोशिस भएको मात्र देखिन्छ। मिसिल संलग्न विभिन्न तथ्यहरूले आत्महत्या हुन नसक्ने देखिएको अवस्थामा शव परीक्षण प्रतिवेदनलाई मात्र आधार लिन मिल्दैन। मृतकले आत्महत्या गर्नु पर्ने परिस्थिति के थियो प्रतिवादीहरूले शंकासम्म देखाउन सकेका छैनन् भने मृतक भुण्डिएको भनिएको गोलो आकारको भन्याडमा भुण्डिन सहज हुने स्थितिको देखिदैन। मृतक भुण्डिने वित्तिकै थाहा पाई पासो खोली डाक्टर रामेश्वरलाई बोलाउन गएको भन्ने प्रतिवादीहरूको भनाई बनावटी देखिन्छ। मृतक आफै भुण्डिएको नभई प्रतिवादीहरूकै कर्तव्यबाट मृत्यु भएको भन्ने कुरा भुण्डिएको भनिएको स्थानमा भेटिएको फित्ता चुँडिएको चप्पल तथा यत्रतत्र लागेका शरीरका घाउ चोटले पुष्टि गरेको छ। भुण्डिएको भनी बनावटी परिस्थिति सिर्जना गरी मरिसकेको अवस्थामा वीर अस्पतालमा लास ल्याएको तथ्यले प्रतिवादीहरूको कर्तव्यबाट मृतकको मृत्यु भएको पुष्टि हुने हुँदा सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

त्यसै गरी प्रतिवादीहरू तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री वसन्तराम भण्डारी, विद्वान अधिवक्ताहरू श्रीकृष्ण सापकोटा, श्री शम्भु थापा र श्री सविता बरालले मृतक सहज रूपमा भुण्डिएको अवस्था बचाउको लागि प्रतिवादीहरू तर्फबाट प्रयास भएको देखिन्छ। 'Cause of the Death due to Hang' भन्ने कुरा चारजना विशेषज्ञ डाक्टरले प्रतिवेदन दिई अदालतमा समेत आई बकपत्र गरेका छन्। विशेषज्ञले दिएको निष्कर्षको विषयलाई अन्यथा भन्नु पर्ने अवस्था रहदैन। शंकाको लाभ अभियुक्तले पाउँछ भन्ने सर्वमान्य सिद्धान्त छ।

मृतक निरू मानन्धरको मृत्युको सम्बन्धमा मृतकका आफन्तले अनुमान र शंकाको आधारमा बोलेका छन्। प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यक्षदर्शी भनिएका मेखलालले प्रतिवादी विनयले मृतकलाई समातेको पर्दा हल्लिदाको अवस्था देखेको भनी प्रहरीमा कागज गरेपनि अदालतमा उपस्थित भै मौकाको आफ्नो बनाइलाई समर्थन गर्न सकेको पाइदैन। विशेषज्ञहरूले 'Cause of the Death Hanging' भन्ने तथ्यको निरोपण गर्ने वारदातको वास्तविक भौतिक स्वरूप अध्ययन गर्न वारदातस्थल समेत निरीक्षण गरेको अवस्था छ। मृत्युको कारणको सम्बन्धमा डाक्टरले वारदातस्थलमा पुगी घटनाको अवस्था अध्ययन गरी प्रतिवेदन गर्न पाउने विकसित प्रचलित पद्धतिबाट प्रचलनमा रहेकोमा शंका गर्ने ठाउँ छैन। मृतकको हात र टाउकोमा भएका सामान्य खोसाई (Abrasion) मृतकलाई बचाउने प्रयासमा भ्याडबाट भाउँ गर्दा वा ट्याक्सीमा लिएर जाँदाको अवस्था पर्न सक्ने अवस्थालाई नकार्न सकिन्न। विपक्षीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीले उठाउनु भएको 'Legature Mark' ले प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी मारेको भन्ने तर्क आफैमा अमिल्दो छ। मृत्युपश्चात भ्रुणडाइएको अवस्थामा समेत देखिने, 'Ligature Mark' ले कुनै प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्न सक्ने अवस्था छैन। प्रतिवादीहरूको अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतसमक्ष भएको बयानमा शंकासम्म गर्ने अवस्था छैन। मृतकको शरीरमा देखिएका सामान्य चोटपटकको कारण मृत्यु भएको हुन सक्ने भनी अनुमान गर्ने वा विश्वासमा पर्ने अवस्था समेत छैन। सामान्य छाला खोसिएको वा दवावबाट पर्ने 'Contusion' ले मानिस मर्नसक्ने अवस्था नरहने कुरालाई डाक्टरले दिएको रायलाई चिकित्सा विधिशास्त्र (Medical Jurisprudence) ले पनि समर्थन गरेको छ। भ्याडको सातौं खुडकिलामा भ्रुणडाइएको र 'Srvical vertebra' नभाचिएको अवस्थामा पनि मृत्यु हुनसक्ने विशेषज्ञको रायलाई नमान्ने हो भने अदालतले त्यसको युक्तियुक्त

आधार देखाउन सक्नुपर्छ। विशेषज्ञको राय सामान्य अवस्थामा अस्वीकार गर्न मिल्दैन। मृत्युको कारण यकीन नभएको अवस्थामा प्रतिवादीहरू उपर ज्यान सम्बन्धी महलको १३(२) नं. को दावी गर्नु कानूनसंगत मान्न मिल्दैन। कुन प्रतिवादीले के कस्तो क्रिया गरी अपराध गरे भन्ने कुरा अनुसन्धानबाट वस्तुगत रूपमा प्रमाणित नगरी नियोजित तरिकाले हत्या गरेको भन्नेसम्मको अभियोग दावी अभियोजन पक्षले गर्दैमा सो प्रमाणित हुनसक्ने अवस्था छैन। हत्याको प्रकृति र वास्तविक स्वरूप अभियोगपत्रमा देखाएको अवस्था भन्दा भिन्नता पाइन्छ। तीनै जना प्रतिवादीले मारे भनी दावी लिनु मात्र पर्याप्त हुँदैन, तीनै जनाको समान मनसाय र सो बमोजिमको कसूरजन्य कार्य भएको समेत देखिनु पर्छ। प्रतिवादी र मृतकबीचको पहिलेको क्रियाकलाप पनि ज्यान लिनेसम्मका थिए भन्ने देखाउन सक्नु पर्‍यो। शुरू दावी लिँदा दाइजो विषय नउठेको अवस्था वादी पक्षबाट बहसको क्रममा अलग अलग कहानी उठाउनु तथ्यभन्दा बाहिरको कुरा हो। मृतकको मृत्युको कारण सम्बन्धमा स्पष्ट दावी पनि छैन। दावी लिनुमात्र पर्याप्त हुँदैन, सबुद प्रमाणले पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ। हरेक प्रमाण स्वतन्त्र र विश्वसनीय हुनुपर्छ। डाक्टरले दिएको मृत्युको कारणको राय नमान्ने वादी पक्षले तीनै डाक्टरले रायमा उल्लेख गरेको 'Contusion' को वारेमा तर्क गर्न सान्दर्भिक हुँदैन। राय प्रतिवेदन तयार गर्ने डाक्टरहरूलाई शंका वा अविश्वास गर्नु पर्ने वस्तुनिष्ठ आधारको आभावमा मनोगत वा काल्पनिक बनाईलाई प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्न डाक्टरहरू पूर्वाग्रही भएको कुरा सप्रमाण प्रमाणित नभएसम्म सोतर्फ विचार गर्न न्याय सम्पादनको मूलभूत मान्यता विपरीत पर्दछ। लास जाँच प्रतिवेदन (Post Mortom Report) लाई अमान्य गर्ने प्रमाण काल्पनिक कथामा आधारित हुन सक्दैन। परिवारको सदस्य भ्रुणडाइएर मर्न लागेको अवस्था प्रतिवादीहरूले पासो फुकाउन बाँचेकी छिन् कि

भन्ने आशयबाट उत्प्रेरित हुने हुँदा डोरी फुकाउने प्रक्रिया अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म स्वाभाविक मान्नु पर्दछ, साथै उपचार गर्नको लागि अस्पताल पुऱ्याउनु, छिमेकी डाक्टरलाई बोलाउनु जस्ता क्रियाले प्रतिवादीहरूले अपराध गरेको पुष्टि नहुँदा तीनै जना प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने ठहराई भएको माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको राय सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस गर्नुभयो ।

आज निर्णय सुनाउन तारेख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी प्रेषित बहसनोट तथा संकलित सम्पूर्ण सबूद प्रमाणसहितको मिसिल अध्ययन गर्दा प्रतिवादीमध्ये दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरलाई सफाई दिने ठहर गरेको ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सो हदसम्म सदर गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय ठहर भएका प्रतिवादी विनय मानन्धरको हकमा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला केही उल्टी गरी सफाई पाउने ठहराई भएको माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको राय तथा प्रतिवादीहरू विनय मानन्धर, दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरलाई अभियोग दावीबमोजिम ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहराएको माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको रायमा मतैक्यता हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष निर्णयार्थ पेश भएको देखियो ।

मूलतः यसमा अनुसन्धानको क्रममा संकलित सबूद प्रमाण अदालतबाट परीक्षण गर्दा तयार पारिएका मुद्दासँग सम्बद्ध अन्य प्रमाण कागजको अध्ययन विश्लेषण तथा विवेचना गर्दा मृतक निरू मानन्धरको मृत्यु आत्महत्या नभई परिवारका सदस्यहरूबाट सुनियोजित हत्या गरिएको भन्ने मृतकका बाबु मुकुन्ददास श्रेष्ठको जाहेरी व्यहोरा, प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान

अधिकारी समक्ष बयान गर्दा कर्तव्यबाट अपराध गरेकोमा इन्कार रही मृतक आफै भुण्डई मरेको भनी बयान गरे पनि आफै भुण्डई मर्नु पर्नेसम्मको कारण खुलाउन नसकेका तथा प्रतिवादीका छिमेकी मेखलाल श्रेष्ठले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष कागज गर्दा वारदातको मिति समयमा प्रतिवादीमध्येको विनयले मृतकको कपाल समाएको देखेको भन्ने व्यहोरा लेखाई दिएको, मृतक भुण्डई मरेको भने पनि वारदातस्थलमा पुग्ने डा.रामेश्वर श्रेष्ठले भुण्डिएको आफूले प्रत्यक्ष नदेखेको एवं नाडी छाम्दा श्वास प्रश्वास चलेको थाहा नपाएको अवस्थामा पाएको भनी लेखाई दिएको तथ्यले मृतकको मृत्यु भैसकेपछि वीर अस्पताल पुऱ्याइएको, मृतक आफै भुण्डिएको भनिए पनि भुण्डिएको तथ्यलाई समर्थन गर्ने घटनास्थलबाट पुष्टयाई नहुने साथै आफैले आत्महत्या गर्नु पर्ने कुनै उल्लेखनीय कारण नभएको भुण्डई मृत्यु भएको अवस्था देखिनु पर्ने आवश्यक लक्षणको अभाव एवं मृतक र प्रतिवादीहरू बीच सुमधुर सम्बन्ध नभएको भन्ने बुझिएका मृतककी दिदी रेनुका श्रेष्ठले गरेको कागजसमेतका तथ्य प्रमाणले मृतकका घर परिवारका सदस्य सासू प्रेमदेवी, ससुरा दीपक र श्रीमान् विनय मानन्धरले नियोजित तरिकाबाट हत्या गरी त्यसलाई आत्महत्याको रूप दिने सुनियोजित योजना बनाउन प्रयासरत् रहेको स्पष्ट हुन आएकोले तीनै जना प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं.को कसूर अपराधमा ऐ.को १३(३) नं.बमोजिम सजाय गरी पाऊँ भन्ने अभियोजन पक्षले अभियोग दावी लिएको देखिन आयो ।

अब मुद्दाको उठान हेर्दा मृतक छोरी निरू श्रेष्ठ (मानन्धर) को विनय मानन्धरसँग प्रेमविवाह भए पश्चात माइतीमा नआएकी र आफूलाई परिवारबाट शारीरिक तथा मानसिक यातना दिने गरेको कुरा आफ्ना दिदीहरू समेतलाई वारम्बार फोनबाट अवगत गराउने गरेको अवस्था २०५८।२।५ गते राति विनय

मानन्धरले निरू भुण्डिएर मरेकी छन्, लाश वीर अस्पतालमा छ, भनी फोनबाट खबर गरेको हुँदा अस्पताल पुगी मृतक छोरीको लाश देखें। मृतक छोरीलाई परिवारका सदस्यले भुण्डियाई मारे मराएको शंका लाग्छ, अन्य कुराहरू विस्तृत रूपमा बुझी छुट्टै अर्को जाहरी दिनेछु भनी मृतकको बाबु मुकुन्ददासले जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमान ढोकामा २०५८।२।१६ मा दिएको जाहेरी र आफूले मृतक छोरीको अस्पतालमा लास हेर्दा घाँटीमा यत्रतत्र नीलडाम, टाउकोमा चोट, कूर्तासुरुवाल च्यातिएको जस्ता कारणले आत्महत्या नभै परिवारका सदस्यबाट हत्या भएकोले कानूनबमोजिम कारवाही गरी पाऊँ भनी २०५८।२।१८ मा जिल्ला प्रहरी कार्यालय ललितपुरमा दिएको जाहेरी दरखास्तबाट नै प्रस्तुत मुद्दाको प्रारम्भ भएको देखिन आउँछ।

मृतक निरू मानन्धरको मृत्युको सम्बन्धमा प्रतिवादीमध्येका दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरले चोट छाडी मारेको भन्ने अभियोग दावी पुष्टि हुन नसकेको हुँदा प्रतिवादी दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरको हकमा अभियोग दावी पुन नसक्ने र प्रतिवादी विनय मानन्धर कसूरमा इन्कार रहे पनि बुझिएका व्यक्तिहरूको भनाई एवं मृतकको शरीरमा घाउचोट देखिएको, मृतक आफै भुण्डिएई मर्नु पर्ने कारण समेत प्रतिवादीले बयानमा खुलाउन नसकेको अवस्था एवं परिस्थितिजन्य प्रमाण समेतबाट मृतकको मृत्यु प्रतिवादी विनय मानन्धरको कर्तव्यबाट भएको पुष्टि भएकोले निज प्रतिवादी विनय मानन्धरलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं.बमोजिम जन्मकैद हुने ठहराई ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर हुने ठहर गरी प्रतिवादी विनय मानन्धरको हकमा अ.व. १८८ नं. बमोजिम पाँच वर्ष कैद गर्नु मनासिब हुने राय व्यक्त गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकार तथा प्रतिवादी विनय मानन्धरको यस अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा संयुक्त इजलासका

माननीय न्यायाधीशहरू बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा संकलित सबूद प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन तथा विवेचना गर्दा निम्न प्रमुख प्रश्नहरूको निरोपण हुनुपर्ने देखिन आयो।

- (क) शवपरीक्षण (Post Mortom) गर्ने विशेषज्ञ डाक्टरको घटनास्थलको अवस्था निरीक्षण गरी दिएको प्रतिवेदन ग्राह्य हुने वा नहुने के हो ?
- (ख) विशेषज्ञले मृत्युको कारणको सम्बन्धमा अदालतमा समेत उपस्थित भै बकपत्रद्वारा पुष्ट्याइ गरेपछि सो बन्धनकारी हुन्छ वा हुँदैन ?
- (ग) मृतक निरू मानन्धरको मृत्यु स्वाभाविक वा अस्वाभाविक के हो ?
- (घ) मृतकको मृत्यु प्रतिवादीहरूको कर्तव्यबाट भएको हो वा होइन ?

२. विशेषज्ञ डाक्टरको घटनास्थलको प्रत्यक्ष निरीक्षणसमेत गरी दिएको प्रतिवेदन प्रस्तुत मुद्दाको सम्बन्धमा ग्रहणयोग्य छ वा छैन भन्ने प्रथम प्रश्न तर्फ विचार गर्दा, वादी पक्षबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ताहरू तथा जाहेरवाला तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले विशेषज्ञ डाक्टरहरूको घटनास्थलको उपस्थिति प्रचलित कानूनी व्यवस्थाको विपरीत रहेको हुँदा डाक्टरको सो प्रतिवेदन शतप्रतिशत ग्रहण गर्न मिल्दैन भनी आफ्नो विद्वतापूर्ण तर्क तथा जिकिर प्रस्तुत गर्नु भएको छ। तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा डाक्टरद्वारा घटनास्थलको प्रत्यक्ष निरीक्षण गरी दिएको प्रतिवेदनको सिलसिलामा वादी पक्षबाट प्रतिनिधित्व गर्ने विभिन्न विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रश्न उठाउनु भएको सो प्रश्नको विश्लेषण गरी डाक्टरको घटनास्थल उपस्थितिको सन्दर्भमा विवेचना गर्नु नितान्त आवश्यक हुन आएको छ। सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को कानूनी व्यवस्था बमोजिम घटनास्थलमा

डाक्टर प्रत्यक्ष उपस्थित भई मृत्युको वास्तविक कारणको सम्बन्धमा अन्य अन्वेषण वा अनुसन्धान गर्न पाउने नपाउने सम्बन्धमा मौन रहेको भएतापनि प्रस्तुत मुद्दामा मृत्युको कारण सम्बन्धमा प्रतिवेदन तयार गर्ने सिलसिलामा सो प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको देखिँदा सो विषय बहसको मुख्य केन्द्रविन्दु बन्नुलाई अस्वभाविक समेत ठान्न मिल्ने। विकसित देश खास गरी अमेरिकामा घटनास्थलमा डाक्टरको उपस्थितिलाई अनिवार्यता (Must) को रूपमा ग्रहण गरिएको पाइन्छ भने छिमेकी भारतमा समेत मृत्युको कारणको सम्बन्धमा सत्यतथ्य पत्ता लगाउने पेचिला प्रश्न उपस्थित भएमा डाक्टर प्रत्यक्ष रूपमा घटनास्थल उपस्थित भई घटनास्थलको अवलोकन गर्ने पद्धतिको प्रारम्भ भई सो विकसित हुँदै गइरहेको कतिपय दृष्टान्त पाइन्छ। मृतकको मृत्यु के कसरी भएको हो भनी यकीन गर्ने सन्दर्भमा विशेषज्ञ डाक्टरले मृतकको शवपरीक्षण गरी दिएको राय प्रतिवेदनबाट निकालिएको तथ्यलाई प्रमाणमा ग्रहण गर्ने गरिन्छ। घटना वारदातस्थलमा मृत्युको कारण (Cause of Death) का बारेमा तथ्य पत्ता लगाई थप पुष्टाई गर्ने सन्दर्भमा अनुसन्धान अधिकृत बाहेक विशेषज्ञ डाक्टरको उपस्थिति सम्बन्धमा हाम्रो विद्यमान कानूनी व्यवस्थाले इन्कार गरेको वा निषेधित गरेको कतै पाइँदैन। व्यवहारतः तथ्य पत्ता लगाउने सन्दर्भमा यस किसिमको प्रयोग विरलै भएको पाइन्छ। यस प्रकारका फौजदारी मुद्दामा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ ले ताकेको प्रक्रिया बमोजिम जिम्मेवार निकायले गर्ने कार्य जस्तै घटनाको प्रकृति मुचुल्का, लासजाँच मुचुल्का तयार गर्ने कार्यमा बाधा वा अवरोध सिर्जना गरी वा घटनाको स्वरूप परिवर्तन हुने गरी अन्य कार्य गर्न अन्य व्यक्ति वा निकायलाई छुट दिने अवस्था आउनु हुँदैन। तर, मृत्यु के कसरी हुन गयो वा मृत्यु यही कारणले मात्र हुनसक्छ भनी यकीन राय व्यक्त गर्नु कतिपय अवस्थामा घटनास्थलको अवलोकन र सम्बन्धित व्यक्तिहरूसँगको सोधपुछ

आवश्यक हुन आउँछ। मृत्युको सम्बन्धमा बायो मेडिकल (Bio Medical) को नैतिक बन्धन (Ethics) मा रहने विशेषज्ञ डाक्टरहरूले मृत्युको यकीन तथ्य पत्ता लगाउने सन्दर्भमा आवश्यकता महसूस गरी घटनास्थल समेत निरीक्षण गरी दिएको शव परीक्षण रायलाई अन्यथा गर्न युक्तियुक्त आधार चाहिँन्छ।

अब शव परीक्षणमा सहभागी डाक्टरको घटनास्थलको उपस्थिति सम्बन्धमा के कस्तो प्रचलन र मान्यता रहेछ, भनी विभिन्न विद्वानहरूद्वारा लिखित पुस्तक अध्ययन गर्दा, Forensic Medicine (Ninth Edition) KEITH SIMPSON र BERNARD KNIGITT पुस्तकको पृष्ठ संख्या २१९ मा Examination at Scene शीर्षकमा "A doctor is called to the scene to make certain decisions that only a medical man can make – to ascertain the fact of death; to say, if possible, when it occurred; and to decide whether there are grounds for suspicion of foul play. He is not called as a sleuth and should not interfere with the police in their search for evidence – rifled desks, jimmy marks, finger prints, even the more sensational colour that marks some crimes. He should not hesitate, however, to ask for any information that may be relevant to his medical Findings. It does help to know whether an overturned wardrobe has been lifted off a body when deciding the nature of a blunt wound to the head. The doctor should always know of the circumstances". भन्ने स्पष्ट उल्लेखन भएको पाइन्छ।

त्यस्तै H.W.V.COX को MEDICAL JURISPRUDENCE AND TOXICOLOGY, Revised by: DR. BERNARD KNIGHT, M.L. SINGHAL AND DR.V.B. SAHAI (Sixth Edition 1997) पुस्तकको पृष्ठ संख्या १४४ मा Attendance at scene of death शीर्षकमा "Though it is relatively rare in India for the doctor who is to perform and autopsy to be called by the police to the scene of a death, this is a most desirable activity where it is practicable. At the moment, neither the

police nor the medical profession realise the advantages of this visit but it is to be hoped that as the forensic investigative service develops in India, it will be done with greater frequency, where long distances and shortage of medical staffs exists, then it is obviously impracticable but in more urban surroundings where a hospital, medical school or forensic – experienced doctor is within reasonable distance, the police should be encourage to ask the doctor to visit the scene of the incident, as much can be learned there which is totally lost the body is removed to the mortuary .

When the doctor does attend such a scene, he should use his eyes more than any other instrument and note the position of the body, the clothing, the surroundings objects, blood staining and anything which might be relevant to the death, as it lies before being disturb. The police should not move the body and should only take photographs before the arrival of the doctor. The doctor should not do anything which would interfere with the police investigation, but he has a responsibility to see that no trace of evidence is lost from the scene and should ensure that the body is transported to the mortuary without further deterioration or damage due to mishandling" भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

अब अर्का विद्वान लेखक MEDICAL JURISPRUDENCE and TOXICOLOGY (Law Practice and Procedure) By Dr. K.S. Narayan Reddy (first Edition, 2000) पुस्तकको पृष्ठ संख्या. २४ मा CONDUCT AND DUTIES OF THE DOCTOR AT THE SCENE OF CRIME शीर्षकअन्तर्गत It is the responsibility of the police to preserve and protect the scene of crime, complete and accurate recording of the scene as it was found is very important. This can be done by accurate diagrams, notes and photography. The scene may show evidence of a struggle, and on the body vital trace evidence may be present. The examination at the scene

should be limited to a search for such for such evidence which might be dislodged or possibly lost during the transfer of the body to the mortuary. If a doctor sees the dead body for the first time in the autopsy room, he may form incorrect opinions about the origin of various injuries seeing the body at the scene of crime with the various surrounding objects, helps to avoid such mistake. The visit to the scene of death is more valuable is the body shows a patterned injury, the origin of which is in doubt. Even a retrospective visit to the scene enables the doctor to have a true appreciation of the nature of the surroundings, which are usually found the differ from the impression formed from the description of other persons." भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

३. तसर्थ माथि उल्लिखित विभिन्न विद्वानको आलेखनबाट 'Forensic Medicine' लगायतका ग्रन्थहरूमा देखिएका दृष्टान्तहरूले परीक्षण गर्ने विशेषज्ञ डाक्टरहरू घटनास्थलमा उपस्थित भै मृत्युको सम्बन्धमा थप जानकारी लिन सक्ने र सो बारेमा डाक्टरले पुऱ्याउनु पर्ने रीत मृत्युको सम्बन्धमा एवं कर्तव्यको बारेमा उल्लेख गरी विधिशास्त्री दृष्टिकोणको विकास भएको देखिन्छ । माथि विवेचित आधार कारण तथा आलेखन समेतबाट प्रस्तुत मुद्दामा शव परीक्षण गर्ने डाक्टरहरूले घटनास्थल समेतको अवलोकन गरी दिएको राय प्रतिवेदन कानूनमा आधारित नभएको हुँदा ग्रहणयोग्य छैन भन्ने वादी तथा जाहेरवाला पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको तर्कसँग इजलास सहमत हुने अवस्था देखिएन ।

४. अब विशेषज्ञ डाक्टरले दिएको राय प्रतिवेदन अदालतमा स्वयं उपस्थित भई बकपत्रद्वारा समर्थन गरेको अवस्थामा सो रायको प्रमाणिक स्थिति के कस्तो हुन्छ भन्ने प्रश्न पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण हुँदा सो तर्फ प्रकाश पार्नु पनि आवश्यकताभिन्न पर्न आएको छ । प्रस्तुत मुद्दामा

शवपरीक्षणमा संलग्न डाक्टरहरूले दिएको प्रतिवेदनलाई पुष्टि गर्न डाक्टरहरू स्वयं अदालतमा उपस्थित भई आफ्नो रायको आधार र औचित्यको पुष्ट्याइ गर्दै बकपत्र समेत गरेको अवस्था मिसिलबाट देखिएको छ। प्रथमतः प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३ ले विशेषज्ञको रायलाई प्रमाणमा लिन हुने प्रावधान राखेकोमा विशेषज्ञ अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र नगरेमा प्रमाणमा ग्रहण गर्न नमिल्ने प्रावधान समेत सोही ऐनको दफा १८ मा रहेको देखिन आउँछ। यसैअनुरूप विशेषज्ञ डाक्टरको राय प्रतिवेदनलाई आधार मानी गरेको बकपत्रमा वादी पक्षबाट जिरह गरेको अवस्थामा सो प्रतिवेदन व्यहोरालाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७) अनुसार प्रमाण हुन्छ। विशेषज्ञको राय प्रतिवेदन यो यति कारणबाट शंकास्पद वा विरोधाभाषयुक्त छ भनी इजलाससमक्ष प्रष्टयाउनु पर्ने सम्बन्धित पक्षको दायित्व हो। यस्तो दायित्वलाई शंका रहित तवरबाट पुष्टि गर्नुपर्नेमा वैज्ञानिक आधारबाट असमर्थता दर्शाएको अवस्थामा अन्य प्रमाणद्वारा समेत समर्थित परीक्षण प्रतिवेदनको सम्पूर्ण अस्तित्वलाई शून्यमा परिणत हुने गरी त्यसमा उल्लिखित राय तथा निष्कर्षलाई अमान्य गर्नु कानूनसंगत हुँदैन। विशेषज्ञले दिएको प्रतिवेदन शंकास्पद, द्विविधायुक्त वा अस्पष्ट नभई फटिक भैं स्वच्छ (Crystal Clear) र अन्य स्वतन्त्र प्रमाणले समर्थित गर्दछ भने त्यस अवस्थामा अदालत स्वयंले तर्क वितर्क गरी शंका उपशंका उठाउनु समेत न्यायोचित पनि हुँदैन। बिनाआधार विशेषज्ञले दिएको प्रतिवेदनलाई अन्यथा गर्दा न्यायको वास्तविक न्याय प्रदान गर्ने उद्देश्यबाट दिशाभ्रमित हुने अवस्था उत्पन्न हुन जाने अवस्थाप्रति अदालत सजग हुनुपर्छ। अपराधलाई प्रमाणित गर्ने कडीको रूपमा रहने अनुसन्धानको क्रममा संकलित प्रमाणका रूपमा अभिन्न अङ्ग मानिने प्रतिवेदनलाई अस्वीकार गर्न अदालतलाई त्यति नै स्पष्ट आधार र कारणको आवश्यकता पर्दछ। यसमा वस्तुनिष्ठ व्याख्यान गरी अस्वीकार

गर्नु पर्ने वैज्ञानिक आधार समेतको स्पष्ट उल्लेखन गरी विमति राखी खण्डन गर्न सक्नु पर्दछ, र यो खण्डन चिकित्सा विधिशास्त्र (Medical Jurisprudence) का सर्वमान्य सिद्धान्तमा आधारित हुनुपर्दछ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा मृतकको मृत्युको सम्बन्धमा मृत्यु भुण्डिएको कारणबाट (Cause of the Death Hanging) भएको भनी दिएको प्रतिवेदनलाई अदालतमा आई तीन तीन जना विशेषज्ञले बकपत्र गरी पुष्टि गरिदिएको अवस्था छ। विशेषज्ञ आफैँमा न्यायकर्ता होइन। उसको राय अदालतको सन्तुष्टिका लागि हो। तर, यसो भन्दैमा प्रमाण कानूनमा विशेषज्ञको स्थान सामान्य साक्षी सरह मात्र हुँदैन। विशेषज्ञ आफ्नो विशेष अध्ययन, तालिम वा अनुभवका कारणले कुनै विषयमा विशेष ज्ञान प्राप्त व्यक्ति हुने भएको र निजको रायमा कसैप्रति कुनै आग्रह वा कसैप्रति पूर्वाग्रह नहुने मान्यता राखिने कारणबाट निजको रायले प्रामाणिक बल राख्दछ। खास गरी त्यस्तो राय जो विशेषज्ञको विचार मात्र नभएर विभिन्न आधारको विश्लेषणका साथ निकालिएको निष्कर्ष हुन्छ, त्यसले न्यायिक निष्कर्ष निकाल्न निकै सघाउ पुग्याउँछ। विद्वान एच.डब्लु.भी. कक्सले आफ्नो माथि उल्लिखित पुस्तककै पृष्ठ ३१ म सविस्तारित रायलाई विशिष्ट प्रमाणका रूपमा चित्रित गर्दै यसलाई चिकित्सकीय प्रमाण (Medical Evidence) को नाम दिनु भएको छ। प्रस्तुत विवादको शव परीक्षण प्रतिवेदन र त्यो परीक्षण गर्ने विशेषज्ञ डाक्टरहरूको जिरहयुक्त बकपत्रमा व्यक्त विचारलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणले समेत पुष्टि गरिरहेको अवस्थामा सन्देह गर्नुपर्ने अवस्था हुँदैन। मृतकको लाश र त्यसमा विशेषज्ञले गर्ने अध्ययनले मृत्युको कारणका बारेमा धारणा बनाउन अदालतलाई सहयोग गर्दछ। यस अर्थमा विशेषज्ञको रायले पनि बलियो प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्न सक्दछ भन्ने सन्दर्भ नै चिकित्सकीय प्रमाण (Medico- Evidence) को

मूल मर्म हो। प्रस्तुत विवादलाई यही परिप्रेक्ष्यमा हेरिन आवश्यक छ।

६. मृतक निरू मानन्धरको मृत्यु सुनियोजित कर्तव्य वा आत्महत्या के कसरी भएको हो, लासजाँच मुचुल्का तथा प्रतिवेदनबाट स्वाभाविक अस्वाभाविक के देखिन्छ भन्ने तेश्रो प्रश्नतर्फ संकलित प्रमाण मनन गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा मृतक निरू मानन्धरलाई निजका पति विनय मानन्धर, ससुरा दीपक मानन्धर र सासू प्रेमदेवी मानन्धरले सुनियोजित तरिकाले हत्या गरी आत्महत्याको रूप दिने योजना बनाएको भन्ने अभियोजन पक्षले मुख्य अभियोग दावी लिएको पाइन्छ। अब मृत्युको कारण लास स्वयंले प्रकट गर्दछ भन्ने सिद्धान्तानुरूप प्रमुख कडी स्वरूप देखिएको मृतकको शारीरिक अवस्था अध्ययन गर्दा लासको दुवै आँखा बन्द, नाकबाट आलो रगत बगेको, दुवै हात अर्धमुष्टी अवस्थामा रहेको, वायाँ हातको नाडीमा चुरा लगाएको, घाँटीमा स्पष्ट दाग नदेखिएको, मृतकको टाउको हल्लाउँदा सोलिड नहुने कडा रहेको, मृतकको योनी तथा मलद्वारबाट केही ननिस्केको भन्ने लास जाँच प्रकृति मुचुल्का तथा मृतकको बाबु मुकुन्ददास श्रेष्ठले छोरीले आत्महत्या गरेको नभै परिवारका सदस्यको कर्तव्यबाट हत्या भएको भन्ने जाहेरी दरखास्त, विशेषज्ञद्वारा परीक्षण गर्दा मृत्युको कारण भुण्डिनु (The Cause of Death is Hanging) भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदन समेतका तथ्यबाट मृतकको मृत्युको बारेमा शंकाको स्थिति देखिनु स्वाभाविक छ। यस शंकाको स्थितिमा विशेषज्ञको राय हेरिनु पर्दछ। किनकि वास्तविक मृत्युको कारण पत्ता लगाउने ज्ञाता विशेषज्ञ हुँदा सो रायमाथिको निर्भरता नै न्यायको लक्ष्यप्राप्तिको लागि सबैभन्दा बढी सहायक हुन्छ भन्नेमा विमति राख्नु हुँदैन।

७. साथै कतिपय अवस्थामा अस्वाभाविक लाग्ने मृत्युको कारण पनि स्वभाविकतामा परिणत हुन आउँछ। दृष्टान्तको लागि केही वर्ष अगाडिसम्म कुनै पनि व्यक्ति

खाटमा सुती सुती स्वयंले पासो लगाई आत्महत्या गर्न असम्भव मानिन्थ्यो तर चिकित्सा विधिशास्त्रमा कार्यरत विशेषज्ञले यो धारणालाई परिवर्तन गरी यसलाई स्वाभाविकमा परिणत गरी पुष्ट्याई गरी दिएका छन्। खुट्टाका औलाले भूँईमा छोएपछि आत्महत्या हुन नसक्ने मान्यता त्यतिनै प्रबल रूपमा व्याप्त थियो। तर मृत्युपश्चात् शरीरको वजनले डोरी तन्किन गई औलाले सतहमा छुन सक्ने भन्ने तर्कले वैज्ञानिक समर्थन प्राप्त गरेपश्चात् यस धारणालाई अस्वाभाविक भन्ने मान्यता हाल परिवर्तन भएको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा मृतक भन्याङको सातौं खुडकिलामा भुण्डिएको भन्ने भनाई रहेको देखिन्छ। सो सातौं खुडकिलाको उचाई ७१ इन्च र मृतकको उचाई ६० इन्च रहेको भन्ने देखिएको यस्तो अवस्थामा स्वयंले भुण्डिन नसक्ने अर्थात् भुण्डिएर आत्महत्या गर्न नसक्ने अवस्था रहन्छ भनी विवाद सिर्जना गरेको देखिन आउँछ। यस अवस्थामा मृत्यु हुन भुण्डिएको स्थानको उचाई एक मात्र कारक तत्व हुने नभई श्वासनलीमा उत्पन्न हुने सक्ने दबावबाट श्वास प्रश्वासमा अवरोध उत्पन्न हुँदा मृत्यु हुने भएकोले भन्याङको सातौं खुडकिलाको ७१ इन्च उचाईबाट मृत्यु हुन सक्दैन भनी मनोगत अनुमान गर्नु पनि युक्तिसंगत हुन आउँदैन। वास्तविकतामा आकस्मिक दुर्घटना वा अस्वाभाविक घटना हुँदा कुनै पनि चिकित्साविज्ञले यो र यस्तो अवस्थामा मृत्यु हुन्छ भनी सुनिश्चितता गर्न पनि सक्दैन। यस्ता यथेष्ट घटना हेर्दा आठ तलामाथिबाट खस्दा र टाउकोमा चार इन्च फलामको किला घुस्दा मृत्यु नभएको यथार्थता पाइन्छ भने कहिले काहीं सधै हिडिरहेको सामान्य बाटोमा साधारण ठेस लागेर मृत्यु भएका पर्याप्त उदाहरण पनि पाइन्छन्। तसर्थ भन्याङको उचाइ तथा मृतकको उचाईको फरकले मृत्युको कारणमा तात्विक भिन्नता नहुने हुँदा शंका उपशंका गर्नु भन्दा श्वासप्रश्वासको अवरोधता नै मृत्युलाई पर्याप्त हुन्छ भन्ने वैज्ञानिक पृष्ट्याइलाई शिरोधार्य गरी हेर्नु

तर्कसंगत हुन्छ। तसर्थ मृत्युका सम्बन्धमा तर्कपूर्ण रूपमा विशेषज्ञले दिएको रायले नै प्राथमिकता पाउनु पर्ने हुन आउँछ।

८. अभियोग दावीबमोजिम मृतकको मृत्यु प्रतिवादीको कर्तव्यको संलग्नताबाट भएको देखिन्छ, देखिदैन भन्ने मुख्य चौथो प्रश्नतर्फ विचार गरी संकलित मिसिल प्रमाणबाट प्रतिवादीहरूको संलग्नता के रहेछ भनी हेर्नुपर्ने हुन आयो। मृतकको मृत्युको सम्बन्धमा अनुसन्धानको क्रममा पक्राउ प्रतिवादीहरूको बयान हेर्दा, मृतक र आफूबीच प्रेमविवाह भै बसेको अवस्था वारदात मिति समयमा आफ्नो कोठामा टि.भी हेरी होमवर्क गरी बसेको र आमाले माथि आउ भनी कराएपछि माथि जाँदा श्रीमती निरू माथिल्लो तलाको कौसीमा बेहोस अवस्थामा लडिरहेको देखेकोले भान्सा कोठामा ल्याई पेट छाती थिचथाच गर्दा बुबाले डाक्टर रामेश्वर श्रेष्ठलाई बोलाई आउनु भयो। निज डाक्टरको सल्लाह अनुसार वीर अस्पतालमा उपचारको लागि लगेको र औषधि दिन लाग्दा मृत्यु भैसकेको भन्ने कुरा डाक्टरबाट थाहा पाएको हुँ। खाना बनाउने विषयमा साधारण वादविवाद भएको थियो भनी प्रतिवादी विनय मानन्धरले अनुसन्धान अधिकृत समक्ष बयान गरेको र अदालतसमक्ष बयान गर्दा समेत अभियोग दावी बमोजिमको कसूरमा इन्कार रही श्रीमती निरूले आफैले आत्महत्या गरेको हो भनी लेखाई दिएको देखियो। अर्का प्रतिवादी दीपक मानन्धरले वारदात मिति समयमा तातो पानी लिन भान्सा कोठामा जाँदा बुहारी निरूलाई नदेखेकोले बाहिर कौसी तर्फ हेर्दा छतमा जाने भ्याडमा निज निरूले साडीले घाँटीमा पासो लगाई भुण्डिएको देखि आत्तिदै श्रीमतीलाई खबर गरी उक्त साडीको पासो खोली डा.रामेश्वरलाई लिन गई देखाउँदा बेहोस रहेकोले डाक्टरले वीर अस्पताल लानु भनेकोले अस्पताल लगी औषधि गर्न लाग्दा मृत्यु भएको थाहा पाएको हुँ, के कुन कारणले भुण्डिई आत्महत्या गरिन, थाहा भएन, जाहेरी व्यहोरामा

लेखिएअनुसार आफू र बुहारी बीचको सम्बन्ध नराम्रो थिएन भनी अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गरेका र आफू र आफ्नो परिवारको सदस्यबाट बुहारीको हत्या गरेको नभै बुहारी आफै भुण्डिएर आत्महत्या गरेकी हुन् भनी अदालतसमक्ष समेत कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको देखियो। त्यसै गरी अर्का प्रतिवादी मृतककी सासू प्रेमदेवीले अभियोग दावीबमोजिमको कसूर अपराध आफूबाट नभएको भनी अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको बयान अनुसार नै अदालतमा समेत बयान गरेको देखिई तीनै जना प्रतिवादीहरूले उक्त घटना वारदातमा आफूहरूको संलग्नता नभएको भनी करिव एकै मिलान हुने गरी घटना विवरण प्रस्तुत गरेको देखियो।

९. प्रतिवादीहरूले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा कसूरमा इन्कार रही मृतक आफै भुण्डिई मृत्यु भएको भन्ने जिकीर लिएपनि मृतक आफै भुण्डिई मर्नु पर्नेसम्मको कुनै कारण खुलाउन नसकेको र बुझिएका छिमेकी मेखलाल श्रेष्ठको भनाइ, भुण्डिएको भनिएको भ्याडको वस्तुस्थिति, पहिला वारदातस्थलमा पुग्ने डा.रामेश्वर श्रेष्ठको भनाई समेतबाट मृतकलाई प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी मारेको भन्ने मुख्य दावी तथा यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा जिकीर लिएको देखिन्छ। मृतक निरू मानन्धरको मृत्युको कारण 'The cause of Death is Hanging' भन्ने त्रिभुवन विश्व विद्यालय शिक्षण अस्पताल महाराजगंजबाट प्राप्त शव परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको देखियो। उक्त शवपरीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लिखित मृत्युको कारण सम्बन्धमा वादी पक्षबाट अन्यथा दावी लिएको अवस्था देखिएन। प्रतिवादीहरू बाहेक घटना वारदात स्थलमा सबैभन्दा पहिले पुग्ने छिमेकी डा.रामेश्वर श्रेष्ठले बुहारी निरू श्रेष्ठ भुण्डिइछ हेरी दिनु पथ्यो भनि मृतकको ससुरा दीपक मानन्धरले भनेकोले निजको घर जाँदा भान्सा कोठामा उत्तानो अवस्थामा सुताई राखेको

अवस्थामा देखी हातको नाडी छाम्दा चलेको थाहा नपाएकोले उपचार भइहाल्छ की भनी तत्काल अस्पताल लैजान सल्लाह दिई प्रतिवादीहरू रूँदै कराउँदै गरेकोले आफैले ट्याक्सी खोजी वीर अस्पताल पठाई आफू अर्को गाडिमा वीर अस्पताल पुग्दा डाक्टरले सी.पी.आर. गरेको र इ.सि.जी गरेपछि मृत्यु भैसकेको भनेकोले आफ्नो घर फर्केको हुँ। पारिवारिक भै भगडा कूटपीट सम्बन्धमा केही थाहा छैन भनी अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष कागज गरेको र अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा, निरूलाई उत्तानो पारेर सुताइरहेको, शरीर पानीले भिजेको, नाडी छाम्दा नाडी नभेटेकोले तुरुन्त अस्पताल लैजान सल्लाह दिएको हुँ, विनयले कृत्रिम स्वास दिइरहेको, सासू ससूरा रोइरहेको र हडवडाई रहेको कारण निजहरूको आफ्नो गाडी निकाल्न नसकेकोले आफूले ट्याक्सी खोजेर ल्याई आफू पनि अर्को गाडिमा वीर अस्पताल पुग्दा इमेर्जेन्सीका डाक्टरले इ.सी.जी गरी मृत्यु भइसकेको भनेपछि घर फर्किएको भनी उल्लेख गरेको देखियो। प्रहरीमा कागज गर्ने घटनास्थल नजिकै अवस्थित छिमेकी मेखलाल श्रेष्ठले २०५८।२।१५ गते साँझ अन्दाजी १९.०० बजेको समयमा मृतकका घरका मानिसमध्ये एकजनाले निरूलाई भान्साबाट तल आउ भनेको त्यसको जवाफमा आफै माथि आए हुन्छ नि भनेको सुनें। त्यसको एकछिन पछि मैले बोलाउंदा तल नआउने भनी भान्सा कोठामा विवाद हुँदा मैले पनि माथि आउन भनेको थिएँ भन्ने आवाज सुनेको हुँ पछि निरू श्रेष्ठलाई विनय मानन्धरले आफ्नो कोठामा ल्याई तिमिले मलाई छोड्न खोजेको हैन भनी भनेको र निरूले तिम्रो आमा यस्तो उस्तो भनी एकआपसमा भगडा भई विनयले निरूको कपाल समाएकोसम्म एकपटक भ्यालको पर्दा यता उता हुँदा देखेको हुँ, त्यसको एकछिनपछि कोठा शान्त भएपछि पुनः निजहरू बीच अपशब्दहरू बोली भगडा भएको सुनेको हुँ भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी कागज गरेको देखिन्छ। अदालतबाट अ.वं.११५ नं. बमोजिम बुझिएका

यीनै मेखलाल श्रेष्ठले अदालत समक्ष बकपत्र गर्दा, उक्त दिन ७ बजेर २० मीनेट जाँदा घरको माथिल्लो तलाको किचनमा निरू श्रेष्ठले भ्यालबाट बाहिर टाउको निकाली कसैसँग केही कुरा सोधेको जस्तो सुनेको हुँ। तर, अर्काको पारिवारिक मामिला र सधै देखिरहेने मान्छे भएकोले ध्यान दिइन, प्रायः त्यो घरको किचनमा ठूलो आवाजले भनाभन र भाडाकुँडा बजेको आवाज आउँथ्यो, त्यसदिन पनि सधै जस्तो होला भनी त्यतातिर हेरिन आवाज मात्र सुनेको हुँ, प्रहरीमा भएको कागज दोहोर्‍याएर पढिन, मैले जे भन्नु पर्ने हो अहिले भनेको कुरा नै सही हो भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी बकपत्र गरेबाट यी प्रतिवादीहरूको कसूर सम्बन्धमा मेखलालको भनाइ एकआपसमा विरोधाभाषयुक्त देखिन आयो।

१०. प्रहरीमा कागज गर्दा मृतक निरू श्रेष्ठको कपाल विनयले समाउंदा पर्दा हल्लिएको अवस्था देखेको भने पनि सो तथ्यलाई अदालतमा बकपत्र गर्दा ठूलो ठूलो आवाजले भनाभन गर्दा सुनेको हुँ भन्ने भनाइले प्रहरीमा भएको निजको कागज व्यहोरा हुबहु समर्थन गरी बकपत्र गरेको पाइएन। अर्कोतर्फ बुझिएका मृतक निरू श्रेष्ठको दिदीहरू मनीका श्रेष्ठ, रेनुका प्रधान, रेविका श्रेष्ठ तथा प्रहरीमा कागज गर्ने निरू रिजाल, सुजा वैद्य, सोलामान क्षेत्री, सरिता प्रधान, राजेश्वरी श्रेष्ठ समेतले मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धर र उनको परिवारका सदस्यहरू बीच राम्रो सम्बन्ध नरहेको कुरा आफूहरूसँग भेटघाट हुँदा तथा टेलिफोनमा कुराकानी हुँदा मृतकले भन्ने गरेका कारण प्रतिवादीहरूले नै कर्तव्य गरी मारेकोमा विश्वास लाग्छ भनी लेखाए पनि घटना वारदात मिति समयमा प्रतिवादीमध्ये कुन प्रतिवादीले के कस्तो अपराधिक क्रिया गरे भन्ने कुरा एकिन गरी लेखाई सोही अनुसार वादी पक्षबाट दावी लिन सकेको पनि देखिन आउँदैन। प्रतिवादीहरू उपर शंका र अनुमानको आधारमा लेखाई दिएको व्यहोरा अन्य कुनै तथ्ययुक्त प्रमाणबाट समर्थन नभई वस्तुगत आधारमा

परिस्थितिजन्य प्रमाणले वादी दावी पुष्टि नहुँदा सो लेखाई व्यहोरा अकाट्य प्रमाण मान्न मिल्ने देखिदैन ।

११. मृतक निरू श्रेष्ठको मृत्युको सम्बन्धमा मृतकको शव परीक्षणमा सहभागी डा.तुलसी कडेलले मृतकको नाकबाट रगत आएको, मुख र घाँटी शरीरको अरू अंगको तुलनामा बढी Congested थियो । आँखा 'Congested' थिए । तल्लो र माथिल्लो ओठमा केही 'Abrasions' थिए, वायाँ पाखुराको भित्री भागमा २ वटा $1\frac{1}{2}$ से.मी.का नीलडाम थिए, टाउकोको माथि छाला भित्र र खप्पर बाहिर ३ से.मी.को नीलडाम, खप्पर र भित्री गिदीमा कुनै चोटहरू थिएनन् । घाँटीको छाला फर्काई हेर्दा कुनै चोट नभएको, फोक्सोमा छरिएका केही 'Petechial hemorrhages' थिए । मुटुको सतह अगाडिपट्टि केही 'Petechial hemorrhages' भएको र शरीरको भित्री तथा बाहिरी भागमा कुनै चोटहरू नभएका लक्षणहरू मृतक भुण्डिएको मरेको लक्षणहरू हुन् । मृतक भुण्डिई मरेको निष्कर्षमा पुग्न मृतकको लास प्रकृति मुचुल्का, अस्पतालको आकस्मिक कक्ष (Emergency) मा जाँच गर्दा मुख र हात 'Cyanoses', घाँटीमा वायाँ कान मुनीदेखि दाहिने कानसम्म अगाडि पट्टिबाट 'Ecchymosis' भएको अवस्थाले सहयोग पुगेको हो । धेरैजसो भुण्डिएको केशमा स्पष्ट देखिने 'Ligature Mark' यो केशमा नदेखिएको हुँदा डाक्टरको बोर्ड गठन गरी प्रतिवेदन तयार गरिएको हो । शरीरमा देखिएका सामान्य चोटहरू मृत्युको कारण अपर्याप्त छन् । लासजाँच गर्दा नाकमा देखिएको रगत, शव परीक्षण प्रतिवेदनमा Actefact भनी उल्लेख गरिएको, मृत्युपछि रगत निकलनुमा मृत्युदेखि पोष्टमार्टम गर्ने बेलासम्मको समय, लास राखिएको अवस्था, 'Emergency' मा गरिएको प्रक्रिया जस्ता कारण हुनसक्दछन् भनी अदालत समक्ष बकपत्र गरेका छन् ।

१२. मृतक निरू मानन्धरको मृत्युको सम्बन्धमा दिएको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा

भुण्डिएको अवस्थामा देखिने 'Ligature Mark' नदेखिएको कारण आत्महत्या होइन भनी वादी पक्षका विद्वान अधिवक्ताहरूले बहसको क्रममा उठाएको पाइयो । प्रख्यात तथा प्रचलित पुस्तक Modi's Medical Jurisprudence and Toxicology (Twenty-Third Edition) Edited by Dr. K. Mathiharan and Prof. Dr. Amrit K. Patnaik) पुस्तकको पृष्ठ १९० मा 'Ligature Mark' नहुने सम्बन्धमा "This depends on the nature and position of the ligature use, and the time of suspension of the body after death. If the ligature be soft and the body, be cut down immediately after death, there may be no mark. Again, the intervention of a thick and long beard or clothes on the neck may lead to the formation of a slight mark only भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा एकातर्फ मृतक भुण्डिएको अवस्थामा तत्काल प्रतिवादीहरूले भुण्डिएको पासो काटी उपचारतर्फ लागेको भन्ने देखिएको छ भने अर्कोतर्फ साडीको पासो लगाएको हुँदा नरम कपडाबाट लामो समयको अन्तरालसम्म लास भुण्डिन नपाउनु हो भनी मान्लाई अन्यथा मान्न मिल्दैन । धेरै जसो भुण्डिएको अवस्थामा देखिने 'Ligature Mark' प्रस्तुत मुद्दामा नदेखिएकोले मृतकको मृत्युको यकीन कारण पत्ता लगाउन डाक्टरको बोर्ड गठन गरिएको भन्ने डाक्टर तुलसी कडेलले अदालतमा आई गरेको माथि उल्लेखित बकपत्र व्यहोराले समेत यसै यथार्थतालाई पुष्ट्याई गरेको पाइन्छ । 'Ligature Mark' देखिने वा नदेखिने भन्ने कुरा यसको पोजिशन र भुण्डिएको अवस्थाको मृतकलाई पासो काटी निकालिएको समयान्तरमा निर्भर रहने हुँदा चिकित्सा विधिशास्त्र (Medical Jurisprudence) मा उल्लिखित तथ्यले समेत समर्थन गरेको सत्यता शंकारहित हुँदा मृतकको घाटीमा 'Ligature Mark' नदेखिएको अवस्था 'Hanging' भन्ने शवपरीक्षण प्रतिवेदन निष्कर्ष अन्यथा हो भन्ने विद्वान अधिवक्ताहरूको बहस जिकीरसँग सहमत हुने अवस्था रहेन ।

१३. शवपरीक्षण प्रतिवेदनमा सहभागी अर्का डा. हरिहर वस्तीले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा आफू समेत भै लास जाँच प्रतिवेदन तयार गर्दा मुख्य रूपमा लासमा देखिएका लक्षणहरू, वीर अस्पताल आकस्मिक कक्षमा रेकर्ड गरिएको अवस्था, लासजाँच प्रकृति मुचुल्का तथा घटनास्थलको अवस्थाका बारेमा प्राप्त भएका सूचनाहरूलाई आधार लिइएको हो। लास प्रकृति मुचुल्का र शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृतकको नाकबाट रगत बगेको सम्बन्धमा मृत्यु जुनसुकै कारणले भएपनि मृत्यु भएको ८-१० घण्टा पछि मृत शरीरको आन्तरिक डिकम्पोजिसन हुने भएको हुँदा रगत त हैन रगत जस्तो देखिने तरल पदार्थ नाकमुखबाट बाहिर निस्कन शुरू गर्छ। जसलाई 'Purging' भनिन्छ, यसले अन्यथा अर्थ लाग्दैन। मृतक लासमा देखिएका चोटपटकहरू सामान्य बाहिरी चोटपटक मात्र पाइएकोले उक्त चोटहरू मृत्युको कारण बन्नसक्ने अवस्थाका होइनन्। चिकित्सा विधिशास्त्रअनुसार लास जाँच गर्दा मृतकमा पाइएका वाह्य तथा आन्तरिक लक्षणहरू नै मृत्युको कारण पत्ता लगाउने मुख्य आधार भएपनि कतिपय अवस्थामा घटनास्थल तथा अन्य कुराको पनि सहयोग लिन सकिने हुन्छ। लासजाँच प्रतिवेदनमा मृत्युको कारण उल्लेख भएको 'Hanging' नै हो भनी लेखाई दिएको र सोही तथ्य मिलान हुने गरी अर्का शवपरीक्षणमा सहभागी डा. प्रमोदकुमार श्रेष्ठले अदालतमा आई बकपत्र गरेको अवस्था सम्बन्धित विज्ञले दिएको रायलाई वस्तुनिष्ठ रूपमा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म सो रायलाई अन्यथा भन्नुपर्ने अवस्था हुन आउँदैन।

१४. शवपरीक्षण प्रतिवेदनबाट मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धरको मृत्युको कारण 'Hanging' भनी उल्लेख भएको तथ्यलाई शवपरीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्ने डाक्टरहरूले अदालतमा आई बकपत्र गर्दा सोही तथ्यलाई पुष्टि हुने गरी विवादरहित रूपमा लेखाई दिएको देखिन्छ। घटनास्थल तथा लासको प्रकृति मुचुल्कामा

उल्लेख भएका सामान्य चोटपटकको कारण मृत्यु हुन नसक्ने भन्ने राय प्रतिवेदन दिने सम्बन्धित डाक्टरले लेखाई दिएको तथ्यलाई वादी पक्षबाट अन्यथा प्रमाणित गर्न सकेको समेत पाइएन। वादी पक्षबाट घटनाको प्रत्यक्षदर्शी अर्थात घटना देख्ने सुन्ने भनी उल्लेख गरेको मेखलाल श्रेष्ठको "मृतक निरूको कपाल प्रतिवादीमध्ये विनयले समाएको भ्यालको पर्दा हल्लिँदा देखेको" भनी प्रहरीमा उल्लेख गरेको कथन अदालतमा आई बकपत्र गर्दा आफ्नो सो भनाइलाई समर्थन गर्न नसकी विरोधाभाषपूर्ण रूपमा उल्लेख गरेको पाइएको अवस्था निजको त्यस्तो भनाइसम्मको आधारमा प्रतिवादीहरू उपर ज्यानजस्तो गम्भीर अपराधमा कसूर ठहर गर्नु न्यायसंगत हुन आउँदैन। आफू खुसी प्रेमविवाह गरेर गएको छोरीको मृत्युको सम्बन्धमा जाहेरवाला मृतकका बाबु मुकुन्ददास श्रेष्ठ तथा मृतकका दिदीहरू समेतको अनुसन्धान अधिकारी एवं अदालतसमक्ष भएको बयान समेत वस्तुपरक तथ्यमा आधारित भएको भन्ने कुरा अभियोजन पक्षबाट पुष्ट्याई गर्न सक्नुपर्नेमा सो दायित्व निर्वाह गरेको समेत पाइएन।

१५. हाम्रो समाजमा घरेलु हिंसाका कारण कतिपय अवला तथा असहाय नारीले अकालमा ताडना तथा मृत्युको शिकार हुनु परेको यथार्थता एउटा सम्बेदनशील विषय भएकोमा दुई मत राख्नु पर्ने छैन। पुरुषको उत्पीडन तथा प्रताडनाको कारण मृत्युवरण गर्ने महिलालाई न्याय प्रदान गर्ने तथा वास्तविक आपराधिलाई सजाय गर्ने तर्फ अदालत सदा सचेष्ट तथा सजग हुनुपर्ने तर्फ दृढ हुनै पर्दछ। तर यसको अर्थ कुनै नारीको मृत्युको प्रश्न सन्मुख आएकोमा पुरुष संलग्न घरायसी हिंसकै कारण भएको हो भनि पूर्वानुमान गरी आवेशात्मक भावनामा बगेर न्यायको बलिबेदीमा कसैलाई चढाई दावी ठहर्‍याउनु पनि न्यायोचित हुँदैन। प्रमाणको पर्याप्त मुल्याङ्कन, यसका आदर्श, मान्यतालाई शिरोधार्य गरी कसूरदारलाई सजाय दिलाउनु

निसन्देह अदालतको कर्तव्य हुन आउँछ भने निर्दोषलाई न्याय प्रदान गर्नु पनि उसको दायित्व भित्र नै पर्न आउँछ। तसर्थ संकलित प्रमाणको उचित मूल्याङ्कन गरी न्यायिक विवेकको सदप्रयोग गरी वास्तविक न्याय प्रदान गर्नुपर्ने पृष्ठभूमिमा, माथि उल्लिखित समग्र मिसिलको तथ्यबाट प्रतिवादीहरूले अभियोग दावी बमोजिमको कसूर अपराध गरेको देख्ने प्रत्यक्षदर्शीको अभाव, एकमात्र वारदात देख्ने भनिएका मेखलालको विरोधाभाषयुक्त वकपत्र, लास जाँच प्रतिवेदनबाट आत्महत्याको पुष्टि तथा प्रतिवादीहरूको यो यस्तो कार्यबाट मृतकको मृत्यु भएको वा मृतकलाई मार्नु पर्नेसम्मको कसूर अपराधमा यी प्रतिवादीहरू दुषित मनसायले अभिप्रेरित भई सुनियोजित षड्यन्त्र गरी कुटपीटको कारणबाट मृत्यु भई सो पश्चात् भुण्ड्याउने कार्य गरेको भन्ने तथ्य शंकारहित रूपमा अभियोजनकर्ताबाट पुष्टि गर्न सकेको समेत पाइएन।

१६. यस स्थितिमा विश्वासिलो अकाट्य प्रमाणको अभावमा अनुमान, आशंका र संभावना जस्ता मनोगत प्रमाणलाई एकमात्र आधार बनाई कर्तव्यवाटै मृतकको मृत्यु भएको भनी निष्कर्षमा पुग्नु न्यायोचित हुदैन। शंका र द्विविधाको सुविधा प्रतिवादीले पाउने फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तानुरूप पनि यी प्रतिवादीहरूलाई ज्यान जस्तो जघन्य अपराधमा दोषी ठहराउनु कानून प्रतिकूल हुने र वारदातको प्रकृतिको विश्लेषणसमेत गर्दै प्रतिवादीमध्येका दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरले सफाइ पाउने ठहराई भएको इन्साफ सदर गरी विनय मानन्धरलाई अभियोग दावी बमोजिम कसूरदार ठहराएको हकमा सम्म पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला केही उल्टी गरी सम्पूर्ण प्रतिवादीहरूले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहराई भएको माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको राय मनासिव ठहर्छ। सम्पूर्ण प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्व

सहित जन्मकैदको सजाय ठहर गरेको माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको रायसँग सहमत हुन सकिएन। अरू तपसील बमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम अन्य प्रतिवादीको हकमा फैसला सदर भै प्रतिवादी विनय मानन्धरसम्मको हकमा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला केही उल्टी भै निज प्रतिवादी विनय मानन्धरले सफाइ पाउने ठहर गरी भएको माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको राय सदर हुने ठहरेकोले थुनामा रहेका प्रतिवादी विनय मानन्धरलाई आजै थुनाबाट छोडिदिनु भनी छुट्टै आदेशद्वारा लेखी पठाई सकिएकोले अन्य केही बोली रहनु परेन १

प्रतिवादी विनय मानन्धर समेतले सफाइ पाउने ठहरेकोले निज विनय मानन्धरको हकमा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाको तपसील खण्डको १ नं.मा रहेको जन्मकैदको लगत कायम नरहने जानकारी ललितपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु २

प्रस्तुत फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई मिसिल नियम बमोजिम बुझाई दिनु.. ३

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.प्रकाश वस्ती

माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्कीको राय :-

उपर्युक्त विद्वान कानून व्यवसायीहरूको वहस सुनी सम्पूर्ण मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा, मृतक निरू मानन्धरलाई मृतकका ससुरा दीपक मानन्धर, सासू प्रेमदेवी मानन्धर र पति विनय मानन्धरले नियोजित तरिकाले हत्या गरी आत्महत्याको रूप दिने योजना बनाएको तथ्य स्पष्ट हुन आएकोले ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. विपरीतको कसूरमा ऐ.को १३(३) नं. बमोजिम तीनै जना प्रतिवादीहरूलाई सजाय

गरिपाऊँ भन्ने अभियोग मागदावी लिएको प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नहरूको निराकरण हुनुपर्ने देखिन्छ।

- (१) मृतक निरू श्रेष्ठको मृत्यु आत्महत्या हो वा हत्या के हो ?
- (२) अभियोग दावी बमोजिमको कसूर अपराध प्रतिवादीहरूबाट भएको हो होइन ?

पहिलो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा, मृतक निरू श्रेष्ठको मृत्यु सम्बन्धमा सबै प्रतिवादीहरू आफूहरू कसूरमा इन्कार रही जिल्ला न्यायाधिवक्ता एवं अदालत समक्ष बयान गरेका र मृत्युको सम्बन्धमा Hanging भनी शव परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएपनि त्यत्तिकै आधारमा अन्य परिस्थितिजन्य तथ्य प्रमाणहरूको अनदेखा गर्नु न्यायीक मान्यता र इन्साफको दृष्टिले समेत मिल्ने अवस्था आउदैन। मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धर र प्रतिवादीबीच विद्यालयमा अध्ययनरत रहँदाकै अवस्थादेखि प्रेम सम्बन्ध रही विवाह गरेको र सो विवाहमा केटीतर्फका संरक्षक बाबु आमाको मञ्जूरी नरहेको भन्ने कुरा मिसिल कागजको प्रत्येक तथ्यको अध्ययनबाट विवाद देखिएन। छोरीले प्रेम विवाह गरे पश्चात माइतीमा नआएकी र आफ्ना दिदीहरूसँग सम्पर्क गर्दा घर परिवारबाट शारीरिक तथा मानसिक यातना दिने गरेको कुरा भन्ने गरेको र छोरीहरू मार्फत आफूले जानकारी पाएको हुँदा छोरीको मृत्यु प्रतिवादीहरूकै कर्तव्यबाट भएको कुरामा विश्वास लाग्छ भनी मृतकका बाबु मुकुन्ददास श्रेष्ठले प्रतिवादी तीनै जना उपर किटानी जाहेरी दिएको देखिन्छ। बाबु आमाले प्रेम विवाह गर्ने कुरामा ठाउँ अस्वीकार गरेको कारण बहिनी माइतीमा नआउने गरेकी र घरपरिवार सासू ससुरा र पति समेतले घरमा सानो तिनो कुरामा गाली गछ्छन् भन्ने कुरा बहिनीले आफूसँग भन्ने गरेको हुँदा मृतक बहिनीको मृत्यु घर परिवारका सदस्य प्रतिवादीहरूबाट भएकोमा विश्वास लाग्छ भनी मृतकका दिदीहरू रेविका श्रेष्ठ तथा मनिका श्रेष्ठ समेतले अनुसन्धानको क्रममा तथा अदालतमा आई बकपत्र गरेको देखिन्छ। घरको

सानो तिनो काममा सासू, दिदी समेतले गाली गर्ने गरेको र श्रीमान् विनयले कुट्नु हुन्छ भनी आफूलाई फोनमा बताउने गरेकी र प्रेम विवाहलाई सासूले मन नपराएको कुरा समेत गर्ने गरेको कारण मृतकको मृत्यु परिवारबाटै भएकोमा विश्वास लाग्छ भनी प्रहरीमा कागज गर्ने मृतकको साथी निरू रिजालले अदालतमा आई बकपत्र गरेको अवस्था देखिन्छ। मृतक निरूसँगै पढाउने शिक्षक शोलोमान क्षेत्रीले कागज गर्दा विवाह भएको १-२ महिना पश्चात स्कूलमा निराश देखिएकी र निरास हुनुको कारण सोझा घरमा सासू, ससुरा सानोतिनो कुरामा कचकच गरिरहने, श्रीमान् विनयले बाबु आमाको कुरा सुनी कुटपीट गर्ने गरेको भन्ने बताउने गरेको भनी लेखाइदिएको देखिन्छ। त्यसैगरी प्रहरीमा कागज गर्ने राजेश्वरी श्रेष्ठले विनयसँग प्रेम विवाह भएपश्चात् घरमा काम गर्ने नोकरलाई हटाएकोले सबै काम आफैले गर्नु पर्छ, सानो तिनो काममा सासू ससुराले गाली गर्ने गरेको, स्कूलका साथीभाइले बोलाउँदा पनि घरबाट बाहिर जान नदिने, पढ्न क्याम्पस जान नदिएको गुनासो समेत गर्ने गर्थिन्, आफै आत्महत्या गर्ने स्वभावकी मानिस होइन् भनी मृतकसँग एउटै विद्यालयमा पढाउने शिक्षिका राजेश्वरी श्रेष्ठले अदालतमा आई बकपत्र गरेको र घटनास्थल वरपरका श्रीकृष्ण श्रेष्ठले घटना वारदात समयमा भगडा भैरेको सुनेको भनी बकपत्र गरेको पाइन्छ।

उल्लिखित तथ्यको विश्लेषण गर्दा मृतक र सासू, ससुरा एवं श्रीमान् बीच विवाह पश्चात पारिवारिक सम्बन्ध राम्रो नरहेको भन्ने कुरा देखिन आयो। विवाह पश्चात घरमा काम गर्ने व्यक्तिलाई हटाई दिएको र सबै काम आफूबाटै गराउने, क्याम्पस पढ्नमा रोक लगाएको, आमाले जे सुकै भनेपनि मान्नुपर्छ भनी विनयले भन्ने गरेको तथ्य पुष्टि भएको र प्रस्तुत तथ्यलाई प्रतिवादी दीपक मानन्धरले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष बयान गर्दा “छोरा बुहारी कहिले काँही सामान्य कुरामा रिसाउने गर्थे” भनी लेखाई

दिएका र घटना वारदातको दिन बेलुका खाना बनाउने विषयमा आफूहरू बीच भगडा भएको कुरा प्रतिवादी विनयले बयानको क्रममा लेखाउनुका अतिरिक्त तीनै जना घर परिवार भित्रका प्रतिवादीहरूले बुहारी निरूले भुण्डिएर आत्महत्या गर्नु पर्ने यो यस्तो कारण थियो वा हुनसक्छ भनी भन्न लेखाउन सकेको पाइदैन। यिनै सासु ससुरा र प्रतिवादी विनयको कथन अनुसार उक्त दिन मृतक भुण्डि मर्ने किसिमको लक्षण थियो भनी भन्न खुलाउन सकेको पाइदैन। निजहरूको कथनमा मृतकको त्यस दिनको दिनचर्या सहज देखिएको छ। प्रतिवादी पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहसमा आएको तर्क माइत जान पाइएन भन्थिन् भन्ने कारण निजले आत्महत्या गर्ने अवस्था आउँछ भन्न सकिने अवस्था हुँदैन। घर परिवार सासू ससुराबाट मन नपरेकी बुहारी भित्र्याउनु परेको र उद्वण्ड स्वभावको छोरा विनयलाई बुहारीप्रति वितृष्णा जगाई घर भगडा गराई यत्तिकै अवस्था बुहारीलाई घर निकाला गर्न नसक्ने अवस्था भएपछि हत्या गर्नेतर्फ छोरा विनय आफू अग्रसर भएको भन्ने माथि उल्लिखित पारिवारिक वातावरणबाट देखिन आउँछ।

मृतक आफैले आत्महत्या गरेको भन्ने प्रतिवादीहरूको सतही भनाई रहे पनि निजले आत्महत्या (suicide) गर्नु पर्ने कारणमा परिवारका सदस्य प्रतिवादीबाट अनभिज्ञता प्रकट गर्नु, मृतक आफैले आत्महत्या गर्नु पर्ने अन्य सिर्जित कारण देखिएको अवस्था भए निजले Suicidal Note केही छाडेको हुनुपर्नेमा सो केही मिसिल प्रमाणबाट देखिदैन। मृतक निरू मानन्धर श्रेष्ठ आफै आत्महत्या गर्नुपर्ने अन्य कारणमा निज कुनै मानसिक रोगी भएको र निजमा बाँच्ने अभिलाषा नभएको भन्ने तथ्यहरू अन्य कारण मिसिलको तथ्यबाट देखिदैन। Cause of Death Hanging भनी शव परीक्षण प्रतिवेदनमा डाक्टरले उल्लेख गरेको विवादास्पद तथ्य बाहेक मृतक भुण्डिई आत्महत्या गरेको भन्ने वस्तुनिष्ठ आधार कही

कतैबाट देखिदैन। मृतक भुण्डिएको अवस्था प्रयोग भएको साडी समेत मौकामा नै बरामद भएको अवस्था छैन। प्रतिवादी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रेम विवाहमा माइती पक्षबाट जातिय विवाद उठाई माइतीमा आउन जान रोक लगाएको कारण आत्महत्या गरेको हुनसक्ने भनी बहसको क्रममा व्यक्त गरेपनि प्रस्तुत तर्क कुनै तथ्यमा आधारित देखिएन। मिसिलबाट देखिएको सम्पूर्ण तथ्यबाट मृतकलाई मृत्यु पूर्व माइतीको भन्दा घर परिवारको कारण घरेलु हिंसाबाट प्रताडित बनाएको भन्ने देखिएको र मृत्यु हुनु भन्दा अगाडि माइतीमा नजानु बाहेक माइती तर्फका बाबु, आमा तथा दिदीहरूसँग कुनै विवाद भएको वा यी मृतकसँग माइती पक्षबाट कुनै निरास हुनुपर्ने वा चित्त दुखाउनु पर्ने किसिमको भेटघाट वा फोन सम्पर्क भएको भन्ने पनि देखिदैन। मिसिलबाट देखिएको यस्तो तथ्यबाट मृतकको मृत्यु आत्महत्या नभै प्रतिवादी मध्येबाटै हत्या भएको मान्नु पर्ने बाहेक अर्को विकल्प देखिदैन।

मृतक भुण्डिएको भनिएको फलामको भ्याडको वस्तुस्थिति हेर्दा, सो भ्याड गोलाकार रूपमा सिंडी निर्माण गरी प्रत्येक सिंडीमा उक्लनु पर्दा घुम्नु पर्ने देखिन्छ। घुमेको भ्याडको जुनसुकै सिंडीमा मृतकले पासो लगाएको भएपनि शरीर सोभै भ्याडको तल रहने सक्ने भ्याडको प्रकृतिबाट पनि देखिदैन। भ्याडको सातौं खुड्किलामा भुण्डिएको बयान गर्ने प्रतिवादी दीपक मानन्धरको कथन रहेपनि आत्महत्या गर्न चाहने मृतकले सहज रूपमा मर्न नसक्ने वा नचाहने अवस्था रहन्छ। मृतक निरू श्रेष्ठको उचाई ६० इन्च तथा भुण्डिएको भनिएको भ्याडको सातौं खुड्किलाको उचाई ७१ इन्च रहेपनि भुण्डिन प्रयोग गरिएको भनिएको साडीको पासोको Ligature Mark नदेखिएको अवस्थालाई विचार गर्दा समेत घुमाउरो प्रकृतिको भ्याडमा मृतक आफै भुण्डिएर मर्नसक्ने सम्भावना देखिदैन। त्यस्तो भ्याडको वस्तुस्थिति रहेको

अवस्थामा मृतकले आत्महत्या गर्न भुण्डिदा प्रत्यक्ष जमिनमा खडा हुन सक्ने देखिएको अवस्थामा पनि मानिस मर्न सक्ने भनी Post Mortom गर्ने डा. हरिहर वस्ती समेतले विभिन्न आधार उल्लेख गरेपनि ती आधारहरूमा तथ्यको सही विश्लेषण गरिएको मान्न सकिने अवस्था छैन। मिसिलमा देखिएका विभिन्न तथ्यहरूले आत्महत्या गर्न सक्ने अवस्था नदेखिएको स्थिति हुँदा हुँदै मृतकको मृत्यु भुण्डिएर आत्महत्या गरेको भन्ने तर्फ उन्मुख रही घटनालाई स्वभाविक आत्महत्याको रूप दिन खोजेको देखिन्छ।

घटना वारदातको राति ८.३० बजे घर परिवारका सदस्य प्रतिवादीहरू तीनै जनाले खाना आएर आफ्नो कोठामा टी.भि. हेरी बसेका र १०.०० बजे मात्र भुण्डिएको थाहा पाएको भन्ने कथन आफैमा अपत्यारिलो र असम्भव देखिन्छ। भान्सामा खाना तयार गरी परिवारलाई खुवाईसकेपछि मृतक कति बजे भुण्डिन्, उनको अगाडिको गतिविधि के थियो भन्ने कुरा एउटै घरभित्र बस्ने प्रतिवादीहरूलाई मौकामा जानकारी थिएन भन्न र मान्न मिल्ने अवस्था हुँदैन। घटना वारदातको दिन भएको दिउँसो र बेलुकाको गतिविधि एवं बसउठ प्रतिवादी विनयले बयानको क्रममा उल्लेख गरेका कथन र प्रतिवादी प्रेमदेवीको कथन एक आपसमा नमिली विरोधाभाषयुक्त समेत देखिएको अवस्था मृतकको मृत्युको कारण आत्महत्या हुनसक्ने अनुमान गर्ने अवस्था नभई प्रतिवादीमध्येबाट हत्या भई कसूरलाई आत्महत्याको रूप दिन अरू विभिन्न उपचारात्मक उपायको खोजी गरेको भन्ने देखिन आउँछ।

मृतकको तल्लो ओठमा One-half centimeter abrasion, तथा माथिल्लो ओठमा नीलडाम रहेको, टाउकोको माथिल्लो भागमा ३ सेन्टीमिटरको Contusion रहेको, पाखुरामा खोसिएको भन्ने Medical Report मा उल्लेख छ। मृतकका यी चोटहरू मर्नुपूर्वका संघर्षका चोटहरू हुन् भन्ने स्वतः अनुमान गर्न सकिन्छ जुन चोट आत्महत्या गर्ने व्यक्तिमा हुँदैनन्। यी चोटहरूले

मर्न सक्ने अवस्था नहुने भनी डाक्टरले राय उल्लेख गरेपनि आत्महत्याको पुष्टि गर्ने अवस्था रहँदैन। वरू हत्यारा र मृतक बीच संघर्ष भएको भन्ने मृतकले लगाएको कुर्ता च्यातिएकोबाट समेत देखिन्छ। जुन कुरालाई बुझिएका छिमेकीहरूले सो समय ठूलो ठूलो आवाजमा भगडा विवाद भएको आवाज आएको भनी लेखाई दिएको तथ्यले समेत पुष्टि गर्छ।

छिमेकी डाक्टर रामेश्वरमान श्रेष्ठको कथन अनुसार निज १० बजे राति मृतक रहेको भान्साकोठामा जाँदा भान्सामा पानी बगेको, मृतक पानीले भिजेकी थिइन् भनेबाट मृतकको नाकबाट बगेको रगत पखाल्ने र अन्य संघर्षका प्रमाण मेटाउन उक्त पानीको प्रयोग भएको पुष्टि हुन्छ। नाकबाट रगत बगेको कुरा मृतकलाई अस्पतालमा परीक्षण गर्दा वा स्थानान्तरण गर्दा भएको हुन सक्ने भन्ने डाक्टरको अदालतमा भएको कथन सत्यतामा आधारित देखिँदैन। डाक्टर रामेश्वरमानले मृतकको शरीर नाडी जाँच्ने वित्तिकै वारदात स्थलमा निजले उपचार गर्न लग्नु भन्ने जुन सल्लाह दिए भनेका छन् त्यो पत्यार लाग्दो छैन। यस अवस्थामा अपहृत्यामा परेको वा भुण्डिएको व्यक्तिको वारेमा प्रहरीमा खबर गर्नु पर्ने सामान्य ज्ञान डाक्टर रामेश्वरमानलाई थिएन भन्न र मान्न सकिँदैन। निजले मृतकको नाडी छाम्दा नचलेको भनेपछि डाक्टर आफूले मृतक मरेको बाँचेको तत्काल जानकारी पाएकोमा तत्काल प्रहरीमा खबर नगरी आफैले अस्पताल लान सल्लाह दिई मरी सकेको लासलाई वारदातस्थलबाट स्थान्तरण गर्ने गरी गाडिको बन्दोवस्त गरी दिएको भन्नु तथा मृतकलाई वीर अस्पतालमा पुऱ्याउँदा नै मृत्यु भइसक्यो भन्ने डाक्टर पुष्कर पोखरेलको कथन रहेको, निजले डाक्टर तुलसी कडेललाई फोनबाट दिएको जवाफ १०.१५ मा मृतकको मृत्यु भइसकेको भन्नु र अस्पतालको प्रारम्भिक जाँचमा मृत घोषणा गरी सकेपछि पनि मृतकलाई ११.०० बजेसम्म C.P.R र E.C.G. गरी मरेको मानिसलाई निरन्तर

उपचार गरियो भन्नु डाक्टरको भनाई आफैमा विवादास्पद रहेको देखिन्छ। साथै C.P.R र E.C.G को कारण मृतकको नाकबाट रगत बगेको भन्ने कथन मृत्युपछि आलो रगत बग्न सम्भव नभएवाट पनि सो कथन पुष्टि हुन आउँदैन।

शव परीक्षण प्रतिवेदनमा डाक्टर तुल्सी कडेलले गरेको Investigation को सन्दर्भमा वास्तवमा भन्ने हो भने Medical Jurisprudence मा विभिन्न authorities मा लेखिएका कथन अनुसार वारदातको सूचना पाएपछि प्रहरीको साथमा forensic डाक्टर पनि वारदातस्थलमा जाने अध्ययन गर्ने हुन सक्दछ। तर प्रहरीले वारदातस्थलको वा घटनास्थलको मुचुल्का नबनाउदै घटनास्थललाई छेडछाड भने कसैले पनि गर्न मिल्दैन। यसरी एकतर्फी रूपमा आफैले निरीक्षण गरी डाक्टरलाई आफ्नो राय दिने हक नभएकोमा मृतकको टाउकोको चोट सिडीमा लागेको, पाखुराको चोट ससुराको औंलाले गर्दा भएको र ओंठको चोट विनयले ओंठमा स्वास दिँदा भएको भन्ने डाक्टर तुलसी कडेलले वारदात हुँदा आफै उपस्थित भएको र प्रत्यक्ष देखेको जस्तो गरी दिएको ठोक्नु तर्क आफैमा विवादास्पद छ। कारण विनयले मृतकलाई स्वास प्रश्वास दिएको कथन नत डाक्टर रामेश्वरमानको छ, नत प्रेमदेवी, नत दीपक मानन्धरको बयानमा त्यस्तो कथन छ, तथापी निजहरूको कथन अनुसार विनयले मृतकको पेट छातीमा थिच्यो भन्ने सम्मको कथन रहेको छ।

प्रस्तुत मुद्दामा डाक्टरहरूले दिएको राय प्रतिवेदनको सम्बन्धमा हेर्दा, Modi को Medical Jurisprudence को 21 edition को Page 2002 मा Hanging र Strangulation को भिन्नता बारे यस प्रकार उल्लेख गरेको छ, "Hanging bleeding from nose, mouth and ear very rare र Strangulation मा Bleeding from nose, mouth and ears may be found भनिएको छ। Modi कै पुस्तक Medical Jurisprudence and Toxicology 21 edition को Strangulation को

Chapter, page 196 र 197 मा Ligature Mark को Strangulation मा पनि Hanging को जस्तो system आउने र Abrasion हुनसक्छ भनेका छन्। त्यस्तै If the victim was sitting and the assailant applied a ligature on the neck while standing behind him thus using force back and upward. Very often there are abrasion and ecchymosis in the skin adjacent to the mark. In some cases the mark in the neck may not be present at all or may be very slight of the ligature used is soft and yiedley like a stocking or scarf and if removed soon after death. भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ।

आत्महत्या हो वा हत्या हो भन्ने सन्दर्भमा Modi को Medical Jurisprudence को Page No.193 को second paragraph मा Whether the Hanging was Suicidal, Homicidal or Accidental मा भनिएको छ, Circumstantial evidence also has an important bearing, त्यस्तै Page No. 192 को fifth paragraph मा The presence of a ligature – mark alone is not diagnostic of death from hanging भनिएको छ, प्रस्तुत मुद्दामा नाकबाट रगत आएको र ecchymosis घाँटीमा रहेको अवस्था देखिएको छ। यस्तो अवस्था The cause of death hanging उल्लेख भएको डाक्टरको राय प्रतिवेदन स्पष्ट रूपमा विवादास्पद देखिएको छ।

मृतक निरू श्रेष्ठ मानन्धरले स्वभाविक रूपमा आत्महत्या गरेको भए वा कसैको कर्तव्यबाट निजको मृत्यु नभएको स्थिति भएको भए प्रतिवादीहरूले मौकैमा छरछिमेक वरपर सुनिने गरी रूने, कराउने वा गुहार्ने कार्यसम्म हुनुपर्ने थियो। त्यस्तै साडीको पासो घाँटीमा फुकाएपछि वा काटीए पछि, कमसेकम त्यसको एकभाग प्रमाणको रूपमा बाँधिएको भनिएको भाग फलामको सिडीको भागमा रहनुपर्ने थियो। डाक्टर रामेश्वरमान समेतले मौकामा नै छिमेकमा सो कुरा अभिव्यक्त गरेको हुनुपर्दथ्यो, जुन कुरा

कहिकतैबाट खुल्न आएको देखिदैन। यसबाट मृतकको हत्या भएपछि लास घरबाट स्थानान्तरण गरी औषधि गर्ने बहाना देखाई प्रमाण लोप गर्ने हेतुले वीर अस्पताल पुऱ्याएको र भान्साघरमा मृतकलाई पानी छुऱ्याप्ने, भान्सा पखाल्ने र वारदातस्थल सफा गरी लासको वास्तविक प्रकृति र अवस्था देखिने चिन्ह समेत मेटाएको स्पष्ट हुन आउँछ। यी उल्लिखित मिसिल कागजको समग्र तथ्य प्रमाण एवं उद्धृत Medical Jurisprudence मा उल्लेखित व्याख्यानहरूबाट समेत मृतक निरुश्रेष्ठ मानन्धरको मृत्यु आत्महत्या नभै हत्या भएको भन्ने निर्विवाद रूपमा पुष्टि हुन आयो।

अभियोग दावीवमोजिमको कसूर अपराध प्रतिवादीहरूबाट भएको हो होइन तथा मृतकलाई कर्तव्य गरी मार्नमा के कुन प्रतिवादीको के कस्तो संलग्नता रहेछ भन्ने दोस्रो तर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा परिस्थितिजन्य प्रमाण मालाकार कडीको रूपमा (Chain of Evidence) कायम देखिएको छ। प्रेमदेवीले एकमात्र छोराको दवावमा यी मृतकलाई मन नपराएको अवस्थामा समेत बुहारीको रूपमा स्वीकार्नु परेको निजहरूको भनाई, व्यवहार र मिसिल संलग्न परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूबाट देखिन आएको छ। निजले आफ्नो बयानमा बुहारीको दैनिक क्रियाकलाप सविस्तार देखाउँदा घरको काममा मात्र लगाएको भन्ने देखिन्छ। आफ्नो घरको दुर्व्यवहारको कारण मृतक दुई पटक घर छाडी हिडेको र घरमा गर्नु पर्ने सम्पूर्ण काम परिवार कसैले नसघाउने जस्ता बाध्यतामा पारी मृतकलाई घरपरिवारबाट पन्छाउन खोजेको र सो को बारेमा आफ्ना साथी र दिदीहरूलाई मृतकले भन्ने गरेको पुष्टि हुन आएको छ। वारदात मितिको दिन घरमा होहल्ला भगडा भएको सुनेको भनी छिमेकीहरूले अदालतमा समेत लेखाई दिनुका अतिरिक्त मृतक स्वयंले आत्महत्या गर्नु पर्ने कुनै बलियो आधार प्रमाण देखिएको अवस्था समेत छैन। घरपरिवारले आफू प्रति गरेको कचकचे व्यवहार सहन गरी विवाह पश्चात करिव एक वर्ष आठ महीनासम्म

निरन्तर घरमा बसेकी पढेलेखेको महिलाले आत्महत्या गरी मर्नु पर्ने कारणको पुष्टि प्रतिवादीबाट सप्रमाण भएको देखिदैन। वारदात मिति समयमा समेत मृतक र पति विनय बीच खाना बनाउने विषयमा विवाद भएको कुरा स्वयं प्रतिवादी विनयको कथनले स्वीकार गरेको छ। त्यस्तो विवाद विनय र मृतक बीच हुने गरेको भन्ने कुराको पुष्ट्याई हुने गरी मृतकको ससुरा दीपक मानन्धरले लेखाई दिएको बयान कथन प्रतिवादी विनय रिसाहा र उद्दण्ड प्रकृतिको भन्ने बुझिएका व्यक्तिहरूले लेखाई दिएको तथ्यले पुष्टि गरेको अवस्था छ।

मृतकसँग प्रतिवादी विनयले प्रेम विवाह गर्नु अघि र सो पश्चात समेत मृतकका बाबु आमा समेतका परिवारसँग राम्रो सम्बन्ध नराखेको, आफूसँग मन मिली प्रेम विवाह गरी बसेकी श्रीमतीले अव बाच्नु व्यर्थ छ भनी आत्महत्यासम्म गर्नु पर्ने कारणनै आत्महत्याको कारण हो भन्ने वस्तुनिष्ठ आधार विनयले आफ्नो बयानमा उल्लेख गर्न नसकी केवल माइतीसँग आवतजावत नभएको कारण होला भन्नु आफूले गरेको कसूर लुकाउने चेष्टासम्म हुनसक्छ। मृतक र प्रतिवादी विनयबीच भनाभन भएको तथा निजले मृतकको कपाल समाएको पर्दा हल्लिएको अवस्था देखेको हुँ भनी प्रहरीमा कागज गर्ने मेखलाल श्रेष्ठले अदालतमा बकपत्र गर्दा सो कुरा आफूले प्रहरीमा नभनेको भनी ठाडै इन्कार गरेको अवस्था छैन। मृतक र निजको पति प्रतिवादी विनय मानन्धरबीच प्रेम विवाह भए पश्चात निजहरू बीच देखिएको वैमनस्यता समेतको बारेमा तथ्यगत रूपमा माथि पहिलो प्रश्नमा विवेचना गरिएको छ। समग्र मिसिलको अध्यनबाट समेत मृतकले आफै आत्महत्या गर्नु पर्ने यी यस्ता परिस्थिती रहेको भनी विनयले भन्न सकेको अवस्था समेत देखिएको छैन। घर परिवारका सदस्य प्रतिवादीहरूसँगको मृतकको सम्बन्ध त्यति राम्रो नभएको अवस्था मृतक र विनय बीच विवाद भगडा मौकामा हुँदाको

अवस्था विनयले सुनियोजित रूपमा नै कुटपीट गरी घाँटीमा पासो लगाई हत्या गरी सो हत्यालाई आत्महत्या गरेको भन्ने पुष्टि गर्ने प्रयाश गरी आफू अपराधबाट बचन विभिन्न तरिका अपनाई स्वभाविक आत्महत्या तर्फ घटनालाई उन्मुख गराउन घटनास्थलको स्वरूप समेत परिवर्तन गरेको एकिकन हुन आएकोले प्रतिवादीमध्येका विनय मानन्धरलाई अभियोग मागदावी बमोजिम ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं.को कसूर अपराधमा ऐ.को १३(३) नं.बमोजिम जन्मकैद हुने ठहर्छ। अन्य प्रतिवादीहरू दीपक मानन्धर र प्रेमदेवी मानन्धरले मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने अभियोग मागदावी पुष्टि हुने तथ्ययुक्त आधार प्रमाण नदेखिँदा निजहरूले अभियोग मागदावीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ। प्रतिवादी विनय मानन्धरलाई समेत सफाइ दिने ठहर गरेको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको रायसँग सहमत हुने सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा र माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्तीको रायसँग असहमत रहेकोले छुट्टै राय उल्लेख गरेको छु। अभियोग दावी बमोजिम सबै प्रतिवादीलाई सजाय ठहर गरेको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारीको रायसँग समेत सहमत हुन सकिएन। मिसिल नियम बमोजिम बुझाई दिनू। इजलास अधिकृत -पुनाराम खनाल इति संवत् २०६६ साल साउन १५ गते रोज ५ शुभम्

निर्णय नं. ८३१२

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
दे.पु.नं.: ०६४-CI-०५२२
फैसला मिति: २०६६।९।३०।५
मुद्दा : परमादेश।

पुनरावेदक/निवेदक: जिल्ला बाँके, नेपालगञ्ज
नगरपालिका वडा नं.१५ बस्ने श्यामकला
बनिया समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्था/विपक्षी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बाँके
समेत

शुरु फैसला गर्ने

मा.मु.न्या. श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
मा.न्या.श्री विष्णुप्रसाद ढकाल

- नामसारी दाखेल खारेजका लागि यति अवधिभित्र सम्बन्धित निकायमा जानुपर्ने गरी कानूनले सीमित गरेको नपाइँदा निश्चित अवधिभित्र नामसारी दाखिल खारेज नगर्दैमा त्यस्तो सम्पत्तिमाथिको हक समाप्त हुने अवस्था नदेखिने।

(प्रकरण नं. २)

- सूचना जारी गर्दा गलत ठेगाना उल्लेख भएपछि त्यस्तो सूचनालाई सम्बन्धित हकवालाले आधार बनाई त्यसैका आधारमा दावी गर्न उपस्थित हुनुपर्ने भन्ने तर्कलाई न्यायोचित मान्न सकिँदैन। जग्गा पजनीको महलको २क नं. ले आफ्ना मूल पुर्खाका नाममा रहेको जग्गा निजको शेषपछि नामसारी दाखिल खारेज गर्नका लागि कुनै अवधि निश्चित नगरी सम्बन्धित हकवालाले स्वच्छमा छाडेको विषयलाई कोही हकदार नभएको अवस्थामा आकर्षित हुने अपुतालीको १७ नं. को व्यवस्थाअन्तर्गत सीमित तुल्याउन नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक/निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय
श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कुँवर र श्री उपेन्द्र
अर्याल

प्रत्यर्था/विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
श्री रेवतीराज त्रिपाठी
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको २क नं.
- अपुताली महलको १७ नं.

फैसला

प्र.न्या.अनूपराज शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(क) अनुसार यस अदालतमा पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ

मूल पुर्खा सुर्जलाल बनियाका २ छोरा शिवशंकर र मंगलप्रसाद बनिया भएकोमा शिवशंकरको १ पत्नी श्यामकला बनिया र २ छोरा द्वारिकाप्रसाद र केदारनाथ बनिया तथा मंगलप्रसादको १ पत्नी रामादेवी र ३ छोरा बद्रिप्रसाद भन्ने जगदीशप्रसाद, मनोजकुमार र मनिषकुमार गरी हाल जीवित अशियार २ आमा र ५ छोराहरू छन् ।

हामी निवेदकहरूका ससुरा तथा बाजे सुर्जलाल बनियाका नाममा दर्ता रहेको बाँके उढरापुर गा.वि.स. वडा नं. २(ड) र २(छ) अन्तर्गत विभिन्न कि.नं. गरी जम्मा क्षेत्रफल ज.वि. २७-५-१^१/_२ भएकोमा बाजे तथा ससुरा सुर्जलालको मिति २०४३।२।७, शिवशंकरको मिति २०५०।४।३ मा र मंगलप्रसादको मिति २०६२।४।८ मा परलोक भैसकेकोले सो जग्गा हाम्रा नाममा दा.खा. नामसारी गरिपाउँ भनी प्रमाण सहित २०६३।८।२५ मा मालपोत कार्यालय, बाँकेमा जाँदा सम्पूर्ण कित्ता जग्गाहरू जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बाँकेबाट रोक्का रहेको भन्ने जानकारी पाई बुझ्न जाँदा सुर्जलालको मृत्यु भएको र निजको हकवाला कोही नभएकोले जग्गा सरकारमा लगाई पाउँ भनी कर्णबहादुर गुरुङको निवेदनको आधारमा सुर्जलालको ठेगाना उढरापुर कै राखी सूचना तामेल गराई रोक्का राखिएको बुझिन आएको र

उक्त जग्गाका हामी हकदार हुँदाहुँदै यस किसिमको काम हुनु हुँदैन, जग्गा फुकुवा गरी दिनुस् भनी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाँके र ऐ.का प्रमुख जिल्ला अधिकारिसँग भन्दा सो काम नगरिदिएकोले उक्त जग्गाहरू फुकुवा गर्नु गर्न लगाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनुपर्ने हो ? नपर्ने भए आधार र कारण समेत खुलाई बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा आदेश र निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी म्याद जारी गरी लिखित जवाफ परे वा गुजारे पछि निवेदन दावीका जग्गाहरू सरकारमा लगाई पाउँ भन्ने निवेदन सहितको मिसिल मगाई साथै राखी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको आदेश ।

विपक्षीहरूका नाउँमा मिति २०६३।१०।१५ मा म्याद तामेल भएको र लिखित जवाफ पेश नगरी गुजारी बसेको र आदेशानुसारको मिसिल प्राप्त भई साथै पेश भएको देखिएको ।

अपुतालीको १७ नं. मा भएको कानूनी व्यवस्था हेर्दा म्यादभित्र हकवाला कोही आएन वा पत्ता लागेन भने त्यो अपुताली श्री ५ को सरकारको हुन्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बाँकेले हकदावी गर्न आउनु भनी सूचना जारी गरेको मिति २०५७।१।१९ ले निवेदकहरू हक दावी गर्न ३ महिनाभित्र जानु पर्नेमा सो तर्फ कुनै कारवाही नचलाई एकै पटक मिति २०६३।८।२५ मा मात्र नामसारीका लागि मालपोत कार्यालय, बाँकेमा गएको भन्ने निवेदन व्यहोराबाट देखिन्छ । यसरी प्रकाशित सूचनाको म्यादभित्र दावी नगरेको र अपुतालीको १७ नं. बमोजिम कारवाही चलेको विषयमा रोक्का रहेका जग्गाहरू फुकुवा गर्न

मिल्ने देखिएन। अतः माथि उल्लिखित एवं विवेचित आधार प्रमाणबाट निवेदकको निवेदन मागबमोजिम परमादेशको आदेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको मिति २०६४।२।३ को फैसला।

स्व. सुर्जलालको शेषपछि अपुताली खाने नजिकका हकवाला हामी पुनरावेदक जीवितै रहेका र हक दावीसम्बन्धी सूचना हामीहरूको घर ठेगानामा तामेल नभई अ.व. ११० नं. को प्रक्रिया नै पूरा नगरी गैरकानूनी ढंगबाट असम्बन्धित ठाउँमा तामेल भएको म्याद हामीलाई थाहा जानकारी हुन सक्ने अवस्था विद्यमान नभएको हुँदा त्यस्तो सूचनालाई आधार बनाएर पुनरावेदन अदालतबाट निवेदन खारेज हुने ठहरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ। हामीहरूले सबूद प्रमाण सहित रोकका फुकुवा गरिपाउँ भनी विपक्षी कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा सो विषयमा विपक्षीले कुनै कारवाही नगरेको अवस्थामा नागरिक अधिकार प्रति सम्बेदनशील नभई न्यायिक मनको प्रयोग समेत नगरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी निवेदन मागबमोजिम विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदकहरूले दायर गरेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा मृतक जग्गाधनी सुर्जलालका पुनरावेदकहरू नाति नाताको भनी नाता प्रमाणित प्रमाणपत्र समेत राखी दिएको निजहरूको नाममा नामसारी हुने जग्गा रोकका रहेको फुकुवा गरी पाउन दिएको निवेदन खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको निर्णय फरक पर्नसक्ने देखिँदा अ.व. २०२ नं. बमोजिम छलफलका लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६५।१।१२ को आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चठी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा आफ्ना मूल पुर्खा सुर्जलाल बनियाका नाममा दर्ता रहेको विभिन्न कित्ता जग्गाहरू निजको मृत्युपश्चात् आफ्ना नाममा दा.खा. नामसारी गरिपाउँ भनी प्रमाण सहित मालपोत कार्यालय, बाँकेमा जाँदा सम्पूर्ण कित्ता जग्गाहरू जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बाँकेबाट रोकका रहेको भन्ने जानकारी पाई बुझ्न जाँदा सुर्जलालको मृत्यु भएको र निजको हकवाला कोही नभएकोले जग्गा सरकारमा लगाई पाउँ भनी परेको निवेदनको आधारमा रोकका राखिएकोले फुकुवा गरिपाउँ भनी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाँकेमा अनुरोध गर्दा नगरिदिएकोले उक्त जग्गाहरू फुकुवा गर्नु गर्न लगाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी माग गरिएकोमा पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट निवेदन खारेज हुने ठहर्छाई भएको फैसलाउपर निवेदकहरू प्रस्तुत पुनरावेदन पत्रको माध्यमबाट यस अदालतमा प्रवेश गरेको देखिन्छ। यस अदालतबाट मृतक जग्गाधनी सुर्जलालका पुनरावेदकहरू नाति नाताको भनी नाता प्रमाणित प्रमाणपत्र समेत राखी दिएको निजहरूको नाममा नामसारी हुने जग्गा रोकका रहेको फुकुवा गरी पाउन दिएको निवेदन खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको निर्णय फरक पर्न सक्ने भनी विपक्षी भिकाउने आदेश भएको देखिन्छ।

सुनुवाइका सिलसिलामा पुनरावेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कुँवर र श्री उपेन्द्र अर्यालले निवेदकहरू सुर्जलालको हकवाला हुन् भन्ने कुरा नाता प्रमाणित र नागरिकता समेतबाट पुष्टि भैरहेको छ। मुलुकी ऐन, जग्गा पजनीको २क नं. ले दाखिल खारेज सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। गलत ठेगाना देखाएर सूचना तामेल गरिएको आधारमा म्यादभित्र उपस्थित नभएको भनी व्यक्तिगत सम्पत्तिबाट अनाधिकार बञ्चित गराउन

मिल्ने हुँदैन भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यसैगरी छलफलका लागि भिकाइएको महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयतर्फबाट उपस्थित उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले रीतपूर्वकको सूचना जारी गर्दा म्याद भित्र उपस्थित नभएका निवेदकहरूले हाल आएर दाखिल खारेज नामसारीको माग गर्न मिल्ने हुँदैन भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित तथ्य रहेको प्रस्तुत मुद्दा नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ अन्तर्गत परमादेशको आदेशको माग गरी परेको हुँदा त्यस्तो माग दावीका सम्बन्धमा प्रारम्भिक रूपमा निवेदकले आफ्नो हक देखाउन सक्नुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो विवादमा सामान्यतया प्रमाणहरूको मूल्यांकन गरी हक बेहकका प्रश्नहरूको निरूपण गरिँदैन । तथापि प्रस्तुत विवादमा आफ्नो हकको प्रमाणहरूसमेत पेश गरी दाखिल खारेजको प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नका लागि रोकका फुकुवासम्मको माग गरिएकोमा रोककाको आदेश दिने साधिकार निकायले इन्कार गरेको देखिएको हुँदा प्रारम्भिक रूपमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरी पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको फैसला मनासिव छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ :

१. कुनै व्यक्तिको नाममा रहेको जग्गा निजको शेष पछि हकवालाले दाखिल खारेज नामसारी गराउनका लागि निश्चित अवधिभित्र प्रक्रिया प्रारम्भ नगरेमा त्यस्तो जग्गामा हकवालाले हक नै समाप्त हुने अवस्था रहन्छ वा रहँदैन ?
२. जग्गावाला व्यक्तिको मृत्युपश्चात् निजका हकवाला भएको अवस्थामा निश्चित समयभित्र नामसारी दाखिल खारेज नगरेको आधारमा त्यस्तो सम्पत्ति अपुतालीको महलको १७ नं. अनुसार सरकारको नाममा जान्छ वा हकवाला नरहेको अवस्थामा मात्र त्यस्तो अवस्था सिर्जना हुन्छ ?

२. प्रथमतः पहिलो प्रश्नमा प्रवेश गर्दा यी निवेदकहरू सूर्जलालका हकवाला हुन् वा होइन भन्ने कुराको निरूपणका लागि निजहरूले पेश गरेको नागरिकताको प्रमाणपत्र र नाता प्रमाणित गरिएको पत्र महत्वपूर्ण प्रमाणका रूपमा रहेको देखिन्छ । तर पेश भएका ती कागजातहरू मध्ये नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र जारी गर्ने निकाय स्वयं जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाँके नै रहेको सन्दर्भमा सूर्जलालको कोही पनि हकवाला नरहेको भन्ने अवस्था देखिँदैन । जग्गा पजनीको २क नं. मा दर्तावाला मरी हकवालाले नाममा सार्नेमा ३५ दिनभित्र दाखिल दर्ता नगराई म्याद गुजारी बसेकोमा पछि दाखिल दर्ता गराउन दरखास्त दिएमा जतिसुकै अवधि व्यतित भए पनि १० रुपैया दस्तूर लिई नामसारी दाखिल खारेज गरिदिनु पर्छ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । सो व्यवस्थाले कुनै पनि जग्गावालाको मृत्युपछि निजको नाममा रहेको जग्गा नामसारी दाखिल खारेज गर्नका लागि सामान्यतः ३५ दिनको म्याद दिएको भए तापनि सो अवधिपछि पनि सो प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नसक्ने गरी छूट दिएको पाइन्छ । त्यसरी नामसारी दाखिल खारेजका लागि यति अवधिभित्र सम्बन्धित निकायमा जानुपर्ने गरी कानूनले सीमित गरेको पाइँदैन । निश्चित अवधिभित्र नामसारी दाखिल खारेज नगरेमा त्यस्तो सम्पत्ति माथिको हक समाप्त हुने अवस्था पनि देखिँदैन ।

३. अब, दोस्रो प्रश्नमा प्रवेश गरौं । जग्गावाला व्यक्तिको मृत्युपश्चात् निजका हकवाला भएको अवस्थामा निश्चित समयभित्र नामसारी दाखिल खारेज नगरेको आधारमा त्यस्तो सम्पत्ति अपुतालीको महलको १७ नं. अनुसार सरकारको नाममा जान्छ वा हकवाला नरहेको अवस्थामा मात्र त्यस्तो अवस्था सिर्जना हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा अपुतालीको १७ नं. लाई हेर्नुपर्ने हुन आउँछ । मुलुकी ऐन, अपुतालीको महलको १७ नं. ले नेपाल सरहदभित्र मरेको गृहस्थीको हकदार नभएको र सम्पत्ति भएको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी त्यस्तो सम्पत्ति के हुने

भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट कार्यविधि निर्धारण गरेको पाइन्छ। त्यस्तो कार्यविधि पूरा गरी म्यादभित्र हकवाला नआएमा अपुताली नेपाल सरकारको हुने समेतको व्यवस्था उक्त नं. मा गरिएको छ। अपुतालीको १७ नं. को व्यवस्था हकदार नभएको अवस्थामा मात्र आकर्षित हुन्छ भन्ने कुरा त्यसको प्रारम्भमा गरिएको कुनै गृहस्थी नेपाल सरहदभित्र मय्यो र सो ठाउँमा निजको कोही हकदार रहेनछ र सम्पत्ति रहेछ भन्ने शब्दावलीबाटै स्पष्ट हुन्छ। उक्त नं. ले निर्धारण गरेको कार्यविधिअन्तर्गत जारी गरिएको सूचनामा निज सूर्यलाल बनियाको ठेगानामा बाँके जिल्ला उठरापुर गा.वि.स. वार्ड नं. २ उल्लेख गरिएको पाइन्छ। तर मिसिल संलग्न निज सूर्यलाल बनियाको नागरिकताको अस्थायी निस्सामा समेत निजको ठेगाना नेपालगञ्ज नगर पञ्चायत, वडा नं. १५ भन्ने लेखिएको देखिन्छ। त्यसरी गलत ठेगाना उल्लेख गरी जारी गरिएको सूचनाबमोजिम उपस्थित भै म्यादभित्र दावी नगरेको भन्ने कुरालाई आधार बनाएर नै पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्ज निवेदन खारेज गर्ने निष्कर्षमा पुगेको देखिन्छ। तर सूचना जारी गर्दा गलत ठेगाना उल्लेख भएपछि त्यस्तो सूचनालाई सम्बन्धित हकवालाले आधार बनाई त्यसैका आधारमा दावी गर्न उपस्थित हुनुपर्ने भन्ने तर्कलाई न्यायोचित मान्न सकिँदैन। जग्गा पजनीको महलको २क नं. ले आफ्ना मूल पुर्खाका नाममा रहेको जग्गा निजको शेष पछि नामसारी दाखिल खारेज गर्नका लागि कुनै अबधि निश्चित नगरी सम्बन्धित हकवालाको स्वेच्छामा छाडेको विषयलाई कोही हकदार नभएको अवस्थामा आकर्षित हुने अपुतालीको १७ नं. को व्यवस्थाअन्तर्गत सीमित तुल्याउन मिल्ने हुँदैन।

४. माथि गरिएको विवेचना समेतका आधारमा अब पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा पुनरावेदन अदालतले अपुतालीको १७ नं. लाई मात्र आधार बनाएको देखिन्छ। पुनरावेदन अदालतले प्रस्तुत विवादमा

जग्गा पजनीको २क नं. को सान्दर्भिकता र त्यसले निश्चित गरिदिएको हकवालाको अधिकारको विषयलाई सम्बोधन गर्न सकेको देखिँदैन। प्रस्तुत विवादमा अपुतालीको १७ नं. मात्र नभै नामसारी दाखिल खारेजसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था पनि उत्तिकै सान्दर्भिक देखिन्छ। हाम्रो अहिलेसम्मको साम्प्रतिक अधिकारसम्बन्धी कानून र व्यवहारलाई हेर्दा दर्तावाल मरेको अवस्थामा त्यस्तो सम्पत्तिमा हकवालाको अधिकार सिर्जना हुन्छ, हाम्रो सन्दर्भमा यो सामान्य सिद्धान्त नै हो। त्यसरी हकवालामा सरेने सामान्य प्रक्रियालाई कानूनबमोजिम वैद्यता प्रदान गर्नुपर्ने हुन आउँछ, त्यसरी वैद्यता प्रदान गर्ने कानूनी व्यवस्थाका रूपमा जग्गा पजनीको २क नं. रहेको छ। उक्त २क नं. ले जतिसुकै अबधि व्यतित भए पनि नामसारी दाखिल खारेज गरिदिनु पर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था गर्दागर्दै कोही हकदार नभएको अवस्थामा आकर्षित हुने कानूनी व्यवस्थालाई आधार बनाएर भएको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको फैसलासँग सहमत हुन सकिएन। तसर्थ पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको मिति २०६४।२।२३ को सो फैसला उल्टी हुने ठहर्छ। अब, यी निवेदकहरूले प्रमुख जिल्ला अधिकारी, जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाँकेलाई सम्बोधन गरी मिति २०६३।८।२६ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाँकेमा रोक्का राखिएको जग्गा फुकुवा गरिपाऊँ भनी दिएको निवेदनका आधारमा रोक्का फुकुवातर्फ तत्कालै आवश्यक कारवाही गर्नु भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाँकेका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुन्छ। सोको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिनु। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६६ साल पुस ३० गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८३१३

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय

रिट नं.- ०६६-WH-००५२

आदेश मिति: २०६६।१२।२९।१

विषय: बन्दी प्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक: जिल्ला सर्लाही, लालबन्दी गा.वि.स.वडा
नं. ९, हलिपुर घर भई हाल कारागार
कार्यालय, काठमाडौं अन्तर्गत केन्द्रीय
कारागारमा थुनामा रहेको गगनसिंह
ठकुरी

विरुद्ध

विपक्षी: कारागार कार्यालय, जगन्नाथदेवल,
काठमाडौं समेत

- समाजमा शान्ति, अमन चयन र कानूनको शासन स्थापित गर्नका लागि कानूनले निश्चित गरेको प्रक्रियाअन्तर्गत रहेर कसूरदारलाई दण्डित गर्न सकिन्छ, तर त्यस्तो दण्ड दिँदा कानूनले निर्धारण गरेको सीमा उल्लंघन गर्ने छुट राज्यका कुनै पनि संयन्त्रलाई नहुने ।

(प्रकरण नं.३)

- अन्तिम भएर रहेको फैसलाले निश्चित गरेको सजायबाट सामान्यतः कसैले पनि उन्मुक्तिको अपेक्षा राख्नु हुँदैन र अदालतले पनि त्यस्तो अपेक्षालाई जायज ठहर्‍याउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- निश्चित गरिएको हदभन्दा बढी कैद ठेकिनु भनेको आफैमा कानूनको उल्लंघन हो । कुनै पनि व्यक्ति, अधिकारी वा निकायको गल्तीको परिणाम व्यक्तिले भोग्नु पर्ने अवस्था आउनु हुँदैन । कसैको गल्तीको कारणबाट कुनै पनि

व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता एक क्षणका लागि पनि कुण्ठित हुन नहुने ।

(प्रकरण नं.७)

- फैसलाबमोजिम भन्दैमा कानूनले तोकेको हदभन्दा बढी कैदमा बस्नु पर्ने र वैयक्तिक स्वतन्त्रता कुण्ठित हुने अवस्था आउन नहुने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री राजेन्द्र
भट्टराई

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री
श्रीकृष्ण भट्टराई

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(२), २४(४)
- अ.व. ९२
- दण्ड सजायको ३८, ३८(१) र ५३क नं.
- चोरीको महलको १४(२)

आदेश

प्र.न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ :

म निवेदकसमेत उपर दायर भएको डाका चोरी मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।१२।१ मा फैसला हुँदा डेढ महिना कैद र रु.७४,३५५।- जरीवाना गरी जरीवानाबापत समेत कैद नै हुने गरी जरीवाना बापत ८ वर्ष ३ महिना ४ दिन समेत गरी जम्मा ८ वर्ष ४ महिना १९ दिन कैद हुने गरी भएको फैसलाउपर मैले दायर गरेको पुनरावेदन फिर्ता लिएकाले हाल सो फैसला अन्तिम भएर रहेको छ । सो फैसलाबमोजिम मिति २०६२।६।२० देखि कारागार कार्यालय, काठमाडौं अन्तर्गत केन्द्रीय कारागारमा

थुनामा रहेको छु। त्यसरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट ठेकिएको कैद, दण्ड सजायको ३८, ४० र ५३ नं. ले निश्चित गरेको ४ वर्षभन्दा बढी रहेको हुँदा कानूनले तोकेको परिधिभन्दा बाहिर गएर कैद ठेक्के अधिकार विपक्षी जिल्ला अदालतलाई छैन। तसर्थ मेरो वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने गरी ठेकिएको कैदबमोजिम थुनामा राखिएको कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र २४(४) द्वारा प्रत्याभूत मौलिक हकको प्रतिकूल रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु। सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट संविधानको धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम असाधारण अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी मलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतको गैरकानूनी फैसलाबमोजिम भएको कैदबाट मुक्त गरी दिनु भनी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकले माग गरेबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? भन्ने समेतका सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि वा अर्वाधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६६।१२।२२ मा भएको आदेश।

निवेदक काठमाडौं जिल्ला अदालतको फिराद शाखाको स.वा १२२५ च.नं. १९९० मिति २०६२।७।२० को थुनामा राख्न पठाएको आदेश पत्र र सोही अदालतको तहसील शाखाको कै.द.नं. ७६१, लगत नं. ३४०, स.फौ.१२२५, च.नं. ३८६, मिति २०६५।८।१५ को कैदम्याद ठेकी पठाइएको पत्रानुसार यस कार्यालयअन्तर्गतको केन्द्रीय कारागारमा कैदमा रही आएका छन्। अधिकार प्राप्त अधिकारी तथा अधिकार प्राप्त निकायको आदेशमा थुना कैदमा राख्न आदेश भएको र आदेशबमोजिम थुनामा राखिएकोले यस कार्यालयका हकमा उक्त रिट निवेदन खारेज योग्य भएकाले खारेज गरी पाउन अनुरोध छ भन्ने

समेत व्यहोराको कारागार कार्यालय, काठमाडौंका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

डाका चोरी मुद्दाको अभियोगमा निवेदक समेतका प्रतिवादीहरू वारदातमा संलग्न रहेको देखिन आएको, वरामद बाहेकको बिगोको सम्बन्धमा प्रमाणले यकीन हुन नआएकोले प्रतिवादीहरूलाई चोरीको महलको १ नं. र ऐ. १४(४) नं. बमोजिम वरामद बिगो रु.४९,५७०।-लाई बिगो कायम गरी सोही आधारमा १.१/२ महिना कैद र रु.७४,३५५।- जरीवाना गरी सो बापतमा समेत कैद नै हुने गरी जरीवाना बापत ८ वर्ष ३ महिना ४ दिन समेत गरी जम्मा ८ वर्ष ४ महिना १९ दिन कैद हुने यस अदालतको फैसलाउपर निवेदकले मिति २०६५।११।११ मा पुनरावेदन गरी मिति २०६६।२।७ मा पुनरावेदन फिर्ता लिएको स्वीकारोक्ति निजकै निवेदनबाट देखिएको हुँदा यस अदालतको मिति २०६५।२।१९ को कानूनसम्मत फैसलाअनुसार कैदमा रहेका निवेदकको हकमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुन नसक्ने हुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा मुख्य रूपमा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६५।२।१९ को फैसलाबमोजिम मिति २०६२।६।२० देखि निरन्तर रूपमा कारागार कार्यालय काठमाडौं अन्तर्गत केन्द्रीय कारागारमा थुनामा रहेको, अदालतबाट डाँका मुद्दामा आफ्नो विरुद्धमा फैसला हुँदा १^१/_३ महिना कैद र रु.७४,३५५।- जरीवाना हुने ठहर्‍याई जरीवानाबापत भनी ८ वर्ष ३ महिना ४ दिन कैद ठेकिएको, त्यसरी जरीवाना बापत कैद ठेक्का दण्ड सजायको ३८ नं., ४० नं. र ५३ नं. समेतले ४ वर्षभन्दा बढी कैद ठेक्का नमिल्नेमा कानूनविपरीत ठेकिएको कैदका आधारमा आफ्नो वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरित हुन पुगेको हुँदा संविधानको धारा १३ र २४(४)

द्वारा प्रत्याभूत मौलिक हक हनन हुन पुगेको हुँदा त्यस्तो गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्ने माग दावी लिइएकोमा विपक्षीमध्येको कारागार कार्यालयको लिखित जवाफमा काठमाडौँ जिल्ला अदालतको तहसील शाखाको पत्रानुसार कैदम्याद ठेकी पठाइएबमोजिम कैदमा राखिएको हुँदा निवेदन खारेजभागी रहेको भनी प्रतिवाद गरिएको देखिन्छ। सुनुवाइका सन्दर्भमा इजलाससमक्ष पेश हुँदा निवेदकतर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री राजेन्द्र भट्टराईले कानूनले तोकेभन्दा बढी सजाय गर्न मिल्ने हुँदैन, यी निवेदकलाई अदालतको फैसलाबमोजिम कैदमा राखिएको भए तापनि कानूनले निश्चित गरेको भन्दा बढी अवधिको कैदम्याद ठेकिएको हुँदा कानूनले तोकेभन्दा बढी अवधि कैदमा राख्न मिल्ने हुँदैन, बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेशद्वारा निवेदकलाई कैदमुक्त गरिनु पर्दछ भनी र विपक्षी कारागार कार्यालयका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री श्रीकृष्ण भट्टराईले बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनबाट कैदको वैधता मात्र जाँचिने हुँदा अदालतको फैसलाबमोजिम कैदमा रहेका निवेदकको हकमा रिट जारी गर्न मिल्ने हुँदैन भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो।

उल्लिखित निवेदन तथा लिखित जवाफका साथै सम्बन्धित कानून व्यवसायीको बहस जिकीर समेतलाई अध्ययन गरी निवेदनको प्रकृति समेतलाई विचार गर्दा यसमा मुख्य रूपमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने अवस्था देखिन्छ:

१. निवेदक गगनसिंह ठकुरीलाई अदालतबाट भएको अन्तिम फैसलाबमोजिम कैद ठेकी सोही आधारमा कैदमा रहेको सन्दर्भमा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनबाट सो कैदको वैधता परीक्षण गर्न मिल्ने अवस्था रहन्छ वा रहँदैन ?
२. यदि त्यसरी वैधता परीक्षण गर्न मिल्ने अवस्थामा निजलाई मिति २०६२।६।२० देखि

थुनामा राखिएको कार्य कानूनअनुकूल रहेको छ वा छैन ?

२. माथि निर्धारण गरिएका प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्नु अघि यी निवेदक गगनसिंह ठकुरीका उपरको अभियोग, निजलाई भएको सजाय तथा सो सजायका आधारमा निजले भुक्तान गरेको कैद अवधि समेतको विषयमा तथ्यगत स्पष्टता जरुरी देखिन्छ। गोविन्द श्रेष्ठको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी यी निवेदक गगनसिंह समेत भएको डाका मुद्दामा चोरीको महलको १४(४) नं. बमोजिम सजायको माग दावी सहितको अभियोगपत्र दायर भएकोमा काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।२।१९ मा फैसला हुँदा यी निवेदकको हकमा चोरीको महलको १४(२) नं. बमोजिम १.१/२ महिना कैद तथा रु.७४,३५५।- जरीवाना भएको देखिन्छ। फैसलाको तपसील खण्ड १ ले यी निवेदकलाई जरीवाना बापत समेत कैद हुने भनी प्रतिदिन रु.२५।- का दरले ८ वर्ष ३ महिना ४ दिन र कैद महिना १.१/२ समेत गरी जम्मा ८ वर्ष ४ महिना १९ दिन कैद ठेक्नु भनी लगत दिइएको देखिन्छ। सोही फैसलामा यी निवेदक मिति २०६२।६।२० देखि कारागार कार्यालय, जगन्नाथ देवलमा थुनामा रहेको भन्ने व्यहोरा समेत उल्लेख भएको छ।

३. उल्लिखित तथ्यबाट यी निवेदकलाई डाका मुद्दामा गरिएको सजाय स्वरूप कैद तथा जरीवाना समेत गरी जम्मा ८ वर्ष ४ महिना १९ दिन कैदम्याद ठेकिएको भन्ने कुरामा विवादको अवस्था छैन। सिद्धान्ततः बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिटका माध्यमबाट बन्दी बनाइएको कारणका सम्बन्धमा हेरिँदैन र बन्दी विरुद्धका वा बन्दीको पक्षमा पेश गरिएका प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन पनि गरिँदैन। यसमा मुख्य रूपमा हेरिने विषय भनेको बन्दी बनाउँदाको प्रक्रिया कानूनसम्मत छ वा छैन भन्ने नै हो। प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकले आफूलाई अदालतको फैसलाबमोजिम थुनामा राखिएको भए तापनि सो

फैसलामा कानूनले निश्चित गरेभन्दा बढी अबधिको कैद ठेकिएको भन्ने जिकीर लिएको सन्दर्भमा लिखित जवाफकर्ताबाट समेत अदालतको फैसलाबमोजिम कैद अबधि भुक्तान नभएकाले कैदमा राखिएको भन्ने बाहेक थुनाको वैधानिकता देखाउने अन्य कुनै आधार प्रस्तुत गर्न सकेको देखिँदैन।

४. समाजमा शान्ति, अमन चयन र कानूनको शासन स्थापित गर्नका लागि कानूनले निश्चित गरेको प्रक्रियाअन्तर्गत रहेर कसूरदारलाई दण्डित गर्न सकिन्छ, तर त्यस्तो दण्ड दिँदा कानूनले निर्धारण गरेको सीमा उल्लंघन गर्ने छूट राज्यका कुनै पनि संयन्त्रलाई हुँदैन। यदि कुनै निकायबाट कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन नगरी कुनै व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता कुण्ठित गराउने प्रयास गरिन्छ भने यस अदालतले आफूमा निहीत असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गतबाट हस्तक्षेप गर्दछ र त्यस्तो क्रियाको वैधानिकता जाँच गर्दछ। प्रस्तुत विवादमा उठाइएको विषय सामान्य थुनाको अवस्थाभन्दा फरक भएकाले पनि यसमा निवेदकको थुनाको वैधानिकता परीक्षण गर्न मिल्ने नमिल्ने भन्ने प्रश्न स्वाभाविक रूपमा उठ्न पुगेको छ। यसमा एउटा अधिकार प्राप्त निकायबाट कानूनबमोजिम भएको फैसलालाई चुनौती दिने वैधानिक प्रक्रियाका रूपमा रहेको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्रको प्रयोगको संभावनालाई यी निवेदक स्वयंले नै समाप्त पारेको अवस्था छ। निवेदकले आफूलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट सजाय हुने गरी भएको फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदनपत्र दायर गरेकोमा सो पुनरावेदन समेत अ.वं. ९२ नं. बमोजिम फिर्ता लिएको कारणले गर्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलामा रहेको त्रुटि सच्याउने संभावनाको अन्तसँगै सो फैसला अन्तिम भएर रहन पुगेको छ। त्यसरी अन्तिम भएर रहेको फैसलाबमोजिम नै यी निवेदक कैदम्याद भुक्तान गर्ने सिलसिलामा कारागारमा रहेको अवस्थालाई निवेदकले नै स्वीकार गरेका छन्।

५. अन्तिम भएर रहेको फैसलाले निश्चित गरेको सजायबाट सामान्यतः कसैले पनि उन्मुक्तिको अपेक्षा राख्नु हुँदैन र अदालतले पनि त्यस्तो अपेक्षालाई जायज ठहर्‍याउन सक्दैन। तर प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित डाँका मुद्दाका प्रतिवादीको हैसियतले यी निवेदकलाई जरीवानाबापत ठेकिएको कैद सजायको विषय दण्ड सजायको ३८ नं. र ५३क नं. को रोहमा कानूनअनुकूल मान्न सकिने आधार नदेखिएको हुँदा फैसलाबमोजिम कैदमा रहेको मानी बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन ग्राह्य नहुने भन्ने निष्कर्ष निकाल्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन। तसर्थ दण्ड सजायको ३८ नं. र ५३क नं. को विपरीत हुने गरी भएको फैसलालाई साधारण पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्रअन्तर्गतबाट सच्याउने सम्भावना नहुँदा नहुँदै पनि त्यस्तो फैसलाका आधारमा कानूनले तोकिदिएको अधिकतम हदभन्दा बढी कैदमा बस्नुपर्ने भै निवेदकको वैयक्तिक स्वतन्त्रता कुण्ठित हुन पुगेको अवस्थालाई दृष्टिगत गरी बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिटका माध्यमबाट निवेदकको कैदको वैधानिकता परीक्षण गर्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको छ।

६. निवेदक कैदमा रहेको अवस्थाको वैधता परीक्षण गर्नुपर्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको हुँदा अब यी निवेदकलाई मिति २०६२।६।२० देखि थुनामा राखिएको कार्य कानूनअनुकूल रहेको छ वा छैन ? भन्ने प्रश्नमा प्रवेश गरी न्याय निरूपण गरिनु सान्दर्भिक देखिन्छ। प्रस्तुत विवादमा एकातर्फ अन्तिम भएर रहेको फैसलाको कार्यान्वयनको प्रश्न रहेको छ भने अर्कोतर्फ व्यक्तिलाई संविधान तथा कानूनले प्रत्याभूत गरेको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको प्रचलन गराउने यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोगको सन्दर्भ जोडिएको छ। यस्तो अवस्थामा यस अदालतले संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थालाई हेरेर न्याय निरूपण गर्नुपर्ने हुन्छ। यदि संविधान र कानूनले निश्चित गरेको प्रक्रियाको पूर्ण अनुशरण गरिएको अवस्था छ भने

त्यसमा यस अदालतबाट हस्तक्षेप गरिंदैन । तर वैधानिक आधार नभएको कुनै पनि कार्यलाई यस अदालतले मान्यता दिंदैन, किनभने कानूनको शासन कायम गराउने नाममा गैरकानूनी कार्यलाई वैधता प्रदान गरिंदैन ।

७. जहाँसम्म यी निवेदकका विरुद्धमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।२।१ मा भएको फैसलाको सन्दर्भ छ, सो फैसलामा जरीवानाबापत ८ वर्ष ३ महिना ४ दिन कैदम्याद ठेक्नु भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यसरी कैदम्याद ठेक्दा जरीवाना अङ्गलाई मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ५३ नं. बमोजिम हिसाव गरी अबधि निर्धारण गरिएको भन्ने पनि देखिएको छ । तर उक्त ५३ नं. आफैमा निरपेक्ष व्यवस्था होइन भन्ने कुरा दण्ड सजायको महलका अन्य कानूनी व्यवस्थाबाट नै स्पष्ट रूपमा देखिएको छ । यस सम्बन्धमा दण्ड सजायको ३८ नं. मा जरीवाना वा सरकारी बिगोबापत कैद ठेक्नुपर्दा ऐनमा लेखिएको कैदको हदमा नबढ्ने गरी देहायबमोजिम गर्नु पर्छ भन्ने व्यवस्था गर्दै ऐ. देहाय (१) मा कैद वा जरीवाना दुवै सजाय भएकोमा जरीवाना नतिरे बापतको कैद ठेक्नुपर्दा चार वर्षभन्दा बढी अबधिको कैद ठेक्नु हुँदैन भनिएको छ । त्यसैगरी ऐ. ५३क नं. मा रुपैयाँलाई कैदमा परिणत गर्दा हुने अबधि वा यसै महलको ३८ नं. बमोजिम हुनसक्ने कैदभन्दा बढी हुने गरी तोक्न हुँदैन भनिएको छ । त्यसरी उल्लिखित दुवै कानूनी व्यवस्थाले जरीवानाबापतको कैद ठेक्दाको अधिकतम सीमा निश्चित गरिदिएको पाइन्छ । त्यसरी निश्चित गरिएको हदभन्दा बढी कैद ठेक्नु भनेको आफैमा कानूनको उल्लंघन हो । कुनै पनि व्यक्ति, अधिकारी वा निकायको गल्तीको परिणाम व्यक्तिले भोग्नु पर्ने अवस्था आउनु हुँदैन । कसैको गल्तीको कारणबाट कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता एक क्षणका लागि पनि कुण्ठत हुनु हुँदैन ।

८. वैयक्तिक स्वतन्त्रतालाई अन्य सबै अधिकार वा स्वतन्त्रताहरूको जग मानिन्छ ।

कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको सम्मान र संरक्षण गर्नु प्रत्येक सभ्य राज्यको कर्तव्य बन्दछ । यही मान्यताद्वारा अभिप्रेरित भै मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ का साथै नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र, १९६६ (ICCPR) समेतले वैयक्तिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गर्नु राज्यको कर्तव्य हुने निश्चित गरेको पाइन्छ । ICCPR को धारा ९(१) ले कानूनबाट निर्धारित आधारमा वा कार्यविधिवमोजिम बाहेक कसैको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण नगरिने स्पष्ट गरेको छ । कुनै पनि व्यक्तिलाई दिइने कैदको सजाय भनेको स्वभावतः व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता कुण्ठत हुने अवस्था हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (२) ले कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने छैन भनी वैयक्तिक स्वतन्त्रतालाई कानूनी व्यवस्थाको सापेक्ष बनाएको देखिन्छ । त्यसैगरी संविधानको धारा २४ को न्यायसम्बन्धी हक अन्तर्गत उपधारा (४) मा कुनै पनि व्यक्तिलाई कसूर गर्दाको अवस्थामा प्रचलित कानूनभन्दा बढी सजाय दिइने छैन भनी ex-post facto laws सम्बन्धी विधिशास्त्रीय मान्यतालाई आत्मसात् गरेको पाइन्छ ।

९. कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रतामा आघात पुग्नु भनेको व्यक्तिको जीवनको अधिकारसँग जोडिएको विषय भएकाले यसलाई अत्यन्त संवेदनशील मानिन्छ । जब व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता खतरामा पर्दछ, त्यस अवस्थामा न्यायपालिकाले आफूमा अन्तरनिहित अधिकार अन्तर्गत त्यसलाई जोगाउने भूमिका निर्वाह गर्दछ । अझ संविधानले नै न्यायपालिकालाई त्यस किसिमको भूमिका निर्वाह गर्न अधिकार प्रदान गरेको अवस्थामा आफूलाई जनताको हक अधिकारको संरक्षकको रूपमा प्रस्तुत गर्नु न्यायपालिकाको परम कर्तव्य बन्दछ ।

१०. प्रस्तुत विवादमा यी निवेदकलाई चोरीको महलको १४(२) नं बमोजिम

१३ महिना कैद र रु.७४,३५५।- जरीवाना भएको र जरीवाना बापत ८ वर्ष ३ महिना ४ दिन कैद ठेकिएको देखिन्छ। तर फैसलाबमोजिम भन्दैमा कानूनले तोकेको हदभन्दा बढी कैदमा बस्नु पर्ने र वैयक्तिक स्वतन्त्रता कुण्ठित हुने अवस्था आउनु हुँदैन भन्ने निष्कर्षमा यो इजलास पुगेको छ। यी निवेदकलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६५।२।१ को फैसलाले ठेकिएको कैदम्याद दण्ड सजायको ३८ नं. तथा ५३क नं. समेतका सन्दर्भमा कानून प्रतिकूल देखियो। तसर्थ कानूनले निश्चित गरेको अवधिभन्दा बढी हुने गरी कैदम्याद ठेकिएको हुँदा निवेदकको हकमा निजलाई भएको सजायमध्ये जरीवाना बापत ४ वर्षभन्दा बढी हुने गरी ठेकिएको कैदम्याद बदर गरिदिएको छ। निवेदकले काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६५।२।१ को फैसलाबमोजिम ४ वर्ष ६ महिना ९ दिन कैदको सजाय भुक्तान गरिसकेको देखिँदा उक्त भुक्तान भएको अवधि नै यी निवेदकले कानूनबमोजिम भोग्नु पर्ने कैद सजाय भन्दा बढी हुन गएको हुँदा फैसलाबमोजिमको बाँकी कैदको लगत काटी निजलाई कैदबाट मुक्त गरिदिनु भनी विपक्षी कारागार कार्यालय, जगन्नाथदेवल काठमाडौंका नाममा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिदिएको छ। यसरी बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने ठहरेबमोजिम निवेदक गगनसिंह ठकुरीलाई आजैका मितिबाट थुनामुक्त गरिदिनु भनी सम्बन्धित कारागारमा लेखी पठाइदिनु भनी आजै छुट्टै आदेश भइसकेकोले पुनः लेखिरहनु परेन। प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कटा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६६ साल चैत २९ गते रोज १ शुभम्

इजलास अधिकृत : उमेश कोइराला

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
संवत् २०६४ सालको फौ.पु.नं. २७२
फैसला मिति: २०६६।१०।१३।४
मुद्दा:- डाँका।

पुनरावेदक वादी: खगेन्द्र चौहान समेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: भारत दार्जिलिङ्ग जिल्ला ग्राम
पञ्चायत कुमाई जलढका घर भई हाल
जिल्ला कारागार शाखा भ्नापामा थुनामा
बस्ने सनम भन्ने पुष्पराज राई समेत
शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या. श्री उमेशराज पौडेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

का.मु.मु.न्या.श्री ऋषिराज मिश्र

मा.न्या. श्री पुरुषोत्तम भण्डारी

मा.न्या.श्री एकराज आचार्य

- कुनै अपराधको वारदातको पटक कायम गर्नु पर्दा उक्त वारदातले कार्यरूप प्राप्त गरेको अवस्थालाई मात्र विचार गरेर हुँदैन। सो वारदातले कार्यरूप लिनुभन्दा अगाडि बनाइएको योजना र अपराधसँग सम्बन्धित अन्य तथ्यहरू समेतलाई विचार गर्नुपर्ने।
- चोरीको अपराधको पटक गणना गर्दा एकै चोटी योजना बनाई एउटै मितिमा एकै समयको अन्तरालमा एउटै अपराधीहरूको समूहबाट भएको वारदातलाई पटक-पटक अपराध गरेको भन्न सो कानूनको मनसाय हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.३)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट:विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
श्री शंकरबहादुर राई

प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वैतनिक अधिवक्ता श्री
राजन अधिकारी
अवलम्बित नजीर: नेकाप २०४१, नि.नं. २२१५,
पृ.१११९

सम्बद्ध कानून:

■ चोरीको ११, १४(४)

फैसला

न्या.गिरीशचन्द्र लाल: न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९(१) अर्न्तगत दायर हुन
आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस
प्रकार रहेको छ:-

मिति २०६१।१२।३१ गते रातिको समयमा
भापा मेचीनगर नगरपालिकास्थित हामी
दरखास्तवालाहरूको घरमा ५।६ जनाको संख्यामा
आएका डाँकाहरूले हामी सुरक्षाकर्मी हौं। सर्च
गर्न आएका हौं भनी हाम्रो घर घेराउ गरी घरभित्र
पसी धनमाल सबै देखाउन लगाई ढोका बन्द गरी
हातहतियार पेस्तोल समेत देखाई डरत्रासमा पारी
गीता बरालको घरबाट रु.६८९६५।-
चन्द्रकान्तको घरबाट रु.३,१९०।- खगेन्द्र
चौहानको घरबाट रु.१०,५००।- विगो बराबरको
धनमाल डाँका गरी लगे भन्ने समेत मिति
२०६२।१।१ गते हुलिया जाहेरी दरखास्तको
प्रतिलिपि।

घरको दराज खोलिएको, बाकस
खोलिएको, सामान लुगाहरू छरप्रष्ट भएको भन्ने
मिति २०६२।१।१ गतेको घटनास्थल प्रकृति
मुचुल्काहरूको प्रतिलिपि।

मिति २०६१।१२।३१ गते राति भापा
मेचीनगर नगरपालिकास्थित हामी
दरखास्तवालाहरूका घरमा अपरिचीत ५।६ जनाको
संख्यामा आएका डाँकाहरूले हामी सुरक्षाकर्मी
हौं। सर्च गर्न आएका हौं भनी हाम्रो घर घेराउ
गरी घरभित्र पसी धनमाल सबै देखाउन लगाई
ढोका बन्द गरी हातहतियार पेस्तोल समेत देखाई
डरत्रासमा पारी गीता बरालको घरबाट
रु.८६,९६५।- चन्द्रकान्त कर्णको घरबाट

रु.३,१९०।- खगेन्द्र चौहानको घरबाट
रु.१०,५००।-समेत जम्मा रु.१,००,६५५।- विगो
बराबरको धनमाल डाँका गरी लगेकाले हाम्रो
धनमाल समेत दिलाई भराई पाऊँ भन्ने संयुक्त
जाहेरी दरखास्तको प्रतिलिपि।

डाँका मुद्दामा पक्राउ परी आएका
प्रतिवादीहरू चन्दन थापा मगर, सनम भन्ने
पुष्पराज राई र अरुण राईलाई देखाउँदा हेर्न
देख्यौं। निज प्रतिवादीहरू समेतले हाम्रो घरमा
डाँका गरेको ठीक साँचो हो भन्ने समेत
जाहेरवालाहरूको सनाखत कागजको प्रतिलिपि।

जाहेरवालाहरूको घरमा गई जाहेरीमा
उल्लिखित विगो बराबरको धनमाल डाँका गरेको
हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी चन्दन थापा
मगरले अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको
बयानको प्रतिलिपि।

मैले जाहेरवालाको घरमा डाँका गरेको
होइन। म निर्दोष छु भन्ने समेत व्यहोराको
प्रतिवादी अरुण राईले अधिकार प्राप्त
अधिकारिसमक्ष गरेको बयानको प्रतिलिपि।

प्रतिवादीहरूले मेरो घर लगायतका ३
वटा घरमा विगो रु.१,००,६५५।- बराबरको
धनमाल डाँका गरी लगेका हुन् भन्ने समेत
जाहेरवाली कञ्चन बरालकी बहिनी लक्ष्मी बराल,
जाहेरवालीकी श्रीमती रीमा बराल, जाहेरवाला
चन्द्रकान्तको छोरा विजयकर्ण समेतले
अनुसन्धानको क्रममा प्रहरी समक्ष गरेको
कागजको प्रतिलिपि। जाहेरवालाहरूको घरबाट
पक्राउ परेका प्रतिवादीहरू पुष्पराज राई र चन्दन
थापा मगर समेतले विगो रु.१,००,६५५।-
बराबरको धनमाल डाँका गरी लगेकोमा विश्वास
लाग्छ भन्ने वस्तुस्थिति मुचुल्काको प्रतिलिपि।

म समेत भई पहिला कञ्चन बरालको
घरमा, दोस्रो पटक चन्द्रकान्त कर्णको घरमा, तेस्रो
पटक खगेन्द्र चौहानको घरमा डाँका गरेका हौं
भन्ने प्रतिवादी चन्दन थापा मगरले गरेको
ततिम्बा बयानको प्रतिलिपि।

म समेत भई पहिला कञ्चन बरालको घरमा, दोस्रो पटक चन्द्रकान्त कर्णको घरमा, तेस्रो पटक खगेन्द्र चौहानको घरमा डाँका गरेका हौं भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पुष्पराज राईले गरेको ततिम्बा बयानको प्रतिलिपि ।

प्रतिवादीहरूले जाहेरवाला खगेन्द्र चौहानको घरमा गई विगो रू.१०,५००।- बराबरको धनमाल तेस्रो पटक डाँका गरी लगेको पुष्टि भएकाले निजहरूलाई चोरीको १ र ६ नं. को कसूरमा सोही ऐनको १४(४) नं. अनुसार तेस्रो पटक कायम गरी (आजै चन्द्रकान्त कर्णको जाहेरी परेको यिनै प्रतिवादीहरू भएको डाँका मुद्दामा दोस्रो पटक कायम गरी अभियोग पेश भएको हुँदा) प्रतिवादीहरूलाई सजाय समेत गरी जाहेरवाला खगेन्द्र चौहानको घरमा डाँका गरिएको विगो रू.१०,५००।- प्रतिवादीहरूबाट दिलाई भराई पाऊँ भन्ने अभियोग पत्र ।

मैले जाहेरवालाको घरमा डाँका गरेको होइन । म निर्दोष छु भन्ने प्रतिवादी अरुण राईले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६१।१२।३१ गते राति म सुजन थापा, सागर आदिवासी, विनय राई र चन्दन थापा समेत भई जाहेरवालाहरू समेतको ३ वटा घरमा डाँका गरी जाहेरीमा उल्लेख गरेअनुरूपको विगो बराबरको धनमाल डाँका गरी लगेका हौं भन्ने प्रतिवादी सनम भन्ने पुष्पराज राईले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६१।१२।३१ गते राति म सुजन थापा, सागर आदिवासी, विनय राई र सनम भन्ने पुष्पराज राई समेत भई जाहेरवालाहरू समेतको ३ वटा घरमा डाँका गरी जाहेरीमा उल्लेख गरेअनुरूपको विगो बराबरको धनमाल डाँका गरी लगेको हो भन्ने प्रतिवादी चन्दन थापा मगरले अदालतमा गरेको बयान ।

आदेशानुसार प्रतिवादी अरुण राईका साक्षी प्रेम आचार्य र जाहेरवाला खगेन्द्र चौहान समेतको वकपत्र भई मिसिल संलग्न रहेका ।

प्रतिवादीहरू मध्येका प्रतिवादीहरू विनय राई र सुजन भन्ने मनोज थापाका हकमा निजहरू भारतीय देखिँदा नेपाल सरहद भित्र पक्राउ परी आएको बखत कारवाही गर्ने गरी हाल तामेलीमा राखी दिने प्रतिवादी अरुण राईको हकमा वारदातमा संलग्न रहेको भन्ने मिसिलबाट नदेखिँदा निजले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने तथा प्रतिवादीहरू द्वय सनम भन्ने पुष्पराज राई र चन्दन थापा मगरले जाहेरवाला चन्द्र कान्त कर्णको घरमा दोस्रो पटक डाँका गरेको ठहरेकोले प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवाला खगेन्द्र चौहानको घरमा तेस्रो पटक पारी डाँका गरेको कसूरमा चोरीको १४(४) नं. अनुसार १२(बाह्र) वर्षे कैद र विगोको डेढो रू.१५,७५०।- जरीवाना समेत हुने ठहर्छ भन्ने शुरु भापा जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६२।०२।२६ गतेको फैसला ।

घटनाको अवस्था र प्रकृतिलाई विचार गरी सावित्री भएको भन्ने आधारमा हामीहरूलाई पटक समेत कायम गर्दै शुरु भापा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादीहरू सनम भन्ने पुष्पराज राई र चन्दन थापा मगरको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

यसै लगाउको स फौ.पु.नं. ७८।१३० को डाँका मुद्दामा आजै प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि उक्त मुद्दासँग अन्तरप्रभावी देखिँदा यसमा पनि छलफलको लागि अ.वं. २०२ नं. तथा “पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८” को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारका हकमा पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय, इलामलाई पेशीको सूचना दिई लगाउका मुद्दा समेत साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६३।१।१३ को आदेश ।

पुनरावेदक प्रतिवादीहरू सनम भन्ने पुष्पराज राई र चन्दन थापा मगर समेतउपर जाहेरवालाहरूको किटानी जाहेरी परेको निज प्रतिवादीहरूले मौकामा अधिकार प्राप्त

अधिकारिसमक्ष र अदालतमा समेत जाहेरवालाहरूको घरमा डाँका गरेको कुरालाई पूर्णतः स्वीकार गर्दै स्वेच्छाले बयान गरेको देखिएको। सो जाहेरी व्यहोरा तथा प्रतिवादीहरूको साविती व्यहोरालाई जाहेरवाला खगेन्द्र चौहानको अदालतमा भएको वकपत्र र मौकामा कागज गर्ने विजय कर्ण, रीमा बराल, लक्ष्मी बराल समेतको कागज तथा बस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरू लक्ष्मी खतिवडा, घनश्याम खतिवडा, प्रदीप थापा समेतका व्यक्तिहरूको कथनबाट समेत पुष्ट्याई भएको देखिँदा यी प्रतिवादी दुवैले जाहेरवाला खगेन्द्र चौहानको घरबाट बिगो रू.१०५००।०० बराबरको धनमाल तेस्रो पटक डाँका गरेकै देखियो। आफूहरूले प्रस्तुत डाँकाको आरोपित कसूर नगरेको हुँदा शुरूको फैसला उल्टी गरी सफाइ पाऊँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिन। जहाँसम्म एक रातमा एउटै वारदातको प्रस्तुत मुद्दा भएकोले पटक कायम गर्ने नगर्ने सन्दर्भमा चोरीको ११ र १४(४) नं समेत हेर्दा छुट्टाछुट्टै समयमा छुट्टाछुट्टै घरमा छुट्टाछुट्टै जाहेरवालाको छुट्टाछुट्टै वारदात भएको डाँकाको कसूरमा छुट्टाछुट्टै पटक कायम गरी कसूरदार प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्न, निजहरू स्वयंले बयानमा पटक उल्लेख गरी कसूर स्वीकार गरेको भएपछि, कानूनतः मिले नै हुँदा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश र पुनरावेदन जिकीरसँग समेत म सहमत हुन सकिन। उपर्युक्त उल्लिखित आधार, कारण र प्रमाणहरूबाट शुरू भापा जिल्ला अदालतबाट प्रस्तुत मुद्दामा भएको मिति २०६२।०२।२६ को फैसला मिलेकै देखिँदा त्यसलाई परिवर्तन गरिरहनु परेन। सो फैसला सदर हुने ठहर्छ भन्ने माननीय का.मु.मुख्य न्यायाधीश श्री ऋषिराज मिश्रको मिति २०६३।१०।११ गतेको राय।

प्रतिवादीहरूले डाँका वारदातको आरोपित कसूर अपराध गरेको सम्बन्धमा जाहेरवालाहरूको किटानी जाहेरी, प्रतिवादीहरूको मौकामा अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको

साविति, निजहरूको उक्त साविती स्वेच्छाविपरीतको साविती भन्ने कहीं कतैबाट प्रमाणित हुन सकेको अवस्था नदेखिएको र जाहेरवालाहरूले प्रमाण ऐन, २०३१ अनुसार अदालतमा आई वकपत्र समेतका मिसिल संलग्न तथ्यगत प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरूको कसूर अपराध स्थापित भएको देखिँदा प्रतिवादीहरूले डाँका गरेको ठहर गर्ने गरी शुरू भापा जिल्ला अदालतले गरेको मिति २०६२।०२।२६ गतेको फैसला सदर गर्ने गरी माननीय का.मु.मुख्य न्यायाधीश श्री ऋषिराज मिश्रको राय मनासिवै देखिँदा उक्त बुँदा तर्फमा मेरो सहमति नै रहेको छ। जहाँसम्म प्रतिवादीहरूलाई तेस्रो पटक डाँका गरेको ठहराई पटकेमा सजाय गर्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा जाहेरवाला कञ्चन बराल, खगेन्द्र चौहान, चन्द्रकान्त कर्ण समेतको घरमा डाँका वारदात भएको देखिन्छ। उक्त वारदात मिति २०६१।१२।३१ मा तीनै जाहेरवालाको घरमा डाँका वारदात भएको र एउटै समयमा लगातार रुपमा एउटै जाहेरी दिएका उक्त जाहेरीमा समेत फरक-फरक वारदात उल्लेख भएको अवस्था देखिँदैन। एकैदिन एउटै समयमा लगातार एकैसाथमा रहेका घरहरूमा डाँकाको वारदात भएको देखिन्छ। वेग्ला वेग्लै वारदात भएको भए वेग्ला वेग्लै मुद्दाको वेग्ला वेग्लै अनुसन्धान गरी कुन कुन समयमा कुन कुन घरमा के कति समय अन्तरको आधारमा डाँका भएको हो स्पष्ट अनुसन्धान भै खुलेको हुनुपर्ने। एका घरमा डाँका गरी धनमाल, सम्पत्ति लिई गै उक्त धनमाल सम्पत्ति अर्को ठाउँमा लि सुरक्षित राखी केही समय पछि पुनः अर्को घरमा डाँका गर्न अएको भन्ने अवस्था देखिँदैन। अनुसन्धानको समयमा छुट्टाछुट्टै वारदात देखाई तीनै जनाको जाहेरीअनुसार जाहेरवालाहरूको घरको दूरी अवस्था समेत यकीन गरी घरमा यस कारणले फरक फरक वारदात भएको भन्ने स्पष्ट रुपबाट खुलिआएको अवस्था समेत देखिँदैन। एउटै वारदातको रुपमा डाँका वारदात भएको अवस्थालाई टुक्रा टुक्रा गरी

छुट्टाछुट्टै वारदात देखाउने आधार प्रमाण केहि देखिदैन। अतः “एकै मितिमा एकै रातमा एउटै वारदातको सिलसिलामा डाँका भएको देखिएकोले यसै लगाउको फौ.पु.नं. २७३ को मुद्दा र प्रस्तुत मुद्दाको वारदात एउटै देखिएवाट दोहोरो वारदात कायम गर्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

अतः एउटै वारदात कायम गरी सजाय गर्नु पर्नेमा एकै रात एकै समय एकै वारदात भएकोमा छुट्टै वारदात मानी तेस्रो पटक पटक कायम गर्ने गरी भएको शुरु भापा जिल्ला अदालतको मिति २०६१।१२।२६ गतेको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा तेस्रो पटक कायम गरेको हद सम्म फैसला उल्टी हुने ठहर्छ। सो ठहर्नाले पटक कायम गर्ने गरी भएको माननीय कायम मुकायम मुख्य न्यायाधीश श्री ऋषिराज मिश्रको रायसँग सहमत हुन नसकी “न्याय प्रशासन ऐन, २०४८” दफा ८ को उपदफा (४) तथा “पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८” को नियम ११ अनुसार राय बाभी भएकोले प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ तेस्रो न्यायाधीशको इजलास समक्ष पेश गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारीको मिति २०६३।०१ गतेको राय।

प्रतिवादीहरू मध्येका पक्राउ परेका विनय राई र सुजन भन्ने मनोज थापाको हकमा मुलतवी रहेकोले सनम भन्ने पुष्पराज राई र चन्दन थापा मगरले डाँकाको कसूर गरेको ठहर गरेको तथा अरुण राईले सफाइ पाउने गरी गरेको जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरेको का.मु.मु.न्या. श्री ऋषीराज मिश्र र मा.न्या.श्री पुरुषोत्तम भण्डारीको मतैक्य भएको राय मनासिव हुँदा त्यसतर्फ विचार गर्नु परेन। प्रतिवादीमध्येका सनम भन्ने पुष्पराज राई र चन्दन थापा मगरले मिति २०६१।१२।३१ गते राति ७-११ को बीचमा यी जाहेरवाला खगेन्द्र चौहानको घरका अतिरिक्त चन्द्रकान्त कर्ण र कञ्चन बरालको घरमा समेत डाँका गरेको उपरोक्त उल्लिखित दुई घरमा डाँका गरेकोमा दोस्रो पटक मानी खगेन्द्र चौहानको घरमा गरेको डाँकालाई तेस्रो पटक कायम गरी

जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने का.मु.मु.न्या.श्री ऋषीराज मिश्रको राय र तेस्रो पटक कायम गरी सजाय गरेको हदसम्म भापा जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी हुने भनी मा.न्या.श्री पुरुषोत्तम भण्डारीको अलग-अलग राय भै निर्णयार्थ तेस्रो न्यायाधीश कहाँ पेश हुन आएकोमा पटक कायम गरी प्रस्तुत मुद्दामा तेस्रो पटक कायम गर्न मिल्ने हो कि होइन भन्नलाई यी जाहेरवालाको घर, कञ्चन बराल र चन्द्रकान्त कर्णको घर प्रतिवादीहरूले मिति २०६१।१२।३१ गते रातिकै ७ बजे देखि ११ बजेको समयमा डाँका गरी धनमाल लिई गएका छन्। वारदात अलग-अलग हुन् भन्ने कुनै सबूद प्रमाणहरूवाट पुष्टि भएको छैन। एउटै जाहेरी, एकैरातको एकै समयमा एउटै स्थानमा अवस्थित जाहेरवालाहरूको घरमा डाँका गरेकोलाई पटक पटकको अलग अलग वा छुट्टाछुट्टै वारदातको भन्नु कानून एवं न्यायको रोहवाट मनासिव देखिन आएन। कञ्चन बराल, चन्द्रकान्त कर्णको घरमा भएको वारदात र प्रस्तुत वारदात एउटै भएको पुष्टि हुन आयो। नेकाप २०४१ नि.नं. २२१५ अङ्क १२ पृष्ठ १११९ मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतका आधारमा एकै रातको एकै ठाउँको एउटै वारदातलाई छुट्टाछुट्टै पटक कायम गर्न नमिल्ने र लगाउको स.फौ. पु.नं. १४० मा दोस्रो पटक कायम गर्न नमिल्ने भनी आजै निर्णय भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा पनि पटक कायम गर्न मिलेन। तेस्रो पटक कायम गरेको भापा जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म उल्टी गरी प्रतिवादीहरूलाई जनही कैद वर्ष ६(छ) र जरीवाना रू.१५७५०।- हुने ठहरायको मा.न्या. श्री पुरुषोत्तम भण्डारीको राय मनासिव हुँदा सो रायसँग सहमत छु भन्ने पुनरावेदन अदालत इलामका मा.न्या. श्री एकराज आचार्यवाट भएको फैसला।

मिति २०६१।१२।३१ गते राति ७ देखि ११ बजेको समयमा जाहेरवालाहरूलाई आ-आफ्नो घर कोठामा बन्द गरी प्रतिवादीहरूले डाँका गरेको र डाँकाको वारदात समय ७ बजे देखि ११ बजे

सम्म रहेभएको देखिएकोले एकै समयमा वारदात भएको थिएन भन्न सकिने स्थिति छैन। नेकाप २०४५ पृष्ठ १०४६ नि.नं. ३६१३ को मुद्दामा एकै रातमा ४ घरमा डाँका गरेकोमा पटक कायम गरी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ। चोरीको ११ नं. मा जुनसुकै प्रकारको चोरीमा पक्राउ भएकोमा एकै पटक पक्रिएको भएपनि जति पटक जति ठाउँमा चोरी गरेको ठहर्छ उति पटक सजाय गर्नु पर्ने भन्ने वाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था छ। यस अघि कञ्चन बराल र चन्द्रकान्तको घरमा डाँका गरेकोमा पुनरावेदन पत्र पेश भैसकेको हुँदा र प्रस्तुत वारदातमा प्रतिवादीहरूले डाँका वारदात गरेको भनी फैसलाबाट स्वीकारिसकिएको अवस्थामा तेस्रो पटक डाँकामा सजाय नहुने गरी भएको फैसला चोरीको १ नं. र प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत हुँदा सो हद सम्म बढेर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकारको मिति २०६४।६।६ को पुनरावेदन पत्र।

प्रतिवादीहरू मिति २०६१।१२।३१ गतेको राति जाहेरवालाको घरमा डाँका गरेको कसूरमा सावित भएको र मुलुकी ऐन, चोरीको महलको ११ नं. मा “जुनसुकै प्रकारको चोरीमा पक्राउ भएकोमा एकै पटक पक्रिएको भएतापनि जति पटक जति ठाउँमा चोरी गरेको ठहर्छ उति पटकको सजाय हुन्छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको परिप्रेक्ष्यमा कञ्चन बराल समेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी चन्दन थापा समेत भएको मिति २०६१ सालको स.फौ.नं. २४७ को डाँका मुद्दामा दोस्रो पटक सजाय भएको देखिएकोले नेकाप २०४५ नि.नं. ३६१३ पृष्ठ १०४६ को खुन डाँका मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तको रोहमा निजलाई तेस्रो पटक कायम गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदै फरक पर्न सक्ने हुँदा विपक्षी भिकाई आएपछि वा अवधि समाप्त भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६६।२।१० को आदेश।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राईले अभियुक्त प्रतिवादीहरूले मिति २०६१।१२।३१ गते राति एउटै ठाउँका भिन्दा भिन्दै घरमा डाँका गरेका छन्। डाँका गरेकोमा सावित छन्। जति घर वा स्थानमा डाँका गरेको छ ती सबैलाई बेग्ला बेग्लै वारदात मानी, पटक कायम गरी सजाय गर्नु पर्नेमा चोरीको ११ नं. को कानूनी व्यवस्थाविपरीत पटक कायम नहुने गरी भएको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हद सम्म फैसला बढेर गरी अभियोग दावीअनुसार पटक कायम गरी सजाय गरिपाउँ भन्ने र प्रत्यार्थ प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वैतनिक अधिवक्ता श्री राजन अधिकारीले एउटै समयमा एकै पटक सबै घर र स्थानमा डाँकाको वारदात भएको छ। एक घरमा डाँका गरी फर्की गई पुनः अर्को घरमा डाँका गरेको अवस्था छैन। यस अवस्थामा एउटै वारदात मान्नु पर्छ र पटक कायम गर्नु हुँदैन। पटक कायम नगरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिव हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो।

प्रतिवादी पुष्पराज राई, चन्दन थापा, विनय राई, सुरज भन्ने मनोज थापा र सागर आदीवासीले मिति २०६१।१२।३१ को राति ७ बजेदेखि ११ बजेको बीचको समयमा कञ्चन बराल, चन्द्रकान्त कर्ण र खगेन्द्र चौहानको घरमा प्रवेश गरी सबैको घरबाट डाँका गरी धनमाल लगेको वारदात छ। विनय राई र सुजन भन्ने मनोज थापा मगर विदेशी भएको र पक्राउ नभएको कारण पक्राउ भएका बखत कारवाही गर्ने गरी निजहरूको हकमा मुलतवी रहेको, प्रतिवादी अरुणले सफाइ पाउने र प्रतिवादीहरू सनम भन्ने पुष्पराज राई, र चन्दन थापा मगरले डाँका गरेको ठहरी जिल्ला अदालतबाट फैसला भएउपर प्रतिवादी पुष्पराज राई र चन्दन थापा मगरले हामीहरूले सफाइ पाउनु पर्नेमा पटके

कायम गरी सजाय गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी सफाइ पाऊँ भनी पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालतबाट डाँकाको कसूर गरेकोमा सदर गरी पटक कायम गरेको हदसम्म उल्टी गरी फैसला गरेको रहेछ। सो फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परेको देखिदैन। डाँका वारदातमा धेरै घरमा डाँका गरेको अवस्थामा चोरीको ११, १४ (४) नं. बमोजिम पटक कायम गरी सजाय गर्नुपर्नेमा पुनरावेदन अदालतको फैसलाबाट पटक कायम नभएको हुँदा सो हदसम्म पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई पटक कायम गरी सजाय समेत गरिपाऊँ भन्ने नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीहरू पुष्पराज राई र चन्दन थापा मगरले डाँकाको कसूर गरेको सम्बन्धमा जिल्ला अदालतबाट कसूर ठहर गरी भएको फैसलामा पुनरावेदन अदालतबाट पनि सदर भएको र वादी एवं प्रतिवादी दुवै पक्षबाट सो सम्बन्धमा पुनरावेदन नपरेको हुँदा, त्यस सम्बन्धमा यहाँ विचार गरिरहनु परेन। पुनरावेदन अदालत इलामले प्रतिवादीहरूले डाँकाको कसूर गरेको ठहर गरे पनि तीन घरमा भएको डाँकाको वारदातलाई एउटै वारदात मानी पटक कायम नगरेको विषयमा नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको हुँदा एकै पटक धेरै घरमा भएको डाँकाको वारदातमा पटक कायम हुनुपर्ने हो वा होइन ? पटक कायम नगरी गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला मुनासिव वा वेमुनासिव के रहेछ ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ।

३. यसमा डाँका वारदात ठहर भै शुरु जिल्ला अदालत एवं पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएको तर्फ प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन नपरेको साथ साथै सो तर्फ वादी नेपाल सरकारको सहमति नै रही प्रतिवादीहरूलाई चोरीको ११ नं. एवं १४(४) नं. अनुसार पटक

अपराध कायम नगरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलामाथि पटके समेत कायम हुनुपर्ने भनी वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको देखिनाले प्रतिवादीहरूबाट भएको उक्त अपराध पटक हो होइन सो कुरामा मात्र सीमित रही प्रस्तुत पुनरावेदन सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ। सोतर्फ विचार गर्दा मिति २०६१।१२।३१ गते राति अन्दाजी ९ बजेदेखि ११ बजेको समयमा तीनै जना जाहेरवालाहरूको घरमा डाँका वारदात भएको भनी तीनै जनाको एउटै जाहेरी परेको देखिएको साथै सो डाँका वारदात एकै ठाउँमा वासिन्दाहरूको घरमा उही प्रतिवादीहरूले एउटै समयको अन्तरालमा गरेका छन् र सो अपराध गर्नको लागि अलग-अलग समयमा अलग-अलग योजना समेत बनाएको कुरा मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिदैन। मुलुकी ऐन चोरीको ११ नं. मा पटक कायम गर्न प्रयुक्त भएका शब्दहरू तर्फ विचार गर्दा जुनसुकै प्रकारको चोरीमा पक्राउ भएकोमा एकै पटक पक्रिएको भए पनि जति पटक जति ठाउँमा चोरी गरेको ठहर उति पटकको सजाय हुन्छ भनी व्यवस्था भएको पाइएको सन्दर्भमा विचार गर्दा सो ऐनअनुसार चोरीको अपराध कति पटक भएको हो त्यसको गणना गर्नुपर्ने देखिन्छ। कति घरमा चोरी भएको भन्नेकुरासँग उक्त ऐन सम्बद्ध रहेको पाइएको छैन। कुनै अपराधको वारदातको पटक कायम गर्नु पर्दा उक्त वारदातले कार्यरूप प्राप्त गरेको अवस्थालाई मात्र विचार गरेर हुँदैन। सो वारदातले कार्यरूप लिनु भन्दा अगाडि बनाइएको योजना र अपराधसँग सम्बन्धित अन्य तथ्यहरू समेतलाई विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। उदाहरणको लागि कुटपीटको एउटै वारदातमा पाँच जनालाई चोट पटक लागेको भए पनि कुटपीटको वारदातको गणना गर्दा एकै पटक भनी गणना गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तै चोरीको अपराधको पटक गणना गर्दा एकै चोटी योजना बनाई एउटै मितिमा एकै समयको अन्तरालमा एउटै अपराधीहरूको समूहबाट भएको वारदातलाई

पटक पटक अपराध गरेको भन्ने सो कानूनको मनसाय हुन सक्दैन। चोरीको ११ नं. एवं १४(४) नं. अनुसार पटके कायम गरी बढी सजाय समेत हुनुपर्ने भन्ने कानूनको व्यवस्था अपराधीलाई अपराध गर्ने प्रवृत्तिबाट रोक्नुबाट अभिप्रेरित भएको र अपराध गर्ने प्रवृत्ति एकपटक सजाय गर्दा हटेको नपाइने अवस्थामा बढी सजाय गर्नुपर्ने मनसाय राखी भएको देखिन आउँछ। प्रस्तुत मुद्दाको वारदात हुनु भन्दा अघि प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू चोरीको कुनै वारदातमा सम्मिलित रहेको कुरा प्रस्तुत मुद्दाबाट देखिन आएको समेत छैन। यस सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट नैकाप २०४१, नि.नं. २२१५, पृष्ठ १११९ मा एकै मितिमा, एकै रातमा, एउटै वारदातको सिलसिलामा डाँका भएकोमा दोस्रो पटक कायम गर्न नमिल्ने भनी प्रतिपादन भएको सिद्धान्त समेतलाई मनन गर्दा उपरोक्त विवेचनाले नै महत् पाउने देखिन आउँछ। त्यसकारण यस अदालतबाट मिति २०६३।१० मा भ्रगडिया भिकाउन भएको आदेशमा उल्लिखित आधारसँग सहमत हुने अवस्था देखिदैन। त्यसकारण प्रस्तुत मुद्दामा एउटै मिति र एउटै समयको अन्तरालमा एउटै योजनाअनुसार एउटै प्रतिवादीको समूहबाट वारदात भएको र सो सम्बन्धमा एउटै जाहेरी परी सोही आधारमा अनुसन्धान समेत भै प्रस्तुत मुद्दा दायर भएको देखिनाले प्रस्तुत मुद्दामा चोरीको ११ नं. अनुसार प्रतिवादीहरूलाई पटके कायम गर्न कानूनसम्मत एवं न्यायोचित नदेखिनाले पटके अपराध कायम नगरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले डाँका गरेको ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत इलामबाट भएको मिति २०६३।१२।२८ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु। उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ
इति संवत् २०६६ साल माघ १३ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत:लीलाराज अधिकारी

निर्णय नं. ८३१५

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
संवत् २०६१ सालको फौ.पु.नं. ३८०४, ३७७२
फैसला मिति: २०६३।१०।४।२
मुद्दा : कर्तव्य ज्यान।
पुनरावेदक वादी: कृष्णप्रसाद भण्डारीको जाहेरीले
नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला सिन्धुपाल्चोक, किउल
गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने ऋषिराम
भण्डारी समेत
पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सिन्धुपाल्चोक,
किउल गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने
रामहरि भण्डारी
विरुद्ध
प्रत्यर्थी वादी: कृष्णप्रसाद भण्डारीको जाहेरीले
नेपाल सरकार
शुरु फैसला गर्ने:
मा.जि.न्या. श्री देवेन्द्रराज शर्मा
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या. श्री हरिजंग सिंजापति
मा.न्या.श्री रणबहादुर वम

- आवेश प्रेरित हत्यामा मूलतः मृतकको ज्यान मार्ने मनसाय वा पूर्व रिसइवी नभएपनि कुनै विषयमा केही गर्दा वा भनाभन वा विवाद हुँदा तत्कालै रिस उठी सो रिसलाई थाम्न सक्ने सामर्थ्य गुमाई आरोपित व्यक्तिले मृतकउपर साधारण लाठी, ढुंगा प्रहार गर्दा वा लात मुक्का वा यस्तै प्रकारको गैर जोखिमी साधनले प्रहार गर्दा त्यसको प्रहारको

चोटबाट तत्कालै वा ऐनका म्यादभित्र ज्यान मर्न गएको स्थिति हुनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- भवितव्यको वारदातमा ज्यान मार्ने मनसाय वा पूर्व रिसइवी नभई कसैले केही कार्य गर्दा त्यस्तो कार्यबाट मानिसको ज्यान जानसक्ने स्थिति पनि नदेखिएको र तत्काल रिस उठी सो रिसको आवेगमा त्यस्तो कार्य गरेको स्थिति पनि नभएको, सामान्य समझको मानिसले हेर्दा पनि कुनै कार्यबाट मानिस मर्नसक्ने सम्मको अवस्था नहुँदा नहुँदै पनि त्यही कार्यबाट केही भई मानिस मर्न गएको स्थिति हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक वादीतर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठी

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री सिन्धुनाथ प्याकुरेल र श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र श्री सरोजनाथ प्याकुरेल

जाहेरवालाको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री बच्चुसिंह खड्का

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. ६(२), १३(३), १४ नं.

फैसला

न्या.सुशीला कार्की: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०।८।१ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ को उप दफा १ (ग) अनुसार यस अदालतमा पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

मिति २०५६।९।१० गते साँझ मेरो भाइ बाबुराम भण्डारीलाई विपक्षी ऋषिराम भण्डारी समेतले गा.वि.स. बाट वडा विकासलाई आएको

बजेट बाँडफाँडको विषयलाई लिएर कुटपीट गरी घाइते बनाई विपक्षीहरूकै घरभित्र लगी एकरात राखिसकेपछि छिमेकीहरूले थाहा पाई भाइलाई नारिल लामा समेतले बोकी मेलम्ची पुऱ्याई मिति २०५६।९।१२ गते त्रि. वि. शिक्षण अस्पताल, महाराजगञ्ज, काठमाडौंमा भर्ना गरी उपचार गराउँदा गराउँदै मिति २०५६।९।१३ गते राति मृत्यु भएकोले विपक्षीहरू ऋषिराम भण्डारी, रामहरि भण्डारी र सान्नानी भण्डारीलाई कारवाही गरिपाउँ भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंमा दिएको जाहेरी दरखास्त ।

मृतक बाबुरामको दुवै हात तथा खुट्टाहरूमा कतै छाला खुइलिएको, कतै नीलडाम भएको घाउ खत देखिएको, दाहिने घुँडादेखि तल भाँच्चिएको, दुवै गोडाको मासु थिलथिलो भएको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५६।९।१४ गतेको लाशजाँच प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०५६।९।१० गते गाउँबाट बेसीतिर भर्दै गर्दा छुवालीको आगो निभ्न लागेकोले छोरा रामहरि वसेको घरमा गई अर्को राँको बनाई जान्छु भनी जाँदा गाउँका कटकबहादुर भण्डारी, सम्शेरबहादुर भण्डारी, दलबहादुर भण्डारी समेतका मानिसलाई देखी के भएको भन्दा बाबुरामले तपाईंको छोराको घरमा आई तपाईंको छोरा-बुहारीलाई कुटपीट गर्न खोजेकोले हामीले छुट्याई दियौं । बाबुराम पनि घरमै रहेछन् । मैले निजलाई घरमा जान दिनु हुँदैन भनी निजको मुखमा थुकी छलफल गरेर मात्र जान दिने भनी बाबुरामलाई कुटी खाटको खुट्टामा एउटा हातमा डोरीले बाँधी राखेका हौं । सोभन्दा अगाडि छोराबुहारीले भगडा हुँदा बाबुरामलाई पिर्का र दाउराले हानेको भनेको हुँ । जनप्रतिनिधिहरू आई हामीले कुटपीट गरेको ठहर गरेकोले औषधि उपचारको लागि रु.१०,०००।-तिरेर मिलापत्र गरेको हो । बाबुराम भण्डारीले गएको कार्तिक ११ गते अन्दाजी १५ मुरी धान लुटेर लगेको हुँदा लुटपीटमा अदालतमा मुद्दा चलिरहेको छ भन्ने समेत व्यहोराको ऋषिराम

भण्डारीले अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको मिति २०५६।९।१८ को बयान ।

मिति २०५६।९।१० गते बेलुका ७ बजेको समयमा म र मेरो परिवार लगायत गंगानाथ भण्डारीको परिवारसँगै बसेको अवस्थामा बाबुराम भण्डारी हाम्रो परिवारलाई तथानाम गाली गर्दै मेरो घरभित्र आए । मलाई भ्रम्टेपछि मैले पनि ज्यान बँचाउनै पर्छ भनी पहिला हात मुडकीले हानी निज लडेपछि घरभित्र भएको पीकाले पनि निजलाई खुट्टामा हानेको हुँ । ५/७ मिनेट हानिसकेपछि गंगानाथ भण्डारी भन्ने व्यक्तिले गाउँका मानिस बोलाई ल्याइसकेका रहेछन् । निजहरूले नै छुट्याई दिएका हुन् । श्रीमती पनि त्यहीँ थिइन । निजले हाने नहानेको मैले देखिन । गाउँका मानिसहरू आएपछि यसलाई छाड्न हुँदैन भनी मैले मेरै घरको खाटमा बाँधी राखेको थिएँ । पछि म घरमा जाँदिन यहीँ सुत्छु भनेपछि बाँधेको डोरी खोलिदिएको हुँ । जनप्रतिनिधिको ठहरअनुसार बाबुरामलाई रु.१०,०००/- दिएर भोलिपल्ट मिलापत्र गरेका हौं भन्ने समेत व्यहोराको रामहरि भण्डारीले अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको मिति २०५६।९।१८ को बयान

मिति २०५६।९।१० बेलुका अन्दाजी ७ बजेको समयमा मेरो घरमा म, मेरो श्रीमान्, स-साना बच्चाहरू र गंगानाथ बसिरहेका थियौं । सोही बेलामा बाबुराम भण्डारी हाम्रो परिवारलाई तथानाम गाली गर्दै हातमा लाठी लिएर हाम्रो घरभित्र आई मेरो श्रीमान्लाई भ्रम्टन लाग्दा हाम्रो घरमा बसेका गंगानाथले भ्रगडा गर्ने होइन भनी घरबाहिर निकाल्नु भयो । त्यसपछि फेरि घरभित्र पसी मलाई लछारपछार गर्न लाग्नुभयो । सो देखेर मेरो पतिले निजलाई हान्नु भयो । मसमेत जाइलाग्न लाग्दा बत्ती निभी अँध्यारो भयो । आधा घण्टा जति लडाइँ भएपछि छर छिमेकले थाहा पाई आएपछि बत्ती बाले । बत्ती बालेर हेर्दा बाबुराम भूईँमा लडिरहेको थियो । मैले बाबुरामलाई हानेको जस्तो लाग्दैन भन्ने समेत

व्यहोराको सान्नानी भण्डारीले अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको मिति २०५६।९।१८ को बयान ।

मिति २०५६।९।१० गते बेलुका अन्दाजी ८ बजे गंगानाथ भण्डारी मेरो घरमा आई रामहरि र बाबुराम भ्रगडा गरिरहेका छन्, मैले छुट्याउन सकिन, एकछिन जानु पर्‍यो भनेकोले म पनि गएको थिएँ । घटनास्थलमा पुग्दा रामहरि भण्डारी, ऋषिराम भण्डारी र रामहरिकी श्रीमती थिए । बाबुरामलाई खाटको खुट्टामा बाँधिराखेका थिए । के भएको भन्दा ऋषिराम, रामहरि र निजकी श्रीमतीले मलाई कुटपीट गरे भनी बाबुरामले भन्दै थिए । रामहरिले रातको समयमा मेरो घरमा आई मेरो परिवारलाई मार्ने धम्की दिएकाले कुटेको हुँ भनेका थिए । बाँधिराखेको नाम्ना हामीले फुकाई दिएका हौं । रातभरि त्यहीँ राखी भोलिपल्ट मिलापत्र गरेका हुन् भन्ने दलबहादुर भण्डारीले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरेको मिति २०५६।९।२१ को कागज ।

मिति २०५६।९।१० गते बेलुका रामहरिका बाबु ऋषिराम भण्डारी मेरो घरमा आई बाबुरामले रामहरिको परिवारलाई मार्छु भनी रामहरिको घरमा आएकोले बाबुरामलाई बाँधेर राखेका रहेछन्, एकछिन जानु पर्‍यो भनी बोलाउन आएकोले म पनि त्यहाँ गएँ । वारदातस्थलमा जाँदा बाबुरामलाई मभेरीमा सुताई राखेका थिए । के भयो भन्दा बाबुरामले यस्तै भयो भने । अरु कुरा मसँग गरेनन् । बाबुराम हिँड्नुले गर्न नसक्ने अवस्थामा थिए भन्ने समेत व्यहोराको कटकबहादुर भण्डारीले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरेको मिति २०५६।९।२१ को कागज ।

मृतक बाबुराम भण्डारी र गा.वि.स. अध्यक्ष गोम्बे लामाबीच २०५४ सालदेखि राजनैतिक मतभेद भई फरक फरक पार्टीबाट निर्वाचित प्रतिनिधि भएका कारणले बेला बेलामा भैभ्रगडा भैरहने गर्थ्यो । मिति २०५६।९।११ गते उपस्थित हुनु भनी मेरो भाईलाई निज अध्यक्षले पत्र लेख्दा भाइ बाबुरामले म आउँदिन भनी खबर

पठाएपछि ऋषिराम, रामहरि र सान्नानी भण्डारी समेतले घेरा दिई गोम्बे लामाले भाइको कठालो समाती भाईको पिसाब फेर्ने ठाउँमा लात्तीले हानेपछि मेरो भाईलाई लडाई सबै जनाले कुटपीट गरी भोलिपल्ट घरायसी भगडा देखाई मिलापत्र गराएको हो। निज अध्यक्ष गोम्बे लामा समेतलाई कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला कृष्णप्रसाद भण्डारीले मिति २०५६।१।२३ मा इलाका प्रहरी कार्यालय, मेलम्चीमा दिएको जाहेरी दरखास्त।

मिति २०५६।१।१० गते बेलुका मेरो पति बाबुराम भण्डारी गा.वि.स. सचिवको खोजीमा घर नजिकै रामहरिको घरमा जानु भएको र केही समयपछि छोराले बाबुलाई कुटपीट गरेका छन् भन्ने जानकारी गराएकोले तत्कालै म हेर्न जाँदा रामहरि र निजको श्रीमतीले ढोका थुनी हाम्रो धान लुट्ने तै होस् भनी कुटे जस्तो आवाज आएको सुनी तत्कालै मैले छरछिमेकमा हल्ला गरी छिमेकी आई ढोका खोली हेर्दा घरभित्र रामहरि, निजकी श्रीमती र गंगानाथलाई देखेकी थिएँ। मेरा पति खाटबाट तल भूँइँमा बस्नु भएको थियो। छिमेकीले किन कुटेको भनी सोध्दा रातको समयमा हाम्रो घरमा आई हामीलाई गाली गरेकोले कुटपीट गरेको भनी रामहरिले भनेका थिए। भोलिपल्ट अध्यक्ष समेत आई मिलापत्र गराई दिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको मृतकको श्रीमती मैयाँ भण्डारीले मिति २०५६।१।२५ मा गरेको कागज।

मिति २०५६।१।१२ गते बिहान अन्दाजी ८.०० बजे बाबुराम भण्डारीलाई मेरो घरको बाटोबाट बोकाई काठमाडौँतर्फ लैजान लाग्दा निजले अनुरोध गरेकोले मैले मेलम्ची हुँदै शिक्षण अस्पताल काठमाडौँ लगी बाबुरामलाई भर्ना गरी निजको दाजुलाई खबर गरेको हुँ। मैले निज बाबुरामलाई काठमाडौँ ल्याउँदा बाटोमा कसरी यस्तो भयो भनी सोध्दा रामहरि, निजकी श्रीमती र निजको बाबु ऋषिराम भण्डारीले मलाई घाइते हुने गरी कुटपीट गरेका हुन् भनी निज बाबुरामले

मलाई भनेका थिए। तसर्थ त्यसरी घाइते हुने गरी कुटपीट गर्ने उपर कारवाही होस् भन्ने समेत व्यहोराको नारिल लामाले मिति २०५६।१।२५ मा गरेको कागज।

शरीरमा लागेको घाउ चोटको परिणामबाट मृत्यु भएको (The cause of death is due to shock and syncope as a result of above mentioned injuries and haemorrhage.) भन्ने समेत व्यहोराको शव परीक्षण प्रतिवेदन।

सिन्धुपाल्चोक जिल्ला किउल गा.वि.स. वडा नं. ४ स्थित रामहरि भण्डारीको घरभित्र पसी हेर्दा ढोका नजीक दुईवटा खाट रहेको, ढोका नजीकै बाँयातर्फ खाना बनाउने चुलो भएको, सोको वरपर दुईवटा काठका टुक्रा भेटिएको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५६।१।२९ गतेको घटनास्थल मुचुल्का।

मिति २०५६।१।१० गते बेलुका काम विशेषले म घरमा जान नसकी रातभरि रामहरिकै घरमा बस्न लाग्दा बेलुका अन्दाजी ७ बजे बाबुरामलाई प्राविधिक सहायकको विषयमा रामहरिसँग भगडा गरी मैले छुट्याउन लाग्दा मलाई समेत टाउकोमा लागी छुट्याउन नसकी रामहरि र निजको श्रीमतीसँग बाबुरामको भगडा भैरहँदा मैले छिमेकीहरूलाई हल्ला गरी बोलाई ल्याउँदा बाबुराम घाइते भइसकेको रहेछ। सो समयमा ऋषिराम समेत आई हात हाली खुट्टा भाँची दिन लाग्दा अन्य उपस्थित मानिसहरूले छुट्याई दिएका हुन्। रातभर बाबुरामलाई त्यहीँ राखी भोलिपल्ट समाज जम्मा भएपछि मिलापत्र गरेका हुन् भन्ने प्रत्यक्षदर्शी गंगानाथ भण्डारीको मिति २०५६।१।३० गतेको कागज।

वारदात भएको भोलिपल्ट वारदात स्थलमा मानिस जम्मा भएको देखी हेर्न जाँदा बाबुराम घाइते भएको देखी के कसो भएको भन्दा हिजो बेलुका ऋषिराम भण्डारी, निजको छोरा रामहरि भण्डारी र रामहरिको श्रीमती समेतले कुटपीट गरे भनी बाबुरामले भनेका थिए। औषधी खर्च पाए मिल्ने भनेकोले मिलापत्र भएको

हो भन्ने समेत व्यहोराको रेवतीरमण भण्डारीको मिति २०५६।१।३० को कागज ।

वारदात भएको भोलिपल्ट मलाई बोलाउन आई म वारदातस्थलमा पुगी बाबुरामलाई के भयो भनी सोध्दा हिजो राति रामहरिले कुट्यो, मिलापत्र गराई दिनुपन्थो भनी बाबुरामले भनेपछि घाउको मात्रा हेरी मिलापत्र गराइयो भन्ने समेत व्यहोराको गा.वि.स. उपाध्यक्ष सोनाम तामाङ्गको मिति २०५६।१।३० को कागज ।

वारदात भएको मितिमा म आफ्नो घरमा थिएँ । भोलिपल्ट बाबुराम र रामहरिवीच भगडा भयो, छलफलमा जानु पन्थो भन्ने खबर आएपछि मलाई थाहा भएको हो । रामहरिको घरमा जाँदा बाबुरामले हिजो हाम्रो घरमा आई रामहरि समेतलाई अपशब्द प्रयोग गरेपछि रामहरि तथा निजको श्रीमती र बाबुरामबीच भगडा भई कुटपीट भएको भनी रामहरिको बाबु ऋषिरामले भनेका थिए । के भएको रहेछ भनी वृद्धा ऋषिराम तथा निजका छोरा रामहरिले बाबुरामलाई कुटपीट गरी घाइते बनाएका रहेछन् । बाबुरामलाई सोध्दा मिलापत्र गराई दिनु पन्थो भनेकोले ऋषिराम र रामहरिले दशहजार दिएपछि भोलिपल्ट उपचार गर्न पठाएको हो भन्ने समेत व्यहोराको गा.वि.स. अध्यक्ष गोम्बे लामाले गरेको मिति २०५६।१।३० को कागज ।

मिति २०५६।१।१० गते बाबुराम र रामहरिवीच भगडा भएको कुरा भोलिपल्ट मानिसहरू भेला भएपछि थाहा पाएको हुँ । जाँदा मिलापत्र भैसकेको रहेछ भन्ने समेत व्यहोराको ताराबहादुर कुँवर, आइते तामाङ्ग, पदमबहादुर नगरकोटीले गरेको एकै मिलानको कागज ।

प्रतिवादीहरू ऋषिराम भण्डारी, रामहरि भण्डारी तथा सान्नानी भण्डारीले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. विपरीतको कसूर गरेका तथा कुन चाहिँ प्रतिवादीको चोटबाट मृतकको मृत्यु भएको भन्ने खुल्ल नआएको हुँदा तीनैजना प्रतिवादीहरूलाई ज्यानसम्बन्धी महलको

१३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५६।१।१० को अभियोग पत्र ।

मिति २०५६।१।१० गते गंगानाथ भण्डारी र मैले गा. वि. स अध्यक्ष भेटी जागिरको छलफल गरी बेलुका घरमा आई ७ बजे भात खाई चुट्टन निस्कँदा बाबुराम भण्डारीको छोरा आई भित्र बसेको केटालाई सचिवज्यू तपाईँ हाम्रो घरमा आउनुहोस् भनी बोलाए । उसले म सचिव होइन भनी पठाए । पछि बाबुराम भण्डारी मेरो घरमा आई तथानाम बोली गाली वेइज्जती गरी बाबुरामले मलाई माछु भनी डण्डीले मलाई हिकाए पछि म भागी चोटामा गएँ । निजले मेरो खुट्टा समाई ताने मलाई तान्दा ऊ माथि म पर्न गएँ । त्यतिखेर निज उत्तानो परेको थियो । त्यतिखेरसम्म निजको हातमा डण्डी थियो । बाबुरामलाई समाई बाहिर निकाल्दा गंगानाथ भण्डारीले छिमेकी बोलाई ल्याई छुट्याएका हुन् । भन्थ्याङ्गमा परेको बेला निजको खुट्टा भाँच्चिएकोले हामी कुरी वस्यौँ । घरमा जान दिनु हुँदैन भनी हामी १५-१६ जनाले कुरी भोलिपल्ट पञ्च भलादमी राखी मिलापत्र गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्र. रामहरि भण्डारीले सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतमा गरेको मिति २०५६।१।१० गतेको बयान ।

बाबुरामलाई मैले हान्ने कुट्ने गरेको छैन । निज जवर्जस्ती मेरो घरभित्र पसी लोग्ने रामहरिलाई कुट्न खोज्दा म बच्चा लिई चोटामा गएको हुँ । लोग्ने पनि दुगुदै चोटातर्फ आउँदा तलबाट बाबुरामले तानेछन् । तान्दा लोग्ने रामहरि खसी बाबुरामलाई थिचन पुगेछन् । बाबुरामको खुट्टा भन्थ्याङ्गमा पसी अल्झेछ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सान्नानी भण्डारीले सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतमा गरेको मिति २०५६।१।१० गतेको बयान ।

मिति २०५६।१।१० गते म भगडा भएको ठाउँमा नभई किउल गा.वि.स.-५ को मेरो घरमा थिएँ । बेलुका ८ बजे म ४ नं. वडाको आफ्नो घरमा जाँदा लोकबहादुर, सम्शेरबहादुर समेतका

मानिस बसिराखेका रहेछन् । बाबुराम पनि थिए । कुनै भगडा भएन । भोलिपल्ट रु.१०,०००/- दिई मिलापत्र गरेको हो । मैले बाबुरामलाई कुटपीट गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी ऋषिराम भण्डारीले मिति २०५६।१०।१० मा सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

आफूले दिएको जाहेरी व्यहोरा ठीक सत्य हो । भाइ बाबुरामलाई रामहरि भण्डारी, ऋषिराम भण्डारी र सान्नानी भण्डारीले कुटपीट गरेका हुन् र सोही चोटका कारण भाइको मृत्यु भएको हो भन्ने व्यहोराको जाहेरवाला कृष्णप्रसाद भण्डारीको मिति २०५६।१०।२८ को वकपत्र ।

मृतकले मसँग कुरा गरे अनुसार छोरा बुहारीले पिर्का र लौरीले कुटी आधा घण्टा पछि बाबु ऋषिराम आई खुट्टा मर्काउने हान्ने गरेको भनी मृतकले नै भनेका हुन् । सोही कारणले मृतकको मृत्यु भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको नारिल लामाको मिति २०५६।१०।२८ को वकपत्र ।

गा.वि.स. अध्यक्षले भनेकोले चोटपटक उपचार गर्न रु.१०,०००/- चाहिन्छ, भनी बाबुरामले मागे । अब भगडा नगर्ने भनी भनेपछि रुपैयाँ लिनु गरी मिलापत्र गरेको भन्ने समेत व्यहोराको कटकबहादुर भण्डारीको वकपत्र ।

मिति २०५६।१०।१० गते कामबाट आएपछि गाउँका मानिस र म पनि गएँ । जाँदा बाबुराम ऋषिरामको घरको भन्याङ्गमुनि गुन्द्रीमा सुतिरहेका रहेछन् । रामहरि र निजको श्रीमती सान्नानी, गंगाराम बाहिर रहेछन् । म पुगेपछि बाबुरामले हाम्रो भगडा परेको छ । सदस्यहरू बोलाई देऊ भनेपछि बोलाए । २ जना आएनन् । वीरबहादुर आए । निज आएपछि म घरमा गएँ । भगडा भै सकेपछि मात्र ऋषिरामको घरमा पुगको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको साक्षी होमबहादुर भण्डारीको वकपत्र ।

गा.वि.स. अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, वडा अध्यक्ष समेत जम्मा भई बाबुरामसँग कुरा गर्दै रहेछन् । अध्यक्षले सचिवलाई बाटोमा किन भगडा गर्न खोजेको भनी भन्दा मलाई केहि कुरामा रिस

उठेको थियो भने । रामहरिसँग किन भगडा गरेको भनी सोध्दा सचिवलाई लुकाएको छ कि भनी आक्रमण गर्न खोजेको भनी भने । रामहरिलाई बाबुरामले भन्याङ्गमा तानेकोले रामहरि माथिबाट बाबुराम तलबाट परेको रे भनी सुनेको हुँ । चोट छाडेको मैले देखेको छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी ऋषिराम भण्डारीको साक्षी लोकबहादुर भण्डारीले गरेको वकपत्र ।

कुटेको मैले देखिन । २०५६।१०।१० गते बेलुका हल्ला भै जाँदा बाबुराम भन्याङ्गमुनि रहेछन् । ऋषिरामलाई मैले देखिन । बाबुराम लडिरहेका रहेछन् । किन आयौँ भन्दा मलाई दशा लागेको रहेछ भने । त्यसपछि मानिस को आए म फर्केर सुतेकोले थाहा भएन । भोलिपल्ट मिलापत्र गरेको हो । मैले पनि सही गरेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको ऋषिराम भण्डारीको साक्षी बेलबहादुर भण्डारीले गरेको वकपत्र ।

मिति २०५६।१०।१० गतेका दिन म र रामहरि गा.वि.स. भवनमा गई फर्किई आउँदा रात परेकोले म सो रात रामहरिको घरमा बास बसेको थिएँ । बेलुका अन्दाजी ७.३० बजे मृतक बाबुराम भण्डारी प्राविधिक सहायक निकाल रण्डीको छोरा भनी रामहरिलाई कराउँदै रामहरिको घरमा पस्नुभयो । बाबुराम पसेपछि रामहरि उठेर भन्याङ्गतिर पुग्नु भयो । बाबुरामलाई भगडा गर्न हुँदैन भनेर घर बाहिर निकालेँ । पुनः हुत्तदै घरभित्र पस्नुभयो । त्यतिनै खेर बत्ती निभ्यो । घरभित्र डाड्डुडु गरेको आवाज आएपछि मैले भगडा पच्यो भनी कराउँदा दलबहादुर, कटकबहादुर आउनु भयो । उहाँहरू घरभित्र जानुभयो । म घरभित्र पसिन । म राति बाहिर नै सुतेको हुँदा के के भयो ? मैले देखिन । भोलिपल्ट ११ गते अध्यक्षलाई बोलाई मिलापत्रको कागज लेखेको हुँ । प्रहरीमा गरेको कागज व्यहोरा प्रहरीले नै लेखेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको गंगानाथ भण्डारीको वकपत्र ।

भगडा भएको हो । घटना घटेको मैले देखेको होइन । अब आइन्दा भगडा गर्ने छैनौं

भनी मिलापत्र गरेका हुन् भन्ने ताराबहादुर कुँवरको वकपत्र ।

मैले यो मुद्दाको घटनाको सम्बन्धमा आफूलाई थाहा भएसम्मका कुरा प्रहरीमा कागज गर्दा नै खुलाई व्यहोरा लेखाई सहिछाप गरिदिएको छु । अरु लेखाउनु पर्ने व्यहोरा बाँकी केही छैन भन्ने समेत व्यहोराको रेवतीरमण भण्डारी, सोनाम तामाङ्ग, आइते तामाङ्ग समेतको एकै मिलानको वकपत्र ।

रामहरि भण्डारी आफ्नो घरमा बसिरहेको अवस्थामा गाली गर्दै अचानक बाबुराम भण्डारी निजको घरभित्र प्रवेश गरी रामहरि भण्डारीलाई भावावेश चढनु स्वभाविक भै घातक हतियारको प्रयोग नभै पिर्का प्रयोग गरी खुट्टामा हिर्काई कर्तव्य ज्यानको कसूर गरेको हुँदा प्रतिवादी रामहरि भण्डारीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. बमोजिम २ वर्ष कैद र रु.५००/- जरिवाना हुने ठहर्छ । प्रतिवादी सान्नानी भण्डारी र प्रतिवादी ऋषिराम भण्डारीले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतको मिति २०५७/२/२५/४ को फैसला ।

शुरु सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतले प्रतिवादी रामहरि भण्डारीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. बमोजिम सजाय गरी अन्य प्रतिवादीहरू ऋषिराम र सान्नानी भण्डारीलाई सफाई दिने गरी भएको फैसलामा ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३), १४, ५ र ६(२) नं. समेतको व्याख्यात्मक त्रुटि रहेको एवं पूर्व नजीरहरू विपरीत फैसला भएको देखिँदा शुरु अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको मिति २०५७/१/६ को पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादीको अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्षको सावित्री बयान, प्रतिवादी र मृतकबीच रिसइवी रहेको, प्रत्यक्षदर्शीको कागज र सो कुरालाई पोष्टमार्टम रिपोर्ट समेतले समर्थन

गरेको हुँदा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १०(१)(क) बमोजिम प्रमाणमा लिनुपर्नेमा सो नलिई प्रतिवादीलाई सफाई दिने गरी भएको फैसलामा मुद्दाको तथ्य र प्रमाणको मूल्याङ्कनसम्बन्धी त्रुटि रहेको देखिएकोले छलफलका लागि विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने २०५८/१०/१७ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

प्रतिवादीहरू ऋषिराम र सान्नानीले सफाई पाउने गरी भएको सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको देखिँदा सो हदसम्म सदर हुने तथा प्रतिवादी रामहरि भण्डारीले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिमको कसूर गरेको देखिँदा सोही नं. बमोजिम १० वर्ष कैद हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०/८/१ गतेको फैसला ।

प्रतिवादी रामहरि भण्डारीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम कसूर गरेको ठहर्न्याई १० वर्ष कैद गरेको तथा अन्य प्रतिवादीहरू ऋषिराम र सान्नानी भण्डारीलाई सफाई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको मिति २०६१/३/१४ को पुनरावेदन पत्र ।

सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतबाट मिति २०५७/२/२५ मा मलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२) नं. बमोजिम सजाय गरेको सजाय न्यायपूर्ण भएकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम कसूर गरेको ठहर गरी १० वर्ष कैद सजाय हुने गरी भएको फैसला कानूनी एवं प्रतिपादित सिद्धान्तको प्रतिकूल भएकोले बदर गरी शुरु सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रामहरि भण्डारीको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

मृतक बाबुराम भण्डारीको मृत्यु आफ्नो कालगतिले भएको नभई कुटपीटका कारणले रक्तश्रावबाट भएको भन्ने देखिएको, प्रतिवादी रामहरि भण्डारीले मृतकलाई कुटपीट गरी बाँधछाँद गरी राखेकोले सो कार्यमा प्रतिवादी सान्नानी भण्डारीको पनि सहमति रहेको र प्रतिवादी ऋषिराम भण्डारीले समेत मृतकको खुट्टा मर्काई टाउकोसम्म पुऱ्याई दिएको भनी मौकामा सावित देखिएको साथै उक्त तथ्यलाई वारदातको चशमदित व्यक्ति गंगानाथ भण्डारीको बकपत्रबाट पुष्टि भईरहेको तथा वारदातको प्रकृति र मृतकको आड जीउमा लागेको घाउखतसम्बन्धी लाशजाँच प्रकृति मुचुल्का र पोष्टमार्टम रिपोर्टबाट समेत सोको पुष्टि भइरहेकोले ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम रामहरि भण्डारीलाई सजाय गरी अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनले गरेको इन्साफ फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि विपक्षीहरूलाई भिकाई लगाउको फौ.पु.नं. ३७७२ नं. को मुद्दा साथै राखी नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।१२।२५ को यस अदालतको आदेश ।

यसै लगाउको फौ.पु.नं. ३८०४ को मुद्दामा छलफलका निमित्त विपक्षी भिकाउने आदेश भएकोले उक्त मुद्दामा हुने निर्णय प्रस्तुत मुद्दामा अन्तर्भावी हुने हुँदा प्रस्तुत मुद्दाको वारदातबाट मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको ६(२), १४ तथा १३(३) नं. बमोजिमको सजायमा यी प्रतिवादीलाई कुन नम्बरको सजाय आकर्षित हुने हो ? सोही विषयमा दुवै पक्षको उपस्थितिमा छलफल गर्नुपर्ने देखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा छलफलको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेसीको सूचना दिई लगाउको फौ.पु.नं. ३८०४ को मुद्दा साथै राखी नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६३।१२।२५ को यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले मृतक

बाबुराम भण्डारीलाई प्रतिवादी रामहरि भण्डारी समेत भई घरभित्र कुटपीट गरेको र त्यसको भोलिपल्ट रु.१०,०००।- दिई मिलापत्र गराएको छ । मिसिल संलग्न प्रमाणबाट मृतक र प्रतिवादीबीच पूर्व रिसइवी रहेको देखिन्छ । पोष्टमार्टम रिपोर्टमा घाउचोटको कारण आघात (Shock) परी रक्तश्राव समेत भएकोले मृत्यु भएको भन्ने देखिन्छ । मृतकको शरीरमा अनगिन्ती घाउचोटहरू छन् । तसर्थ अभियोग दावीबमोजिम सबै प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुनु पर्नेमा प्रतिवादी रामहरि भण्डारीलाई मात्र ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम सजाय गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन । उल्टी गरी माग दावीबमोजिम सबै प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदक प्रतिवादी रामहरि भण्डारीको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री सिन्धुनाथ प्याकुरेल र श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र श्री सरोजनाथ प्याकुरेलले मृतक बाबुराम भण्डारीले रक्सी सेवन गरी प्रतिवादीलाई तथानाम गाली गलौज गर्दै घरभित्र प्रवेश गरेपछि जहान बच्चा र आफूलाई बचावट गर्न मृतकलाई सामान्य कुटपीट गरी आफ्नै घरमा बाँधेर राखेको र भोलिपल्ट समाजको रोहवरमा मिलापत्र समेत गरेको अवस्था हुँदा मार्ने मनसायले कुटपीट भएको छैन । मार्ने मनसाय भए संवेदनशील हतियारले प्रहार गर्ने अवस्था पनि थियो, तर सामान्य पिर्काले मृतकको खुट्टामा कुटपीट गरिएको छ । वारदातको प्रकृतिबाटै पनि आवेशप्रेरित हत्या भन्न सकिने स्थिति छैन । घटनाका प्रत्यक्षदर्शी गंगाराम भण्डारीले गरेको कागज तथा बकपत्र महत्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा रहेको छ । प्रतिवादीहरूले मार्ने मनसाय राखी कुटपीट नगरेको अवस्थामा ज्यानसम्बन्धीको १४ नं. आकर्षित हुँदैन । मिसिल संलग्न प्रमाणबाट ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. बमोजिम कै कसूर

देखिएको हुँदा शुरु जिल्ला अदालतले सोही महलको ६(२) नं. बमोजिम सजाय गरेको इन्साफ मिलेको छ। पुनरावेदन अदालतले आवेशप्रेरित हत्याको वारदात कायम गरेको मिलेको छैन। त्यसकारण पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी शुरु जिल्ला अदालतको फैसला कायम होस् भनी बहस गर्नुभयो।

जाहेरवाला कृष्णप्रसाद भण्डारीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री बच्चुसिंह खड्काले लाश प्रकृति मुचुल्काबाट अनगिन्ती घाउचोट देखिन्छ। प्रतिवादी रामहरि भण्डारीले प्रहरी समक्षको बयानको स.ज. ३ मा मृतक उपर ५/७ मिनेट हानेको कुरा स्वीकार गरेका छन्। यसबाट प्रतिवादीहरूको मान्ने नियत प्रष्ट हुन्छ। तसर्थ सबै प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गर्नु पर्नेमा रामहरि भण्डारीलाई मात्रै १४ नं. बमोजिम सजाय गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा अभियोग दावीबमोजिम सजाय होस् भनी बहस गर्नुभयो।

मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी उपर्युक्त व्यहोराको बहस जिकीर समेतलाई मध्यनजर राखी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मिति २०५६।९।१० गते साँझ मृतक बाबुराम भण्डारी रक्सी सेवन गरी प्रतिवादी रामहरि भण्डारीको घरमा प्रवेश गरी प्रतिवादीहरूलाई अपशब्द प्रयोग गरी गाली गलौज गर्न थालेपछि मृतक र प्रतिवादीहरू बीच भगडा भएको र प्रतिवादीहरूले मृतक उपर कुटपीट गरी सख्त घाइते बनाएकोमा शिक्षण अस्पताल, महाराजगञ्ज काठमाडौं लगी उपचार गर्दागर्दै मिति २०५६।९।१३ मा मृत्यु भएकोले प्रतिवादीहरू रामहरि भण्डारी, सान्नानी भण्डारी र ऋषिराम भण्डारीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी अभियोग पत्र पेश भएकोमा शुरु सिन्धुपाल्चोक जिल्ला अदालतले प्रस्तुत

वारदातलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. अन्तर्गतको अपराध कायम गरी प्रतिवादीमध्येका रामहरि भण्डारीलाई सोही महलको ६(२) नं. बमोजिम २ वर्ष कैद र रु.५००।- जरीवाना गरी अन्य प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरी फैसला गरेको देखिन्छ। सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन परी सो अदालतबाट फैसला हुँदा प्रतिवादी रामहरि भण्डारीलाई शुरुले ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. को कसूरमा सोही ६(२) नं. बमोजिम सजाय गरेको हदसम्म केही उल्टी गरी निज प्रतिवादी रामहरि भण्डारीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. को कसूरमा सोही नं. बमोजिम कैद वर्ष १० हुने गरी फैसला भएकोमा सो फैसलामा चित्त नुबन्धै वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी रामहरि भण्डारीको तर्फबाट छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन पत्रहरू दर्ता भएको देखियो।

३. वादी पक्षबाट प्रस्तुत वारदातलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. अन्तर्गतको कसूर भन्दै सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनु पर्छ भनी र प्रतिवादीको तर्फबाट ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. अन्तर्गत कसूर कायम गरेको मिलेन। शुरुले ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. को कसूर कायम गरेकोलाई नै सदर गरिनुपर्छ भन्ने पुनरावेदनमा जिकीर लिएको हुँदा प्रस्तुत विवादको वारदात भवितव्यअन्तर्गत पर्ने हो वा आवेशप्रेरित हत्या (Provocative Homicide) अन्तर्गत पर्ने हो ? भन्ने मूल प्रश्नको नै निरूपण हुनुपर्ने देखिन आयो।

४. प्रतिवादी रामहरि भण्डारीले मृतकउपर कुटपीट गरेको तथ्यलाई अधिकार प्राप्त अधिकारी र अदालत समक्षको बयानमा समेत स्वीकार गरेको देखियो मिति २०५६।९।१० मा कुटपीट भएपछि घाइते भएका बाबुराम भण्डारीलाई वारदातस्थल सिन्धुपाल्चोकको किउल गा.वि.स. बाट मिति २०५६।९।१२ मा त्रि.वि. शिक्षण अस्पताल, महाराजगञ्ज, काठमाडौंमा

लगी उपचार गराउँदा गराउँदै सोही अस्पतालमा मिति २०५६।१।१३ मा मृतक बाबुराम भण्डारीको मृत्यु भएको देखियो। निजको Post Mortem Report मा- "The cause of death is due to shock and syncope as a result of above mentioned injuries and haemorrhage" भन्दै मृतकको दुवै खुट्टाको घुँडा र तिघ्रा समेतमा १/२ इन्च देखि १ १/४ इन्चसम्मको विभिन्न घाउचोटहरू भएको, दाहिने घुँडाको जोर्नी फुटी स्थान छोडेको (Dislocate) भन्ने समेत उल्लेख भएको देखियो। यसरी मृतकको शरीरमा लागेको उल्लिखित घाउचोटको पीडाबाट आघात पर्नुका साथै अत्यधिक रक्तश्रावको कारणबाट मृत्यु भएको तथ्य स्थापित भएको अवस्थामा मिति २०५६।३।१० मा मृतक र प्रतिवादी रामहरी भण्डारीबीच भएको कुटपीटको वारदातकै परिणामबाट मृतकको मृत्यु भएकोमा विवाद रहेन।

५. पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनमा प्रतिवादीहरू रामहरि भण्डारी, ऋषिराम भण्डारी र सान्नानी भण्डारी समेतलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने जिकीर लिएको पाइयो। सर्वप्रथम प्रस्तुत विवादको मूल प्रश्नतर्फ प्रवेश गरी विचार गरौं शुरुले प्रतिवादी रामहरि भण्डारीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. को कसूरमा सोही महलको ६(२) नं. बमोजिम सजाय गरेको फैसलालाई निजले स्वीकारै गरेको अवस्था समेत हुँदा निज प्रतिवादीले मृतकउपर कुटपीट गरेको र सोही कुटपीटबाट मृतकको मृत्यु भएको तथ्यतर्फ थप विश्लेषण समेत गरिरहनु परेन। प्रस्तुत वारदातमा पुनरावेदन अदालतले ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. अन्तर्गत आवेशप्रेरित हत्याको वारदात कायम गरेको मिले नमिलेको तर्फ हेर्दा सो १४ नं. मा-“ज्यान मार्नको मनसाय रहेनछ, ज्यान लिनुपर्नेसम्मको इवि पनि रहेनछ, लुकी चोरीकन हानेको पनि रहेनछ। उसै मौकामा उठेको कुनै कुरामा रिस थाम्न नसकी जोखिमी हतियारले हानेको वा विष खुवाएकोमा बाहेक

साधारण लाठा, हुंगा, लात, मुक्का इत्यादि हान्दा सोही चोट पीरले ऐनका म्यादभिन्न ज्यान मरेमा दश वर्ष कैद गर्नु पर्छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। सोही महलको ५ नं. मा-“ज्यान लिने इविलाग वा मनसाय नभै कसैले आफूले गरेको कर्तव्यले मानिस मर्ला भन्ने जस्तो नदेखिएको कुनै काम कुरा गर्दा त्यसैद्वारा केही भई कुनै मानिस मर्न गएकोमा भवितव्य ठहर्छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

६. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार ज्यान मार्ने मनसाय नभई वा ज्यान लिने पूर्व रिसइवी समेत केही नभई तत्काल कुनै विषयमा रिस उठी सो रिस थाम्न नसकी साधारण लाठी, हुंगा वा लातमुक्का इत्यादि हान्दा त्यसको चोटबाट तत्कालै वा ऐनका म्यादभिन्न मानिस मर्न गएको वारदात आवेशप्रेरित हत्या ठहर्ने देखिन आउँछ भने ज्यान लिने रिसइवी वा मनसाय नभई कसैले कुनै कार्य गर्दा मानिस मर्ला जस्तो नदेखिए पनि त्यसैबाट केही भई मानिस मर्न गएमा भवितव्य हुने देखिन्छ। यसरी आवेश प्रेरित हत्यामा मूलतः मृतकको ज्यान मार्ने मनसाय वा पूर्व रिसइवी नभएपनि कुनै विषयमा केही गर्दा वा भनाभन वा विवाद हुँदा तत्कालै रिस उठी सो रिसलाई थाम्न सक्ने सामर्थ्य गुमाई आरोपित व्यक्तिले मृतक उपर साधारण लाठी, हुंगा प्रहार गर्दा वा लातमुक्का वा यस्तै प्रकारको गैर जोखिमी साधनले प्रहार गर्दा त्यसको प्रहारको चोटबाट तत्कालै वा ऐनका म्यादभिन्न ज्यान मर्न गएको स्थिति हुनु पर्ने देखिन आउँछ।

७. अर्कोतिर, भवितव्यको वारदातमा भने ज्यान मार्ने मनसाय वा पूर्व रिसइवी नभई कसैले केही कार्य गर्दा त्यस्तो कार्यबाट मानिसको ज्यान जान सक्ने स्थिति पनि नदेखिएको र तत्काल रिस उठी सो रिसको आवेगमा त्यस्तो कार्य गरेको स्थिति पनि नभएको, सामान्य समझको मानिसले हेर्दा पनि कुनै कार्यबाट मानिस मर्न सक्नेसम्मको अवस्था नहुँदा नहुँदै पनि त्यही कार्यबाट केही भई मानिस मर्न

गएको स्थिति हुनुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत विवादमा मृतक बाबुराम भण्डारी र रामहरि भण्डारीबीच वारदात मितिपूर्व पनि भै-भगडा भै प्रतिवादी रामहरिले मृतकको ज्यान लिनु पर्नेसम्मको रिसइवी भएको भन्ने कहिँ कतैबाट पुष्टि हुन सकेको छैन। मिति २०५६।१।१० मा भएको वारदात मृतकको घर वा अन्यत्र भएको नभई प्रतिवादीको घरभित्र घटेको देखिन्छ। सो वारदात हुनुपूर्व गाउँ विकास समितिको प्राविधिक कर्मचारी प्रतिवादीको घरमा छ, भने बोलाउन भनी मृतकले अह्राए पछि निजको नाबालक छोरा प्रतिवादीको घरमा गई आफ्नो बाबुले बोलाउनु भनेको कर्मचारी नभेटिए पछि सो कुरा निजले आफ्नो बाबुलाई भनेपछि मृतक बाबुराम स्वयं प्रतिवादीको घरमा गई गा.वि.स.का. प्रतिनिधिलाई लुकाएको भन्दै अपशब्द प्रयोग गरी प्रतिवादी रामहरि र निजको श्रीमती समेतलाई गाली गलौज गरेको र भगडा समेत गर्न लाग्दा प्रतिवादीकै घरमा रहेका अर्का चश्मदिद व्यक्ति गंगानाथ भण्डारीले निजलाई सम्झाई बुझाई बाहिर निकालेको भन्ने देखिन्छ। त्यसरी मृतक कराउँदै प्रतिवादीको घरमा आउँदाका अवस्थामा प्रतिवादी रामहरि भण्डारी बेलुकाको खाना खाँदै गरेको र प्रतिवादीकै घरमा बसेका गंगानाथले मृतकलाई बाहिर पठाई सकेपछि पनि मृतक फर्किई आई प्रतिवादीलाई गालीगलौज गर्दै पुनः घरभित्र प्रवेश गरेपछि मृतक र प्रतिवादीबीच हात हालाहाल भएको देखिन्छ। सो घटनामा प्रतिवादीले काठको पिकाद्वारा मृतकको घुँडा र खुट्टामा प्रहार गरेको भन्ने कुरालाई प्रतिवादी स्वयंले स्वीकार गरेकै देखिन्छ। यसरी बेलुकाको खाना खाँदै गरेको अवस्थामा मृतक तथानाम गाली गर्दै प्रतिवादीको घरमा प्रवेश गरी भगडा गर्न लाग्दा एकपटक सम्झाई बुझाई बाहिर पठाएपछि पुनः दोस्रो पटक फर्की घरभित्र प्रवेश गरी भगडा गर्न बसेपछि प्रतिवादीले रिसको आवेगमा आई पिका उठाई मृतकउपर प्रहार गरेको देखिन्छ। त्यसरी पिका प्रहार गर्दा मृतकको टाउको वा अन्य संवेदनशील

अंगहरूमा प्रहार गरेको नभई घुँडामा र खुट्टामा प्रहार गरेको भन्ने देखिन्छ। मृतकलाई मार्नु पर्नेसम्मको रिसइवी वा मनसाय राखी प्रतिवादीले मृतकलाई कुटपीट गरेको भए टाउको लगायत अन्य मर्मस्थानमा प्रहार गर्न सक्ने अवस्था देखिन्छ। तर निज प्रतिवादीले मृतकको घुँडामा प्रहार गरेको देखिएबाट मार्ने मनसायले नै सो प्रहार गरेको मान्न सकिँदैन। तसर्थ प्रस्तुत वारदात ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. अन्तर्गत सजाय हुने प्रकृतिको रहेछ, भनी मान्न सकिएन।

८. प्रस्तुत वारदातको प्रकृतिबाट आफ्नो घरमा साँझको समयमा गालीगलौज गर्दै भगडा गर्न आएको मृतकलाई बाहिर पठाएपछि पनि निहूँ खोज्दै दोस्रो पटक पनि प्रतिवादीको घरभित्र पसी भगडा गर्न लागेपछि मृतकउपर प्रतिवादीले कुटपीट गरेको देखिँदा प्रतिवादीले तत्काल उठेको रिसको आवेगमा आई सो कुटपीट गर्न पुगेको देखिन आउँछ। लाश प्रकृति मुचुल्कामा उल्लिखित मृतकको शरीरमा भएका घाउ चोट र घुँडाको पाँगो समेत फुटाई त्यसलाई क्षतविक्षत पारेको देखिएबाट प्रतिवादीले रिसको आवेगमा मृतक उपर गम्भिर रूपमा कुटपीट गरेको पुष्टि हुन्छ। त्यसरी गहिरो चोट पुऱ्याई गरिएको कुटपीटले मानिस मर्न पनि सक्दछ भन्ने सामान्य समझ भएको जुनसुकै मानिसले सहजै अनुमान गर्नसक्ने हुन्छ। तर मृतक उपर कुटपीट गर्दा सो कुटपीटबाट निज मर्न सक्दछ भन्ने स्वभाविक मानवीय सुझबुझ चेतनालाई पनि ख्याल नगरी प्रतिवादीले कुटपीट गरेको देखिन्छ। सो कुरा मृतकलाई ५-७ मिनेटसम्म कुटपीट गरेको भनी प्रतिवादी रामहरि भण्डारीले अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको बयानबाट पनि देखिन्छ। यस्तो स्थितिमा प्रस्तुत वारदातलाई ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. अन्तर्गत भवितव्यको संज्ञा दिन मिल्ने देखिएन। प्रस्तुत मुद्दाको वारदातको समय र अवस्था, मृतकलाई लागेको चोट र घा खतको प्रकृति तथा प्रतिवादीले लात

मुक्का र काठको पिर्काले प्रहार गरेको अवस्था समेतबाट प्रस्तुत वारदात ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. अन्तर्गतकै कसूर देखिन आउँछ।

९. प्रतिवादी ऋषिराम भण्डारीको हकमा विचार गर्दा, निज प्रतिवादी अनुसन्धान अधिकारी एवं अदालतको बयान समेतमा मृतक र रामहरिवीच कुटपीट भई सकेपछि आफू वारदातस्थलमा गएको, वारदातमा आफ्नो संलग्नता नभएको भन्दै कसूरमा इन्कार रहेको देखिन्छ। प्रस्तुत वारदात हुँदाका वखत प्रतिवादी रामहरि भण्डारीको घरमा रहेको प्रत्यक्षदर्शी गंगानाथ भण्डारीले मौकामा गरेको कागजमा प्रतिवादी ऋषिराम भण्डारी वारदात भई सकेपछि आएका भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ भने वारदात लगत्तै सो स्थानमा पुग्ने कटकबहादुर भण्डारी र दलबहादुर भण्डारीले मौकामा कागज गर्दा प्रतिवादी ऋषिरामको सो वारदातमा संलग्नता रहेको भन्ने किटान गर्न सकेका छैनन्। प्रतिवादी ऋषिराम र रामहरि भण्डारी बाबुछोरा नाताका भएको र छोरा रामहरिको घरमा कुटपीट भई घाईते भएका मृतक बाबुराम भण्डारीलाई वारदातको भोलिपल्ट रु.१०,०००/- (दशहजार) लिई निज ऋषिरामले मृतकसँग मिलापत्रसम्म गरेको देखिन्छ। आफ्नै छोरासँगको कुटपीटबाट घाईते भएका मृतकलाई उपचार खर्चबापत भनी स्थानीय गा.वि.स. अध्यक्ष लगायत गाउँ समाजका ३३ जना भद्रभलादमी व्यक्तिहरूको रोहवरमा प्रतिवादीले मृतकसँग मिलापत्र गरेको र सो मिलापत्रमा समेत प्रतिवादी रामहरि र बाबुरामका बीचमा नै भगडा भई कुटपीट भएको भन्ने उल्लेख गरिएको देखिन्छ। प्रतिवादी ऋषिराम अनुसन्धान अधिकारी र अदालतको बयान समेतमा कसूरमा इन्कार रहेको पाइन्छ। वादी पक्षबाट पेश भएका कुनै पनि साक्षी प्रमाणबाट मृतकउपरको कुटपीटमा यी प्रतिवादी पनि संलग्न रहेको भन्ने देखिदैन। यसरी यी प्रतिवादीको प्रस्तुत वारदातमा प्रत्यक्ष संलग्नता रहेको भन्ने प्रमाणद्वारा पुष्टि र स्थापित हुन

नसकेको साथै सो वारदातमा अर्का प्रतिवादी रामहरि भण्डारीलाई उक्साएको वा वचन दिएको भन्ने पनि नदेखिएको स्थितिमा ठोस आधार प्रमाणबिना यी प्रतिवादी ऋषिराम भण्डारीलाई आरोपित कसूरमा कसूरदार कायम गर्न मिल्ने देखिएन।

१०. अर्का प्रतिवादी सान्नानी भण्डारीको हकमा विचार गर्दा, निज प्रतिवादी रामहरि भण्डारीको एकाघरको श्रीमती देखिन्छन्। वारदात मिति समयमा निजको साथमा ६ वर्षको बालक समेत रहेको देखिन्छ। मृतकलाई कुटपीट गर्ने कार्यमा निज समेत संलग्न रहेको भन्ने कुरा घटनाका प्रत्यक्षदर्शी गंगानाथ भण्डारीको मौकाको कागज लगायत कतैबाट पुष्टि भएको देखिँदैन। निज प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा मृतकसँग लछार पछारसम्म भएपनि पति रामहरि र मृतक बाबुरामका बीचमा नै हात हालाहाल भएको व्यहोरा खुलाएको र अदालत समक्ष बयान गर्दा वारदातमा आफ्नो संलग्नतालाई इन्कार गरेको पाइन्छ। प्रहरीमा कागज गर्ने रेवतीरमण भण्डारी, सोनाम तामाङ्ग, आईते तामाङ्ग, कटकबहादुर भण्डारी समेतले मौकामा गरेको कागज र अदालतमा गरेको वकपत्र समेतमा यी प्रतिवादी समेतले मृतकलाई घाउचोट पुग्ने गरी कुटपीट गरेको भनी पोल गरेको पाईँदैन। जाहेरवाला कृष्णप्रसाद भण्डारी वारदात मिति समयमा काठमाडौँमै रहेको र आफ्नो भाइ मृतक बाबुराम भण्डारीको उपचारका क्रममा मृत्यु भएपछि गाउँमा आई सोधखोज गरी यी प्रतिवादी समेतलाई पोली जाहेरी दिएको देखिन्छ। निजको जाहेरी अन्य व्यक्तिबाट वारदातको विषयमा सुनेको आधारमा परेको छ। वारदात प्रतिवादीहरू रामहरि र सान्नानी भण्डारीको घरभित्र भएको छ। यसरी यी प्रतिवादी समेत घरभित्रै रहेको अवस्थामा अर्का प्रतिवादी रामहरि भण्डारी र मृतकबीच भएको कुटपीटमा यी प्रतिवादी सान्नानी समेत संलग्न रहेको ठानी जाहेरी दिनु स्वभाविक हुन सक्दछ।

तर सो वारदातमा आफ्नो ६ वर्षको बालक काखमा लिएर भान्सामा खाना बनाउँदै गरेको समयमा आफ्नो पति रामहरि र मृतक बाबुरामबीच हात हालाहाल भएको देखी मृतकउपर हातले सामान्य लछार पछार गर्न पुगनु पनि स्वभाविकै देखिन्छ। तर निज प्रतिवादीले मृतकउपर अन्य प्रकारले चोट छोडेको भन्ने तथ्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि नभएको स्थितिमा केवल जाहेरीका आधारमा मात्रै यी प्रतिवादी सान्नानी भण्डारीलाई कसूरदार ठहर गरी सजाय गर्न न्यायोचित देखिँदैन।

११. तसर्थ शुरूको फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादीहरू ऋषिराम भण्डारी र सान्नानी भण्डारीलाई आरोपित कसूरबाट सफाई दिई अर्का प्रतिवादी रामहरि भण्डारीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १४ नं. बमोजिम कैद वर्ष १० (दश) हुने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६०।८।१ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। सबै प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको र शुरूले ज्यानसम्बन्धीको ६(२) नं. बमोजिम सजाय गरेको फैसला कायम गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादी रामहरि भण्डारीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ

इति संवत् २०६६ साल माघ ४ गते रोज २ शुभम्।

इजलास अधिकृत:-विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८३१६

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
संवत् २०५८ सालको रिट नं. ३०७५
आदेश मिति: २०६६।८।३०।२

विषय : उत्प्रेषण समेत।

निवेदक: जिल्ला काठमाडौँ, काठमाडौँ म.न.पा.
वडा नं. ९ बस्ने अनन्तमान जोशीको
मु.स. गरी आफ्नो हकमा समेत ऐ को
छोरा ऐ. ऐ. बस्ने मनोजमान जोशी
समेत

विरुद्ध

विपक्षी: भूमिसुधार कार्यालय, वानेश्वर काठमाडौँ
समेत

- गुठीबाट व्यक्तिको हक समाप्त हुने र समूह, सम्प्रदाय वा समुदायको हक सिर्जना हुने प्रक्रिया भएकाले गुठी राखेले आफ्नो इच्छापत्रमार्फत् व्यक्त इच्छालाई नमासिने गरी जोगाई निरन्तरता (Perpetual continuity) प्रदान गर्नु राज्य वा राज्यको अङ्गका रूपमा रहेका सबै निकायहरूको कानूनी कर्तव्य हुने।

(प्रकरण नं.७)

- जग्गाको आकार र जग्गामा घरले चर्चेका कारण बाँडफाँड गर्न नमिल्ने हुँदा कानूनबमोजिम मोहीका नाममा पूरै जग्गाको स्वामित्व कायम हुन आएपनि परम्परा, धर्म, संस्कृति, प्रचलन, मान्यता र कानूनले नै गुठी प्रथालाई मान्यता प्रदान गरी गुठी नेपालको संस्कृति, धर्मको एक अभिन्न कानूनी अङ्ग भएको र त्यसलाई कानूनले नै मान्यता प्रदान गरेको अवस्थामा गुठियार नभएपनि गुठीको पूरै जग्गाको जग्गाघनी बनेपछि त्यस्तो जग्गासँग गाँसिएको र त्यस्तो जग्गाले बोकेको Legacy बाट उन्मुक्त हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल,

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता योगराज बराल विद्वान अधिवक्तात्रय श्री शम्भु

थापा, श्री उमेश खकुरेल र श्री ईश्वरी भट्टराइ
अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६४ अङ्क १०, नि.नं. ७८८५ पृष्ठ १२७५
सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२, १७
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(ज)
- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २(ग)

आदेश

न्या. बलराम के.सी.: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

हाम्रो हक अधिकार भित्रको साविक काठमाडौं जिल्ला वत्तिसपुतली गा.वि.स. ६ कि.नं. ७२ को १-१४-१ नयाँ नापीमा काठमाडौं न.पा. वडा नं. ९ कि.नं. ५० को २-०-१-१ कायम भएको जग्गामा जग्गाधनी रामचन्द्र निजी गुठी र मोहीमा हामीहरूका पिता ससुरा तथा हजुरबुबा विन्दुमान जोशी कायम भै दर्ता स्रेस्ता तथा जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा समेत कायम भएको छ। हाम्रो मूल पुरुष विन्दुमान जोशीका २ छोराहरूमा जेठा रिट निवेदक अनन्तमान जोशी र कान्छा निवेदिका सुखदेवीका पति विश्वमान जोशी हुन्। विन्दुमानको २०२८ सालमा, वहाँकी श्रीमती तुलसी मायाको २०५०।१।४ मा विश्वमान जोशीको २०५७।८।२६ मा देहान्त भैसकेकोले उहाँहरूको हक खाने हामी निवेदकहरू हौं।

सा.कि.नं. ७२ बाट कायम भएको कि.नं. ५० को जग्गा १-१४-१ मध्येबाट दक्षिणपट्टिको ०-१५-० जग्गा र १ तले पक्की घर विन्दुमान जीवित हुँदाकै अवस्था २०२६।१०।३ मा भूमि प्रशासन कार्यालय काठमाडौंबाट अनन्तमान जोशीका नाममा अंश छोडपत्र गरी लिनुदिनु गरेकोले उक्त ०-१५-० जग्गा लिई अलग बस्ने

गरेको। उक्त कि.नं. ५० को २-०-१-१ जग्गामध्ये ०-१५-० जग्गाको मोही निवेदक अनन्तमान जोशी र बाँकी जग्गाको मोही अन्य रिट निवेदकहरू र जग्गाधनी रामचन्द्र निजी गुठी रहेभएकोमा विवाद छैन। उक्त जग्गाको जग्गाधनी रामचन्द्र गुठी र मोहीमा विन्दुमान जोशी कायम हुने गरी २०५० सालको दे.पु.नं. १२८ र दे.पु.नं. २९६ को निर्णय पर्चा बदर मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट २०५०।१।२।२१ र २०५५।२।२८ मा फैसला भएको पनि छ। त्यस्तै उक्त कि.नं. ५० को जग्गामध्ये ०-१५-० जग्गा अनन्तमान जोशीको मोहीहक कायम हुने र बाँकीमा विश्वमान जोशीको मोहीहक कायम हुने भनी रि.पु.नं. ४१ को रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट २०४०।६।७ मा निर्णय भएको छ। यसप्रकार हामी रिट निवेदकहरू उक्त कि.नं. ५० को जग्गाको मोही हौं भन्ने निर्विवाद रूपमा स्थापित तथ्य हो।

उक्त जग्गाको मोही बाँडफाँड गरिपाऊँ भनी बलध्वज राणाले विश्वमान जोशीकै पालामा २०५६।५।१६ मा द.नं. १३१९ बाट निवेदन दर्ता गराउनु भएकोमा हामीहरू पुर्पक्षमा रही आउँदा विश्वमान जोशीको २०५७।८।२६ मा मृत्यु भएकोले मुद्दा सकार गरी कारवाहीमा बसेका थियौं।

उल्लिखित जग्गाको मोही बाँडफाँड हुने गरी भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंबाट निर्णय गर्दा उक्त जग्गामा मोहीको घर टहरा समेत निर्माण भएको र खाली जग्गा थोरै मात्र देखिने र मोहीले कम्पाउण्ड बाल समेत लगाई घरवास गरी आएको हुँदा आधा जग्गा छुट्याईदिन नमिल्ने भएकोले बाँडफाँड गर्दा पाउने आधा जग्गाको प्रचलित मूल्य मोहीबाट जग्गा धनीलाई दिलाई घर टहरा समेत कम्पाउण्ड गरी बसेको पूरै जग्गा मोहीका नाममा कायम गरिदिने गरी २०५८।५।२७ मा निर्णय गरियो। उक्त निर्णयमा जिल्ला मूल्य निर्धारण समितिको २०५७।८।२३ को निर्णयबमोजिम प्रतिआना रु.२,००,०००।- (दुई

लाख) का दरले जग्गाधनीको भागको १-०-०-२^१/_२ जग्गाको हुने मूल्य रु.३२,३१,२५०/- मृतक मोही विन्दुमान जोशीका हकदारबाट भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(ड)(२) बमोजिम जग्गाधनी बलध्वज राणा (रामचन्द्र निजी गुठी) ले लिन पाउने भन्ने उल्लेख भएको छ।

भूमिसुधार कार्यालयले गरेको उपरोक्त निर्णय गैरकानूनी तथा निजी गुठीसम्बन्धी अवधारणा र स्थापित सिद्धान्त विपरीत भै उक्त निर्णयले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२ र १७ द्वारा निवेदकलाई प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पर्न गएको र सो निर्णयउपर पुनरावेदनको बैकल्पिक मार्ग अवलम्बन गर्न कानूनले सुविधा नदिएको हुँदा संविधानको धारा २३ र ८८(२) अन्तर्गत प्रस्तुत रिट निवेदन गर्न आएका छौं।

निवेदन दावीको सा.कि.नं. ७२ हाल कि.नं. ५० को २-०-१-१ जग्गाको जग्गाधनी बलध्वज राणा (रामचन्द्र निजी गुठी) भएको र मोही विन्दुमान जोशी भएकोमा विवाद छैन। उक्त जग्गाको आकृति प्रकृति हेर्दा बाटो समेत नभएको वत्तिसपुतलीको भित्री भागको जग्गाको मूल्य प्रति आना रु.२,००,०००/- कायम गर्दा आधार र कारण उल्लेख गरिएको छैन भने सरकारी मूल्याङ्कन प्रतिरोपनी रु.१२,००,०००/- कायम गरिएको छ। साथै निजी गुठीका गुठियारलाई उक्त रकम भराईदिन कानूनतः मिल्दैन। बलध्वज राणा जस्तै १० जना अन्य गुठियारहरू मिली २०५६।८।७ मा संस्था दर्ता गरी गुठी सञ्चालन गरेकोमा एक जनाको उजुरीको आधारमा बाँडफाँड गर्न मिल्दैन। जग्गाको मूल्याङ्कन गरी एकजना गुठियारलाई रकम बुझाउने र निजी गुठीको दायित्व हामीमाथि थोपार्ने गरी भएको उक्त निर्णय गलत, गैरकानूनी भै बदरभागी छ। मोहीसम्म भएका हामीले निजी गुठीको दायित्व बहन गर्नुपर्ने होइन। जग्गाको आयस्ता बुझाउने र बुझाएको आयस्ताबाट गुठी सञ्चालन गर्नुपर्ने अवस्था भएकोमा रैकर जग्गा

जस्तो गरी गुठी राख्ने व्यक्तिलाई आधा जग्गाको मूल्य दिलाई गुठीको दायित्व मोहीलाई लगाउने गरी भएको उक्त निर्णय गैरकानूनी भै त्रुटिपूर्ण छ। उक्त निर्णयमा साविक ज.ध. बलध्वज राणा (रामचन्द्र निजी गुठी) को नाम कट्टा गरी ज.ध. विन्दुमान जोशी (रामचन्द्र निजी गुठी) भन्ने जनाई ज.ध. प्रमाणपूर्जा र सेस्ता कायम गरिदिने भनी अन्य व्यक्तिको दायित्व हामीलाई लगाई गरिएको उक्त निर्णयले संविधानको धारा ११(१) द्वारा प्रदत्त हकको ठाडो उल्लंघन भएको छ। कि.नं. ४० र ५० को जग्गाको मोही अलग अलग भएकोमा एउटै निवेदनको आधारमा गरिएको उक्त निर्णय नेकाप २०३३ अङ्क ९ पृष्ठ १६३, नि.नं. ३३०० पृष्ठ १२७५ मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूल रहेभएकोले बदरभागी छ।

अतः भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौँबाट भएको मिति २०५८।५।२७ को निर्णयले नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ११, १२, १७ द्वारा हामीलाई प्रदत्त हकमा आघात पर्न गएको तथा उक्त निर्णय गैरकानूनी एवं निजी गुठीको मान्यता र सिद्धान्तविपरीत भएकोले उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी रामचन्द्र निजी गुठी सञ्चालनका लागि अक्षयकोष खडा गरी जग्गा रैकरमा परिणत गरेर मात्र जग्गा छुट्याउने कार्य गर्नु वा रामचन्द्र निजी गुठीको दायित्व मोहीमाथि लगाउने कार्य नगर्नु भनी परमादेश लगायत अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाऊँ। साथै उक्त निर्णय यो निवेदनको अन्तिम टुङ्गे नलागेसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदकको मिति २०५८।८।५ को रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित

जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी भूमिसुधार कार्यालय समेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु। निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत् उपस्थित हुनु भनी निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी बलध्वज राणा समेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु। साथै निवेदन मागबमोजिम प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्मको लागि भूमिसुधार कार्यालयको २०५८।१।२७ को निर्णय निवेदकको मागबमोजिम कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतबाट २०५८।८।६ मा भएको आदेश।

निवेदकले उल्लेख गरेको कि.नं. ५० को जग्गाको जग्गाधनी र मोहीमा विवाद छैन। उक्त जग्गाको मोहीले उक्त जग्गामा घर कम्पाउण्ड निर्माण गरी बसोबास गरी आएको भन्ने नक्सा ट्रेस समेत प्राप्त भएको आधारमा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को परिधिभित्र रही मोहीका नाममा मात्र दर्ता गर्ने निर्णय गरिएको हो। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(क) को आधारमा निर्णय गर्नुपर्ने हुँदा दफा २६(ज) बमोजिम गठित मूल्य निर्धारण समितिले मूल्याङ्कन गरेको प्रतिआना मूल्य रु.२,००,०००।- लाई नै मूल्य कायम गरी निर्णय गरिएको हुँदा मूल्य बढी भएको भन्ने निवेदन दावी आधारहित छ। मूल्य निर्धारण समितिले मिति २०५७।२।२४ मा भएको स्थलगत सर्जमिनलाई आधार बनाएको छ। निजी गुठीको जग्गा बाँडफाँड गर्दा मोहीको नाममा जाने जग्गाको सेस्तामा निजी गुठी जनाई काम कारवाही गर्ने गरी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय (मन्त्रीस्तर) बाट निर्णय भएबमोजिम

कि.नं. ५० को जग्गाको बाँडफाँड गर्दा पूरै जग्गा मोहीका नाममा दर्ता गरिदिने र आधा जग्गाको मूल्य जग्गाधनी बलध्वज राणालाई बुझाउने गरी निर्णय भएको हुँदा भएको उक्त निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौँको लिखित जवाफ।

भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौँले तत्काल प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम गरेको निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य दावी रहेको र यस कार्यालयको उक्त कार्यमा कुनै संलग्नता रहेभएको नहुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने मालपोत कार्यालय डिल्लीबजार काठमाडौँको लिखित जवाफ।

भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौँबाट भएको २०५८।१।२७ को निर्णय भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(ख), २६(ग), २६(घ), २६(ङ) अनुरूप भएको हुँदा उक्त निर्णयबाट निवेदकको हकमा आघात परेको भन्न मिल्दैन। निजी गुठीको स्वामित्व गुठी राख्ने र चलाउनेहरूमा निहीत रहने र रामचन्द्र गुठी निजी गुठी भएपछि भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम मैले हिस्सा लिन नपाउने भन्न सकिने अवस्था छैन। अन्य गुठियार रहेपनि मेरा नाममा दर्ता भएको जग्गा भएकाले सबै गुठियारको निवेदन पर्नुपर्ने भन्ने निवेदन दावी निरर्थक छ। निवेदन दावीको जग्गामा कि.नं. ४१ को बाटो रहेको तथ्य सर्भेनक्सा र निरीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएको अवस्थामा निवेदक समेत रोहवरमा बसी स्थलगत सर्जमिनका आधारमा भएको मूल्याङ्कनलाई बढी भएको भन्ने निवेदन दावी पनि निराधर छ। रजिष्ट्रेशन गर्ने प्रयोजनका लागि कायम गरिएको मूल्य ५ वर्ष अघि निर्धारण गरिएको हुँदा सोलाई आधार बनाउनुपर्ने भन्ने निवेदन दावी तर्कसंगत छैन। पूरै जग्गा मोहीका नाममा दा.खा दर्ता गर्ने निर्णय गर्दा दर्ता सेस्ता र प्रमाणपूर्जामा निजी गुठी रामचन्द्र गुठीको नाम उल्लेख गर्नु भनी निर्णयमा उल्लेख गरिएको मन्त्रीस्तरको निर्णयको

आधारमा भएको हो। मन्त्रीस्तरको निर्णय बदर नभएसम्म सो आधारमा भएको निर्णय बदर हुन सक्दैन। कानूनको त्रुटि वा प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको उल्लंघन भएको भनी निवेदकले देखाउन सकेको नहुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने बलध्वज राणाको लिखित जवाफ।

एकतर्फी सुनुवाईको आधारमा जारी भएको मिति २०५८।८।६ को अन्तरिम आदेश रद्द गरिपाऊँ भनी बलध्वज राणाको तर्फबाट २०५८।१०।२३ मा पर्न आएको निवेदन।

अदालतको अन्तिम फैसला समेतबाट रामचन्द्र निजी गुठी कायम भएको जग्गामा निजी गुठी लोप हुन नसक्ने र सोही फैसलाबमोजिम पनि बलध्वज राणा नै जग्गाधनी कायम भएको अवस्थामा निजले गरेको काम कारवाहीमा आपत्ति जनाउनुपर्ने कुनै आधार र कारण छैन। गुठीको जग्गामा गुठी कायम गर्ने गरी भएको कामकारवाही एवं निर्णय कानूनसम्मत र गुठीको सिद्धान्तानुकूल हुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने रामचन्द्र निजी गुठी तहवील कार्यालयको लिखित जवाफ।

यसमा सबै विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परिसकेको देखिँदा चाँडो पेसी दिई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०५८।१२।२७ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्ययन गरियो। निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहालले विवादित कि.नं. ५० को २-०-१-१ जग्गाको मोही निवेदकहरू तथा जग्गाधनी बलध्वज राणा (रामचन्द्र निजी गुठी) भएकोमा विवाद छैन। रामचन्द्र गुठीमा बलध्वज राणा बाहेक कृष्णध्वज राणा समेतका १० जना गुठियार भएकोमा मोही बाँडफाँडबाट बलध्वज राणाका नाममा मात्र रकम जम्मा गर्न मिल्दैन। आधा जग्गाको मूल्य तिरी सम्पूर्ण जग्गा मोहीका नाममा दा.खा. दर्ता गरीदिने निर्णय भएपछि निजी गुठीको दायित्व

मोहीमाथि थोपर्न मिल्दैन। जग्गाको मूल्याङ्कन पनि वास्तविक मूल्यभन्दा बढी गरिएको छ। मोहीले जग्गाको मूल्यबापत तिरेको रकम अक्षय कोष खडा गरी गुठी सञ्चालन गरिनुपर्नेमा सो नगरी गुठियार मध्येका बलध्वज राणालाई दिलाई दिने गरी भएको भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो। विपक्षी बलध्वज राणाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता शम्भु थापा, उमेश खकुरेल र ईश्वरी भट्टराईले गुठीको सिद्धान्तानुरूप गुठी राखिसकेपछि त्यसको धर्मलोप गर्न मिल्दैन र हुँदैन। निवेदन दावीको जग्गा सम्बन्धी विवादमा बलध्वज राणा नै सरिक भएका, अन्य गुठियारहरूले पनि बलध्वज राणाका नामबाट भएका कामकारवाही प्रति मञ्जुरी जनाएका छन्। स्थानीय सर्जमिन मुचुल्का समेतका आधारमा जग्गाको मूल्य निर्धारण गरिएको हुँदा मूल्य बढी भन्ने दावी पनि निराधार छ। रिट जारी हुन सक्ने अवस्था नहुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षी भूमिसुधार कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता योगराज बरालले एकपटक गुठी कायम भएपछि त्यसको लोप हुन सक्दैन। अदालतको फैसला समेतबाट विवादित जग्गामा रामचन्द्र निजी गुठी कायम भएको अवस्था छ। विवादित जग्गामा मोहीले घरेलुघर बनाई बसोबास गरेको आधारमा जग्गा नै बाँडफाँड गर्न नमिल्ने भएकोले जग्गाको मूल्याङ्कन गरी पूरै जग्गा मोहीलाई दिने र आधा जग्गाको हुने मूल्य बलध्वज राणा (रामचन्द्र निजी गुठी) लाई दिलाइदिने गरी फैसला भएको छ। मूल्य निर्धारण समितिले स्थानीय सर्जमिन मुचुल्कामा उल्लिखित मूल्याङ्कनलाई आधार बनाई मूल्य कायम गरेको हुँदा मूल्य बढी भएको भन्न मिल्दैन। रिट निवेदन मागअनुरूपको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा रिट खारेज गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो।

दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस समेत सुनी रिट निवेदन माग अनुरूपको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, जिल्ला काठमाडौं का.म.न.पा. वडा नं. ९ कि.नं. ५० को (सा.कि.नं. ७२) को २-०-१-१ जग्गाको मोही रिट निवेदकहरूका पिता, ससुरा, हजुरबुबा, विन्दुमान जोशी र जग्गाधनी बलध्वज राणा (रामचन्द्र निजी गुठी) भएको र उक्त जग्गा मोही बाँडफाँड गरिपाऊँ भनी बलध्वज राणाले दिएको निवेदनको आधारमा विपक्षी भूमिसुधार कार्यालयले पूरै जग्गा विन्दुमान जोशीका नाममा कायम हुने र जग्गाधनीको हिस्साको १-०-०-२^१/_२ जग्गाको प्रतिआना रु.२,००,०००/- का दरले रु.३२,३१,२५०/- जग्गाधनी बलध्वज राणा (रामचन्द्र निजी गुठी) ले लिन पाउने ठहर्छ भन्ने तथा मैले पाउने जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जामा बलध्वज राणाको नाम कट्टा गरी रामचन्द्र निजी गुठी जनाउने भनी भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंबाट भएको मिति २०५८।५।२७ को निर्णयले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२, १७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुग्न गएको र उक्त निर्णय निजी गुठीको कानूनी व्यवस्था, मूल्य मान्यताविपरीत भएको हुँदा उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी रामचन्द्र निजी गुठी सञ्चालनका लागि अक्षयकोष खडा गरेर मात्र जग्गा छुट्याउने कार्य गर्नु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदनमा दावी लिएको देखिन्छ । कि.नं. ५० को जग्गाधनी र मोहीमा विवाद नरहेको तथा विवादित जग्गामा मोहीले कम्पाउण्ड बाल समेत लगाई घर बनाई बसोबास गरिआएकोले आधा आधा जग्गा बाँडफाँड गर्न नमिल्ने भएकोले जग्गाधनीलाई आधा जग्गाको मूल्य मोहीबाट दिलाई पूरै जग्गा मोहीका नाममा दा.खा. दर्ता गरिदिने निर्णय भएको हो र मोहीले पाउने जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा र सेस्तामा रामचन्द्र

निजी गुठी उल्लेख गर्ने भनी भएको निर्णय पनि भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको निर्णय एवं परिपत्र बमोजिम नै गरिएको हुँदा रिट जारी हुने होइन भन्ने भूमिसुधार कार्यालयले लिखित जवाफमा जिकीर लिएको पाइन्छ ।

३. रिट निवेदनमा उल्लिखित काठमाडौं जिल्ला साविक वत्तिसपुतली गा.वि.स. ६ कि.नं. ७२ हाल का.म.न.पा. वडा नं. ९ कि.नं. ५० को २-०-१-१ जग्गाको जग्गाधनी बलध्वज राणा (रामचन्द्र निजी गुठी) र मोहीमा रिट निवेदकहरूका पिता, ससुरा, हजुरबुबा विन्दुमान जोशी भएको भन्नेमा विवाद देखिँदैन । पुनरावेदक दिलेन्द्रवीर पाण्डे विरुद्ध विश्वमान जोशी समेत भएको २०५० सालको दे.पु.नं. १२८ को निर्णय दर्ता बदर मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०५०।१।२२ र निजहरू बीच चलेको दे.पु.नं. २९६ को निर्णय पर्चा बदर मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०५५।२।२८ मा भएको फैसला समेतबाट दाविको कि.नं. ५० को जग्गाको जग्गाधनी बलध्वज राणा (रामचन्द्र निजी गुठी) तथा मोही विन्दुमान जोशी कायम भएको देखिन आउँछ । विन्दुमानको मृत्युपश्चात् उक्त जग्गामध्ये ०-१५-० जग्गा अनन्तमानको र बाँकी जग्गा विश्वमानको कायम भएको देखिन्छ । सोही फैसला समेतलाई आधार बनाई विपक्षी बलध्वज राणाले उक्त कि.नं. ५० को जग्गा आधा आधा बाँडफाँड गरी मोही लगत कट्टा गरिपाऊँ भनी भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(घ) बमोजिम भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंमा मिति २०५६।५।१६ मा निवेदन दिएको देखिन आयो ।

४. निजले दिएको उक्त बाँडफाँडसम्बन्धी निवेदनको आधारमा बाँडफाँडसम्बन्धी प्रक्रिया अघि बढाई बाँडफाँडको निर्णय गरेको देखिन्छ । भूमिसुधार कार्यालयको आदेश बमोजिम भएको स्थलगत निरीक्षण प्रतिवेदनबाट उक्त कि.नं. ५० को जग्गामा सम्बन्धित मोहीको घर टहरा समेत निर्माण भएको र मोहीले कम्पाउण्डबाल समेत लगाई

घरवास गरिआएको भन्ने देखिन आएको भन्ने आधारमा आधा आधा जग्गा बाँडफाँड गर्न नमिलेको भनी भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको निर्णयमा उल्लेख भएको पाइन्छ। सो कुरालाई निवेदकले पनि रिट निवेदनमा खण्डन गरेको पाइदैन। आधा जग्गाको हुने मूल्य जग्गा धनीलाई दिलाई पूरै जग्गा मोहीका नाममा गर्ने गरी भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(ड) बमोजिम निर्णय भएको कुरालाई अन्यथा मान्नुपर्ने आधार र कारण समेत देखिँदैन।

५. जग्गाको मूल्याङ्कन बढी भएको भन्ने आधारमा निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन दावी सम्बन्धमा विचार गर्दा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(ज) बमोजिम मूल्य निर्धारण समितिको गठन हुने र सोही समितिले निर्धारण गरेको मूल्यलाई कायम गरेको भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ। मूल्य निर्धारण समितिमा गा.वि.स. तथा वडाको प्रतिनिधि, मालपोत कार्यालयको प्रतिनिधि समेत रहने र जग्गाको वास्तविक मूल्याङ्कन सो समितिबाटै निर्धारण हुने विषय भएको तथा रिट क्षेत्रबाट प्रमाण बुझी जग्गाको मूल्याङ्कन घटी बढी के हो भनी हेर्न सकिने विषयभित्र नपर्ने भएकोले सोको आधारमा उक्त निर्णय बदर हुनुपर्ने भन्ने रिट निवेदन दावी प्रयोजनहीन देखिन आयो।

६. अब आधा जग्गाको मूल्य तिरी पूरै जग्गा आफ्ना नाममा दा.खा. दर्ता हुने भएपछि आफूले प्राप्त गर्ने जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जा र दर्ता सेस्तामा रामचन्द्र निजी गुठी कायम गर्ने भनी गरिएको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ भन्ने प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा रिट निवेदन दावीमा उल्लिखित कि.नं. ५० को जग्गाको जग्गाधनी बलध्वज राणा(रामचन्द्र निजी गुठी) कायम हुने ठहरी अदालतबाट समेत फैसला भै अन्तिम भएको अवस्थामा उक्त जग्गामा रामचन्द्र निजी गुठी कायम भएको भन्नेमा विवाद हुन सक्दैन।

७. निजी गुठी कायम भएको दावीको जग्गा आफ्ना नाममा मोहीबापत पूरै प्राप्त भएपछि निजी गुठीको नाम समावेश हुन नपर्ने भनी गरेको निवेदकको दावीका सन्दर्भमा गुठीको अवधारणाका सम्बन्धमा चर्चा गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ। गुठी भन्नाले कुनै मठ, वा कुनै देवी देवताको पर्व, पूजा वा जात्रा चलाउन, वा कुनै धार्मिक वा परोपकारी कामको लागि कुनै मन्दिर, देवस्थल, धर्मशाला, पाटी पौवा, इनार, पोखरी, तलाउ धारा, पियाउ, बाटो घाट, पुल चौतारा, गौचरण वाग बगैचा, जङ्गल, पुस्तकालय, पाठशाला, औषधालय, चिकित्सालय, घर, इमारत वा संस्था बनाउन वा त्यसको संरक्षण गर्न कुनै दाताले आफ्नो चल अचल सम्पत्ति वा आयस्ता आउने अरु कुनै रकममा आफ्नो हक छाडी राखेको गुठी सम्भन्नुपर्छ भन्ने कुरा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २(ग) मा परिभाषा गरिएको देखिन्छ। उपरोक्त परिभाषाबाट गुठी भनेको धार्मिक, सांस्कृतिक, परोपकारी आदि परम्परा, मान्यता, प्रचलन, प्रथालाई सञ्चालन र कायम राखी त्यसको विकास गराउने भन्ने देखिन्छ। दाताले आफ्नो चल अचल सम्पत्ति वा आयस्ता वा सम्पत्तिमा आफ्नो हक छाडी सार्वजनिक हितका लागि समर्पण गर्ने हुँदा गुठी भनेको कुनै सामाजिक वा धार्मिक कार्य निरन्तर रूपले सञ्चालन गर्न आफ्नो सम्पत्तिको हक छाडी हस्तान्तरण गर्ने कार्य पनि हो। गुठीबाट व्यक्तिको हक समाप्त हुने र समूह, सम्प्रदाय वा समुदायको हक सिर्जना हुने प्रक्रिया भएकाले गुठी राखेले आफ्नो इच्छापत्रमार्फत् व्यक्त इच्छालाई नमासिने गरी जोगाई निरन्तरता (Perpetual continuity) प्रदान गर्नु राज्य वा राज्यको अंगका रूपमा रहेका सबै निकायहरूको कानूनी कर्तव्य समेत हुन आउँछ।

८. गुठी हाम्रो सामाजिक, धार्मिक र सांस्कृतिक परम्पराको एक अभिन्न अङ्ग भएको कुरालाई आत्मसात गरी मुलुकी ऐनमा गुठीसम्बन्धी छुट्टै व्यवस्था गरी २०२१ सालमा

गुठी संस्थान ऐन, र सोलाई खारेज गरी २०३३ सालमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ लागू भएको देखिन्छ। यसबाट गुठीको प्रभावकारी उपयोग गरिने र दुरुपयोग हुन नदिने गरी गुठी सम्पदाको जीवन्तता सुनिश्चित भएको मान्नुपर्ने हुन आउँछ।

९. गुठीलाई निरन्तरता दिइनुपर्ने र जीवन्त राख्नुपर्ने भनी यसै अदालतबाट नेकाप २०६४, अङ्क १०, नि.नं. ७८८५ पृष्ठ १२७५ रिट निवेदक प्रकाशमणि शर्मा समेत विरुद्ध मन्त्रिपरिषद् सचिवालय समेत भएको संवत् २०५८ सालको रिट नं. ७७ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ। प्रतिपादन भएको उक्त सिद्धान्त समेतका आधारमा रामचन्द्र निजी गुठी कायम भएको दावीको पूरै जग्गा मोही रिट निवेदकहरूका नाममा दा.खा. दर्ता हुने निर्णय भए तापनि जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जामा रामचन्द्र निजी गुठी कायम राख्ने गरी भएको भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंको निर्णयलाई कानूनप्रतिकूल भएको वा गुठीको अवधारणा र मान्य सिद्धान्तप्रतिकूल भएको भन्न मिल्ने देखिएन।

१०. जग्गाको आकार र जग्गामा निवेदकहरूको घरले चर्चेका कारण बाँडफाँड गर्न नमिल्ने हुँदा कानूनबमोजिम निवेदक मोहीका नाममा पूरै जग्गाको स्वामित्व कायम हुन आएपनि परम्परा, धर्म, संस्कृति, प्रचलन, मान्यता र कानूनले नै गुठी प्रथालाई मान्यता प्रदान गरी गुठी नेपालको संस्कृति, धर्मको एक अभिन्न कानूनी अङ्ग भएको र त्यसलाई कानूनले नै मान्यता प्रदान गरेको अवस्थामा निवेदन दावीको

जग्गामा निवेदकहरू गुठियार नभएपनि गुठीको पूरैजग्गाको जग्गाधनी बनेपछि त्यस्तो जग्गासँग गाँसिएको र त्यस्तो जग्गाले वोकेको Legacy बाट निवेदकहरू उन्मुक्त हुन सक्दैनन्। गुठीको स्थापना, सञ्चालन र त्यसको निरन्तरता नेपालको एक परम्परा एवं संस्कृति वर्तमान

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १७ मा संस्कृतिसम्बन्धी हकको व्यवस्था भएको छ। उक्त धारामा प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो धर्म, संस्कृतिसम्बन्धी पालना गर्न र त्यस्तो संस्कृतिलाई निरन्तरता दिन पाउने गरी संस्कृतिसम्बन्धी हकलाई Enforcable मौलिक हकको रूपमा राखिएको छ। निवेदकहरू वर्तमान अवस्थामा निवेदन दावीको पूरै जग्गाको स्वामित्ववाला बनेका कारण आफू र आफ्ना पुर्खाले गुठी नराखेको हुँदा उक्त जग्गाको गुठीको निरन्तरता आफूले दिनपर्ने हुँदा उक्त जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जामा गुठी भन्ने शब्द नरहनुपर्ने भन्ने निवेदन दावी पुग्न सक्ने देखिँदैन।

११. अव गुठीको लागि आधा जग्गाको मूल्य बराबरको अक्षय कोष खडा गर्नुपर्नेमा नगरी बलध्वज राणालाई दिलाइदिने गरी भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने प्रश्नतर्फ विचार गर्दा माथि विवेचना गरिए अनुरूप गुठी मास्न नहुने गुठीलाई निरन्तरता दिई गुठीलाई जीवन्त बनाइराख्न एक प्रभावकारी माध्यम आवश्यक पर्दछ। त्यस्तो माध्यम गुठीलाई प्राप्त हुने रकम हो भन्नेमा विवाद हुन सक्दैन। रामचन्द्र निजी गुठी सञ्चालनका लागि मोहीबाट लिएको उक्त रकमलाई छुट्टै अक्षयकोष खडा गरी गुठी निरन्तर सञ्चालन गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिदिएको छ।

१२. माथि विवेचना गरिए अनुरूप रिट निवेदन मागअनुरूप उत्प्रेषणको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। यस अदालतबाट जारी भएको मिति २०५८।८।६ को अन्तरिम आदेश समेत निष्कृत हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमबमोजिम बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय

इति संवत् २०६६ साल मंसिर ३० गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत : नारायण रेग्मी

निर्णय नं. ८३१७

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौला
संवत् २०६६ सालको रिट नं. ०६६-WO-००३३
आदेश मिति: २०६६।८।१६

विषय : उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १३ बस्ने
दीपेन्द्रबहादुर क्षेत्री
विरुद्ध

विपक्षी: सम्माननीय प्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपाल
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को
कार्यालय, समेत

- कसैलाई आरोप वा अभियोग लगाउनुपर्दा मात्र त्यस्तो आरोप वा अभियोगअनुसारको काम गरेको हो होइन भनी सफाइको प्रमाण पेश गर्ने मौका प्रदान गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- गभर्नरको पदलाई सँगठनको कर्मचारीको पद मान्न मिल्दैन तर कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले **criminal prosecution** मा सफाइ पाएपछि पुनः पदमा बहाली हुने अधिकार हुन्छ हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्थामा भर पर्ने कुरा हो । सम्बन्धित सेवा, शर्तसम्बन्धी कानूनमा वा अन्य सम्बन्धित कानूनमा कर्मचारीलाई भ्रष्टाचारको आरोपमा मुद्दा चलाएकोमा सक्षम अदालतबाट सफाइ पाएमा पुनः पदमा बहाल गरिने र निलम्बन अवधिको तलब भत्ता लगायतका सम्पूर्ण सुविधा दिने गरी सेवा शर्तसम्बन्धी कानूनमा व्यवस्था भएको छ भने मात्र सफाइ पाउने कर्मचारीले स्वतः पुनर्वहालीको हक प्राप्त गर्दछ । यदि कानूनमा

त्यस्तो व्यवस्था छैन भने पुनर्वहाली गर्ने हक प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

- भ्रष्टाचार मुद्दा चलेकोमा कसैले सफाइ पाएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई पुनः स्थापित गर्ने नगर्ने भन्ने कुरा सरकारको नीतिगत स्वविवेकको कुरा भएकाले कर्मचारीको अधिकारको कुरा नहुने ।
- भ्रष्टाचार मुद्दामा सफाइ पाएको व्यक्तिलाई देहायका अवस्थामा अभियोग लागेको व्यक्ति दोषी नठहर्ने ।
- क) मुद्दाको Merit भित्रै अदालत प्रवेश गरी लगाएको अभियोग प्रमाणित गर्ने प्रमाणको अभाव भएको कारण दोषी नठहरीने अवस्था र
- ख) विभिन्न कानूनी/प्राविधिक कारण विभिन्न कानूनी/ प्राविधिक कारण भन्नाले,
- १) अधिकारै नभएको निकायले भ्रष्टाचारको अपराधको अनुशन्धान गरी कानूनी त्रुटि भएको/गरेको,
- २) अधिकारै नभएको निकायले अभियोग लगाई मुद्दा चलाइ कानूनी त्रुटि भएको/गरेको,
- ३) हदम्याद नाघी मुद्दा दायर गरी कानूनी त्रुटि भएको/गरेको,
- ४) अधिकारै नभएको अदालतमा मुद्दा दायर गरी अधिकारै नभएको अदालतले मुद्दा हेरी कानूनी त्रुटि गरेको/भएको,
- ५) अधिकारै नभएको व्यक्तिले मुद्दा हेर्दा कानूनी त्रुटि गरेको/भएको,
- ६) कानूनले हेर्न नहुने मुद्दा हेरी छिनी कानूनी त्रुटि गरेको/भएको ।

(प्रकरण नं.१४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता कृष्णप्रसाद भण्डारी र हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू सुशीलकुमार पन्त, तुलसी भट्ट, अनिलकुमार सिन्हा, हरिविलास, सापकोटा, रामनारायण बिडारी, चण्डेश्वर श्रेष्ठ र भीमार्जुन आचार्य

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता पुष्पराज कोइराला र विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरणकुमार पौड्याल विद्वान अधिवक्ताहरू श्री पूर्णमान शाक्य, श्री लभकुमार मैनाली, श्री शिवप्रसाद रिजाल, श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र श्री शम्भु थापा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २६
- राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा १५(२) उपदफा ४, २३(१)
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३३ र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १७

आदेश

न्या.बलराम के.सी.: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अनुसार पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

म निवेदकले सन् १९७२मा त्रि.वि. बाट अर्थशास्त्रमा एम.ए. प्रथम श्रेणीमा र सन् १९७५ मा वि.एल तथा अष्ट्रेलियाबाट १९८६ मा कृषि अर्थशास्त्र विषयमा एम.एड.को शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको छु। २०३३ सालमा कृषि विकास बैंकमा अधिकृत, २०३४ देखि २०४६ सालसम्म नेपाल राष्ट्रबैंकको अधिकृत तृतीय तहमा, २०४६ देखि २०५३ सालसम्म सोही बैंकमा अधिकृत द्वितीय श्रेणीमा र २०५३ देखि २०५८ सम्म निर्देशक र २०५८ देखि २०६२ सम्म कार्यकारी निर्देशक भई २०६३ सालमा सेवा निवृत्त भएको। २०६३ सालदेखि २०६५ सम्म राष्ट्रिय योजना आयोगको सदस्य भै २०६५/१०/३ बाट नेपाल राष्ट्रबैंकको गभर्नर पदमा नियुक्ति पाई सेवारत रही आएको थिएँ।

नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को २०६५/१०/२ को निर्णयअनुसार नेपाल राष्ट्र बैंक

ऐन, २०५८ को दफा २६ बमोजिम २०६५/१०/१७ सम्म नेपाल राष्ट्रबैंकको गभर्नर पदमा नियुक्त गरेको व्यहोराको प्रत्यर्थी अर्थ मन्त्रालयको प.सं. २०६५/१०/६६ विविध ८(१८)५० मिति २०६५/१०/३ को पत्रद्वारा अवगत गराइएकोले सोही मिति देखि गभर्नर पदको कार्यभार सम्हाली दायित्व निर्वाह गरिआएको थिएँ। मैले नेपाल राष्ट्रबैंकको गभर्नर पदमा नियुक्ति पाएपछि वित्तीय र आर्थिक क्षेत्रको सुधारका लागि थुप्रै कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेको र विपक्षीहरूले मेरो दायित्व र कर्तव्यप्रति कुनै प्रकारको प्रश्न उठाएका थिएनन्।

मिति २०६६/४/१९ का दिन नेपाल राष्ट्रबैंकले तय गरेको देशको मौद्रिक नीति घोषणा गरी आफ्नो निवासमा फर्कनासाथ विभिन्न टेलिभिजन च्यानलहरूमा प्रत्यर्थी विजयनाथ भट्टराईलाई गभर्नर पदमा पुनर्वहाली गर्ने मन्त्रिपरिषद्ले निर्णय गरेको भन्ने सूचना प्रवाह गरेको भए पनि आधिकारिक जानकारी नभएकोले २०६६/४/१९ गते नेपाल राष्ट्रबैंकमा उपस्थित भै कार्य गरिरहेको अवस्थामा अन्दाजी १५:०० बजे मलाई अवकाश दिईएको पत्र पठाइएकोले घर फर्के।

मलाई मिति २०६६/४/१९ मा दिइएको अवकाश पत्रमा अवकाशको आधार र कारण उल्लेख गरिएको छैन। मन्त्रिपरिषद्को निर्णयको नक्कल माग गर्दा दिन इन्कार गरियो। मलाई नेपाल राष्ट्रबैंक ऐन, २०५८ को दफा २६ अनुसार गभर्नर पदमा नियुक्ति गरिएको र सो दफाले रिक्त रहेको गभर्नर पदमा बाँकी अवधिको लागि अर्थात् २०६६/१०/१७ सम्म मेरो पदाधिकार रहने कुराको ग्यारेन्टी गरेको छ। विपक्षी विजयनाथ भट्टराईलाई जाँचबुझ समितिको मिति २०६५/११/१९ को सिफारिशबमोजिम उक्त ऐनको दफा २३ अनुरूप नेपाल सरकारको २०६५/११/१६ को निर्णयअनुसार सोही मितिदेखि लागू हुने गरी पदमुक्त गरी मलाई नियुक्त गरिएको र निज पदमुक्त भैसकेको अवस्थामा सोको कानूनी उपचार नखोजेको वास्तविकतलाई विचार नगरी मलाई पदमुक्त गर्ने

निर्णय गरिएको छ। मैल पदीय दायित्व पालना गर्न नसकेको वा ऐन नियममा निर्दिष्ट कर्तव्य पालना नगरेको अवस्थामा बाहेक ०६६।१०।१७ सम्म उक्त पदमा कार्य गर्न पाउने मेरो नैसर्गिक हक हो। विपक्षीहरूको निर्णय एवं पत्राचार ऐनको दफा २६ प्रतिकूल छ।

नेपाल राष्ट्रबैंक ऐन, २०५८ मा अवकाश भन्ने शब्द छैन, ऐनमा प्रयुक्त शब्द पदमुक्त प्रयोग नगरी अवकाश शब्द प्रयोग गरी ऐनको विखिलाप गरिएको छ। पदमुक्त गर्ने दफा २२(५) को प्रावधान अनुरूप पदमुक्त गर्दा दफा २२(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम सफाइ पेश गर्ने मौका दिनुपर्नेमा सफाइ पेश गर्ने मौका समेत दिइएको छैन। विजयनाथ भट्टराई निलम्बन भै रहेको अवस्था मुद्दा जिती आएको नभै पदमुक्त भएपछि मुद्दा जिती आएको अवस्था हुँदा निजले उक्त पदमा बाँकी अवधिको लागि दावी गर्न मिल्दैन।

विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६६।४।१९ का निर्णयका आधारमा मलाई गभर्नर पदबाट अवकाश दिने भनी अर्थ मन्त्रालयबाट गरिएको २०६६।४।१९ को पत्राचार र विपक्षी विजयनाथ भट्टराईलाई गभर्नर पदमा पुनर्वहाली गरिएको भनिएको सोही मितिको पत्र त्रुटिपूर्ण, न्यायिक परम्परा तथा कानूनी सिद्धान्तप्रतिकूल, स्वेच्छाचारी आत्मनिष्ठ, बदनियतपूर्ण, कपटपूर्ण, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त प्रतिकूल, शक्तिको दुरुपयोगको पराकाष्ठाको रूपमा रहेको र उक्त निर्णय एवं पत्राचारले नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२(२)(च), १३, १८, १९ द्वारा म निवेदकलाई प्राप्त मौलिक हक एवं नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २२, २३, २६ अन्तर्गत प्राप्त कानूनी हक समेत हनन हुन गएकोले उक्त मिति २०६६।४।१९ को निर्णय तथा सोसँग सम्बन्धित टिप्पणी आदेश एवं पत्राचार र अर्थ मन्त्रालयको २०६६।४।१९ को विजयनाथ भट्टराईलाई गभर्नर पदमा नियुक्त गरी मलाई सोबाट अवकाश

दिइएको भनिएको पत्र समेत नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकलाई तोकिएको कार्यावधिसम्म निर्वाधरूपमा काम गर्न पाउने गरी साविक गभर्नर पदमा पुनर्वहाली गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ। साथै गभर्नर पदमा विजयनाथ भट्टराईलाई गरिएको पुनर्वहाली र मलाई दिइएको अवकाश गैरकानूनी भएको र देशको आर्थिक व्यवस्थालाई दुरगामी असर पार्नसक्ने संभावना समेतलाई दृष्टि गरी तत्काल म निवेदकलाई गभर्नर पदमा यथावत् राखी काम गर्नु गराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ। विषयवस्तुको गाम्भीर्यतालाई मूल्याङ्कन गरी सुनुवाईको मिति समेत तोकिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको मिति २०६६।४।१२ को रिट निवेदन।

निवेदकलाई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २६ अनुसार मिति २०६६।१०।१७ सम्मको लागि मिति २०६५।१०।३ मा नेपाल राष्ट्र बैंकको गभर्नर पदमा नियुक्त गरेकोमा सफाइको मौका समेत नदिई निवेदकलाई पदबाट अवकाश दिने गरी विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६६।४।१९ गतेको निर्णय एवं अर्थमन्त्रालयको मिति २०६६।४।१९ को पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ। साथै प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म उक्त पदमा रही कार्य नगर्नु भनी विपक्षी विजयनाथ भट्टराईको नाउँमा र साथै निवेदकलाई गभर्नरको पदमा यथावत् राखी काम गराउनु भनी अन्य विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग दावी रहेको देखिन्छ।

यस अदालतबाट विपक्षीहरूका नाममा मिति २०६६।४।१३ मा भएको कारण देखाउ आदेश।

नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को २०६५।८।१८ को निर्णयबमोजिम नेपाल राष्ट्रबैंक ऐन, २०५८ को दफा २३ बमोजिम गठन भएको

जाँचबुझ समितिले २०६५।९।११ मा नेपाल सरकार समक्ष पेश गरेको सिफारिश प्रतिवेदनमा विजयनाथ भट्टराईका सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट अन्तिम निर्णय हुँदा जो ठहर हुन्छ सोहीबमोजिम हुने गरी नेपाल राष्ट्रबैंकको गभर्नर पदमा कानूनबमोजिम तत्काल उपयुक्त व्यक्ति नियुक्ति गरी पदपूर्ति गर्न नेपाल सरकार समक्ष सिफारिश गरेको आधारमा नेपाल राष्ट्रबैंकको गभर्नर पदमा नियुक्तिसम्बन्धी प्रक्रिया अघि बढी दीपेन्द्रबहादुर क्षेत्रीलाई मिति २०६५।१०।२ को निर्णयअनुसार नेपाल राष्ट्रबैंकको गभर्नर पदमा नियुक्त गरिएको र हाल सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट विजयनाथ भट्टराईले भ्रष्टाचारको अभियोगबाट सफाइ पाएकोले निजलाई गभर्नर पदमा पुनर्वहाली गर्न देहायबमोजिम गर्ने नेपाल सरकार मन्त्रपरिषदबाट २०६६।४।९ मा निर्णय भएको छ। नेपाल राष्ट्रबैंकका तत्कालीन गभर्नर श्री विजयनाथ भट्टराई विशेष अदालतको फैसलाबमोजिम २०६४।३।१५ देखि निलम्बन परेको र सर्वोच्च अदालतमा निजको मुद्दा विचाराधीन रहेको कारण उक्त बैंकको गभर्नरको कार्यभार सम्हाल्न नमिलेको कारणबाट निजलाई मिति २०६५।९।१६ देखि पदमुक्त गर्ने निर्णय भएकोमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट निजलाई सो अभियोगबाट सफाइ दिएकोले हाल कार्यरत गभर्नर श्री दीपेन्द्रबहादुर क्षेत्रीलाई अवकाश दिई श्री विजयनाथ भट्टराईलाई निजको बाँकी अवधि अर्थात् मिति २०६६।१०।१७ सम्मका लागि नेपाल राष्ट्रबैंकको गभर्नर पदमा पुनर्वहाली गर्ने। विजयनाथ भट्टराईलाई भ्रष्टाचारको अभियोगबाट सफाइ दिने गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट फैसला भएको, पूर्ववर्ती सरकारको निर्णय पछिल्लो सरकारले पुनरावलोकन गर्न सक्ने र सरकारी निर्णयको प्रस्तुत विषयमा अदालतमा प्रश्न उठाउन समेत नसकिने हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने सम्माननीय प्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपालको लिखित जवाफ।

म २०६१।१०।१८ देखि २०६६।१०।१७ सम्मका लागि नेपाल राष्ट्रबैंकको गभर्नर पदमा नियुक्ति भएको व्यक्ति हुँ। मेरो कार्यकाल रहेको अवस्थामा नियुक्ति भएका रिट निवेदकले पूर्ण अवधिको लागि नियुक्त भएको भनी दावी गर्न मिल्दैन। पहिले नै सिर्जना भएको मेरो हकलाई विपक्षीले पाएको नियुक्तिले प्रतिस्थापन गर्न सक्दैन। म उपर लगाइएको अभियोगमा म निर्दोष सावित गरी सक्षम अदालतबाट फैसला भएको अवस्थामा उक्त पदमा यथावत् र निर्विवाद हक मेरो नै रहनेमा विवाद छैन। मलाई लगाइएको अभियोगका कारण निलम्बनमा परेको अवस्था नियुक्ति भएको रिट निवेदकले मलाई सफाइ दिएपश्चात् पनि उक्त पद आफ्नो भनी दावी गर्न सक्ने हैसियत राख्नुहुन्न। निलम्बनमा राखिने कार्य अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगद्वारा दायर भ्रष्टाचार मुद्दा भएको र उक्त मुद्दाबाट सफाइ नै पाइसकेको अवस्थामा मेरो पद समाप्त हुने भन्ने प्रश्न नै आउँदैन। अख्तियार दुरुपयोगको मुद्दा पदमा आसिन हुँदा नै दायर हुने र दायर भएको उक्त मुद्दामा अभियोग स्थापित नभएपछि पद स्वतः कायम हुने हो। अरु कुनै कारणबाट निलम्बन भएको वा मुद्दा चलेको नभै भ्रष्टाचार मुद्दाकै कारण उक्त कार्य भएकोले सो लगाइएको आरोप सिद्ध नभएपछि त्यसलाई मान्नुपर्ने न्यायिक सिद्धान्त हो। निवेदकले नियुक्ति हुँदा नै सर्वोच्च अदालतमा म उपर चलेको भ्रष्टाचार मुद्दामा ठहरेबमोजिम हुने भन्ने स्वीकार गरेको तथ्यलाई हाल अनर्थ गर्न मिल्दैन। रिट जारी हुने अवस्था नहुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने विजयनाथ भट्टराईको लिखित जवाफ।

नेपाल राष्ट्रबैंकका तत्कालीन गभर्नर श्री विजयनाथ भट्टराई विशेष अदालतको फैसलाबमोजिम मिति २०६४।३।१५ देखि निलम्बनमा परेको र सर्वोच्च अदालतमा निजको मुद्दा विचाराधीन रहेको कारण उक्त बैंकको गभर्नर पदको कार्यभार सम्हाल्न नमिलेको कारणबाट सर्वोच्च अदालतबाट पछि जो ठहर

हुन्छ सोहीबमोजिम हुने गरी निजलाई मिति २०६५।१।१६ देखि पदमुक्त गर्ने निर्णय भएकोमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट निजलाई सो अभियोगबाट सफाइ दिएकोले कार्यरत गभर्नर श्री दीपेन्द्रबहादुर क्षेत्रीलाई अवकाश दिई श्री विजयनाथ भट्टराईलाई निजको बाँकी अवधि अर्थात् मिति २०६६।१०।१७ सम्मका लागि नेपाल राष्ट्र बैंकको गभर्नर पदमा पुनर्वहाली गर्ने भनी नेपाल सरकार (म.प.) बाट मिति २०६६।४।१९ मा निर्णय भएअनुसार नै कार्यान्वयन भएको र ऐनको दफा २३ बमोजिम गठित जाँचबुझ समितिको सिफारिशको आधारमा गरिएको निवेदकको नियुक्ति विजयनाथ भट्टराईलाई पुनर्वहाली गर्दा स्वतः कायम नरहने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने अर्थ मन्त्रालय र ऐ. का सचिव रामेश्वर खनालको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता कृष्णप्रसाद भण्डारी र हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू सुशीलकुमार पन्त, तुलसी भट्ट, अनिलकुमार सिन्हा, हरिविलास सापकोटा, रामनारायण विडारी, चण्डेश्वर श्रेष्ठ र भीमार्जुन आचार्यले रिट निवेदक दीपेन्द्रबहादुर क्षेत्री अर्थशास्त्र विषयमा एम.ए.पास गरी लामो समयदेखि बैंकिङ्ग क्षेत्रको अनुभव सँगाली नेपाल राष्ट्रबैंकको कार्यकारी निर्देशकबाट अवकाश पाई राष्ट्रिय योजना आयोगको सदस्य समेत भैसकेका एक कुशल र योग्य व्यक्ति भएको भन्नेमा विवाद छैन । योग्य, कुशल र आर्थिक क्षेत्रमा विशिष्ट ज्ञान प्राप्त गरेका कारण नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को २०६५।१०।२ को निर्णयअनुसार नेपाल राष्ट्र बैंकको गभर्नर पदमा २०६६।१०।१७ सम्मका लागि नियुक्त गरेको हो । निवेदकलाई गभर्नर पदमा नियुक्ति गर्दा कुनै प्रकारको शर्त वा बन्देज लगाइएको नभई निःशर्त रूपमा २०६६।१०।१७ सम्मका लागि नियुक्ति गरिएको भन्ने कुरा नेपाल सरकारको उक्त निर्णय र रिट

निवेदकलाई दिइएको नियुक्तिपत्रबाट समेत प्रमाणित भैराखेको छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ मा भ्रष्टाचारको अभियोगबाट सफाइ पाएमा स्वतः पुनर्वहाली हुने भन्ने भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को व्यवस्थालाई समावेश गरेको नपाईदा उक्त प्रावधानलाई हटाउने मनसाय विधायिकाको हो भन्ने प्रमाणीत भएको छ । विजयनाथ भट्टराई सेवाबाट निलम्बन भएको नभै पदमुक्त भैसकेको हुँदा भ्रष्टाचारको कसूरबाट सफाइ पाएपनि स्वतः पदवहाली हुनुपर्छ भन्ने दावी ग्रहणयोग्य छैन । पदमुक्तको निर्णयलाई स्वीकार गरिएको छ । निवेदकलाई २०६६।१०।१७ सम्म भनी कितान गरी नियुक्त गरेपछि राष्ट्रबैंक ऐन, २०५८ को दफा २२(५) को अवस्थामा अवकाश दिने गरी भएको निर्णयले निवेदकलाई संविधानको धारा १२(२)(च), १३, १८, १९ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पर्न गएको हुँदा निवेदन मागबमोजिम निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिने र विजयनाथ भट्टराईलाई पुनर्वहाली गर्ने गरी भएको नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६६।४।१९ को निर्णय र सोसँग सम्बन्धित कामकारवाही समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई पूर्ववत् नेपाल राष्ट्रबैंकको गभर्नर पदमा वहाली गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायवमहान्यायाधिवक्ता पुष्पराज कोइराला र विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरणकुमार पौड्यालले दीपेन्द्रबहादुर क्षेत्रीलाई नेपाल राष्ट्रबैंकको गभर्नर पदमा नियुक्ति गर्दा ३ सदस्यीय जाँचबुझ समितिको प्रतिवेदनका आधारमा पूर्व गभर्नर विजयनाथ भट्टराईलाई भ्रष्टाचारको अभियोग लागेका कारण पदमुक्त गरी नियुक्त गरिएको हो । निवेदकको नियुक्ति निःशर्त नभई विजयनाथ भट्टराईउपर चलेको भ्रष्टाचार मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट ठहर भएबमोजिम हुने गरी भएको

हुँदा निवेदकले निशर्तको नियुक्ति भनी दावी गर्न मिल्दैन। भ्रष्टाचारको मुद्दामा सफाइ पाएमा पदमा पुनर्वहाली हुने मान्य र प्रचलित कानूनी सिद्धान्त नै हो। अदालतको फैसला पालना गर्नु सबैको संवैधानिक एवं कानूनी कर्तव्य समेत भएको हुँदा फैसलाबाट सफाइ पाएका विजयनाथ भट्टराईलाई पुनर्वहाली गरी रिट निवेदकलाई अवकाश दिने भनी मन्त्रपरिषद्बाट भएको निर्णयमा कुनै त्रुटि विद्यमान नरहेको र निवेदकको हकमा आघात नपरेकोले रिट खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षी विजयनाथ भट्टराईको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू पूर्णमान शाक्य, लभकुमार मैनाली, शिवप्रसाद रिजाल, कृष्णप्रसाद सापकोटा र शम्भु थापाले रिट निवेदक दीपेन्द्रबहादुर क्षेत्रीलाई भ्रष्टाचारको अभियोग लागेका गभर्नर विजयनाथ भट्टराई उपर चलेको भ्रष्टाचार मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट ठहरे बमोजिम हुने भनी जाँचबुझ समितिले दिएको प्रतिवेदनको आधारमा गभर्नर पदमा नियुक्त गरिएको हो। निवेदकको नियुक्ति राष्ट्रवैक ऐन, २०५८ को दफा २६ बमोजिम गरिएको हुँदा सो नियुक्तिलाई निःशर्त मान्न मिल्दैन। विजयनाथ भट्टराईलाई सम्मानित सर्वोच्च अदालतले भ्रष्टाचारको अभियोगबाट सफाइ दिने ठहर भएपछि निजलाई सोही आधारमा पदमा वहाली गर्नुपर्ने हुँदा पुनर्वहाली गरिएको हो। भ्रष्टाचारको अभियोगबाट सफाइ पाउने गरी सक्षम अदालतबाट निर्णय भएपछि निज पदमा पुनर्वहाली हुने भन्ने कुरा प्रजातान्त्रिक मुलुकको मान्य र संसारका प्रमुख कानूनी प्रणालीले अंगालेको कुरा हो। मुद्दा चल्दैमा कसूरदार कायम हुँदैन। जुन अभियोगका आधारमा निलम्बन वा सेवाबाट अवकाश दिइएको हो, सो अभियोग नै स्थापित नभई Clean cheet पाएपछि उसले साविकको पद र सुविधा स्वत प्राप्त गर्ने हो। निवेदकले नियुक्ति पाउँदा नै आफ्नो नियुक्ति विजयनाथको सट्टामा भएको हो, निजले सफाइ पाएमा आफ्नो पद स्वतः

गुम्ने कुरा स्वीकार गर्नुभएको तथ्य हो। नियुक्तिकै वखत स्वीकार गरेको तथ्यलाई अनदेखा गरी दायर गरेको रिट खारेज गरिनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा दुबै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस बुँदाहरू समेतलाई अध्ययन विश्लेषण गरी रिट निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने प्रश्नको निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा निवेदकको मुख्य माग विपक्षी विजयनाथ भट्टराईलाई नेपाल राष्ट्रवैक ऐन, २०५८ को दफा २३ बमोजिम गठित जाँचबुझ समितिको २०६५।९।११ को सिफारिशबमोजिम नेपाल सरकारको मिति २०६५।९।१६ को निर्णयअनुसार २०६५।९।१६ देखि लागू हुने गरी पदमुक्त गरी खाली भएको गभर्नर पदमा नेपाल राष्ट्र वैक ऐन, २०५८ को दफा २६ बमोजिम निवेदकलाई नियुक्त गरिएको हो। प्रत्यर्थी विजयनाथ भट्टराईलाई पदमुक्त गर्ने निर्णयको विरुद्ध विपक्षी विजयनाथ भट्टराईले कुनै पनि कानूनी उपचार नखोजेकोले विपक्षी भट्टराईले पद मुक्ती गर्ने निर्णय स्वीकार गर्नुभएको हो। निज भट्टराईलाई पदमुक्त गर्ने निर्णय बदर नभएकोले विपक्षी भट्टराईलाई पुनः गभर्नर पदमा नियुक्ति गर्न मिल्दैन। अतः निज विपक्षी विजयनाथ भट्टराईलाई पुनः गभर्नर पदमा नियुक्ति गर्ने मन्त्रपरिषद्को मिति २०६४।४।११ को निर्णय र निवेदकलाई गभर्नर पदबाट अवकाश दिने मिति २०६६।४।१९ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई २०६६।१०।१७ सम्म राष्ट्र वैकको गभर्नर पदमा काम गर्न दिनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य जिकीर लिएको देखिन्छ।

विपक्षीमध्येको विजयनाथ भट्टराईको लिखित जवाफ हेर्दा विपक्षी विजयनाथ भट्टराई नेपाल राष्ट्रवैक ऐन, २०५८ को दफा २३ को प्रक्रियाबाट ऐनको दफा १८ बमोजिम ५ वर्षको

अवधिको लागि गभर्नर पदमा नियुक्ति भएको भन्ने देखिन्छ।

लिखित जवाफ तथा मिसिलबाट विपक्षी विजयनाथ भट्टराई उपर भ्रष्टाचार मुद्दा चलेकोले निलम्बन भई गभर्नर पद रिक्त हुन आएको र पछि विशेष अदालतबाट विजयनाथ भट्टराईलाई दोषी ठहर गरी सजाय भएको कारण गभर्नर पद लामो समयसम्म रिक्त राख्न उपयुक्त नहुने हुँदा सर्वोच्च अदालतबाट विजयनाथ भट्टराई उपर चलेको मुद्दामा पछि जो ठहर्छ सोहीबमोजिम हुने शर्तमा विपक्षी विजयनाथ भट्टराईलाई गभर्नर पदबाट अवकाश दिने र नेपाल राष्ट्र बैंकको गभर्नर पदमा निवेदक दीपेन्द्रबहादुर क्षेत्रीलाई नियुक्ति गर्ने गरी २०६५।१०।२ मा नेपाल सरकारको निर्णय भै सोहीबमोजिम निवेदकलाई नेपाल राष्ट्र बैंकको गभर्नर पदमा नियुक्त गरिएको देखिन्छ।

मिसिल संलग्न प्रमाण कागजहरू हेर्दा विजयनाथ भट्टराई नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा १५(२) बमोजिम गठित समितिको सिफारिशमा उपदफा ४ बमोजिम सिफारिश भएका मध्येहरूबाट छानिइ उपदफा १ बमोजिम नियुक्ति भएको देखिन्छ। गभर्नरको पदावधि ५ वर्षको हुने व्यवस्था ऐनको दफा १८ मा भएको देखिन्छ। दफा १८ अनुसार गभर्नरको पद दफा २२ को अवस्थामा बाहेक fixed tenure को हुने र उमेरको हदमा superannuate नहुने पद भन्ने देखिन्छ। तत्कालीन गभर्नर विजयनाथ भट्टराई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३३ र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १७ अनुसार मिति २०६४।३।१५ देखि निलम्बनमा परेको देखिन्छ। भ्रष्टाचार मुद्दामा शुरु अदालतबाट दोषी ठहर भएको कारण पदमुक्त गर्न नेपाल सरकारले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २३(१) बमोजिम ३ सदस्यीय समिति गठन गरी समितिले उपदफा ४ बमोजिम पेश गरेको सिफारिशको आधारमा विजयनाथ भट्टराईलाई ऐनको दफा २२(१) बमोजिम सर्वोच्च

अदालतबाट विजयनाथ भट्टराई उपर चलेको मुद्दामा पछि जो ठहर्छ सोहीबमोजिम हुने शर्तमा २०६५।१।१६ गते पदमुक्त गर्ने गरी निर्णय भएको देखिन्छ।

विपक्षी तत्कालीन गभर्नर विजयनाथ भट्टराई उपर चलेको भ्रष्टाचार मुद्दामा यस अदालतबाट मिति २०६६।३।३१ गते सफाइ पाउने गरी फैसला भएको देखिन्छ। भ्रष्टाचार मुद्दामा यस अदालतबाट सफाइ पाएको कारण अवकाश दिँदाको शर्तअनुसार विपक्षी विजयनाथ भट्टराईलाई बाँकी अवधिको लागि नेपाल सरकारले पुनः नियुक्ति गरी निवेदकलाई अवकाश दिएको देखिन्छ। अवकाश दिने नेपाल सरकारको निर्णयमा चित्त नबुझाई निवेदकले आफू मिति २०६५।१०।२ को नेपाल सरकारको निर्णयअनुसार मिति २०६६।१०।१७ सम्मको लागि गभर्नर पदमा विधिवत नियुक्ति भएको र विपक्षी विजयनाथ भट्टराईले निजलाई मिति २०६५।१।१६ देखि अवकाश दिने नेपाल सरकारको मिति २०६५।१।१६ को निर्णय बदर गराउन यस अदालतमा निवेदन नगरी बसेकोले विपक्षी विजयनाथ भट्टराईलाई नेपाल सरकारले पुनः नियुक्त गर्नेगरी गरेको मिति २०६६।४।११ निर्णय र निवेदकलाई अवकाश दिने गरी भएको मिति २०६६।४।१९ को निर्णय बदर गरी आफूलाई बाँकी अवधिको लागि गभर्नर पदमा continue गरिपाऊँ भनी प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको देखियो।

अब सो सम्बन्धमा देहायका कुराहरू हेर्नुपर्ने हुन आयो।

- (क) विपक्षी विजयनाथ भट्टराईलाई पदमुक्त गर्न नेपाल सरकारले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २३ बमोजिम गठन गरेको समितिले दिएको प्रतिवेदन र सो सम्बन्धमा नेपाल सरकारले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २२(२) बमोजिम अधिकार प्रयोग गर्दाको निर्णय,
- (ख) निवेदकलाई नियुक्ति गर्दाको निर्णय शर्त एवं पत्र,

२. विपक्षी विजयनाथ भट्टराईलाई पदमुक्त गर्न नेपाल सरकारले यस अदालतको अवकाश प्राप्त न्यायाधीशको अध्यक्षतामा तीन सदस्यीय समिति गठन गरेको देखियो। उक्त समितिले २०६५।९।११ गते एक मतको सिफारिश गरेको देखियो। समितिले गरेको सिफारिश यस प्रकार रहेछ, “निज विजयनाथ भट्टराईका सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट अन्तिम निर्णय हुँदा जो ठहर हुन्छ सोहीबमोजिम हुने गरी नेपाल राष्ट्र बैंकको गभर्नर पदमा कानूनबमोजिम तत्काल उपयुक्त व्यक्ति नियुक्ति गरी पदपूर्ति गर्न नेपाल सरकार समक्ष प्रतिवेदन पेश गर्ने।”

३. सिफारिशमा महत्वपूर्ण कुरा के देखिन्छ भने विजयनाथ भट्टराई उपर यस अदालतमा विचाराधिन भ्रष्टाचार मुद्दामा फैसला हुँदा जे ठहर्छ त्यहीअनुरूप गर्ने शर्तमा विजयनाथ भट्टराईलाई पदबाट हटाएको देखिन्छ।

४. निवेदकलाई दिएको नियुक्ति पत्र हेर्दा निवेदकलाई नेपाल राष्ट्र बैंकको रिक्त गभर्नर पदमा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २६ अनुसार २०६६।१०।१७ सम्मको लागि नियुक्ति दिएको भन्ने देखिन्छ।

५. अब यहाँ निवेदकलाई २०६६।१०।१७ भन्दा अगाडि नै अवकाश दिन सक्छ सक्दैन र निवेदकलाई अवकाश दिँदा निवेदकसँग प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअन्तर्गत स्पष्टीकरण माग्नु पर्छ पढेन सो हेर्नुपर्ने हुन आयो।

६. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ले गभर्नर पदलाई fixed tenure को पद बनाएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ अनुसार गभर्नरको पद न त Pleasure doctrine लाग्ने पद हो न त spoils system अन्तर्गत राजनैतिक परिवर्तनका साथसाथै परिवर्तन हुने पद हो, दुवै पद होइन। गभर्नरको यस्तो पद नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २२ को अवस्थामा बाहेक पदमुक्त हुन सक्ने देखिँदैन। गभर्नरको पदमा नियुक्त गर्दा पनि दफा १४(२) बमोजिम गठित

समितिको सिफारिशमा मात्र नियुक्ति हुन सक्ने र पदमुक्त गर्दा पनि दफा २३ बमोजिम गठित समितिको सिफारिशमा मात्र पदमुक्त हुन सक्ने गरी गभर्नरको पदलाई secured tenure भएको पद बनाएको देखिन्छ।

७. नेपाल राष्ट्र बैंक देशको केन्द्रीय बैंक हो। देशको अर्थतन्त्रमा वाणिज्य बैंकहरू भन्दा केन्द्रीय बैंकको महत्वपूर्ण र ठूलो जिम्मेवारी, उत्तरदायित्व र भूमिका रहन्छ। केन्द्रीय बैंकलाई बैंकको पनि बैंक भनिन्छ। अन्य बैंकहरूको नाफा कमाउने एकमात्र उद्देश्य हुन्छ तर केन्द्रीय बैंक नाफाको उद्देश्यले सञ्चालन हुने होइन। केन्द्रीय बैंकले देशमा छरिएर रहेका वाणिज्य बैंक लगायत वित्तीय कारोवार गर्ने अन्य वित्तीय संस्थाहरूलाई नियमन, नियन्त्रण र रेखदेख गर्ने कार्य गर्दछ। देशको Financial र Monetary policy मा केन्द्रीय बैंकको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। पर्याप्त सुन वा विदेशी मुद्राको सन्धितीमा नोट छान्ने काम गर्दछ। केन्द्रीय बैंकले देशको अर्थ मन्त्रालय र मन्त्रिको आर्थिक विषयको सल्लाहकारको रूपमा काम गर्दछ। बजेट तर्जुमा कर्जा प्रवाह लगायत विभिन्न कुरामा केन्द्रीय बैंकको महत्वपूर्ण भूमिका छ। त्यसैले देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड मानिने केन्द्रीय बैंकको नेतृत्व दिने गभर्नर पद राजनैतिक परिवर्तनको साथसाथै परिवर्तन नहोस्, देशको आर्थिक, मौद्रिक र वित्तीय नीतिले निरन्तरता पाउनुपर्दछ भनी गभर्नर पदलाई Fixed tenure पद बनाइएको हो। प्राकृतिक कारण बाहेक गभर्नर पद पदावधि नपुग्दै रिक्त भै अर्को व्यक्तिलाई गभर्नर पदमा नियुक्ति गर्नुपर्ने अवस्था र कारणलाई unfortunate मान्नु पर्छ। कानूनले गभर्नर पदलाई ५ वर्ष पदावधि (पुनः अर्को ५ वर्षको लागि पनि नियुक्ति हुन सक्ने गरी) तोकी दफा २५ अनुसार राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गर्ने गरी गभर्नरको पदलाई gazetted अर्थात् राजपत्राङ्कित पनि बनाएको देखिन्छ।

८. अब यस पृष्ठभूमिमा विजयनाथ भट्टराईलाई मिति २०६६।४।११ मा पुनः नियुक्त

गरेको र निवेदकलाई पदमुक्त गरेको मिले नमिलेको सम्बन्धमा हेर्दा विजयनाथ भट्टराईको पदमुक्ति र निवेदकको नियुक्ति एक अर्कोमा प्रत्यक्ष सम्बन्धित रहेका छन्। दुई गभर्नर एक पदमा नियुक्त हुन सक्दैन। गभर्नरलाई पदावधि समाप्त हुनु अगावै पदमुक्त गर्नुपर्दा नेपाल सरकारले आफै निर्णय गर्न सक्दैन। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २२(२) अनुसार गभर्नरलाई पदमुक्त गर्नुपर्दा दफा २३ बमोजिमको समिति गठन गरी गठित समितिको सिफारिशअनुसार मात्र पदमुक्त गर्न सक्छ। सो कुरा ऐनको दफा २२(२) मा स्पष्ट छ।

९. मिसिलसाथ संलग्न समितिले दिएको सिफारिश हेर्दा विजयनाथ भट्टराईलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(३) को कसूरमा जरीवाना भइ कसूरदार ठहरिएको र उक्त मुद्दा हाल यस अदालतमा विचाराधीन रहेको र नेपाल राष्ट्र बैंकको गभर्नर पद लामो अवधिसम्म रिक्त राख्न उपयुक्त नहुने हुनाले विजयनाथ भट्टराईको यस अदालतमा विचाराधीन मुद्दा यस अदालतबाट अन्तिम निर्णय हुँदा जे ठहर्छ सोहीबमोजिम हुने गरी तत्काल उपयुक्त व्यक्ति गभर्नरमा नियुक्ति गर्न सिफारिश गरेको देखिन्छ। सिफारिश शर्तयुक्त छ। सिफारिशमा स्पष्ट सब्दमा यस अदालतमा विचाराधीन विजयनाथ भट्टराई उपरको मुद्दामा अन्तिम फैसला हुँदा जे हुन्छ सोहीबमोजिम हुने शर्तमा अर्को गभर्नर नियुक्ति गरिने सिफारिश गरेको हुँदा यदि विजयनाथ भट्टराईले सफाइ पाएमा विजयनाथलाई नै गभर्नर पदमा पुनः नियुक्ति गरिने र यदि सफाइ पाउनुको बदलामा गढाउ भै भ्रष्टाचारको दोषी ठहरिएमा पुनः नियुक्त नगरिने निवेदकलाई नै निरन्तरता दिने शर्तमा निवेदकलाई नियुक्ति गरेको भन्ने देखिन्छ।

१०. नेपाल राष्ट्र बैंक देशको केन्द्रीय बैंक हो। यसले देशको आर्थिक र वित्तीय नीतिमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ। अर्थ मन्त्रालय र केन्द्रीय बैंक देशको अर्थतन्त्रको मेरुदण्ड हुन्।

त्यसैले गभर्नरको पद ठूलो जिम्मेवारी बोकेको पद हो। गभर्नरको पदका लागि दफा १५(३) र दफा १७(२) को योग्यता एवं अनुभव भएको प्रवृद्ध व्यक्ति मात्र नियुक्ति हुन सक्छ। गभर्नरको पद लोकसेवा आयोग वा कुनै सार्वजनिक संस्थाको बहुवा समितिले खुल्ला प्रतियोगिताको विज्ञापन गरी परिक्षा लिई अन्तर्वार्ता लिई पूर्ति गर्ने पद होइन। यस्तो पदमा नियुक्ति हुने व्यक्ति प्रवृद्ध अर्थशास्त्री भइ देशको मौद्रिक वित्तीय आदि अर्थतन्त्र र अर्थशास्त्र सम्बन्धी विषयको ज्ञाता व्यक्ति मानिन्छ। निवेदकलाई गभर्नर पदमा साविकका गभर्नर विजयनाथ भट्टराईलाई भ्रष्टाचार मुद्दा चली शुरु अदालतबाट दोषी ठहराएको कारण नेपाल सरकारले गठन गरेको समितिले गरेको सिफारिश र दिएको रायको शर्तमा conditional नियुक्ति गरिएको र विजयनाथ भट्टराईलाई पनि सोही शर्तमा अवकाश गरिएको भन्ने कुरा निवेदकलाई जानकारी नहुने भन्ने प्रश्न नै आउँदैन। यदि त्यति कुराको पनि निवेदकलाई जानकारी नहुने हो भने निवेदक गभर्नरको पदको लागि योग्य व्यक्ति मान्न मिल्दैन। गभर्नर नियुक्तिका लागि सिफारिश गर्ने नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा १५(२) बमोजिम गठित समितिले गभर्नर पदमा कसैलाई पनि उसको इच्छा विपरीत नियुक्तिको लागि सिफारिश गर्दैन। एक प्रकारले short listed सम्बन्धित व्यक्तिको इच्छा बुझेर नै नियुक्ति गर्दछ। दफा १५(२) बमोजिम गठित समितिले सम्बन्धित व्यक्तिको इच्छा विपरीत सिफारिश गर्दैन। बाँकी अवधिको लागि निवेदकलाई approach गर्दा विजयनाथ भट्टराई भ्रष्टाचार मुद्दामा शुरु अदालतबाट दोषी ठहर भएपनि सो उपर पुनरावेदन सर्वोच्च अदालतमा विचाराधीन रहेको र यदि सर्वोच्च अदालतबाट सफाइ पाएमा पुनः नियुक्ति हुन सक्ने वास्तविकता अवगत भएको नै हुन्छ। विजयनाथ भट्टराईलाई अवकाश र निवेदकलाई नियुक्तिको लागि सिफारिश गर्न दफा १५(२) बमोजिम गठित समितिको mandate दफा १८(१) को गभर्नर

पदको ५ वर्षको पूरा अवधिका लागि नभई दफा २६ को प्रयोजनको लागि हो भन्नेमा विवाद हुन सक्दैन। यसरी नियुक्ति गर्दा गठित समितिले निवेदकलाई सम्पूर्ण कुराको जानकारी गराई निवेदकको सहमती लिएर मात्र सिफारिश गर्ने हुँदा निवेदक विजयनाथ भट्टराईलाई पदमुक्त गर्न गठित समितिले मिति २०६५।१।११ मा गरेको सिफारिशको शर्तमा नियुक्ति भएको भन्ने स्पष्ट देखिँदा विजयनाथ भट्टराईले यस अदालतबाट सफाइ पाएको कारण विजयनाथ भट्टराई पुनः नियुक्ति हुँदा निवेदक स्वतः पदमुक्त हुनु पर्दछ। विजयनाथ भट्टराई उपरको विचाराधीन मुद्दाको नतिजाका आधारमा विजयनाथ भट्टराई नियुक्ति भएको पदमा निवेदक बाँकी अवधी पूरै रहने वा नरहने शर्तमा निवेदक नियुक्ति भएको हुँदा विजयनाथ भट्टराईले भ्रष्टाचार मुद्दामा यस अदालतबाट सफाइ पाएपछि निवेदक गभर्नर पदमा बस्ने locus standi नै हुँदैन। विजयनाथ भट्टराईले भ्रष्टाचार मुद्दामा यस अदालतबाट सफाइ पाएपछि गभर्नर पदमा रहिरहने हक निवेदकमा हुँदैन। जब गभर्नर पदमा रहने हक नै निवेदकमा हुँदैन भने हकको हनन हुने भन्ने प्रश्न नै आउँदैन। साथै निवेदकलाई आरोप लगाई penal consequence निस्कने गरी कारवाही गरी पदमुक्त गरिएको पनि होइन। त्यस्तो अवस्था नहुँदा निवेदकलाई सफाईको मौका दिइरहनु पर्दैन। कसैलाई आरोप वा अभियोग लगाउनुपर्दा मात्र त्यस्तो आरोप वा अभियोग अनुसारको काम गरेको हो होइन भनी सफाइको प्रमाण पेश गर्ने मौका प्रदान गर्नुपर्छ।

११. विजयनाथ भट्टराईले आफूलाई गभर्नर पदबाट अवकाश दिने मिति २०६५।१।१६ को नेपाल सरकारको निर्णय बदर गराउन यस अदालतमा रिट नगरी चुप लागी बसेकोले विजयनाथ भट्टराई पुनः नियुक्ति हुन सक्तैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २३ बमोजिम गठित समितिको सिफारिश हेर्नुपर्छ। समितिको सिफारिश माथि उल्लेख

गरिएको छ। समितिले आफ्नो सिफारिशमा स्पष्ट शब्दमा यस अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा सफाइ पाएमा सोहीबमोजिम हुने गरी भनेको छ। विचाराधीन मुद्दामा सफाइ पाएमा सोहीबमोजिम हुने भनेको यदि सफाइ पाएमा स्वतः पुनर्वहाली गर्ने भन्ने सिफारिश हो। नेपाल सरकारले विजयनाथ भट्टराईलाई विचाराधीन मुद्दामा सफाइ पाएमा सोहीबमोजिम हुने अर्थात् सफाइ पाएमा स्वतः पुनर्वहाली गर्ने शर्तमा अवकाश दिन्छ भने त्यस अवस्थामा त्यस्तो निर्णय बदर गराइरहन पर्दैन। यदि सिफारिश गर्न गठित समितिले कुनै शर्त नराखी अवकाश दिने भनी ठाडो सिफारिश गरेको र त्यही ठाडो सिफारिशको आधारमा विजयनाथ भट्टराईलाई अवकाश दिएको भए त्यस अवस्थामा निवेदकको गभर्नर पदको नियुक्ति unconditional हुने थियो। केही हदसम्म निवेदकलाई हटाउँदा शायद partially प्राकृतिक न्यायको कुरा आउन सक्ने थियो होला। तर जसरी विजयनाथ भट्टराईको वखासी conditional थियो त्यसैगरी निवेदकको नियुक्ति पनि conditional भएको कारण दुवैलाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त आकर्षित हुँदैन।

१२. नेपाल सरकारले कानूनबमोजिम समिति गठन गरी समितिको सिफारिशको आधारमा विजयनाथ भट्टराईलाई पुनर्वहाली गरेको र निवेदकलाई अवकाश दिएको निर्णय कुनै कानूनी त्रुटि गरी भएको नदेखिँदा रिट खारेज हुन्छ।

१३. विपक्षी विजयनाथ भट्टराईको तर्फबाट २०५६ सालको रि.पु.ई. नं. ९१ निवेदक रमेशकुमार बस्नेत वि. कृषि विकास बैंक भएको पूर्ण इजलासको फैसला पेश गरी सो र यस्तै अन्य फैसलाको आधारमा विजयनाथ भट्टराईको पुनर्वहाली बदर हुन सक्दैन भनियो। उक्त नजीर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २१क को सन्दर्भको नजीर हो। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लाई खारेज गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ हाल

लागू छ। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ मा भ्रष्टाचार मुद्दामा सफाइ पाएमा स्वतः पदमा नियुक्ति हुने व्यवस्था समावेश नभएकोले सो निर्णयको अब कुनै अर्थ हुँदैन। पछिल्लो कानूनले उपरोक्त नजीरलाई nullify गरिसकेको मानिन्छ। गभर्नरको पदलाई सँगठनको कर्मचारीको पद मान्न मिल्दैन तर कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले criminal prosecution मा सफाइ पाएपछि पुनः पदमा बहाली हुने अधिकार हुन्छ हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्थामा भर पर्ने कुरा हो। सम्बन्धित सेवा, शर्तसम्बन्धी कानूनमा वा अन्य सम्बन्धित कानूनमा कर्मचारीलाई भ्रष्टाचारको आरोपमा मुद्दा चलाएकोमा सक्षम अदालतबाट सफाइ पाएमा पुनः पदमा बहाल गरिने र निलम्बन अवधिको तलब भत्ता लगायतका सम्पूर्ण सुविधा दिने गरी सेवा शर्तसम्बन्धी कानूनमा व्यवस्था भएको छ भने मात्र सफाइ पाउने कर्मचारीले स्वतः पुनर्वहालीको हक प्राप्त गर्दछ। यदि कानूनमा त्यस्तो व्यवस्था छैन भने पुनर्वहाली गर्ने हक प्राप्त गर्न सक्दैन।

१४. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले खारेज गरी हाल भ्रष्टाचार निवारण २०५९ लागू छ। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ मा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा २१क को व्यवस्था जस्तो भ्रष्टाचार मुद्दामा अदालतबाट सफाइ पाएमा आफ्नो सेवामा पुनः स्थापित हुने व्यवस्था राखिएको छैन। तसर्थ अब भ्रष्टाचार मुद्दामा सफाइ पाउँदैन पदमा पुनः स्थापित हुन पाउनुपर्छ भनी हकको रूपमा दावी हुन सक्दैन। भ्रष्टाचार मुद्दा चलेकोमा कसैले सफाइ पाएमा त्यस्तो व्यक्तिलाई पुनः स्थापित गर्ने नगर्ने भन्ने कुरा सरकारको नीतिगत स्वविवेकको कुरा हो। कर्मचारीको अधिकारको कुरा होइन। विजयनाथ भट्टराईको पुनर्वहाली बदर नहुने उक्त नजीरको आधारमा नभई नेपाल राष्ट्र बैक ऐन, २०५८ को दफा २३ बमोजिम गठित ३ सदस्यीय समितिको सिफारिशको आधारमा हो। भ्रष्टाचार मुद्दामा

सफाइ पाएको व्यक्तिलाई साविक पदमा पुनः नियुक्ति दिने सम्बन्धमा सरकारलाई केही निर्देशन दिन यो इजलास आवश्यक ठान्दछ र देहायबमोजिम निर्देशन दिन्छ। भ्रष्टाचार मुद्दामा देहायका अवस्थामा अभियोग लागेको व्यक्ति दोषी ठहर्दैनन्।

- क) मुद्दाको Merit भित्रै अदालत प्रवेश गरी लगाएको अभियोग प्रमाणित गर्ने प्रमाणको अभाव भएको कारण दोषी नठहरीने अवस्था र
- ख) विभिन्न कानूनी/प्राविधिक कारण विभिन्न कानूनी/ प्राविधिक कारण भन्नाले,
  - १) अधिकारै नभएको निकायले भ्रष्टाचारको अपराधको अनुशन्धान गरी कानूनी त्रुटि भएको/गरेको,
  - २) अधिकारै नभएको निकायले अभियोग लगाई मुद्दा चलाइ कानूनी त्रुटि भएको/गरेको,
  - ३) हदम्याद नाघी मुद्दा दायर गरी कानूनी त्रुटि भएको/गरेको,
  - ४) अधिकारै नभएको अदालतमा मुद्दा दायर गरी अधिकारै नभएको अदालतले मुद्दा हेरी कानूनी त्रुटि गरेको/भएको,
  - ५) अधिकारै नभएको व्यक्तिले मुद्दा हेर्दा कानूनी त्रुटि गरेको/भएको,
  - ६) कानूनले हेर्न नहुने मुद्दा हेरी छिनी कानूनी त्रुटि गरेको/भएको।

१२. माथिको खण्ड (क) को अवस्थामा अदालतले मुद्दाको Merit भित्रै प्रवेश गरी सबूद प्रमाणको आधारमा दोषी हो होइन ठहर गरिन्छ तर खण्ड (ख) को (१) देखि (६) सम्मको अवस्थामा मुद्दाको Merit भित्र प्रवेश नै गरिदैन। अभियोग लागेको अभियुक्त दोषी हो होइन सबूद प्रमाण नै हेरिदैन। खण्ड (ख) को (१) देखि (६) सम्मको अवस्थामा कानूनी त्रुटिको कारण मुद्दाको Merit भित्र प्रवेश नै नगरी खारेज हुने हुँदा खण्ड (१) देखि (६) सम्मको अवस्थामा सम्बन्धित व्यक्तिले भ्रष्टाचार गरेको हो होइन सो

तर्फ अदालत प्रवेश नै गर्दैन। यस्तो अवस्थामा सेवा शर्त सम्बन्धी कानूनमा स्पष्ट व्यवस्था भएकोमा बाहेक पुनर्स्थापना हुन सक्दैन। नेपाल सरकार वा अख्तियारवाला खण्ड (क) को अवस्थामा मात्र आधार र कारण सहित साविक पदमा नियुक्ति दिने नदिने सम्बन्धमा अख्तियारवाला employer ले स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गरी आवश्यक निर्णय गर्न सक्छ। निर्देशनका प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयमा पठाइदिनु। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल निममानुसार बुझाइदिनु। उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.मोहनप्रकाश सिटौला
इति संवत् २०६६ साल मंसिर ५ गते रोज ६ शुभम् -
इजलास अधिकृत : नारायण रेग्मी

निर्णय नं. ८३१८

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६१ सालको फौ.पु. नं.---- ३४२८
फैसला मिति: २०६६।७।१७।३
मुद्दा :- नकबजनी चोरी।
पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला बारा, पिपरा सिमरा
गा.वि.स. वडा नं. ६ मा बस्ने शेष रईस
आलम

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: जिल्ला बारा, पिपरा सिमरा
गा.वि.स. वडा नं. ६ मा बस्ने राजु
शम्शेर ज.ब.रा.को जाहेरीले नेपाल
सरकार

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री सहदेवप्रसाद बास्तोला
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या. श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय

मा.न्या.श्री लोकेन्द्र मल्लिक

- अपराध अनुसन्धानकर्तासमक्ष भएको साविती मात्रका आधारमा न्यायिक निष्कर्ष निकाल्न मिल्दैन। तर त्यो साविती अन्य प्रमाणबाट सत्य रहेको स्थापित हुन्छ भने त्यसलाई मुद्दाको अनुसन्धानकर्ता प्रहरीसमक्ष भएको भन्ने मात्र आधारमा प्रमाण शून्य लिखतको रूपमा ग्रहण गर्न न्यायोचित हुँदैन। प्रहरी सावितीको पुष्टि गर्ने अन्य प्रमाण स्वतन्त्र हुनु वा होइनन् र ती के कसरी संकलित भए भन्ने प्रश्नमा भने अदालतले संवेदनशीलताका साथ शर्तक हुनु पर्ने।
- प्रहरीसमक्ष भएको कागजले कुनै प्रमाणिक महत्व राख्दैन भन्न सकिन्न। प्रमाणको महत्व संख्यामा होइन आफ्नो गुणवत्तामा निर्भर रहन्छ। प्रमाण भन्ने कुरा प्रकृतिले होइन, आफ्नो विश्वसनीयताका आधारमा मूल्याङ्कित हुने।

(प्रकरण नं.३)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी र विद्वान अधिवक्ता श्री मो. शेष अब्बास
प्रत्यर्था वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पोखरेल
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या. प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादीको यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत पुनरावेदनको तथ्य एवं ठहर निम्नानुसार रहेको छ:-

जिल्ला बारा, गाउँ विकास समिति पिपरा वार्ड नं. ६ स्थित राजु शम्शेर ज.ब.रा.को घरको ढोकामा ताला लगाउने ठाउँमा काटी ढोका खुल्ला

रहेको, घरभित्र रहेको दराज, बाकस समेत खुल्ला रहेको सर-सामानहरू यत्रतत्र छरिएको अवस्थामा रहेको उक्त घरबाट चोरी भएको ठीक हो भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

म जाहेरवाला मिति २०५७७१ गतेका दिन मेरो काठमाडौं घरमा गएको थिएँ । मेरो यस जिल्ला बारा, पिपरा सिमरा गाउँ विकास समिति वार्ड नं. ६ स्थित घरमा काम गर्ने मानिसलाई राखेको थिएँ । मिति २०५७७१० गते रातिको समयमा मेरो सो घरको उत्तरपट्टिको कोठाको ढोकामा लगाएको ताला तोडी घर कोठाभित्र पसी बिगो रु.३,२७,०००/- बराबरको धनमाल चोरी गरी लगेको व्यहोरा मिति २०५७७११ गते बिहान उठी मेरो कामदारले हेर्दा सो घर कोठाको ढोका तोडफोड भएको, घर कोठाभित्र राखेको सामान चोरी भएको व्यहोरा निज मेरो काम गर्ने फूलचन महतोले देखी सो कुरा मेरो छिमेकी तथा सहयोगी काशिम मियालाई जानकारी गराई निज काशिमले मलाई टेलिफोनद्वारा काठमाडौंमा जानकारी गराएकोले म काठमाडौंबाट आई हेर्दा मेरो घरको ढोका तोडफोड गरी चोरी जिल्ला बारा, गाउँ विकास समिति पिपरा वार्ड नं. ६ बस्ने शेष शहजादको छोरा शेया रईस, ऐ. भवानीपुर जितपुर वार्ड नं. ७ बस्ने दिनदयालको छोरा नारायण राउत थारू, जिल्ला पर्सा, मनवा बजार बस्ने जितेन्द्र चौधरीको छोरा शिकन्दर चौधरीले चोरी गरेकोले निजलाई पक्राउ गरी सजाय गरी सामान समेत असूल गरी दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरी दर्खास्त ।

म सानै उमेरदेखि हाल जोहेरवाला भनिएका राजु शम्शेर ज.ब.रा. को घरमा नै काम गर्न बसेको थिएँ र सोही घरमा नै म हुकेँ र आजभन्दा १ वर्षअगाडि निज जाहेरवालाले मलाई आफ्नो घरबाट तँ अब मेरो घरमा काम नगर्नु म अरु नै मानिस खोज्छु भनी निकाली दिएपछि म आफ्नै गाउँमा रहेको एन.वी. गार्मेन्टमा हेल्परको काम गर्न थालें र काम गर्ने सिलसिलामा सोही गार्मेन्टमा नै काम गर्ने जिल्ला बारा, गाउँ विकास

समिति भवानीपुर जितपुर वार्ड नं.७ मा घर बताउने नारायण राउत थारू, पर्सा जिल्लाअन्तर्गत घर बताउने शिकन्दर चौधरी भन्ने मानिससँग मेरो परिचय भयो र निज नारायण राउत र शिकन्दर चौधरी समेत मसँग कहिलेकाहीँ कुरा गर्दा तँसँग हतियार छैन ? भए हामीलाई काम छ ले त भनी भन्दा मसँग हतियार नभएको हुँदा छैन भनी म उत्तर दिने गर्दथेँ, यस्तै क्रममा हाल जोहेरवाला भनिएका राजु शम्शेर ज.ब.रा. को घरमा हतियार छन् भन्ने मलाई थाहा थियो र म पहिला निजकै घरमा काम गरी बसेको हुँदा यो कोठामा, यो दराजमा हतियार राख्छन् भनी मलाई जानकारी थियो र निज नारायण राउतले जसरी भए पनि मलाई हतियार उपलब्ध गराई दिनु पथ्यो भनी मलाई भनेको र मिति २०५७७१ गते हाल जाहेरवाला भनिएको राजु शम्शेर ज.ब.रा. काठमाडौंतर्फ गएको र निजको घरमा कामदार मात्र भएको थाहा पाएको हुँदा म आफूले काम गर्ने गार्मेन्टमा काम गर्न जाँदा हतियार राजु शम्शेर ज.ब.रा. को घरमा छ, हाल निजको घरमा कोही पनि छैन भनी नारायण राउत थारू समेतसँग बताउँदा उसो भए जसरी भए पनि उक्त हतियार हात लगाउनु पर्छ, राति जाने भन्ने सल्लाह मिलाई मिति २०५७७१० गते अं राति २१:३० बजेको समयमा म तथा नारायण राउत थारू र शिकन्दर चौधरी समेत तीन जना भई निज जाहेरवालाको घरमा गयौँ र निज जाहेरवालाको घर कोठाको पश्चिम पट्टिबाट घरभित्र प्रवेश गर्न खोज्दा ढोका लक भएको हुँदा र हामीले कुनै हतियार समेत नलगेकोले निज जाहेरवालाले घरमा भएको औजार बाकस निकाली सोही औजार बाकसभित्र रहेको हतौडी समेत प्रयोग गरी टाँका तोडी फोडी हामी तीनै जना नै कोठाभित्र पसी निज जाहेरवालाले हतियारहरू समेत राख्ने गरेको दराज लक पनि फोडी उक्त दराजमा रहेको ३ नाल हतियारहरू र ठूलो गोली ६० वटा, सानो गोली ११० वटा, चक्कु १ वटा, क्यासेट प्लेयर एउटा र अर्को

कोठामा रहेको भी.सी.आर. थान १ समेत लिई हामी तीनै जनाले उक्त घरबाट निस्की निज जाहेरवालाको घरभन्दा पूर्वतर्फ बारी नै बारी हुँदै गई अ. १ कि.मी. को दूरीमा रहेको खोल्सा जस्तो भाडीमा पुगी सामानहरू चेक गर्दा हामीले ल्याएको बन्दुकमध्ये एउटामा दूरबीन जडान भएको र अर्को पनि राम्रो खालको बन्दुक भएको हुँदा उक्त हतियारहरू नारायण चौधरीले म लुकाउँछु भनी लग्यो र एउटा बन्दुक त्यति राम्रो नभएको एयरगन चरामात्र मार्न काम लाग्ने हुँदा उक्त एयरगन र क्यासेट प्लेयर बोक्न भारी भएको हुँदा सोही खोल्सीमा नै फाली दियोँ र भी.सी.आर., चक्कु तथा गोली समेत गाउँमा राख्दा प्रहरीले थाहा पाउलान् भनेर नारायण राउत थारूले आफूसँग लगे, कहाँ लगे मलाई थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शेष आलमले अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको बयान ।

जिल्ला बारा, गाउँ विकास समिति पिपरा वार्ड नं. ६ स्थित धाणी शम्शेर ज.ब.रा.को जग्गामा रहेको खोल्सा बासघारीमा नोरीका लेखिएको एयरगन थान -१ र क्यासेट प्लेयर बरामद गरिएको ठीक हो भन्ने समेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०५७/७/१० गते मैले जाहेरवालाको घरमा चोरी गरेको छैन हैन, प्रतिवादी शेष रईस आलम र नारायण चौधरीले चोरी गरे गरेनन् मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शिकन्दर राय चौधरीको अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादी शेष रईस आलमको घर खानतलासी गर्दा दसीको कुनै सामान फेला नपरेको भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५७/७/२२ गतेको खानतलासी मुचुल्का ।

प्रतिवादी भनिएका शेष रईस आलम पहिला पनि जाहेरवालाको घरको सरसामान चोरी गर्ने गर्दथे र जाहेरवालाले निजलाई आफ्नो घरबाट काम गर्नलाई हटाई दिएका थिए, निज प्रतिवादी

शेष रईस आलमको आचरण पहिलादेखि नै खराब भएको कारण निजले जाहेरवालाको घरमा उक्त मितिको वारदातमा चोरी गरेकोमा मलाई शंका लाग्दछ भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरीबाट बुझिएका फुलचन महतोले अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको कागज ।

बरामदी एयरगन र क्यासेट प्लेयर मेरो हो, प्रतिवादी शेष रईस आलम समेतले चोरी गरी लगेका सामान हुन, चोरी गरी लगेको बन्दुकको लाईसेन्स यसैसाथ छ, भनी जाहेरवाला राजु शमशेरले गरिदिएको सनाखत कागज ।

मिति २०५७/७/१० गते जाहेरवालाको घरमा चोरी वारदात भएको हो, उक्त चोरी जाहेरीमा उल्लेख भएका मानिसहरूले चोरी गरेको हुनु पर्दछ भन्ने एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मिति २०५७/७/१० गते राति आफू लगायत नारायण राउत, शिकन्दर चौधरी समेत भई जाहेरवालाको घरमा चोरी गरेको र चोरी गरेको सामानहरू मध्ये एयरगन र क्यासेट प्लेयर स्थानीय खोल्सामा फाली दिएको भनी कसूरमा सावित भई प्रतिवादीमध्येका र शेष रईस आलमले मौकामा अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष बयान गरेको र निजले बयानमा खुलाएको स्थानबाट चोरी भएका सामानहरू मध्ये एयरगन र क्यासेट प्लेयर बरामद भएको र सुरज बस्नेत समेतका व्यक्तिले लेखाई दिएको कागज समेतका आधारबाट मिति २०५७/७/१० गते राति उल्लिखित प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाको घरबाट विगो रू.३,२७,०००/- बराबरको धनमाल नकबजनीका रीतसँग चोरी गरेको पुष्टि हुँदा निज प्रतिवादीहरू उपर मुलुकी ऐन, चोरीको १ र ३ नं. विपरीतको कसूर अपराधमा ऐ. महलको १४(१) नं. बमोजिम सजाय गरी चोरीको विगो रू.३,२७,०००/- बाट बरामद भएको सामानको मूल्य रू.२७,०००/- घटाई हुन आउने विगो रू.३,००,०००/- निज प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालालाई चोरीको १० र २१ नं. बमोजिम

दिलाई भराउने समेतको मागदावी लिई मिसिल बरामद भएको एयरगन र क्यासेट प्लेयर तथा पक्राउ परेका प्रतिवादी शेष रईस आलम र शिकन्दर राय चौधरीलाई यसै अभियोगपत्र साथ पेश गरिएको छ। साथै अनुसन्धान अवधिभर फरार रहेका प्रतिवादी नारायण राउत थारूको हकमा अदालतबाट म्याद जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग पत्र।

मिति २०५७।७।१० गतेको समयमा म आफ्नो घरमै थिएँ, जाहेरी दर्खास्तमुताविक जाहेरवालाको घरको ताला तोडी जाहेरीमा लेखिएअनुसारको धनमाल मैले चारी गरेको नहुँदा म उपरको जाहेरी व्यहोरा भूझा हो। को कसले सो चोरी वारदात गरे मलाई थाहा नहुँदा लेखाउन सकिदैन। जाहेरवालाले मेरो नाम किटान गरी किन जाहेरी दिएका हुन् निजै जानून। अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्षको बयान मैले लेखाएको होइन, बयान लेखेले आफ्नो मनज्ञानले सो भूझा कुरा लेखी मसँग सहिछाप जबर्जस्ती गराएका हुन्, उक्त बयान भूझा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शेष रईस आलमले शुरु अदालतमा गरेको बयान।

उक्त मिति समयमा दीपावली परेको हुँदा म आफ्नो घरमा थिएँ। मैले जाहेरवालालाको घर देखेको छैन, मैले जाहेरवालालाको घरमा जाहेरीमा लेखिएअनुसार धनमाल चोरी गरेको नहुँदा मउपरको अभियोग जाहेरी समेतबाट सजाय पाउनु पर्ने होइन छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शिकन्दर राय चौधरीले शुरु अदालतमा गरेको बयान।

म उपरको अभियोग दावी भूझा हो, मैले सो मिति २०५७।७।१० गते रातिको समयमा जाहेरवालालाको घरमा गई उक्त उल्लिखित हात हतियार र सामान नगद समेत चोरी गरेको छैन। सो दिनको १२ बजे नै काठमाडौँ गएको छु र हिजो अर्थात् मिति २०५६।११।१६ गतेमात्र घरमा आएको छु। मैले अभियोग दावीअनुसार कसूर नगरेको हुँदा भूझा अभियोग दावीबाट सफाइ

पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नारायण राउत थारूले शुरु अदालतमा गरेको बयान।

मिति २०५७।७।१८ गतेमा भएको बरामदी मुचुल्कामा परेको सहिछाप मेरो हो। मेरो रोहबरमा बरामदी मुचुल्का भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्काका मानिस वेदप्रसाद नेपालले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

मिति २०५७।७।१० मा काठमाडौँमा कृष्णराज जोशीको घरमा थिएँ। बेलुका ७ बजे नारायण राउत थारूसँग भेट भयो, साहुले बोलाई गएका हुन्। निजले चोरी नगरेको हुँदा सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नारायण राउत थारूको साक्षी रामचन्द्र राउत थारूले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

उक्त दिन लक्ष्मी पूजा भएकोले साँझ ६ बजेतिर गाउँ केटाहरू तथा बच्चाहरू समेत भई पटका पटकाउँदै खेल्दै रमाउँदै थिए। म प्रतिवादी समेत आ-आफ्नो कामबाट फर्की सोही रमाइलो हेरी राति खाना खाई निज प्रतिवादी मेरै घरमा सुतेका हुन्। प्रतिवादीले चोरी गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शेष रईस आलमको साक्षी शेष सोहराबले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

मिति २०५७।७।१० गते लक्ष्मी पूजाको दिन भएको हुँदा कामबाट फर्केपछि सँगै गाउँमा आयौँ र बेलुका गाउँ घरमा रमाइलो गरी सँगै एकैसाथ खाना खाई सँगै राति सुतेका हौँ। प्रतिवादीले चोरी गरेका होइनन्। जाहेरी भूझा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शेष रईस आलमको साक्षी शेष मुस्तफाले गरेको बकपत्र।

मिति २०५७।७।२७ गते गरेको कागजमा जाहेरवालालाको घरमा चोरी भएको व्यहोरा लेखाई कागज गरी दिएको हो। चोरी कसले गऱ्यो मलाई थाहा छैन। चोरी भएको व्यहोरासम्म लेखाई दिएको हुँ, सहिछाप मेरै हो भन्ने समेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्का मानिस फुलचन महतोले गरेको बकपत्र।

मिति २०५७।७।१८ गतेको बरामदी मुचुल्कामा मैले सहिछाप गरेको हुँ। सहिछाप मेरै हो, धर्नी शम्शेरको तोरीवारीको छेउमा भुयाङ्ग भएको खोल्सीमा एयरगन र क्यासेट प्लेयर बरामद भएको थियो भन्ने समेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्काका मानिस काशिम मियाँले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रतिवादी शेष रईस आलम मेरो घरमा ५।६ वर्ष जति काम गरेका थिएँ। पहिलो पटक काठमाडौँमा चोरी गरेकोले पहिलो पटकलाई भनी मैले माफी दिएँ। त्यसपछि सिमरामा आएपछि सिमराको घरबाट गहना चोरी गर्दा गाउँका भद्रभलादमीले पञ्चायती गरी प्रहरीमा कागज समेत गराई मुद्दा नचलाई छाडी दिनुहोस् भनी गाउँलेहरूको अनुरोधमा कारवाही नगरी इलाका प्रहरी कार्यालय सिमरामा प्रतिवादी शेष रईस आलमबाट कागजसम्म गराई दिए। प्रतिवादी नारायण चौधरी थारू, म शेष रईस आलम समेत एउटै गार्मेन्टमा काम गर्ने हुँदा प्रतिवादी नारायणले मेरो घरमा के के छ भनी बुझ्नु तथा चोरी गर्न प्रतिवादी शेष आलमलाई रू.२०,०००।-दिन्छु राजाको घरको हतियार खरखजाना भएको जानकारीवाला व्यक्ति भएकोले निजहरूले घरमा नभएको अवस्थामा चोरी गरेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला राजु शम्शेर ज.ब.रा. ले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

बरामदी मुचुल्कामा भएको सहिछाप मेरै हो। सो चोरीको सम्बन्धमा ईलाका प्रहरी कार्यालय सिमरामा प्रहरी नायब निरीक्षक नारायण सिंह ठकुरीले काशिम मियाँ र म टिकादत्त तिवारी, राजु शम्शेरको रोहबरमा प्रतिवादी शेष रईसलाई सोधपुछ गर्दा निज शेष रईसले मैले राजा साहेबको यो सामान यहाँ छ भन्दै देखाएँ र नारायण चौधरीले सबै सामान बोरामा हाली लिएर घरबाट दक्षिण लग्यो भन्ने बयान दिएअनुसार निजहरूले नै चोरी गरेको हुनु पर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्काका मानिस

टिकादत्त तिवारीले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

म जाहेरवालाको घरमा काम गरी बस्ने भएकोले मिति २०५७।७।१० गते राति चोरहरूले जाहेरवालाको घरमा ढोका तोडी घरको हात हतियार समेत चोरी लगेको व्यहोरा छिमेकी काशिम मियाँलाई विहानपख भनी घटनाको बारेमा सम्पूर्ण व्यहोरा खुलाई मिति २०५७।८।१ गते प्रहरीमा लेखाएको कागज व्यहोरा मैले भनेबमोजिम लेखिएको हो। सो व्यहोरा साँचो हो भन्ने समेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस सुरज बस्नेतले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

उक्त दिन लक्ष्मी पूजा भएकोले म घरमै थिएँ। उक्त दिन शिकन्दर समेतसँग भेट भएको थियो। सो रातभर र विहान ३ बजेसम्म हामी कीर्तन गाएर सँगै बसेका थियौँ, जाहेरी भूझा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शिकन्दर रायको साक्षी भिखारी महतो थारूले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

मिति २०५७।७।१० गते म आफ्नो घरमा थिएँ। दिनको १० बजेतिर निज नारायण राउत भोला बोकी आइरहेको अवस्थामा भेट भएको थियो, त्यसपछि काठमाडौँ गइसकेका थिए, निजले चोरी गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नारायण राउतको साक्षी मोहन राउत थारूको शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

मिति २०५७।७।१० गतेका दिन घरैमा थिएँ, रातभर कीर्तनमा थिएँ। साँझ, ६.३० बजेतिर शिकन्दर समेका व्यक्तिहरूसँग भेट भएको थियो। प्रतिवादी उपरको जाहेरी व्यहोरा भूझा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शिकन्दर रायको साक्षी हरिनारायण चौधरीको शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रतिवादीहरू अदालतमा आई बयान गर्दा आफू उपरको अभियोगमा इन्कारी गरी बयान गरेका र निजका साक्षीहरूले समेत सो इन्कारी बयानको पुष्टि हुने गरी बकपत्र गरेका

एवं प्रतिवादीहरूबाट चोरी गरेको सामान बरामद हुन नसकेको र प्रतिवादी शिकन्दर अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष इन्कार रहेको अवस्थामा यी प्रतिवादी शेष रईस आलमलाई निजको प्रहरीमा भएको साविती बयानकै भरमा कसूरदार ठहर्‍याउन नमिल्ने हुँदा सफाइ पाउने ठहर्‍रछ । साथै अन्य प्रतिवादी शिकन्दर राय र नारायण चौधरीको हकमा प्रतिवादी शेष रईस आलमले गरेको पोल अन्य स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट समर्थित हुन नसकेकोले निजहरूले समेत सफाइ पाउने ठहर्‍रछ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला ।

शुरु फैसलामा चित्त बुझेन । घटनास्थल प्रकृति मुचुल्काबाट चोरी भएको कुरा पुष्टि भएको, प्रतिवादी शेष आलमले मौकामा अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष बयान गर्दा घटनामा आफैँ संलग्न रहेको कुरा स्पष्टसँग बयान गरेका छन् । बरामदी मुचुल्काका मानिसहरू तथा जाहेरवाला एवं वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने मानिसहरूले समेत अनुसन्धानको क्रममा लेखाएको व्यहोरालाई समर्थित हुने गरी अदालतमा समेत बकपत्र गरेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहर्‍रयाएको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादीमध्ये शेष रईस आलम आफू जाहेरवालाको घरमा काम गर्न बसेको तथ्यलाई स्वीकार गरी सो घरमा कुन सामान कहाँ राख्छन् भन्ने आफूलाई थाहा भएकोले आफू समेत जाहेरवालाको घरमा चोरी गर्न आएको, हतौडी समेत प्रयोग गरी जाहेरवालाको घरको ढोका फोरि, घरभित्रको दराज पनि फोरि उक्त दराजमा रहेका तीन नाल बन्दुक ठूलो गोली ६० वटा, सानो गोली ११० वटा, क्यासेट प्लेयरलगायतको सामान चोरी गरेको भनी आफू कसूरमा सावित भई सह-अभियुक्तलाई पोल गरेको र निजले चोरी गरेको एउटा बन्दुक र

क्यासेट प्लेयर छोडेर भागेको भनी बयान कागजमा उल्लेख गरेको ठाउँबाटै बरामद भएकोबाट अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष प्रतिवादी शेष रईस आलमले आफू समेत चोरी गरेको भनी भएको साविती तथ्ययुक्त रूपमा पुष्टि भएको देखिएको र किटानी जाहेरी, जाहेरवाला समेतका वादी पक्षको साक्षीले अदालतमा आई बकपत्र गरेको समेतबाट अभियुक्तउपरको अभियोग पुष्टि भएको देखिएको अवस्थामा सबै प्रतिवादीलाई अभियोगबाट सफाइ दिने गरी भएको बारा जिल्ला अदालतको फैसला सबूद प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा त्रुटिपूर्ण भई फरक पर्न सक्ने देखिँदा विपक्षी भिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५८।१०।२२ को पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको आदेश ।

जाहेरवाला राजु शम्शेरले यी प्रतिवादी शेष रईस आलमले चोरी गरेको भनी अदालतमा समेत बकपत्र गरी दिएको पाइन्छ । बरामदी मुचुल्कामा बस्ने वेदप्रसाद नेपाल र काशिम मियाँले बरामदी मुचुल्कामा प्रहरी कार्यालयमा सही गरेको बकपत्र गरे पनि आफ्नो रोहवरमा बरामदी मुचुल्का भएको भनी अदालतमा उपस्थित भै बकपत्र गरी दिएको देखिन्छ । त्यसैगरी सो मुचुल्काका साक्षी टिकादत्त तिवारीले प्रतिवादी शेष रईस आलमले यो सामान यहाँ यहाँ छ भन्ने देखाए भनी अदालतको बकपत्रको जवाफ ७ मा उल्लेख गरिदिएको समेतको प्रमाणबाट प्रतिवादी शेष रईसको प्रहरी साविती, दशी समेतका प्रमाणहरूबाट प्रमाणित भै रहेको पाइन्छ । यस अवस्थामा सो साविती समेतका प्रमाण कृत्रिम हो भनी निज प्रतिवादीले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने प्रमाणहरू गुजार्नु पर्नेमा निजले सो दायित्व पूरा गर्न सकेको देखिँदैन । तसर्थ, प्रतिवादी शेष रईस आलम समेतले सफाइ पाउने ठहर्‍रएको शुरु फैसलासँग सहमत हुन सकिएन । सो बाहेकका प्रतिवादीहरू शिकन्दर राय चौधरी र नारायण राउत थारूको हकमा

प्रतिवादी शेष रईस आलमको पोल बाहेक अरु शंकारहित प्रमाणहरूको अभाव रहेको पाइन्छ। सह-अभियुक्तको पोल अरु स्वतन्त्र प्रमाणबाट समर्थित नभएसम्म त्यसको आधारमा कसूरदार ठहर गर्न नमिल्ने हुँदा प्रतिवादीहरू नारायण राउत र शिकन्दर रायलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी श्री ५ को सरकारको जिकीरसँग पनि सहमत हुन सकिएन। अब प्रतिवादी शेष रईसबाट जाहेरीमा उल्लिखित चोरीको बिगो दशीमध्ये रू.२०,०००/- पर्ने एयरगन तथा रू.७,०००/- पर्ने क्यासेट प्लेयरसम्म बरामद भएको र सोबाहेकका अरु दशी फेला पर्न नसकेको एवं ती सामानहरू चोरी भएको तथ्य शंकारहित तवरबाट प्रमाणित समेत हुन नसकेको हुँदा बरामद नै नभएको दशीहरू पनि चोरी भएको भनी ठहर गर्नु फौजदारी न्याय सिद्धान्तको प्रतिकूल हुने हुँदा प्रतिवादी शेष रईस आलमले रू.२७,०००/- बिगोको धनमालसम्म चोरी गरेको ठहर गर्नुपर्नेमा निजलाई पूरै सफाइ दिएको बारा जिल्ला अदालतको मिति २०५८।४।२२ को फैसला केही उल्टी भै प्रतिवादी शेष रईस आलमले रू.२७,०००/- बिगोको धनमालसम्म नकबजनी चोरी गरेको ठहर्छ। सो ठहर्नाले निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन चोरीको महलको १४ (१) नं. बमोजिम १ महिना १५ दिन कैद र रू.४०,५००/- जरीवाना समेत हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०५९।९।९ मा भएको फैसला।

म आफूले अदालतमा बयान गर्दा अनुसन्धानमा भएको बयान करकापबाट भएको भनी इन्कारी बयान गरेको छु। सो बयानलाई मेरा साक्षीले पुष्टि गरेको अवस्था छ। मलाई पहिला पक्राउ गरी मलाई साविती गराएपछि मात्र जाहेरी दिएकाले यस्तो जाहेरीलाई किटानी जाहेरी भन्न मिल्दैन। जाहेरीको आधारमा मलाई पक्राउ गरेको नभई जबर्जस्ती साविती गराई सकेपछि मात्र जाहेरी दिएकाले सो जाहेरीलाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन। म आफूबाट बरामद नभएको

बरामदी मुचुल्का सम्बन्धित स्थानमा नगरी बनावटी रूपमा प्रहरी कार्यालयमा खडा गरेको भनी मैले लिएको जिकीरलाई बरामदी मुचुल्कामा रहेका वेदप्रसाद नेपाल समेतका मानिसले अदालतमा बकपत्र गर्दा लेखाएका छन्। यसबाट बरामदी मुचुल्का कानूनबमोजिमको नभएको भन्ने मेरो जिकीर पुष्टि भएको छ। मिसिल संलग्न तथ्यबाट मबाट चोरी नभएको पुष्टि भै रहेको अवस्थामा मैले कसूर गरेको ठहर गरी जरीवाना र कैद सजाय समेत गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी शुरु फैसलालाई कायम गरी प्रस्तुत मुद्दाबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदक शेष रईस आलमको पुनरावेदन पत्र।

यसमा प्रतिवादी शेष रईस आलम प्रहरीमा साविती भएपनि निजको सावितीलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट समर्थित भएको नदेखिएको, दशीको सामान निजबाट बरामद नहुनुका साथै प्रत्यक्षदर्शी देखिनाले साक्षी प्रमाण कुनै नभएको अवस्थामा निज प्रतिवादीलाई कसूरदार ठहराई सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला नमिली फरक पर्ने हुँदा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।१२।१७ को आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी र विद्वान अधिवक्ता श्री मो. शेष अब्बासले सँगै गएका भनिएका अन्य अभियुक्तलाई सफाइ दिइसकेपछि यी प्रतिवादीलाई मात्रै कसूर ठहर हुनसक्ने अवस्था हुँदैन। प्रहरीले प्रतिवादीलाई पक्राउ गरी जबर्जस्ती साविती गराई सकेपछि मात्रै जाहेरी परेको तथा बरामदी मुचुल्कामा सामान बरामद भयो भनिएको स्थानमा सो बरामदी मुचुल्का नगरी प्रहरी कार्यालयमा खडा गरिएको र सो कुरालाई बरामदी मुचुल्कामा

बस्ने व्यक्तिले समेत अदालतको बकपत्रमा उल्लेख गरेको अवस्थाले यो मुद्दा नै बनावटी रूपमा खडा गरेको देखिन्छ। मुद्दा बनावटी भएको हुनाले शुरुले सफाइ दिएकोमा पुनरावेदनले शुरुको फैसलालाई उल्टाई यी प्रतिवादीलाई सजाय गरेको नमिलेको हुँदा उक्त पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी शुरु जिल्ला अदालतको फैसला कायम हुनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस तथा प्रत्यर्थावादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पोखरेलले बरामदी मुचुल्कामा रहेका मानिसहरू काशिम मियाँ र वेदप्रसाद नेपालले अदालतमा बकपत्र गर्दा सामान बरामद भयो भनी उल्लेख गरेका छन्। सामान बरामद भएको स्थापित भइरहेको अवस्थामा शुरुले सफाइ दिने गरी गरेको फैसलालाई केही उल्टी गरी शेष रईस आलमलाई कसूरमा ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस जिकीर समेत सुनी विचार गर्दा यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई शुरु अदालतले सफाइ दिएकोमा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले शुरुको फैसलालाई केही उल्टी गरी निजलाई कसूरदार ठहर गर्ने गरी मिति २०५९।९।९ मा गरेको फैसला मिलेको छ, छैन र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा बारा जिल्ला पिपरा सिमरा गाउँ विकास समिति वडा नं. ६ स्थित मेरो घरमा काम गर्ने मानिसहरू राखेको थिएँ। मिति २०५७।७।१० गते रातिको समयमा मेरो घरको उत्तरपट्टिको कोठामा लगाएको ताला तोडी घर कोठाभित्र पसी बिगो रू.३,२७,०००।- बराबरको धनमाल चोरी गरी लगेको व्यहोरा मिति २०५७।७।११ गते बिहान उठी मेरो कामदारले हेर्दा थाहा पाई सो कुरा मेरो छिमेकी तथा सहयोगी काशिम मियाँलाई जानकारी गराई निज काशिमले मलाई टेलिफोनद्वारा काठमाडौँमा जानकारी गराएकोले

काठमाडौँबाट आई हेर्दा मेरो घरको ढोका तोडफोड गरी शेष रईस आलम, नारायण राउत थारू र शिकन्दर चौधरीले चोरी गरेकाले निजहरूलाई पक्राउ गरी सजाय गरी सामान समेत दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको राजु शम्शेर ज.ब.रा.ले दिएको जाहेरी दर्खास्तबाट प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान प्रारम्भ भएको देखिन्छ।

३. यी पुनरावेदक प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष बयान गर्दा निज सानै उमेरदेखि जाहेरवालाको घरमा काम गर्न बसेको, एकवर्ष अगाडि निजलाई कामबाट निकालिदिएपछि एन.वी.गार्मेटमा काम गर्न थालेको, काम गर्ने सिलसिलामा अन्य प्रतिवादीहरू नारायण राउत थारू र शिकन्दर चौधरिसँग परिचय भएको र निजहरूले तँसँग हतियार छैन, भए हामीलाई काम छ ले भनी भन्दा यी प्रतिवादीले छैन भनी उत्तर दिने गरेको, यी क्रममा जाहेरवालाको घरमा हतियार भएको र सो हतियार कुन स्थानमा राख्छन् भन्ने समेत थाहा भएकोले जाहेरवाला काठमाडौँ गएको मौका पारी मिति २०५७।७।१० गते राति अ.२१.०० बजेको समयमा यी प्रतिवादी समेत भई जाहेरवालाको घरमा भई जाहेरवालाको घरमा रहेको औजारको बाकसबाट हतौडा भिक्की ढोका तोडी तीनै जना कोठामा पसी हतियार राख्ने दराजको लक फोडी दराजमा रहेका तीन नाल हतियारहरू र ठूलो गोली ६० वटा, सानो गोली ११० वटा, चक्कु-१, क्यासेट प्लेयर एउटा र अर्को कोठामा रहेको भी.सी. आर. थान एक समेत लिई घरबाट निस्की जाहेरवालाको घरभन्दा पूर्वतर्फ १ कि.मी. दूरीमा रहेको खोल्सो जस्तो भाडीमा पुगी सामानहरू चेक गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। निजले आफ्नो सो बयानमा निजहरूले ल्याएका सामानहरूमा एउटा दूरबिन जडान भएको र अर्को पनि राम्रो खालको बन्दुक रहेको, एउटा बन्दुक त्यति राम्रो नभएको चरा मार्न काम लाग्ने एयरगन मात्र भएको र क्यासेट प्लेयर बोक्न भारी भएको हुँदा सोही

खोल्सीमा फालिदिएको भनी आफ्नो व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ। निजले आफ्नो बयानमा उल्लेख गरेको स्थानमा बयानमा उल्लिखित चोरी गरिएका भनिएका सामानहरू बरामद भएको भनी मिति २०५७।७।१८ मा भएको बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख भएको पाइन्छ। उक्त बरामदी मुचुल्कामा यी प्रतिवादी शेष रईस आलम समेत रोहवरमा रहेको मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्काबाट देखिएको अवस्था छ। निजले अदालतमा बयान गर्दा कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको कुरालाई पुनरावेदनमा विशेष रूपमा उठाएको पाइन्छ। प्रहरीमा सावित हुने र अदालतमा इन्कार हुने हाम्रो फौजदारी न्याय प्रणालीको आम चरित्रको रूपमा रहेको छ, निसन्देह अपराध अनुसन्धानकर्तासमक्ष भएको साविती मात्रका आधारमा न्यायिक निष्कर्ष निकाल्न मिल्दैन। तर त्यो साविती अन्य प्रमाणबाट सत्य रहेको स्थापित हुन्छ भने त्यसलाई मुद्दाको अनुसन्धानकर्ता प्रहरीसमक्ष भएको भन्ने मात्र आधारमा प्रमाण शून्य लिखतको रूपमा ग्रहण गर्न न्यायोचित हुँदैन। प्रहरी सावितीको पुष्टि गर्ने अन्य प्रमाण स्वतन्त्र हुन वा होइन र ती के कसरी संकलित भए भन्ने प्रश्नमा भने अदालतले संवेदनशीलताका साथ शर्तक हुनै पर्दछ। प्रस्तुत विवादमा यिनै प्रतिवादी पुनरावेदकले प्रहरी समक्ष भएको कागजमा भनेकै ठाउँबाट दशीका सामान बरामद भएको छ। पुनरावेदक प्रतिवादीले प्रहरीलाई चोरी गरी सामान फालेको कुरा बताएको सुन्ने साक्षीले अदालतमा समेत आई सो कुरा पुष्टि गरिदिएको स्थिति छ। चोरी भएको वारदात स्थलभन्दा एक किलोमीटर पूर्व खोल्सो जस्तो भाडीमा दशीका सामान बरामद हुँदा यी प्रतिवादी पुनरावेदक रोहवरमा रहेको कुरा बरामदी मुचुल्कामा रहेको निजको सहीले पुष्टि गरेको छ। बरामद भएका एयरगन र क्यासेटप्लेयर चोरी भएका दशीका सामान हुन भन्ने कुरामा विवाद छैन। मिति २०५७।७।१० को वारदातमा चोरी भएका सामान मिति २०५७।७।१८ मा एउटा निर्जन स्थलमा

फेला परेका छन्। दशीका सामान बरामदस्थलमा यी पुनरावेदक प्रतिवादीको उपस्थितिलाई निजले अस्वीकार गरेका छैनन्। बरु त्यो रीतपूर्वक सम्पन्न बरामदी मुचुल्काको रोहवरमा रहेको सही आफ्नो हो भनी स्वीकार गरेको पाइन्छ। यसरी पुनरावेदकको प्रहरी सावितीलाई बरामद मुचुल्काले समर्थन गरिहरेको छ। यस्तो अवस्थामा प्रहरी समक्ष भएको कागजले कुनै प्रमाणिक महत्व राख्दैन भन्न सकिन्छ। प्रमाणको महत्व संख्यामा होइन आफ्नो गुणवत्तामा निर्भर रहन्छ। प्रमाण भन्ने कुरा प्रकृतिले होइन, आफ्नो विश्वसनीयताका आधारमा मूल्याङ्कित हुन्छ। यस कसरीमा हेर्दा बरामदी मुचुल्कामा बस्ने वेदप्रसाद नेपाल र काशिम मियाँ समेतले बरामदी मुचुल्का आफ्नो रोहवरमा भएको भनी अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरिदिएको देखिन्छ। सो मुचुल्काका साक्षी टिकादत्त तिवारीले प्रतिवादी शेष रईस आलमले यो सामान यहाँ यहाँ छ भन्दै देखाए भनी अदालतमा भएको बकपत्रमा उल्लेख गरिदिएको पनि पाइन्छ। प्रतिवादीले शेष रईसले अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको साविती बयान दशी समेतका प्रमाणहरूबाट पुष्टि भई रहेको देखिन्छ। यस अवस्थामा सो प्रहरीमा भएको साविती तथा सोलाई पुष्टि गर्ने बरामदी मुचुल्का समेतका प्रमाणहरूका विपरीत निजको अदालतमा भएको इन्कारी बयानलाई सत्य साँचो मान्न मिल्ने।

४. पुनरावेदन अदालतले शुरु जिल्ला अदालतले यी प्रतिवादी शेष रईस आलमलाई सफाइ दिएको फैसलालाई केही उल्टी गरी कसूरदार ठहर गर्दा जाहेरी दर्खास्तमा उल्लिखित चोरीको दशी विगोमध्ये बरामद भएका दशी एयरगनको रू.२०,०००।- र क्यासेट प्लेयरको रू.७,०००।- गरी जम्मा रू.२७,०००।- मात्र विगोको धनमाल नकवजनी चोरी गरेको ठहर गरेको देखिन्छ। तसर्थ, पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०५९।९।१९ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सो फैसला सदर हुने ठहर्छ।

पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सकदैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह
इति संवत् २०६६ साल कात्तिक १७ गते रोज ३ शुभम् -
इजलास अधिकृत : श्रीप्रकाश उप्रेती

निर्णय नं. ८३१९

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकाल
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
संवत् २०६० सालको दे.पु.नं. ...८९०१
फैसला मिति: २०६६।१।१।१९।१

मुद्दा: निर्णय बदर ।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला भ्वापा गरामनी
गा.वि.स.वडा नं. ९ घर भै हाल
का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. ३२ बस्ने
टीकादेवी विमली

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: श्री गुठी संस्थान केन्द्रीय
कार्यालय, डिल्लीबजार, काठमाडौं समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री डम्बरबहादुर शाही

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री गिरीशचन्द्र लाल

मा.न्या.श्री भिमिन्द्रबहादुर कार्की

- कुनै निकायले कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी निर्णय गरिसकेपश्चात् सो निर्णयउपर चित्त नबुझेमा कानूनद्वारा तोकिएको निकायमा उजूर वा पुनरावेदन गर्नुपर्ने हुन्छ । कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी निर्णय गरिसकेपश्चात् सो निर्णयउपर कानूनद्वारा तोकिएको निकायमा उजूरी वा पुनरावेदन

नपरी वा उजूर परेपनि उक्त निर्णयलाई अन्यथा हुने गरी अर्को निर्णय नभएसम्म पूर्व निर्णय नै आधिकारीक र अन्तिम हुने ।

(प्रकरण नं.२)

- गुठी संस्थान ऐनमा भएको कानूनी प्रावधानको आधारमा नेपाल सरकारको स्विकृती समेत नलिई राजगुठीअन्तर्गत आफ्नो स्वामित्वमा रहेको गुठीलाई गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले आफ्नो स्वामित्व त्यसै छाड्न नमिल्ने ।
- गुठीको सम्पत्तिको संरक्षण गर्नुको सट्टा स्वामित्व नै निजी गुठीअन्तर्गत वा अन्य कुनै किसिमबाट छाडी गुठी संस्थान आफ्नो दायित्व वा कर्तव्यबाट विमूख हुन नपाउने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू
भूमि खरेल, बालकृष्ण न्यौपाने, चण्डेश्वर
श्रेष्ठ र रामकुमार आचार्य
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता
रामप्रसाद गौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- गुठी संस्थान कार्य व्यवस्था विनियम,
२०४९ को दफा २(घ)
- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १८,
२०, २०(१), २२(१)

फैसला

न्या. गौरी ढकाल: न्याय प्रशासन ऐन,
२०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत
पाटनको मिति २०५९।१।२।२५ को फैसलाउपर
पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं
ठहर यस प्रकार छ :-

भ्वापा जिल्ला अनारमनी गा.वि.स.वडा नं
५ स्थित कि.नं. १२० को क्षे.फ.१-२-१० समेतका
जग्गा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको मिति

२०५४।८।११ को निर्णयले भ्रपा जिल्ला अनारमनी गा.वि.स. स्थित अनारमनी दुर्गा स्थान राजगुठीमा दर्ता भै भलकबहादुर खड्काको श्रीमती शान्तिदेवी खड्काको नाममा मोहियानी नामसारी भै निजको मोहियानी दर्ता भएको रहेछ। निज मोही शान्तिदेवी खड्काबाट मालपोत कार्यालय भ्रपामार्फत् मिति २०५४।१०।२७ मा उक्त कि.नं. १२० क्षे.फ.१-२-१० को जग्गा मैले राजीनामा पास गरी लिएकी थिएँ। यसैगरी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको उक्त मिति २०५४।८।११ को निर्णयले राजगुठीमा दर्ता भएको उक्त अनारमनी दुर्गा स्थान राजगुठीको ऐ. कि.नं. ८१३ मध्येबाट कित्ता फोड भै कायमी कित्ता नं. ८२२ को क्षे.फ.०-६-० को मिति २०५४।१०।२९ मा र कि.नं. ८२१ मध्येबाट कित्ता फोड भै कायमी कि.नं. ८२५ को क्षे.फ. ०-१३-० मिति २०५४।१०।३० मा सो जग्गाको मोही शान्तिदेवी खड्काबाट मैले राजीनामा पास गरी लिएकी थिएँ। गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको उक्त मिति २०५४।८।११ को निर्णयले राजगुठीमा दर्ता भएको उक्त अनारमनी दुर्गा स्थान राजगुठीको ऐ. कि.नं. ११८ मध्येबाट कित्ता फोड भै कायम कि.नं. ८१५ क्षे.फ.०-७-८ मिति २०५४।१०।२७ मा सो जग्गाको मोही सुर्यबहादुर मगरबाट मैले राजीनामा पास गरी लिएकी थिएँ। मिति २०५४।१०।२७ मिति २०५४।१०।२९ र मिति २०५४।१०।३० को पारित राजीनामा लिखतहरू बमोजिम मेरो नाममा मोहियानी दर्ता भएको उक्त कि.नं. १२०, ८२२, ८२५ र ८१५ को राजगुठी जग्गा आफ्नो हक जानी भोग चलन गरी आएको थिएँ।

दाता सुर्यबहादुर मगर र शान्तिदेवी खड्काले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० बमोजिम हक हस्तान्तरण गर्न पाउने भै मैले मिति २०५४।१०।२७, मिति २०५४।१०।२९ र २०५४।१०।३० मा पारीत गरी लिएको राजीनामा लिखतहरू अनुसार मेरो नाउँमा मोहियानी दर्ता हक भोग चलनमा रहेको अनारमनी गा.वि.स.

वडा नं. ५ कि.नं. १२०, ८२२, ८२५ र कि.नं. ८१५ को जग्गाहरूलाई गैरकानूनी र अनधिकृत तवरबाट प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त समेत प्रतिकुल हुने गरी श्री अनारमनी दुर्गा गुठी स्थान राजगुठीमा नलिने र पूर्ववत् श्री देवी तथा शिवालय राधाकृष्ण संरक्षण समितिले नै सञ्चालन र व्यवस्था गर्नु भनी जानकारी दिने गरी भएको गुठी संस्थानको उक्त मिति २०५४।११।४ को निर्णय र उक्त च.नं. ४११८ मिति २०५४।११।५ को पत्र तथा सो च.नं. ४११८ मिति २०५४।११।५ को पत्रका आधारमा मेरो दर्ता हक भोग चलनलाई बदर गरी साविकै कित्ता कायम गरी साविक जग्गाधनी दुर्गा गुठी स्थान कायम गर्ने गरिएको गुठी संस्थान (कार्य व्यवस्था) विनियम २०४९ को दफा २(घ) बमोजिमको गुठी कार्यालय, मालपोत कार्यालय भ्रपाको मिति २०५४।११।८ को निर्णय समेत बदर गरिपाऊँ र गुठी संस्थानको मिति २०५४।८।११ को निर्णयअनुसार राजगुठीमा परिणत भै गुठी संस्थान (कार्य व्यवस्था) विनियम, २०४९ को दफा २(घ) अर्न्तगतको गुठी कार्यालय (श्री मालपोत कार्यालय भ्रपाको मिति २०५४।१०।२९ को निर्णयले राजगुठी सेस्ता कायम भै मिति २०५४।१०।२२ को निर्णयअनुसार दाता सुर्यबहादुर मगर र शान्तिदेवी खड्काको नाउँमा मोहियानी नामसारी भए पछि मिति २०५४।१०।२७, मिति २०५४।१०।२९ र २०५४।१०।३० को पारित राजीनामा लिखतहरू बमोजिम मेरो नाउँमा भएको कि.नं. १२०, ८२२, ८२५ र ८१५ को दर्ता यथावत कायम रहने गरी हक इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद पत्र।

गुठी संस्थान ऐनमा भएको व्यवस्थालाई अनुशरण गरी श्री अनारमनी दुर्गा गुठी स्थान निजी गुठीलाई सो गुठीका सञ्चालक समितिका अध्यक्ष समेतको निवेदन र सर्जमिन मुचुल्काको आधारमा राजगुठीमा लाने निर्णय गरिएको हो। यसैबीचमा सञ्चालक समितिका अध्यक्ष र सचिवले मनोगत रूपले अन्य सदस्यहरूको

सहिष्णुप समेत कीर्ते गरी निवेदन गरेका हुनाले पुनः निजी गुठी अर्न्तगतनै सञ्चालन र व्यवस्था हुन सो गुठीको संरक्षण समितिबाट र हडप गरिएका जग्गाहरू फिर्ता गरी दिने अनुरोध गर्ने भन्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित गा.वि.स.समेतबाट निर्णय सहित लेखी आएको हुँदा विवादास्पद अवस्थामा निजी गुठीलाई राजगुठीमा लिई व्यवस्था र सञ्चालन गर्दा उपर्युक्त नहुने ठानी पुनः मिति २०५४।११।४ मा सो गुठीलाई निजी गुठी अर्न्तगतनै सञ्चालन र व्यवस्था गर्ने गरी निर्णय गरिएको हो। तसर्थ कानूनबमोजिमको कार्य बढेर हुने होइन, प्रस्तुत फिराद दावी खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गुठी संस्थानको प्रतिउत्तर पत्र।

गुठी संस्थानको निर्णय गुठीसम्बन्धी कामको हकमा सर्वोपरि हुने हुँदा सोही आधारमा राजगुठी कायम भएको निर्णयलाई बढेर गरी निजी गुठी कायम गरिएको हो। वादीले मोही हकसम्म खरीद गरेको र उपरोक्त निर्णयले मोही हकमा कुनै असर नपारेको हुँदा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएको मान्न सकिने अवस्था नरहेकोले यस कार्यालयको निर्णय बढेर हुनुपर्ने होइन। तसर्थ प्रस्तुत फिराद दावी खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय भाषाको प्रतिउत्तर जिकीर।

यसमा यसै लगाउको वादी शान्तिदेवी खड्का र प्रतिवादी गुठी संस्थान समेत भएको दे.मि.नं. १६२६, ४६८५ को निर्णय बढेर मुद्दा र वादी सुर्यबहादुर मगर र प्रतिवादी गुठी संस्थान समेत भएको दे.मि.नं. १६२७, ४६८६ को निर्णय बढेर मुद्दामा विवादित श्री अनारमनी गुठीलाई गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले मिति २०५४।११।४ मा निजी गुठीमा परिणत गर्ने गरेको निर्णय र सो अनुसार मालपोत कार्यालयले मिति २०५४।११।८ मा गरेको निर्णय बढेर भै गुठी संस्थानले मिति २०५४।११।९ मा सो गुठीलाई राजगुठीमा लाने निर्णयलाई कायमै गरी सो मुद्दाका वादीहरूका नाउँमा विवादित अनारमनी

दुर्गा गुठी स्थानका जग्गाहरूको मोही हक दर्ता यथावत कायम हुने ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भएकोले उक्त मुद्दाहरूबाट वादीका दाता शान्तिदेवी खड्काको र सुर्यबहादुर मगरका नाउँमा सो यस विवादसँग सम्बन्धित राजगुठीअर्न्तगतको अनारमनी दुर्गा गुठी स्थानको जग्गाको मोही हकको दर्ता यथावत कायम हुने भएबाट प्रस्तुत विवादमा पनि विवादित सो गुठी अर्न्तगतको कि.नं. १२०, ८२२, ८२५ र ८१५ का जग्गाहरू राजगुठी अर्न्तगत कायम भै उल्लिखित मुद्दाका वादीहरूबाट मोही हक खरीद गरी यी वादी टिका देवी विमलीले राजीनामाको लिखतबाट लिएको देखिदा प्रस्तुत विवादमा पनि उल्लिखित मुद्दाहरूमा विवेचित आधार, कारण, प्रमाणबाट अनारमनी दुर्गा गुठी संस्थानलाई मिति २०५४।११।४ मा निजी गुठीमा परिणत गर्ने गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको निर्णय र सो अनुसार मालपोत कार्यालयको मिति २०५४।११।८ मा गरेको निर्णय बढेर भै गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०५४।११।९ को निर्णयअनुसार अनारमनी दुर्गा गुठी स्थानलाई राजगुठी अर्न्तगतनै सञ्चालन र व्यवस्था गर्ने गरी वादी दावीका कि.नं. १२०, ८२२, ८२५ र ८१५ का जग्गाहरूमा वादीको दर्ता हक यथावत कायम हुने ठहर्छ। भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको २०५७।४।२७ को फैसला।

प्रस्तुत फिराद मोहियानी हक सम्बन्धमा गरिएको हुँदा भाषा जिल्लाको जग्गा र जग्गाको मोहियानी हकसम्बन्धी मुद्दा हेर्ने अधिकार काठमाडौँ जिल्ला अदालतलाई छैन। निजी गुठीलाई राजगुठीमा परिणत गर्ने कुनै कानूनी प्रक्रिया पूरा नभएको अवस्थामा काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट भएको उक्त फैसला कानूनी सिद्धान्तविपरीत भएकोले उक्त फैसला बढेर गरी पुनरावेदन जिकीरबमोजिम हक इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले पुनरावेदन अदालत पाटनमा गरेको पुनरावेदन पत्र।

गुठीसम्बन्धी हक कायमको सम्बन्धमा गुठी संस्थानको निर्णय सर्वोपरि हुने हुँदा सो संस्थानको निर्णयको आधारमा राजगुठी कायम भएको व्यहोरालाई बदर गरी पूर्ववत निजी गुठीमा कायम गर्ने निर्णय यस कार्यालयबाट भएको हुँदा सो निर्णयबाट वादीको मोही हकमा कुनै असर नपरेको हुँदा यस कार्यालयको निर्णय बदर हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय भ्नापाले पुनरावेदन अदालत पाटनमा गरेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यसै लगाउको दे.पु.नं. १९३६, ४०१३, १९७०, ४०४५ को निर्णय बदर मुद्दामा विपक्षी भिकाउने आदेश भएको हुँदा सोही परिप्रेक्ष्यमा यसमा पनि छलफलको निमित्त अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी भिकाई आए पछि वा अवधी नाघेपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०५९।१।११ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश ।

यसमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २०(१) मा कुनै निजी गुठीको दाता समेत सवै वा अधिकांश गुठियारहरूले त्यस्तो निजी गुठीको हक दायित्व संस्थानले नै व्यहोर्ने गरी बन्दोबस्त र सञ्चालन संस्थानबाट नै हुन लिखित अनुरोध गरे संस्थानले त्यस्तो गुठीको हक दायित्व लिई बन्दोबस्त र सञ्चालन गर्न सक्ने छ भन्ने व्यवस्था भएको तर उक्त गुठीको दाताहरू एवं गुठियारहरूबाट त्यस्तो अनुरोध भएको पनि देखिदैन । गुठी संस्थानको मिति २०५४।८।११ को कथित निर्णयलाई आधार मानी अनारमनी दुर्गा गुठी स्थानको जग्गाको हक हस्तान्तरण र दर्तासम्बन्धमा विचार गर्दा दुर्गादेवी गुठी स्थान निजी गुठी नै भएको र सो निजीगुठीको जग्गाको दर्ताको हस्तान्तरण हुन सक्ने व्यवस्था नभएकोले एवं जग्गा दर्तासम्बन्धी हक हस्तान्तरण र सो मोही हक मात्र हस्तान्तरण भएको भन्ने मोहियानी हकसम्बन्धमा प्रस्तुत मुद्दामा विवाद नभई सोको

निपटारा गर्ने प्रश्न समेत नरहेकोले वादीको दर्ता तर्फको दावी पुग्न सक्ने अवस्था देखिदैन । अतः दुर्गा गुठी स्थान निजीगुठी नै भएको र सो निजी गुठीलाई कानूनसम्मत ढंगले राजगुठीमा परिणत गर्ने निर्णय गुठी संस्थान ऐन, २०३३ ले व्यवस्था गरेअनुसार नभएको र जग्गाको दर्तासम्बन्धमा विवाद नभई मोहियानी हकको हस्तान्तरण भएको मात्र देखिएको र प्रस्तुत मुद्दाबाट मोहियानी हकसम्बन्धमा विवाद नउठाइएकोले सोको निपटारा गरिरहनु पर्ने समेत नदेखिएकोले शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०५७।४।२७ को फैसला उल्टी हुने ठहरी प्रत्यर्थी वादीको दावी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५९।१।२५ को फैसला ।

गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले अनारमनी दुर्गा स्थान गुठी राजगुठी कायम गरी मिति २०५४।८।११ मा निर्णय भई सकेपछि पुन यि प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले उक्त गुठीलाई संस्थानले राजगुठीमा नलिने र पूर्ववत कायम राख्ने भनी मिति २०५४।११।४ मा अर्को निर्णय भएको छ । मेरो हक भोग स्वामित्वमा समेत प्रतिकुल असर पर्ने गरी यस्तो निर्णय गर्न सक्ने कानूनी अधिकार कुनै कानूनले यि प्रत्यर्थीहरूलाई दिएको छैन । त्यसरी निर्णय गर्नु पर्दा पनि अधिकार दिने ऐनको स्पष्ट उल्लेख गर्नुपर्ने तथा कानूनको परिधि भित्र रही दर्ता वाला व्यक्तीलाई भिकाई सो सम्बन्धमा निज दर्तावाला व्यक्तीलाई प्रतिवाद गर्ने मौका प्रदान गरी निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसरी उक्त जग्गाको दर्तावाला व्यक्ती म पुनरावेदकलाई समेत नबुझी प्रतिवाद गर्ने मौका समेत नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको ठाडै उल्लंघन गरी गरेको निर्णय बदरभागी भएको तथा पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५९।१।२५ को फैसला समेत गैरकानूनी हुँदा उक्त फैसला बदर गरी वादी दावीबमोजिम गुठी संस्थानको निर्णय बदर गर्ने गरी काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला

सदर हुने ठहराई हक इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले मिति २०५४।०१।१९ मा राजगुठी कायम गरी मोहियानी हक नामसारी गर्ने गरी निर्णय गरे पछि, दर्तावाल मोहीहरूबाट अन्य व्यक्तीले राजीनामा रजिष्ट्रेशन समेत गराई हक हस्तान्तरण समेत भए गरेको देखिन्छ। त्यस पछि पुनः केही व्यक्तीको निवेदनमा गुठी संस्थानले दर्तावाला मोहीहरूलाई बुझ्दै नबुझी गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १८(१) समेतको विपरीत विवादित जग्गा निजी गुठीको हो भनी पुनः मिति २०५४।११।१४ मा गरेको निर्णय र सोही अनुसार मालपोत कार्यालयको मिति २०५४।११।१८ को निर्णय समेत कानूनी त्रुटिपूर्ण भै फरक पर्न सक्ने देखिएकोले अ.व. २०२ नं. अनुसार प्रत्यर्थी भिकाई पूर्व आदेश अनुसारको मिसिल समेत भिकाई लगाउका मुद्दाहरू साथै राखी नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६५।०८।१५ को यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा समावेश भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू भूमि खरेल, बालकृष्ण न्यौपाने, चण्डेश्वर श्रेष्ठ र रामकुमार आचार्यले गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०५४।०१।१९ को निर्णय बमोजिम अनारमनी दुर्गास्थान राजगुठीमा दर्ता भई मोही सूर्य बहादुर मगरको नाउँमा मोहियानी दर्ता भएको कि.नं. ८१५ को जग्गा मालपोत कार्यालय भापाबाट मिति २०५४।१०।२७ मा र मोही शान्तिदेवी खड्काको नाउँको कि.नं. १२०, ८२२ र ८२५ को जग्गा क्रमशः मिति २०५४।१०।२७, २०५४।१०।२९ र २०५४।१०।३० मा मोहीहरू सूर्यबहादुर मगर र शान्तिदेवी खड्काबाट मेरो पक्षले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० को कानूनी व्यवस्था बमोजिम राजीनामा पारित गरी लिएकोमा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट मेरो पक्षलाई

सुनुवाईको मौका समेत नदिई उनाउ व्यक्तीहरूबाट परेको निवेदनको आधारमा राजगुठीको जग्गालाई निजी गुठी अन्तर्गत सञ्चालन गर्ने गरी भएको मिति २०५४।११।१४ को निर्णय र मेरो पक्षको दर्ता हक भोगका कि.नं. १२०, ८१५, ८२२ र ८२५ बदर गरी साविकै कित्ता कायम गरेको मालपोत कार्यालय भापाको मिति २०५४।११।१८ को निर्णय कानून न्यायप्रतिकूल रहेको छ। गुठी संस्थानले एकपटक विवादित जग्गा राजगुठी अन्तर्गत सञ्चालन गर्ने निर्णय गरिसकेपश्चात् उक्त राजगुठीलाई नेपाल सरकारको निर्णय बेगर गुठी संस्थान स्वयंले पुनः निजीगुठीमा सञ्चालन गर्ने गरी निर्णय गर्न सक्दैन। तसर्थ कानूनी व्यवस्थाभन्दा बाहिर गई गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट राजगुठीलाई निजीगुठीमा सञ्चालन गर्ने गरी मिति २०५४।११।१४ मा गरेको निर्णय बदर हुने र कि.नं. १२०, ८१५, ८२२ र ८२५ को जग्गाहरूमा मेरो पक्षको हक यथावत कायम हुने ठहर गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्नु पर्नेमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट शुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावी नपुग्ने ठहर गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी गरी शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने गरी फैसला गरिपाऊँ भनी र प्रत्यर्थी प्रतिवादी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता रामप्रसाद गौडेलले विवादित जग्गा राजगुठीमा सञ्चालन भएको अवस्थामा गुठीको सम्पत्ति हिनामिना भएको हुनाले पुनः निजी गुठी अन्तर्गत नै सञ्चालन र व्यवस्था हुन सो गुठीको संरक्षण समितिबाट र हडप गरिएका जग्गा फिर्ता गरी दिनु भनी सम्बन्धित गा.वि.स.बाट निर्णय सहित अनुरोध भई आएको हुँदा राजगुठीबाट सञ्चालन गर्न गुठीको सम्पत्ति संरक्षण गर्ने दृष्टिकोणबाट उपयुक्त नहुने हुँदा गुठी संस्थानले पुनः निजी गुठी अन्तर्गत सञ्चालन र व्यवस्था गर्ने निर्णय गरेको हुँदा गुठी संस्थानको मिति २०५४।११।१४ को

निर्णय उपयुक्त मानी वादी दावी पुन नसको ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला कानूनसम्मत हुँदा सोही फैसला सदर हुने गरी फैसला गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

यसमा अनारमनी दुर्गास्थान गुठीका जग्गाहरू गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०५४।११।११ को निर्णयानुसार राजगुठीमा परिणत भई कि.नं. ८१५ र कि.नं. १२०, ८२२ र ८२५ का जग्गाहरू मोहीहरू क्रमशः सूर्यबहादुर मगर र शान्तिदेवी खड्काबाट राजीनामा पारित गरी लिएकोमा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले उक्त गुठीलाई निजी गुठीअन्तर्गत सञ्चालन गर्ने गरी मिति २०५४।११।१४ मा निर्णय गरेको र सोहीअनुसार कार्यान्वयन गर्न भनी मालपोत कार्यालय भ्नापाले मिति २०५४।११।१८ मा निर्णय गरेकोले मेरो हकमा असर पर्ने गरी भएका उक्त निर्णय बदर गरी मेरो नाउँमा भएको कि.नं. १२०, ८१५, ८२२ र ८२५ जग्गाहरूको दर्ता यथावत कायम रहने गरी इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने फिरोद दावी र गुठीको जग्गाहरू हिनामिना र हडप भएकोले गुठी संरक्षण समिति र सम्बन्धित गा.वि.स.समेतबाट निजी गुठीअन्तर्गत सञ्चालन गर्न लेखी आएकोले पुनः निजी गुठीअन्तर्गत सञ्चालन र व्यवस्था गर्ने गरी मिति २०५४।११।१४ मा निर्णय गरिएको हुँदा फिरोद दावी खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रतिउत्तर पत्र भएको प्रस्तुत मुद्दामा शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतले फिरोद दावी पुग्ने ठहर गरी गरेको फैसला उल्टी भई वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको फैसलाउपर वादीको तर्फबाट पुनरावेदन दर्ता हुन आई निर्णयार्थ यस इजालस समक्ष पेश हुन आएको पाइन्छ ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा भ्नापा जिल्ला अनारमनी गा.वि.स.वडा नं. ५ का विवादित कि.न १२०, ८१५, ८२२ र ८२५ का जग्गाहरू श्रीदेवी तथा शिवालय राधाकृष्ण संरक्षण समिति अनारमनी भ्नापाको निवेदन मागका

आधारमा बुझनु पर्ने कुरा समेत बुझी गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २०(१) बमोजिम अनारमनी दुर्गास्थान निजी गुठीबाट संस्थानले गुठीको हक दायित्व लिई वन्दोवस्त र सञ्चालन गर्ने र राजगुठीमा परिणत गर्ने गरी मिति २०५४।११।११ मा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट निर्णय भई सो निर्णयका आधारमा मालपोत कार्यालय भ्नापाले राजगुठी कायम गरी दर्ता खेस्ता अध्यावधिक गर्ने कार्य गरेको पाइन्छ । यस क्रममा विवादित कि.न का जग्गाहरू वादीका दाता सूर्यबहादुर मगर र शान्तिदेवी खड्काको नाउँमा मोहियानी नामसारी भई खेस्ता समेत कायम भएको देखिन्छ । कानूनी प्रक्रियाबमोजिम कायम भएका जोताहा मोहीहरूले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० मा व्यवस्थित मोहियानी हक खरीद विक्री गर्न पाउने कानूनी प्रावधान बमोजिम जोताहा मोही सूर्यबहादुर मगर र शान्तिदेवी खड्काबाट वादी टिकादेवी विमलीले उल्लिखित कि.नं. १२०, ८१५, ८२२ र ८२५ का जग्गाको मोहियानी दर्ता हक भोग मालपोत कार्यालय भ्नापाबाट राजीनामा पारित गरी लिएको देखिन्छ । यसरी अनारमनी दुर्गास्थान निजी गुठी राजगुठीमा परिणत भई राजगुठी अन्तर्गत कानूनबमोजिम गुठी सञ्चालन भई रहेको अवस्थामा श्रीदेवी तथा शिवालय राधाकृष्ण संरक्षण समितिका सदस्यहरूबाट अध्यक्ष र सचिवले गुठीलाई राजगुठीअन्तर्गत सञ्चालन गर्न पेश गरेको निवेदन गैरकानूनी भएको जिकीर गर्दै राजगुठी अन्तर्गत सञ्चालन गर्ने गरी भएको गुठी संस्थानको निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी निवेदन गरेको र अनारमनी गा.वि.स.बाट समेत उक्त गुठी साविकैबमोजिम सञ्चालन गर्नको लागि गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयलाई पत्राचार गरेको पाइन्छ । उल्लिखित समिति र गा.वि.स.को पत्रको आधारमा गुठी संस्थान सञ्चालक समितिको मिति २०५४।११।१४ को बैठकबाट राजगुठीमा सञ्चालन गर्ने पूर्व निर्णय बदर गरी पुनः निजी गुठीअन्तर्गत सञ्चालन गर्ने निर्णय भएको पाइन्छ । सोही

२०५४।११।४ को निर्णयको आधारमा मालपोत कार्यालय भापाले राजगुठीमा नलिने र वादी टिकादेवी विमलीको नाममा मोहियानी कायम हुन आएको जग्गा पूर्ववत् मोहीको नाउंमा कायम राख्ने गरी मिति २०५४।११।८ मा निर्णय गरे पश्चात प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको पाइन्छ। यसबाट प्रस्तुत मुद्दामा निम्न विवादित प्रश्नहरूको सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखियो।

१. अनारमनी दुर्गास्थान गुठीलाई राजगुठी अन्तर्गत सञ्चालन गर्ने गरी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट मिति २०५४।११।११ मा भएको निर्णय विधि सम्मत छ, छैन ?
२. गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले मिति २०५४।११।११ मा निर्णय गरिसकेको विषयमा पुनः मिति २०५४।११।४ मा गरेको निर्णय कानूनसम्मत छ, छैन ?
३. गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०५४।११।४ को निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुकूल छ, छैन ?
४. गुठी संस्थानले राजगुठीको सम्पत्ति आफ्नो स्वामित्वबाट छाडदा नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति लिनु पर्ने हो, होइन ?
५. पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णय मिलेको छ, छैन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २० मा निजी गुठीको हक दायित्व संस्थानले लिन सक्ने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ। ऐ दफा २०(१) मा कुनै निजी गुठीको दाता समेत सवै वा अधिकांश गुठियारहरूले त्यस्तो निजी गुठीको हक दायित्व संस्थानले नै व्यहोर्ने गरी बन्दोवस्त र सञ्चालन संस्थानबाट नै हुन लिखित अनुरोध गरेमा संस्थानले त्यस्तो गुठीको हक दायित्व लिई बन्दोवस्त र सञ्चालन गर्न सक्नेछ भनी उल्लेख भएको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा अनारमनी दुर्गास्थान गुठीलाई गुठी संस्थानले राजगुठीमा लिनुपूर्व निजी गुठीको रूपमा रहेको र उक्त गुठीका सम्बन्धमा मालपोत कार्यालय

भापामार्फत २०५४।२।११ मा स्थानीय सर्जमिन हुँदा उक्त गुठी २००५ सालमा स्थापना भई स्थानीय गा.वि.स.ले सञ्चालन गरी आएकोमा २०५२।०५।३ देखि श्रीदेवी तथा शिवालय राधाकृष्ण संरक्षण समिति नामक संस्था दर्ता भई सोही संस्थामार्फत सञ्चालन भई रहेको, उक्त गुठीको दाता, गुठियार र हकवाला अरु कोही भएको थाहा नभएको र राजगुठी मार्फत सञ्चालन भएमा हाम्रो मञ्जूर छ भन्ने समेतको स्थानीय मानिसहरू विनोद बस्नेत, धनबहादुर लामा, किरण बस्नेत, राजकुमार राई, अग्निप्रसाद खरेल र तेजकुमार खड्का समेतले लेखाई दिएको पाइन्छ। यसरी अनारमनी दुर्गास्थान गुठीको सञ्चालन श्री देवी तथा शिवालय राधाकृष्ण संरक्षण समितिबाट भएको र गुठीको सञ्चालक समितिले नै आधिकारीक रूपमा निर्णय गरी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयलाई राजगुठीमा व्यवस्था र सञ्चालन गर्न लिखित अनुरोध गरेको र उल्लिखित सर्जमिनबाट समेत राजगुठी मार्फत सञ्चालन गर्न उपयुक्त भएको व्यहोरा लेखाई दिएको अवस्थामा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २०(१) को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम अनारमनी दुर्गास्थान गुठीलाई राजगुठी मार्फत सञ्चालन र व्यवस्था हुने गरी मिति २०५४।११।११ मा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट भएको निर्णय विधिसम्मत भएको पाइयो।

२. दोस्रो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट अनारमनी दुर्गास्थान गुठीलाई राजगुठीमा लिई सञ्चालन र व्यवस्था गर्ने गरी मिति २०५४।११।११ मा निर्णय गरिसकेपछि उक्त निर्णय चित्त नबुझेमा निर्णय बदर गराउनको लागि कानूनद्वारा तोकिएको निकायमा उजूर परेको पाइदैन। कुनै निकायले कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पुरा गरी निर्णय गरिसकेपश्चात् सो निर्णयउपर चित्त नबुझेमा कानूनद्वारा तोकिएको निकायमा उजूर वा पुनरावेदन गर्नुपर्ने हुन्छ। कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पुरा गरी निर्णय गरिसकेपश्चात् सो

निर्णयउपर कानूनद्वारा तोकिएको निकायमा उजूरी वा पुनरावेदन नपरी वा उजूर परेपनि उक्त निर्णयलाई अन्यथा हुने गरी अर्को निर्णय नभएसम्म पूर्व निर्णय नै आधिकारीक र अन्तिम हुने न्यायिक मान्यता रहेको छ। प्रस्तुत मुद्दामा गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले मिति २०५४।०८।११ मा गरेको निर्णय उपर तोकिएको निकायमा उजूरी वा पुनरावेदन नपरी निर्णयमा चित्त नवुभ्ने केही व्यक्तिले स्वयं गुठी संस्थानमा नै दिएको निवेदनको आधारमा पुनः मिति २०५४।११।१४ मा उल्लिखित गुठीलाई संस्थानले राजगुठीमा नलिने निर्णय गरेको पाईयो। कुनै निकायले कानूनबमोजिम आधिकारीक रूपमा कुनै विवादमा एउटा निर्णय गरी सो निर्णयको कार्यान्वयन भई सकेको अवस्थामा सोही निकायबाट सोही विवादको समान तथ्यमा फरक र विपरीत परिणाम निस्कने गरी पुनः निर्णय गर्न मिल्दैन। यसरी एउटै विवादमा एउटै निकायबाट पटक पटक फरक फरक निर्णय गर्ने हो भने न्यायिक अन्तिमता नभई न्यायिक अनिश्चितताको सिर्जना हुन पुग्दछ। तसर्थ गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट अनारमनी दुर्गा स्थान गुठीलाई मिति २०५४।०८।११ मा राजगुठीमा लिने गरी विधिसम्मत निर्णय गरिसकेपश्चात् पुनः स्वयं आफैले मिति २०५४।११।१४ मा राजगुठीमा नलिई पूर्ववत रूपमा निजी गुठीमा नै छाडने गरी निर्णय गरेको देखिँदा मिति २०५४।११।१४ को निर्णय कानून र न्यायप्रतिकूल रहेको पाईयो।

३. तेस्रो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा, गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले मिति २०५४।०८।११ मा अनारमनी दुर्गास्थान गुठीलाई राजगुठी कायम गर्ने निर्णय गरिसकेपश्चात् उक्त निर्णयको कार्यान्वयन भई गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३० को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम वादी रमेश महर्जनले दर्तावाला मोही सूर्यबहादुर मगरबाट कि.नं. ८१५ को जग्गा र मोही शान्तिदेवी खड्काबाट कि.नं. १२०, ८२२ र ८२५ को जग्गाको मोही हक मालपोत कार्यालय

भापामार्फत् राजीनामा पास गरी लिएकोमा गुठी संस्थानले आफ्नो अधिल्लो मिति २०५४।०८।११ को निर्णयउपर परेको निवेदनका सम्बन्धमा टुंगो लगाउँदा उक्त विवादमा सरोकार रहेको नयां मोही टीकादेवी विमलीलाई समेत वुभ्नु पर्नेमा केही नवुभ्नी सुनुवाइको मौका समेत प्रदान नगरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल हुने गरी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट मिति २०५४।११।१४ मा निर्णय भएको पाइन्छ। तसर्थ गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले २०५४।११।१४ मा राजगुठीमा लिएको जग्गालाई पुनः निजी गुठीअन्तर्गत सञ्चालन गर्ने गरी गरेको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल देखिएबाट बदर हुने देखिन्छ।

४. चौथो प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा, गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १८ मा संस्थानले गर्न नहुने काम उल्लेख भएको पाइन्छ। दफा १८ को उपदफा (१) मा गुठी जग्गामा नेपाल सरकारको स्वीकृती वेगर गुठीको स्वामित्व छाडिदिने कार्य गर्न नहुने भनी व्यवस्था भएको पाइन्छ। अनारमनी दुर्गास्थान गुठीलाई संस्थानकै मिति २०५४।०८।११ को निर्णयानुसार राजगुठी अन्तर्गत व्यवस्था र सञ्चालन हुने गरी संस्थानले आफ्नो स्वामित्वमा लिएको पाइन्छ। गुठी संस्थानको स्वामित्वमा आई सकेको उक्त गुठी जग्गालाई संस्थानले मिति २०५४।११।१४ मा आफ्नो स्वामित्वबाट छाड्दा गुठी संस्थान एनेको दफा १८(१) मा भएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नेपाल सरकारबाट पूर्व स्वीकृती लिएको मिसिलबाट देखिँदैन। गुठी संस्थान ऐनमा भएको कानूनी प्रावधानको आधारमा नेपाल सरकारको स्वीकृती समेत नलिई राजगुठीअन्तर्गत आफ्नो स्वामित्वमा रहेको गुठीलाई गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले आफ्नो स्वामित्व त्यसै छाडन नमिल्ने हुन्छ। विधायिकाले उल्लिखित कानूनी प्रावधान राख्नुको मनसाय राजगुठी अन्तर्गतका सम्पत्तिको संरक्षण र रेखदेख संस्थानले नै व्यवस्थित रूपमा गरोस् भन्ने वुभ्नु पर्ने हुन्छ। अर्को शब्दमा भन्नु

पर्दा गुठीको सम्पत्तिको संरक्षण गर्नुको सद्दा स्वामित्व नै निजी गुठीअन्तर्गत वा अन्य कुनै किसिमबाट छाडी गुठी संस्थान आफ्नो दायित्व वा कर्तव्यबाट विमूख हुन नपाउने भन्ने बुझ्नु पर्ने हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा गुठी संस्थानले एकपटक राजगुठीमा लिएको अनारमनी दुर्गास्थान गुठीलाई आफूले व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्नु पर्नेमा नेपाल सरकारको स्विकृती समेत नलिई मनोगत रूपमा आफैले आफ्नो स्वामित्वबाट छाडी दिने गरी मिति २०५४।११।४ मा निर्णय गरेको देखिँदा उक्त निर्णयलाई कानूनसम्मत निर्णय भन्न मिल्ने देखिएन।

अब पाँचौ प्रश्न सम्बन्धमा विचार गर्दा, माथि विवेचना गरिएको आधार प्रमाणहरूबाट अनारमनी दुर्गास्थान गुठीलाई गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले राजगुठीअन्तर्गत सञ्चालन र व्यवस्था गर्ने गरी मिति २०५४।११।११ मा निर्णय गरिसकेपछि पुनः गुठी संस्थानले मिति २०५४।११।४ मा उक्त गुठीलाई निजी गुठीअन्तर्गत सञ्चालन हुने गरी आफ्नो स्वामित्व छाडी गरेको निर्णय कानूनप्रतिकूल देखिँदा उक्त मिति २०५४।११।४ को गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको निर्णय र उक्त निर्णयका आधारमा क्रि.नं. १२०, ८२२, ८२५ र ८१५ लाई साविकै कित्ता एवं साविकै जग्गाधनी दुर्गास्थान र मोही समेत साविकै कायम गरेको मालपोत कार्यालय भापाको मिति २०५४।११।८ को निर्णय समेत बदर हुने हुँदा शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०५७।४।२७ मा वादी दावी पुग्ने ठहर गरी भएको फैसला सदर हुन्छ। तसर्थ वादी दावी नपुग्ने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०५९।१२।२५ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ। सो ठहर्नाले अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी भइ

वादी दावी पुग्ने हुँदा वादीले शुरु अदालतमा फिराद गर्दा राखेको कोर्टफी रु.१००।- र यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा राखेको कोर्टफी रु.१५।- समेत जम्मा कोर्टफी रु.११५।- प्रतिवादीहरूबाट भराई पाउने हुँदा कानूनबमोजिम उक्त कोर्टफी रु.११५।- प्रतिवादीहरूबाट भराइ पाऊँ भनी वादीको दरखास्त परे कानूनबमोजिम वादीलाई भराई दिनु भनी शुरुमा लेखी पठाई दिनु-----१

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिए बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी भई वादी दावी पुग्ने ठहरी फैसला भएको हुँदा अनारमनी दुर्गास्थान गुठी राजगुठी अन्तर्गतनै सञ्चालन र व्यवस्था गर्नु भनी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयलाई जानकारी दिनु-----१

भापा जिल्ला अनारमनी गा.वि.स.वडा नं. ५ क्रि.नं. १२०, ८२२, ८२५ र ८१५ का जग्गाको जग्गाधनीमा अनारमनी दुर्गास्थान राजगुठी र मोहीमा टिका देवी विमलीको नाम कायम गर्नु भनी मालपोत कार्यालय भापालाई जानकारी दिनु-----१

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीतर्फको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु --१

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.राजेन्द्रप्रसाद कोइराला

इति संवत् २०६६ साल फागुन ९ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत: शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं. ८३२०

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६९ सालको दे.पु.नं.- ९१६९
फैसला मिति: २०६६।१०।१७।१
मुद्दा:- हक कायम।

पुनरावेदक वादी: भक्तपुर जिल्ला भक्तपुर
न.पा.वडा नं.८ बस्ने नानीछोरी कपाली समेत
विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
म.न.पा.वडा नं.३० बस्ने ज्ञानेश्वरानन्द वैद्य समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या.श्री सुष्मलता माथेमा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री राजेन्द्रराज पन्त

मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

- पिता पुर्खाले बनाएको स्वबासी घर जग्गा निरन्तररूपमा भोग गरिआएको भन्ने दावी रहेकोमा १९९२ सालको लालमोहरभित्रको जग्गामा बनेको घर वादीलाई बहालमासम्म बस्न दिएको भन्ने इन्कारी प्रतिउत्तर देखिएकोले विवादित घरजग्गाको कसको हो भनी हकबेहकको प्रश्नमा नै वादी प्रतिवादीबीचमा मुख नमिलेको अवस्थामा विवादित घरजग्गाको हकबेहक सम्बन्धमा यकीन गरी सो पश्चात्मात्र अन्य दावी पुग्न सक्ने वा नसक्ने यकीन गर्न सकिने हुन्छ। काठमाडौं उपत्यकाका शहरी क्षेत्रको विशेषताको रूपमा रहेका स्वबासी घर जग्गाका विषयमा घर कसले बनाएको हो र भोग कसको छ सो नै स्वामित्व निर्धारणको आधार हुने।

(प्रकरण नं.३)

- कसैले कुनै सम्पत्ति आफ्नो भनी सो हैसियतमा निरन्तर रूपमा गरिरहेको भोग विरुद्ध स्वामित्व मेरो हो भन्ने व्यक्तिले वैध स्रोत देखाउन सक्दैन र विपक्षीले भोगलाई परोक्ष रूपमा स्वीकार गर्दछ भने त्यस्तो सम्पत्तिमा भोगकर्ताको भोगाधिकारको सिर्जना हुन्छ। अर्को पक्षले वैध स्रोत प्रस्तुत गर्न नसके जसले भोग गरिरहेको छ त्यसलाई नै

स्वामी मान्नु पर्ने हुन्छ। तिरो नलागेको स्वबासी घर जग्गामा भएको भोग नै अन्यथा प्रमाणित भएमा बाहेक स्वामित्वको प्रमाण मान्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
रविकृष्ण हाडा र श्री विश्वप्रकाश सिग्देल
प्रत्यर्था प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ
अधिवक्ता श्री विष्णुप्रसाद नेपाली र
विद्वान अधिवक्ता दीपेन्द्र थापा
अवलम्बित नजीर: नेकाप २०६६, नि.नं. ८१२५
पृष्ठ ६२०

सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.प्रकाश बस्ती: पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६०।२।१४ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्चाई हेर्न निस्सा प्रदान भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

पूर्व बट्टीराज वैद्यको पाताल जग्गा, पश्चिम निजकै घर, उत्तर बट्टीराज वैद्यको र रामबहादुर मानन्धरको पाताल जग्गा, दक्षिण बाटो यति चार किल्लाभित्रको पूर्व पश्चिम २८-०" उत्तर दक्षिण १८'-० लम्बाई चौडाइको घर परापूर्वदेखि हामीहरूको स्वबासी हकभोग भई बसोवास गरी आएकोमा २०४९ सालको भक्तपुर शहरी नापीमा सोतर्फका बट्टीराज वैद्यको पातालसमेत गाभी भक्तपुर जिल्ला भक्तपुर न.पा.वडा नं.८ कि.नं.१४४ को ०-१-३-३ कायम भई जग्गाधनी र मोहीमा नाम खाली भई नाप नक्सा भएको हो। उक्त घर जग्गा हामीहरूको स्वबासी हुँदा कित्ताकाट गरी दर्ता गरी पाउन भक्तपुर न.पा.को सिफारिशसाथ २०५२।४।९ मा म हर्षमाया समेतले मालपोत कार्यालमा निवेदन दिएकोमा विपक्षमध्येको श्यामबहादुरले पनि सोही

कि.नं.१४४ मध्ये ०-०-२-३ को पाताल जग्गा आफ्ना नाममा दर्ता गरी पाउन निवेदन दिएको र मालपोत कार्यालयले सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरेपछि ज्ञानेश्वरानन्द समेतले विवादित जग्गामा लिखित उजुरी दिएपछि विपक्षीको दावी परेकोले प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निर्णय दिने अधिकार नरहेको भनी मालपोत कार्यालयले हक कायम गराई ल्याउनु भनी मिति २०५३।१२।७ मा निर्णय गरेकोले सोही आधारमा फिराद गरेका छौं। विवादित घर परापूर्वकालदेखि हामीहरूको स्ववासी भएको र भक्तपुर न.पा.बाट मिति २०५२।२।२८ मा भएको सर्जमिन र २०५२।३।९ मा सोही कार्यालयबाट भएको सिफारिशबाट स्ववासी भएको प्रमाणित नै छ। सो घर जग्गा विपक्षीमध्येको श्यामबहादुरले दर्ता माग गरेको जग्गाभित्रको होइन र अन्य उजुरवालाले पेश गरेको मिति १९९२।१।९ को लालमोहरबमोजिमको समेत नभै हामीहरूको पुर्खाले बनाई बसोवास गरी आएको घर हो। अतः नयाँ नापीमा कायम भएको कि.नं.१४४ को ०-१-३-३ को कित्तामध्ये पश्चिमतर्फ ०-१-२-० जग्गामा बनेको स्ववासी घरजग्गा सम्बन्धमा विपक्षीको खिचोला मेटाई हामीहरूको हक कायम गरी कित्ताकाट गरी हाम्रो नाममा दर्ता समेत गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद पत्र।

काठमाडौँ जि.महाबौद्ध बस्ने रामेश्वरानन्दसँग र.नं.२६३ बाट मिति २०३६।७।२८ गते मालपोत कार्यालयमा राजीनामा फाँट्ने गरी लिएको पश्चिम भाष्करानन्दको घर र पूर्व मेरो घर तथा उत्तर बगैचा, दक्षिण मूल सडक यति चार किल्लाभित्रको भक्तपुर न.पा.वडा नं.८ को पूर्व दक्षिण लम्बाई १८' उत्तर दक्षिण १६' भएको घर पाताल मैले नै भोगचलन गरी आएकोमा सोही लिखितअनुसारको जग्गा कित्ताकाट गरी जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जा पाऊँ भनी मैले मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिएको हुँ। भक्तपुर न.पा.ले २०३६।७।२८ गतेको राजीनामा गरी लिएको लिखितानुसार कि.नं.१४४ को घर

जग्गामध्येबाट कित्ताकाट गरी दिनु भनी सिफारिश समेत दिएकोले वादी दावी भूठा हो दावीबाट छुटकारा गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको श्यामबहादुर धौबञ्जारको प्रतिउत्तर पत्र।

विवादित कि.नं.१४४ हाम्रो जिजु बाजेले लालमोहरबाट प्राप्त गरेको घर पाताल जग्गा हो। त्यसमा ६ खण्डको २ खण्ड पूर्वतर्फबाट हामी प्रतिउत्तरवालामध्ये मदनेश्वरानन्द समेतको र पश्चिमतर्फबाट ६ खण्डको २ खण्ड ज्ञानेश्वरानन्द समेतको हकभोग भएकोमा विवाद छैन। यी वादीहरूका बाजे कृष्णप्रसाद कपालीको पुर्खालाई हामीले कबुलियत लिखतनामा गरी बहालमा सम्म राखेकोमा अन्यथा दावी गर्न पाउने होइन। अतः आफ्नो निश्चित हकको स्रोत प्रमाणबेगर दायर गरेको फिराद खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मदनेश्वरानन्द र ज्ञानेश्वरानन्द वैद्यको प्रतिउत्तर पत्र।

वादी र प्रतिवादीहरू समेतको तेहोरो दावी परी दर्तामा विवाद उत्पन्न हुन आएको प्रस्तुत कि.नं.१४४ को हकमा घरको हदसम्म लगाउको दे.पु.नं.८५३ बाट प्रतिवादीमध्येका वैद्यहरूको र सोदेखि पूर्वको जग्गामा लगाउको दे.पु.नं.१०९८ बाट प्रतिवादीमध्येका श्यामबहादुर धौबञ्चारको हक कायम हुने ठहरी निर्णय भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५७।१२।७ को फैसला।

सयौं वर्षदेखि हामीहरूले स्ववासी प्रमाण हकभोग गरी आएको विवादित कि.नं.१४४ को क्षेत्रफल ०-१-३-३ मध्ये पश्चिमतर्फ ०-१-२-० को घर जग्गा हामीहरूको दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको शुरु इन्साफ त्रुटिपूर्ण भएकोले शुरु फैसला बदर गरी फिराद दावीबमोजिम विवादित घरमा हामीहरूको हक कायम गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदक वादी नानीछोरी कपाली समेतको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा विवादको घर आफ्नो पुर्खाले बनाई स्ववासी रुपमा बसोवास गर्दै आएको भन्ने

वादीको दावी र वादीको पुर्खालाई बहालमा बस्न दिएको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर भएकोमा वादीका पुर्खाले घर बनाई बसोवास गरेको हो वा बहालमा बसेको भन्ने विवादतर्फ नबोली भएको शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा विपक्षी भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५९।२।३१ को आदेश ।

यसमा यसै विषय सम्बन्धको यिनै पक्ष विपक्ष भएको दे.पु.नं.८५८।३०६२।८४३।३०१३ को मुद्दामा शुरुको फैसला सदर हुने ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भएकोले सो मुद्दामा उल्लेख गरिएको आधार र कारणहरूबाट प्रस्तुत मुद्दामा पनि वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०५७।१।२।७ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ वादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०।२।१४ को फैसला ।

नापी दर्ता तिरो तिरान केही नलाग्ने घर जग्गाहरूमा दर्ता स्वामित्वको आधार भनेकै भोग हो । भक्तपुरको शहरी क्षेत्र नापी नभएकाले स्ववासी भोगदेखि बाहेक दर्ता, तिरो, लगत लगायतका कुनै लिखत प्रमाण नहुने हुँदा भोग नै स्वामित्वको प्रमाण हो । विवादित घर स्ववासी हकभोग भएको तथ्य घरको लगत राख्ने तथा त्यस्तो घरहरू हक हस्तान्तरणका लागि भक्तपुर नगरपालिकाले मिति २०५२।३।१९ मा गरिदिएको सिफारिश मिति २०५२।२।२८ मा भएको सर्जमिन मुचुल्काबाट प्रमाणित भइरहेको छ । मिति २०५६।२।२६ को आदेशानुसार भएको स्थलगत मुचुल्काबाट समेत विवादित घर हामी निवेदकहरूको भोगमा रहेको देखिन्छ । बहालमा राखेको कबुलियतलगायतका कुनै लिखत पेश गरी समर्थन गर्न नसकेबाट विवादित घर हामीहरूको स्ववासी हकभोगको भन्ने निर्विवाद छ । विवादित घरको हकभोगतर्फ मूल विवादतर्फ नबोली शुरु सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला

त्रुटिपूर्ण छ । विर्ता लिखतबमोजिमको चार किल्लाभिन्न विवादित घर परे पनि सो घर विर्तावाल चक्रपाणि वा निजको यो हकवालाले बनाए निर्माण गरेको भन्ने विपक्षीहरूको दावी जिकीर छैन । डेढ शताब्दीसम्म हक दावी नगरी त्याग गरी बसेको विर्ता जग्गामा अरूले घर बनाई पुस्तावारी हकभोग गरी आएपछि विर्तावालले साविकदेखि निष्क्रिय बनाएको, ऐनले नै निष्क्रिय घोषित गरेको लिखतको चारकिल्लाभिन्न भएको घर सोही चारकिल्लाकै आधारमा विपक्षीहरूको हुने र हामीहरूले घरवास त्याग गर्नुपर्ने गरी भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ को दफा ३ तथा जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ को दफा ६(५)(६) समेतको त्रुटि गरी भएको हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) र (ख) को अवस्था हुँदा दोहोर्‍याई हेरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीहरूको निवेदन पत्र ।

यसमा भक्तपुर शहरी नापीमा कायम भएको विवादित क्रि.नं.१४४ को घर र जग्गा आफ्नो पुर्खाले बनाई बसोवास गरी बस्दै आएको भन्ने निवेदक वादीतर्फको दावी र यी वादीको पुर्खालाई बहालमा बस्न दिएको भन्ने प्रतिवादी जिकीर भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुर्खाले घर बनाई बसोवास गरेको हो वा बहालमा बसेको भन्ने विवादतर्फ पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५९।१।३० को आदेशानुसार अ.बं.१३३ नं.बमोजिम कागज गर्दा निवेदक वादीतर्फबाट १९९४ सालको बहाल कबुलियत कसैको सहिछाप नभएको र भीमानन्द भन्ने व्यक्ति हाम्रो पुर्खा र नाता समेत पर्दैन भनी मिति २०५९।१।१९३ मा कागज गरिदिएको छ भने सोही बहाल कबुलियत वारे विपक्षी प्रतिवादीको वारेस कुलबहादुर श्रेष्ठले मिति २०५९।१।०।२३ मा कागज गर्दा कबुलियत गरी दिने व्यक्ति र प्रतिवादीहरू बीच के कस्तो नाता पर्छ थाहा छैन भन्ने भएको, विवादित घर निवेदकहरूको स्ववासी घर हो भनी भक्तपुर

नगरपालिकाको सिफारिश देखिएको र शुरू भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट वादी श्यामबहादुर धौबञ्चार विपक्षी बद्रीराज वैद्य समेत भएको हक कायम मुद्दामा भएको मिसिल संलग्न मिति २०५६।९।१९ को नक्सामा समेत विवादित कि.नं.१४४ को न.नं.१ र ६ को घर र जग्गामा निवेदक वादीहरूकै बसोवास रहेको भन्ने देखिन आउँछ। विपक्षी प्रतिवादीहरूको हकको स्रोत १९९२ सालको लालमोहर भन्ने भएको भए लालमोहरबाट प्राप्त विर्ता जग्गा विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ बमोजिम सो ऐनमा २०४९ सालमा भएको संशोधन पूर्वसम्म रैकरमा परिणत गराएको वा रैकरमा परिणत गराउनेतर्फ कारवाही चलाएको नदेखिएको र विपक्षी बद्रीराज वैद्य समेतको दावी जिकीर रहे भएको देखिँदैन। अतः विवादित कि.नं.१४४ को घरजग्गा भएको घर कसले बनाएको हो सो कुरासमेत तर्फ पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा कुनै यकीन गरिएको देखिएन। अतः विवादित घर कसले बनाएको हो र कसको हकभोग चलनमा रहेको छ भन्ने हकभोगको प्रश्नमा समेत निर्णय नगरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६०।२।१४ मा भएको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा ३, ५४ अ.बं.१८४ क, १८५ नं.तथा १९२ नं.को गम्भीर त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्न निस्सा प्रदान गरी दिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६१।१०।६ को आदेश।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रविकृष्ण हाडा र श्री विश्वप्रकाश सिग्देलले १९९२ सालको लालमोहरले कति जग्गा ओगटेको छ सो यकीन पनि नभएको र किल्लासमेत भिडेको छैन। कुनै जग्गाको स्वामित्व कायम हुन साविक दर्ता तिरो र भोग अनिवार्य हुन्छ। भोग मेरो पक्षको छ। बहाल कबुलियत गरी मेरो पक्षले लिएको भन्ने कुनै प्रमाण छैन।

विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ ले निर्धारित गरेको म्याद १२० दिनभित्र विर्ता जग्गा रैकर हुनै पर्दछ भएन भने सो विर्ताको कुनै अस्तित्व हुँदैन। त्यसैले रैकरमा परिणत नभएको हुँदा लालमोहरभित्रको भन्ने देखिएको छैन। उक्त जग्गा पुनरावेदकको भोगमा छ। बहालमा दिएको प्रमाण छैन। घरबाट हटाउनु पर्दछ भन्ने मुद्दा पनि होइन तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी पुनरावेदन जिकीरबमोजिम हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रत्यर्थीहरू मध्ये वैद्यहरूको तर्फका विद्वान अधिवक्ता दीपेन्द्र थापाले २०३६।७।२८ मा दिएको न.नं.१ को जग्गाको राजीनामामा पश्चिममा स्करानन्दको घर भनेको छ त्यो भनेको यही नं.नं.६ को घर हो। सर्जमिन मुचुल्कामा पनि एकपट्टि वैद्यहरूको देखिन्छ। अदालतबाट भएको नक्सा लालमोहरको किल्लासँग भिड्छ। उक्त नक्सामा कुनै उजूर छैन। स्ववासी भन्ने कुरा दावीबाहेक अन्य प्रमाण छैन। विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ जग्गामा लागू हुने हो घरमा होइन। घर स्ववासी नभई लालमोहरभित्रको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी श्यामबहादुर धौबञ्चारका तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री विष्णुप्रसाद नेपालीले मेरो पक्षले लिएको जग्गाको लिखत बदर नभएको र उक्त लिखत दुवै पक्षले स्वीकारै गरिराखेको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनु पर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ छैन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा परापूर्वकालदेखि स्ववासी हकभोग गरी आएको घर जग्गा २०४९ सालमा शहरी नापी हुँदा बद्रीराज वैद्यको पाताल समेत गाभी जग्गाहरू र मोहीको नाम खाली रही कि.नं.१४४ को क्षेत्रफल

०-१-३-३ कायम भएको जग्गामध्ये पश्चिम तर्फबाट ०-१-२-० जग्गामा बनेको स्ववासी घरमा खिचोला गरेकोले खिचोला मेटाइ हक कायम गरी कित्ताकाट गरी दर्ता समेत गरिपाउँ भन्ने वादी दावी भएकोमा दावी नपुग्ने ठहर गरेको शुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्न निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ पेश हुन आएको पाइयो ।

३. यसमा १९९२ सालको लालमोहरभित्रको जग्गा भए पनि विर्ता जग्गालाई रैकरमा परिणत नगरेको र विर्ता स्वतः निष्क्रिय रही पुर्खाको पालादेखि स्ववासी जग्गामा घर बनाई निरन्तर भोगी आएको भन्ने वादी दावी छ । वादीहरूका बाजे कृष्णप्रसाद कपालीको पुर्खालाई कबुलियत लिखतनामा गरी बहालमासम्म राखेको भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रही वादी प्रतिवादीका बीचमा विवादित स्ववासी घर जग्गाको स्वामित्व सम्बन्धमा नै विवाद रहेको देखिन आयो । पिता पुर्खाले बनाएको स्ववासी घर जग्गा निरन्तररूपमा भोग गरिआएको भन्ने दावी रहेकोमा १९९२ सालको लालमोहरभित्रको जग्गामा बनेको घर वादीलाई बहालमासम्म बस्न दिएको भन्ने इन्कारी प्रतिउत्तर देखिएकोले विवादित घरजग्गाको कसको हो भनी हकबेहकको प्रश्नमा नै वादी प्रतिवादीबीचमा मुख मिलेको छैन । यस्तो अवस्थामा विवादित घरजग्गाको हकबेहक सम्बन्धमा यकीन गरी सो पश्चात्मात्र अन्य दावी पुग्न सक्ने वा नसक्ने यकीन गर्न सकिने हुन्छ । काठमाडौं उपत्यकाका शहरी क्षेत्रको विशेषताको रूपमा रहेका स्ववासी घर जग्गाका विषयमा घर कसले बनाएको हो र भोग कसको छ सो नै स्वामित्व निर्धारणको आधार हो । विवादित घर वादीका पुर्खाले बनाएको हो वा प्रतिवादीका पुर्खाले बनाई वादीका पुर्खालाई बहालमा बस्न दिएको भन्ने तर्फ हेर्दा १९९४ सालको बहाल कबुलियतनामामा उल्लिखित भीमानन्द भन्ने व्यक्ति हाम्रो पुर्खा र नाता समेत पर्दैन भनी

वादीले अ.बं.१३३ नं.बमोजिम मिति २०५९।१।१३ मा कागज गरेको देखिन्छ । सोही बहाल कबुलियत बारे प्रतिवादीको वारेस कुलबहादुर श्रेष्ठले मिति २०५९।१।०।२३ मा कागज गर्दा कबुलियत गरी दिने व्यक्ति र प्रतिवादीहरू बीच के कस्तो नाता पर्छ थाहा छैन भनी लेखाएको पाइन्छ । वादीले सो कसैको सही नपरेको कबुलियतलाई स्वीकार नगरेको र स्वयं प्रतिवादी पक्षबाट वादीलाई कबुलियत गरी घर बहालमा दिएको भन्ने व्यक्ति र हालका व्यक्तिको सम्बन्ध छुट्याउन असमर्थ रहेको स्थिति हुँदा प्रतिउत्तर जिकीरको पुष्टि हुन सकेको स्थिति छैन । १९९४ सालको कबुलियतनामामा कबुलियत गर्दा दिने लिन दुवै पक्षको सहिछाप भएको वा सोलाई पुष्टि गर्ने अन्य कुनै प्रमाण रहेको देखिँदैन । सहिछाप नभएको त्यस्तो १९९४ सालको भनिएको कागज र सोलाई पुष्टि गर्ने अन्य सहप्रमाणको अभाव रहेको कबुलियतलाई ग्राह्य प्रमाणका रूपमा लिन मिल्ने । यसबाट प्रतिवादी पक्षले घर बनाई वादी पक्षलाई बहालमा बस्न दिएको भन्ने कुराको पुष्टि हुन सकेन ।

४. कि.नं.१४४ को हकको स्रोत १९९२ सालको लालमोहर हो भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकीर रहेको छ । १९९२ सालमा लालमोहरबाट प्राप्त विर्ता जग्गा भएबाट विर्ता उन्मूलन ऐन, २०१६ बमोजिम रैकरमा परिणत गराएको देखिँदैन । रैकरमा परिणत गराउनेतर्फ कारवाहीसम्म पनि नचलाई प्रतिवादी पक्ष वसेको समेत पाइन्छ ।

५. विवादित कि.नं.१४४ को घर वादीहरूको स्ववासी घरजग्गा हो भनी भक्तपुर नगरपालिकाको मिति २०५२।३।९ को सिफारिश रहेको र मिति २०५६।९।१९ मा भइ आएको नक्सा मुचुल्का समेतमा विवादित कि.नं.१४४ को न.नं.६ को घर जग्गा वादीहरूकै बसोवास रहेको भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । खासगरी कुनै दर्ता तिरो नरहने स्ववासी भनी कानूनी मान्यता प्राप्त घरजग्गाको भोग सम्बन्धमा विवाद परेपछि सो

घरजग्गाको यथार्थ भोग र नक्सा नै विवादको निरोपण गर्ने वस्तुगत र उपयुक्त प्रमाण हो। नक्सा मुचुल्काबाट विवादित घर वादीहरूकै भोगमा रहेको भन्ने देखिँदा कसको भोगमा छ भनी विवाद गर्ने ठाउँ रहेन। विवेचित प्रमाणहरूबाट विवादित घर वादीहरूको भोगमा रहेको पुष्टि हुन्छ। कसैले कुनै सम्पत्ति आफ्नो भनी सो हैसियतमा निरन्तर रूपमा गरिरहेको भोग विरुद्ध स्वामित्व मेरो हो भन्ने व्यक्तिले वैध स्रोत देखाउन सक्दैन र विपक्षीले भोगलाई परोक्ष रूपमा स्वीकार गर्दछ भने त्यस्तो सम्पत्तिमा भोगकर्ताको भोगाधिकारको सिर्जना हुन्छ। अर्को पक्षले वैध स्रोत प्रस्तुत गर्न नसके जसले भोग गरिरहेको छ त्यसलाई नै स्वामी मान्नु पर्ने हुन्छ। तिरो नलागेको स्ववासी घर जग्गामा भएको भोग नै अन्यथा प्रमाणित भएमा बाहेक स्वामित्वको प्रमाण हो। यसै सन्दर्भमा “लामो समयदेखि अविच्छिन्न भोगचलन उपर कुनै कसैको उजुरबाजुर नभई २०१३ सालदेखि नै भोगचलन गरी तिरो समेत तिरी आएको विवादित घरजग्गामा चीरभोगको सिद्धान्त (Long time undisputed possessory right) समेतबाट प्रतिवादीकै भोग स्वामित्वको देखिन आउने” भनी नैकाप २०६६, नि.नं. ८१२५, पृष्ठ ६२०, पुनरावेदक हस्तबहादुर श्रेष्ठ विरुद्ध रामबहादुर श्रेष्ठ भएको नापी दर्ता बदर मुद्दामा प्रतिपादन भएको उक्त सिद्धान्त यस मुद्दामा समेत आकर्षित हुने नै देखियो। कारण भोगको सुविधाधिकारको प्रत्याभूति कानूनबाट मात्र नभई चीरभोग वा साविकदेखि उपभोग गरिआएको तथ्यहरूको आधारमा संरक्षित हुन्छ। यी वादीहरूका पिता पुर्खाका पाला लगभग डेढ शताब्दी अर्थात् १५० वर्षभन्दा पनि अगाडिदेखि विवादित घर भोग गरिआएको अवस्थामा भोग गर्ने अधिकारबाट कसैलाई यथेष्ट र भरपर्दो प्रतिकूल प्रमाण बिना नै विवेचित गरिन्छ भने त्यस्तो कार्य चीरभोगको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन जान्छ। पिता पुर्खाको पालादेखि निरन्तर रूपमा विवादित घरमा आफ्नै

नाममा धारा बत्ती समेत जडान गरी भोग गरी आएको देखिएको र त्यस्तो चीरकालको भोगलाई अन्यथा गर्न सकिने खालका प्रतिवादी पक्षबाट प्रमाण गुजार्न नसकेबाट विवादित कि.नं.१४४ को क्षेत्रफल ०-१-३-३ मध्येबाट पश्चिमतर्फको न.नं.६ को क्षे.फ.०-१-२-० जग्गामा बनेको घर वादीहरूको हक भोगको देखिँदा सो हदसम्म वादी दावी पुग्ने नै देखियो।

६. प्रतिवादी मध्येका श्यामबहादुर धौबञ्चारको हकमा लिएको दावीतर्फ हेर्दा कि.नं. १४४ को न.नं.१ को घर जग्गा श्यामबहादुर धौबञ्चारलाई रामेश्वरानन्द वैद्य समेतले मिति २०३६।७।२८ मा फाँट्ने लिखत गरी दिएको र सो लिखत बदर समेत हुन सकेको छैन। यसरी लिखत बदर हुन पनि नसकेको र विवादित न.नं.१ को घरजग्गामा प्रतिवादी श्यामबहादुर धौबञ्चारको भोगमा रहेको तथ्यलाई वादीले अन्यथा भन्न सकेको नहुँदा सो हदसम्म वादी दावी पुग्ने देखिएन।

७. अतः विवादित कि.नं.१४४ को न.नं.१ को जग्गा श्यामबहादुर धौबञ्चारलाई वैद्यहरूले दिएको लिखत बदर समेत हुन नसकेको र न.नं.६ को जग्गा नानी छोरी कपालीको कायम हुने ठहरी दे.पु.नं.९१६० मुद्दामा आज यसै इजलासबाट भएको फैसलामा विवेचित आधार प्रमाणबाट कि.नं.१४४ को क्षेत्रफल ०-१-३-३ को पश्चिमतर्फबाट न.नं.६ को ०-१-२-० जग्गामा बनेको स्ववासी घर जग्गामा वादीहरूको हक कायम भई प्रतिवादीहरूले गरेको खिचोला मेटाइ कित्ताकाट गरी वादीहरूको नाममा दर्ता समेत हुने ठहर्छ। वादी दावी नपुग्ने ठहर गरेको शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६०।२।१४ को फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म केही उल्टी हुने ठहर्छ। अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालतको फैसला केही उल्टी भै

भक्तपुर जिल्ला भक्तपुर न.पा.वडा नं.८ को कि.नं.१४४ को ०-१-३-३ मध्ये पश्चिमतर्फबाट न.नं ६ को क्षेत्रफल ०-१-२-० र सो जग्गामा बनेको घरमा वादीको हक कायम भई खिचोला मेटाइ कित्ताकाट गरी वादीहरूको नाउँमा दर्ता समेत हुने ठहरी फैसला भएकोले उक्त कि.नं.१४४ को पश्चिमतर्फबाट ०-१-२-० जग्गा र सोमा भएको घरको कित्ताकाट गरी वादीहरूको नाममा दर्ता गरी दिन मालपोत कार्यालय, भक्तपुरमा लेखी पठाउनु भनी शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु.....१
वादीले फिराद गर्दा राखेको शुरु कोर्टफी रु.१३२०। तथा पुनरावेदन अदालत, पाटन तथा यस अदालतमा राखेको कोर्टफी रु.३९६। समेत जम्मा कोर्टफी रु.१७१६। वादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने हुँदा कोर्टफी ऐन, २०१७ का म्याद भित्रमा दरखास्त दिएमा नियमानुसार कोर्टफी भराई दिनु भनी भक्तपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु--२ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु---३
उक्त रायमा म सहमत छु ।
न्या.राजेन्द्रप्रसाद कोइराला
इति संवत् २०६६ साल माघ १७ गते रोज १ शुभम--
इजलास अधिकृत- दीपक ढकाल

निर्णय नं. ८३२१

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६१ सालको फौ.पु.नं.३४४६, ३४४८
फैसला मिति: २०६६।१।६।२
मुद्दा : ठगी ।
पुनरावेदक प्रतिवादी: ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उप-महानगरपालिका वार्ड नं. २ सानेपा
बस्ने दुर्गा उप्रेती
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: अनिलकुमार श्रेष्ठको जाहेरीले
नेपाल सरकार

पुनरावेदक वादी: अनिलकुमार श्रेष्ठको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वार्ड नं. ९ घर भै हाल
कास्की जिल्ला पोखरा
उपमहानगरपालिका वडा नं. ६
वैदामस्थित वरदान होटलका मालिक
मदन शमा

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या श्री विष्णुप्रसाद पौडेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री पुरुषोत्तम पराजुली

मा.न्या. श्री हरिप्रसाद घिमिरे

■ **संगठित अपराधको प्रकृति सामान्य अपराध भन्दा पृथक हुन्छ। अपराधका यी दुवै प्रकृतिलाई एउटै दृष्टिले हेर्न सकिन्न। वृहत् योजना र विस्तारित तैयारीका साथ सम्पन्न हुन संगठित अपराधमा धेरै व्यक्तिको वेगला वेगलै भूमिका हुन्छ। पृथक-पृथक व्यक्तिको फरक-फरक कार्यले एउटा संगठित अपराध सम्पन्न हुन्छ। तसर्थ, प्रत्येक प्रतिवादीको सम्पन्न अपराधमा संलग्नतालाई प्रमाणको आधारमा पुष्टि हुने वा नहुने कुरा निर्धारण गर्नुपर्ने।**

(प्रकरण नं.३)

■ **बिगोबमोजिम जरीवाना भन्नाले प्रत्येक व्यक्तिलाई बिगोबमोजिम नै जरीवाना गर्नुपर्छ भन्ने कानूनको अर्थ गर्न नमिल्ने।**

(प्रकरण नं.४)

■ **कृत्रिम लेटर प्याडमा नक्कली सरकारी छाप दस्तखत बनाउने कार्य, स्वीकृति नै प्राप्त नगरी विदेशी विनिमयको कारोवार गर्ने कार्य र बैंकलाई भुक्तानमा पारी ठग्ने- तीन पृथक**

कानूनद्वारा व्यवस्थित तीन स्वतन्त्र कसूर भएकाले समान प्रतिवादी भए भन्दैमा दोहोरो खतराको सिद्धान्त आकर्षित नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक वादी फर्बाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता

शंकरबहादुर राई,

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता

हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ताहरू

पुण्यशीला दवाडी र राजु कटुवाल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(६)
- मुलुकी ऐन ठगीको ४ र ५ नं.

फैसला

न्या. प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत पोखराको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) बमोजिम निवेदन परी मुद्दा दोहोच्याई हेर्ने निस्सा समेत प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

यस ग्रिण्डलेज बैंकबाट कागजपत्रहरू कीर्ते बनाई चोरीका ट्राभल्स चेकहरू यसै बैंक मार्फत सटही गरी रकम ठगी खाएका हुँदा जितेन्द्र श्रेष्ठ समेतका व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गरी ठगी लगायतका कानूनी कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अनिलकुमार श्रेष्ठको जाहेरी दर्खास्त ।

२०५४।७।३ गते पोखरा उपमहानगरपालिका बडा नं.६ बैदाम स्थित माउण्टेन टप होटल नजिक सार्वजनिक स्थान पक्की सडकको किनारामा दुर्गा उप्रेतीले फ्याँकेको भन्ने अवैध छाप बरामद भएको भन्ने समेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का ।

अवैध छापको पोका दुर्गा उप्रेतीले फ्याँकेको अवस्थामा मैले देखेको हुँ र पछि प्रहरीले

उक्त अवैध छापहरू बरामद गरी लगेको हो भन्ने समेत व्यहोराको कालीप्रसाद शर्मा सुवेदीले अनुसन्धान अधिकारिसमक्ष गरेको कागज ।

अवैध छापहरू प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीले फ्याँकेको अवस्थामा देखेको हुँ । उक्त छापहरू प्रहरीले बरामद गरी लगेको हो भन्ने समेत व्यहोराको लोकबहादुर सुवेदीले अनुसन्धान अधिकारिसमक्ष गरेको कागज ।

ग्रिण्डलेज बैंकबाट मैले कुनै पनि रकम ठगी गरी खाएको छैन सलील उप्रेतीको श्रीमती दुर्गा उप्रेतीसँग काठमाडौँबाट पोखरा आएकोले मैले समेत सो बैंकबाट ठगी गरेको भनी जाहेरी दर्खास्त दिएका होलान् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जितेन्द्र श्रेष्ठले अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको बयान ।

बरामद भएका छापहरू मैले लिइआएको तथा फ्याँकेको समेत होइन । यस बैंक मार्फत मैले कुनै पनि रकम ठगी गरी खाएको छैन म समेतलाई किन रकम ठगी गरी खाए भनी जाहेरी दिए मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीले गरेको बयान कागज ।

यस बैंकमार्फत् मैले कुनै पनि रकम ठगी गरिलिएको खाएको छैन । प्रतिवादी सलील उप्रेती र म समेत भै उक्त ग्रिण्डलेज बैंकमा जानु र सो बैंकबाट ठगी हुने आदि कारणले म समेतलाई ठगी गरेको भनी जाहेरी दर्खास्त दिएका होलान् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अशोकनारायण मानन्धरले अधिकार प्राप्त अधिकारिसमक्ष गरेको बयान कागज ।

यस बैंकमा खाता खोल्दा प्रकाश अधिकारीले पेश गरेको सक्कल तथा नक्कल फोटोकपीहरू समेत हेर्ने यस बैंकमा कार्यरत् मञ्जू गुरुड र अप्रेसन इञ्चार्ज राज थापाको कर्तव्य र दायित्व भएकाले मैले उक्त कागजातहरू हेरिन । रुजू गरेको भए राज थापापाई नै थाहा हुनुपर्छ । के कसरी ठगी भयो मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवालाले अनुसन्धान अधिकारिसमक्ष गरेको कागज ।

यस बैकमा प्रकाश अधिकारीले खाता खोल्दा आवश्यक पर्ने कागजातहरू हेरी रुजू गरी मसमक्ष पेश गरेको हुँदा मैले रुजू गरी हेरिन् । म सरकारी कर्मचारी नहुँदा सरकारी कार्यालयका छाप सम्बन्धमा मलाई थाहा भएन । निज प्रतिवादी सलील उप्रेती समेतले यस बैकमार्फत के कसरी रूपैयाँ ठगी गर्न सफल भए मलाई थाहा भएन भन्ने समेत व्यहोराको गिण्डलेज बैक पोखरा वैदामका अपरेशन इञ्चार्ज राज थापाले अनुसन्धान अधिकारिसमक्ष गरेको कागज ।

यस बैकमा प्रकाश अधिकारीले खाता खोल्दा आवश्यक पर्ने कागजातहरू रुजू गरी मैले अपरेशन इञ्चार्ज राज थापालाई दिएको हुँ । फोटोकपी र सक्कलमा लागेका छापहरू सही वा गलत के हुन् मलाई थाहा भएन । प्रतिवादी सलील उप्रेतीले यस बैकमार्फत कसरी ठगी गरे मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको गिण्डलेज बैक वैदाममा कार्यरत् मञ्जू गुरुङ्गले अनुसन्धान अधिकारिसमक्ष गरेको कागज ।

बरामद भै आएका अवैध छापहरू दुर्गा उप्रेतीले फ्याँकेका हुन भनी यस बैकका कर्मचारी कालीप्रसाद शर्मा समेतले देखेको र बरामद भएका छापहरू प्रहरीले बरामद गर्दा मसमेतले देखेको हुँदा निज दुर्गा उप्रेतीले फ्याँकेकोमा विश्वास लाग्छ भन्ने समेत व्यहोराको अर्जुन थापा र अरुण चालीसेसमेतले लेखाई दिएको कागज ।

सलील उप्रेतीसँग सामान्य चिनाजान र अन्य प्रतिवादीहरूसँग मेरो चिनाजान छैन । निजले के कसरी रकम ठगी गरी खाए मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको वरदान रिपोर्टका मालिक मदन शर्माले गरी दिएको कागज ।

पोखरा ६ वैदाम स्थित गिण्डलेज बैक वैदाममा प्रतिवादी सलील उप्रेती समेतले रकम ठगी गरी खाए भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ । को को भै कसरी रकम ठगी गरे मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको थप सबूद संकलनको अवस्थामा बुझिएका मानिसहरूले लेखाई दिएको कागज ।

विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूले मुलुकी ऐन ठगीको महलको १ र २ नं. विपरीतको कसूर अपराध गरेको सिद्ध हुन आएकोले निजहरूलाई त्यस्तो कसूर गर्नेमध्येका रमेश खनाल भन्ने सलील उप्रेती, प्रकाश अधिकारी, मदन शर्मालाई सोही महलको ४ नं. अनुसार निजहरूले ठगी गरी खाएको जम्मा रकम रू.१०,२८,८४८।५० मध्ये जो जसले जे जति खाएका हुन सोहीअनुसार गिण्डलेज बैक कास्की पोखरालाई दिलाई भराई सोही ४ नं. अनुसार सजाय समेत गरिपाऊँ । पक्राउमा नपरेका अशोकनारायण मानन्धर, जितेन्द्र श्रेष्ठ, दुर्गा उप्रेतीले ठगी गर्ने गराउने कार्यमा सलील उप्रेती समेतलाई पूर्ण सहयोग र समर्थन गरी ठगी खाएको हुँदा निजहरूलाई सोही ठगीको ५ नं. अनुसार हुन र फरार रहेका प्रतिवादी सलील उप्रेती, मदन शर्मा, प्रकाश अधिकारीलाई त्यहाँबाट समाह्वान जारी हुन मागदावी लिइएको छ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोगपत्र दावी ।

मलाई यस ठगी मुद्दा सम्बन्धमा केही थाहा छैन । मैले श्रीमान् सलील उप्रेती समेतलाई बैकको रूपैयाँ ठगी खान कुनै सहयोग तथा समर्थन समेत गरेको छैन मउपरको अभियोग दावी भूढा हो । मेरो भएको सत्य साँचो व्यहोराको बयान व्यहोरा यसै लगाउको सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते मुद्दामा दिइसकेकी छु मलाई फसाउन विभिन्न जालभ्रेल गरियो । अभियोग लगाइएको मात्र हो । अभियोगपत्र साथ पेश भएका यु.एस. डलर समेत देखाउँदा देखे सो कसबाट के कसरी बरामद भै आएको हो मलाई थाहा छैन । मैले दावीअनुसारको कसूर गरेको नहुँदा दावीबमोजिम सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीले अदालतमा गरेको बयान ।

छाप र स्ट्याम्प सम्बन्धमा मैले आजै गरेको सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते मुद्दामा बयान गरिसकेको छु, सो कीर्ते कार्य मैले गरेको होइन । सो छाप स्ट्याम्प मबाट बरामद भएको होइन

साथै यस ठगी मुद्दामा मैले अभियोग दावीबमोजिम कुनै पनि कसूर अपराध गरेको छैन। अन्य को कसले के कसरी ठगी गरे मलाई थाहा छैन। मैले दावीबमोजिमको कसूर अपराध गरेको नहुँदा दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अशोकनारायण मानन्धरले गरेको बयान।

यस ठगीसम्बन्धमा मलाई केही पनि थाहा छैन। अन्य प्रतिवादीहरू मध्ये सलील उप्रेतीसँग सामान्य चिनजानसम्म छ, अन्य प्रतिवादीहरू कसैलाई पनि चिन्दैन र यस वारदातमा मेरो कुनै संलग्नता नै छैन। प्रतिवादी सलील उप्रेती मेरो घरमा भएको अफिस कोठामा एस. टी.डी., आइ.एस.टी.डी. लाइन टेलिफोन भएको कारण कहिले काहीं टेलिफोन गर्न आउने हुँदा सामान्य चिनजानसम्म भएको हो कार्तिक महिनामा म आफ्नै कामले पोखरातर्फ आउँदा लाग्दा काठमाडौं विमानस्थलमा दुर्गा उप्रेतीसँग भेट भै काठमाडौंबाट पोखरासँगै आई पोखरामा वरदान होटलका मालिक मदन शर्माको ठेगानामा पुग्यो म फर्केको हुँ। त्यसपछि के भयो मलाई केही थाहा छैन। सलीलवाहेक अन्य प्रतिवादीहरू र जाहेरवाला समेतलाई चिन्दैन। अभियोग दावीबमोजिम मैले कुनै पनि कसूर अपराध गरेको छैन। अतः मेराउपरको अभियोग दावी भुङ्गा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी जितेन्द्र श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बयान।

मैले यी प्रकाश अधिकारीलाई देखे चिनेको छैन। २०५४।१।३० गतेका दिन यी प्रतिवादीमध्येका सलील उप्रेती म कहाँ आएका र बैकमा खाता खोल्न एकजना खातावालाले सही गर्नुपर्ने अथवा परिचय गर्नुपर्ने भएकाले तपाईंले सही गरी दिनु पर्‍यो भनी भनेका र एउटा परिचय गराउने बैकको कार्ड लिई आएकाले सो कागजमा केही लेखिएको थिएन। तपाईं सही गरी दिनुहोस् म अरु कुरा लेख्छु भनी भनेका हुँदा चिनजानका मानिस हुँदा सही गरी दिए के फरक पर्ला र भनी मैले सहीसम्म गरी दिई सो कागज निज सलील

उप्रेतीलाई दिएको हुँ। मैले सो कागजमा ठगी गर्ने उद्देश्यले सही गरेको होइन। यस ठगी विषयमा अन्जान छु। को-को भई ठगी गरे मलाई थाहा छैन। मैले ठगी गरेको होइन। म पूर्ण निर्दोष हुँदा मेराउपरको अभियोगदावी भूङ्गा हो उक्त दावीबमोजिम सजाय पाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मदन शर्माले अदालतमा गरेको बयान।

प्रतिवादीमध्येका रमेश भन्ने सलील उप्रेती र प्रकाश अधिकारीका नाउँमा जारी भएको ३० दिने इतलायतनामा म्याद क्रमशः मिति २०५६।१।११ मा र २०५४।१।११ मा तामेल भएकोमा निजहरू सो म्यादभित्र हाजीर नभै शुरू म्याद नै गुजारी बसेको देखिन्छ।

जाहेरवाला र प्रतिवादीका साक्षीहरूको बकपत्र भै मिसिल सामेल रहेछ।

यसमा प्रतिवादीमध्ये मदन शर्मावाहेकका प्रतिवादीहरू उपर किटानी जाहेरी, मौकाको कागज र अदालतसमक्षको बयानमा मुख्य कसूरमा इन्कार रहे पनि प्रतिवादी सलील उप्रेतीको श्रीमती दुर्गा उप्रेतीले अदालतमा उल्लेख गरेको ठेगानामा म्याद जारी हुँदा समेत म्याद गुजारी बस्ने सलील उप्रेती र प्रकाश अधिकारीको आचरणबाट कसूरदार हो भनी विश्वास गर्न सकिने अवस्था, घटनाको प्रकृति, प्रतिवादीहरूद्वारा भए गरेका कार्य, अदालतसमक्षको बयान र व्यवहारमा भिन्नता आदि कागज प्रमाणको तथ्यलाई अवलोकन गरिँदा परिस्थितिजन्य प्रमाण मालाकार रुपमा गाँसई प्रतिवादी दुर्गा उप्रेती, सलील उप्रेती, प्रकाश अधिकारी, अशोकनारायण मानन्धर र जितेन्द्र श्रेष्ठ समेतको मिलेमतोबाट विभिन्न निकायका छाप बनाई सही गरी भूङ्गे विवरणलाई साँचो भनी विश्वास पारी खाता खोली चोरीका अवैध ट्राभल चेकहरूलाई वैध भनी खातामा जम्मा गरी चेक बराबरको रकम रू.१०,२८,८४८।५० कीर्ते छाप दस्तखत प्रयोग गरी ग्निण्डलेज बैक पोखराबाट लिए खाएको र ठगी गरेकोले ५ जना प्रतिवादी दुर्गा उप्रेती, रमेश

खनाल भन्ने सलील उप्रेती, प्रकाश अधिकारी, अशोक मानन्धर र जितेन्द्र श्रेष्ठबाट ग्रिण्डलेज बैंकले भरी पाउने ठहर्छ र निजहरूलाई वादी दावीअनुसार मुलुकी ऐन ठगीको महलको ४ र ५ नं. अनुसार विगो बमोजिम रू.१०,२८,८४८।५० जरीवाना र जनही १(एक) वर्ष कैद सजाय हुने समेत ठहर्छ तथा प्रतिवादी मदन शर्माका हकमा तथ्य प्रमाणित हुन नसकेकोले (निजले) सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने शुरु कास्की जिल्ला अदालतको मिति २०५७।१०।१० को फैसला ।

शुरु कास्की जिल्ला अदालतको फैसलामा अभियोगपत्रको माग दावीअनुसार कैद तथा विगो भराउने हदसम्म चित्त बुझेको तर प्रतिवादी मदन शर्माको हकमा सफाइ दिने र कसूर ठहर भएका प्रतिवादीहरूसँग दामासाहीले जरीवाना गर्ने फैसलाउपर चित्त बुझेन । खाता खोल्न प्रमाणित गरी दिएको स्वीकारोक्तिसमेतका मिसिल संलग्न तथ्ययुक्त प्रमाण मूल्याङ्कन गर्न दृष्टि नपुऱ्याई सफाइ दिने गरेको फैसला न्यायोचित नहुँदा उक्त फैसला सो हदसम्म बदर गरी प्रतिवादी मदन शर्मालाई समेत अन्य प्रतिवादीहरू सरह अभियोग माग दावीअनुसार गरिपाऊँ तथा अन्य प्रतिवादीहरूलाई दामासाहीका दरले जरीवाना गर्ने गरेको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई विगोबमोजिम जरीवाना गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

शुरु कास्की जिल्ला अदालतको फैसलाउपर चित्त बुझेन । मैले अधिकार प्राप्त अधिकारी तथा अदालतसमक्ष बयान गर्दा आरोपित कसूर उपर इन्कारी र मेरो कहीं कतै प्रत्यक्ष संलग्नता नरहेको तथ्य मिसिलबाट प्रष्ट भएको हुँदा मलाई कसूरदार ठहऱ्याई भएको शुरु कास्की जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले बदर गरी आरोपित कसूरबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीमध्येको दुर्गा

उप्रेतीको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यसै लगाउको फौ.पु.नं. ४०८ र २३९ को सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते मुद्दामा आज यसै इजलासबाट प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा पनि अ.वं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी भिकाई उपस्थित भए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पोखराको मिति २०५९।२।२७ को आदेश ।

बरामद भएको छाप नक्कली ठहर भै प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीले फालेको भन्ने प्रत्यक्षदर्शी समेतको बकपत्रबाट पुष्टि भएकोले प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीसमेतका प्रतिवादीहरूलाई कसूरदार ठहर गरेको मनासिब नै देखियो । अर्का प्रतिवादी मदन शर्मा उपरको दावी मिसिल संलग्न प्रमाणबाट पुष्टि नभएको अवस्थामा निजलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरको शुरु फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पोखराको मिति २०६०।६।२७ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसला चित्त बुझेन । बरामद गरिएको कीर्तेछाप मैले फ्याँकेको होइन । कथित बरामदी मुचुल्का खडा गरी म समेतलाई रोहवरमा नराखी सो मुचुल्काका मानिसहरूलाई बुझ्दै नबुझी भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ विपरीत छ । प्रकाश अधिकारी र रमेश खनालको बैंकको कारोबार बारेमा मलाई कुनै जानकारी छैन । मेरो पतिलाई समस्या परेको छ भनी भूठा जानकारी दिई काठमाडौँबाट पोखरा बोलाई जाहेरवाला र ग्रिण्डलेज बैंक समेतको मिलेमतोमा मलाई षडयन्त्रपूर्वक फसाइएको हो । पत्नी भएकै आधारमा पतिको फौजदारी दायित्व बहन गर्नुपर्छ भन्न मिल्दैन । चश्मदिद भनिएका लोकबहादुर र कालीप्रसादको बनाई एकआपसमा बाँभिएको छ ।

फालेको पोको बरामद भएको सम्बन्धमा प्रत्यक्षदर्शीहरूलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २२ बमोजिम सनाखत गरिएको छैन। वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाणको कुनै विवेचना नै नगरी म निवेदिकाबाट नभए नगरेको गिण्डलेज बैंकको ठगी कार्यमा संलग्न रहेको भनी ठगीको ४,५ नं. बमोजिम कसूरदार ठहर्‍याएको छ। प्रस्तुत मुद्दा र ठगी मुद्दामा भएको विगो एकै भएको अवस्थामा दुवै मुद्दामा सोही एकै विगोको आधारमा कैद र जरीवाना गरिएको छ, जुन कानूनतः मिल्दैन। अतः पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, २२, २५, ५४ एवम् अ.व. १८४क, १८५ नं. तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रत्यक्ष त्रुटि देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र।

यसै लगाउको दो.नि.नं. ४४११ को मुद्दामा आजै यसै इजलासबाट दाहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको र प्रस्तुत मुद्दा समेत यसैसँग अन्तरप्रभावी भएकोले यसमा समेत न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने मिति २०६१।१०।१३ को आदेश।

प्रतिवादीहरू रमेश खनाल भन्ने सलील उप्रेती प्रकाश अधिकारी, अशोकनारायण, जितेन्द्र श्रेष्ठ र दुर्गा उप्रेतीले अभियोग दावीबमोजिम ठगी गरेको ठहर भएपछि मुलुकी ऐन ठगीको ४ नं. बमोजिम विगोअनुसार जरीवाना गर्नुपर्नेमा दामासाहीले जरीवाना गरेको कानूनसम्मत छैन। चोरीको २१ नं. को व्यवस्था ठगीमा आकर्षित हुँदैन। अर्कोतर्फ प्रतिवादीहरू समेतको बयानबाट निजहरू प्रतिवादी मदन शर्माको वरदान होटलमा बस्ने गरेको भन्ने खुलेको, मदन शर्माले नै प्रकाश अधिकारीलाई नयाँ खाता खोल्न सिफारिश गरेको

देखियो। कालीप्रसादको बकपत्रबाट जाहेरवाला वरदान रिर्सोर्टमा जाँदा त्यहाँ दुर्गा उप्रेती, मदन शर्मा, अशोक मानन्धरसमेत भएको, प्रतिवादी अशोक मानन्धर समेतले विदेशी मुद्रा सटही गर्दा बैंक कर्मचारीहरूले सोधपुछ गरे पोल खुल्ने डरले दुर्गा उप्रेतीसमेत वरदान रिर्सोर्टमा पुगेको दुर्गाको मौकाको बयानबाट देखिन्छ। सलील उप्रेती समेत ग्राहकको रूपमा वरदान रिर्सोर्टमा आएको भन्ने प्रतिवादी मदन शर्माको बयानबाट पुष्टि हुँदा हुँदै ठगी कार्यमा प्रतिवादी मदन शर्माको सहभागिता छैन भन्न मिल्दैन।

अतः पुनरावेदन अदालत पोखराको फैसला उल्टी गरी न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड(क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाऊँ भनी वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र

यसै लगाउको दो.नि.नं. ४४११ को मुद्दामा आजै यसै इजलासबाट दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको र प्रस्तुत मुद्दा समेत यसैसँग अन्तरप्रभावी भएकोले यसमा समेत न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने मिति २०६१।१०।१३ को आदेश।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता शंकरबहादुर राईले ठगी कार्यमा प्रतिवादी मदन शर्माको संलग्नता भएको तथ्यलाई निजको होटलमा अन्य प्रतिवादीहरू बस्ने गरेबाट थाहा हुन्छ, सलील उप्रेती समेत वरदान होटलको ग्राहक रहेको, अशोक विदेशी मुद्रा सटही गर्दा बैंक कर्मचारीले सोधपुछ गरेमा पोल खुल्ने डरले दुर्गा उप्रेतीसमेत वरदान रिर्सोर्टमा पुगेको दुर्गा उप्रेतीको मौकाको बयानबाट देखिन्छ, सम्पूर्ण भूट्टा कागजातको आधारमा कारोवार भएको हो, प्रतिवादीबाट बिना इजाजत ट्राभल चेकको कारोवार गरिएको हो जसलाई विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐनले

कसूर मानेको छ, प्रकाश अधिकारीको नाममा नयाँ खाता खोल्न प्रतिवादी मदन शर्माले नै सिफारिश गरेको देखिन्छ, अभियोग दावीबमोजिम जनही जरीवाना गर्नुपर्नेमा सो समेत नगरी दामासाहीले जरीवाना गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म नमिलेकोले उल्टी गरी प्रतिवादी मदन शर्मा समेतलाई सजाय गरिपाउँ भनी र अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल र अधिवक्ताहरू पुण्यशीला दवाडी र राजु कटुवालले दुर्गा उप्रेती, सलील उप्रेतीको श्रीमती भएकी, मेरो पक्षले कसूरमा इन्कार रही बयान गरकी छिन, निजले नै कीर्ते छाप बोकेर काठमाडौँबाट पोखरा आएकी हुन् भनी वादी पक्षले प्रमाणित गर्न सकेका छैनन्, बरामदी मुचुल्कामा मेरो पक्षलाई रोहवरमा राखिएको छैन जसबाट वारदातमा मेरो पक्षको अनुपस्थितिलाई प्रमाणित गर्छ, लोकवहादुर र कालीप्रसादलाई उपस्थित हुँदा पनि रोहवरमा राखिएन, जसले वारदात कृत्रिम भएको पुष्टि गर्छ, खाता खोल्दा र ट्राभल चेकबाट रकम भिक्दा कतै पनि दुर्गाको संलग्नता भएको देखिँदैन, पति भागेपश्चात् मात्र दुर्गालाई फसाइएको हो, एकै विषयमा तीन मुद्दा दर्ता भै चलेको अवस्थामा तीनतिर बिगो भराउन दोहोरो खतराको सिद्धान्त मिल्दैन। तसर्थ, पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी मेरो पक्षलाई अभियोग दावीबाट सफाई दिलाई पाउँ भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त बहस जिकीर समेतलाई दृष्टिगत गरी मिसिल संलग्न कागजातहरू हेर्दा प्रतिवादी दुर्गा उप्रेती, रमेश खनाल भन्ने सलील उप्रेती, प्रकाश अधिकारी, मदन शर्मा, अशोकनारायण मानन्धर, जितेन्द्र श्रेष्ठ समेतले मुलुकी ऐन ठगीको १ र २ नं. विपरीतको कसूर गरेकोले त्यस्तो कसूर गर्नेमध्ये प्रतिवादीहरू रमेश खनाल भन्ने सलील उप्रेती, प्रकाश अधिकारी र मदन शर्मालाई ठगीको ४ नं. बमोजिम ठगी खाएको रकम गिण्डलेज

बैंकलाई दिलाई भराई पाउँ र सो ठगी गर्ने गराउने कार्यमा सलील उप्रेतीलाई प्रतिवादीहरू दुर्गा उप्रेती, अशोकनारायण मानन्धर र जितेन्द्र श्रेष्ठले पूर्ण सहयोग गरेकोले निजहरूलाई ठगीको ५ नं. बमोजिम सजायको मागदावी लिई अभियोग पत्र दायर भएकोमा मदन शर्माले सफाई पाउने र अन्य प्रतिवादीहरूलाई बिगोबमोजिम जरीवाना र जनही कैद वर्ष एक हुने ठहरी भएको शुरू फैसलामा चित्त नबुझी दोहोऱ्याई हेरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीको बेग्ला-बेग्लै पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा शुरू तथा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो, होइन भन्ने नै निर्णायक विषय देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०५४।७।१६ गतेका दिन पोखराको गिण्डलेज बैंकमा ट्राभल चेक सटही गर्न भनी प्रतिवादीहरू अशोकनारायण मानन्धर र सलील उप्रेती गएको मिसिलबाट देखिन्छ। अनुसन्धानबाट सलील उप्रेती र रमेश खनाल भन्ने व्यक्ति एकै भएको खुल्न आएको देखियो। प्रतिवादी मदन शर्माले कसूरमा इन्कार रही प्रतिवादी अशोकनारायण, दुर्गा उप्रेती र जितेन्द्र श्रेष्ठले चिनजानका कारणले खाता खोल्ने कार्यमा सहयोगसम्म गरेको हुँ, ठगी गरेको छैन भनी अदालतमा बयान गरेको देखियो। खाता खोल्न परिचय गराएबापत नै ठगी गरेको भनी कसूर कायम हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सन्दर्भमा निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने अवस्था आएको छ। यही बैंक खातामा चोरीका भनिएका ट्राभल चेकहरू जम्मा गरी रकम भिक्ने कार्य भएकोमा विवाद देखिएन। विदेशी मुद्दामा यो खाता खोल्न नेपाल राष्ट्र बैंक र कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय लगायतका नक्कली प्याड र छापहरू प्रयोग भएको कुरा समेत ती निकायबाट प्राप्त पत्रबाट स्थापित भएको छ। यस्तो कृत्रिम कागजातका आडमा बैंक खाता खोल्ने कार्यको आरम्भ प्रतिवादी मदन शर्माबाटै भएको छ। अदालतमा

बयान गर्दा समेत प्रतिवादी सलील उप्रेतीलाई खातावालाको हैसियतमा परिचय गराउने उद्देश्यले खाली कार्डमा सही गरिदिएको कुरामा प्रतिवादी मदन शर्माको सावित्री देखिन्छ। निजकै वरदान होटेलमा प्रतिवादी सलील उप्रेती समेत बस्ने गरिआएको पाइन्छ भने काठमाडौँबाट लगिएको भनिएकी निज सलीलकी श्रीमती प्रतिवादी दुर्गा उप्रेती सीधै सोही होटेलमा पुगेको तथ्य स्थापित छ। यसबाट प्रतिवादी रमेश खनाल भन्ने सलील उप्रेती र निजकी पत्नी दुर्गा उप्रेती समेतका अन्य प्रतिवादीसँग प्रतिवादी मदन शर्माको सम्बन्ध रहेको देखिन्छ। बैंक खाता खोल्न परिचय गराउने कार्यले केही जिम्मेवारी पनि बहन गराएको हुन्छ। एउटा सँगठित अपराधमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई सघाउ पुग्न जाने कार्य एउटा होटेलको मालिकबाट अनजानमा हुन पुगेको मान्न मिसिल संलग्न प्रमाणबाट मिल्ने अवस्था देखिएन।

३. सँगठित अपराधको प्रकृति सामान्य अपराध भन्दा पृथक हुन्छ। अपराधका यी दुवै प्रकृतिलाई एउटै दृष्टिले हेर्न सकिन्न। वृहत् योजना र विस्तारित तैयारीका साथ सम्पन्न हुन सँगठित अपराधमा धेरै व्यक्तिको वेग्ला वेग्लै भूमिका हुन्छ। पृथक-पृथक व्यक्तिको फरक-फरक कार्यले एउटा सँगठित अपराध सम्पन्न हुन्छ। तसर्थ, प्रत्येक प्रतिवादीको सम्पन्न अपराधमा संलग्नतालाई प्रमाणको आधारमा पुष्टि हुने वा नहुने कुरा निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ। यहाँ विवेचित आधारमा प्रतिवादी मदन शर्मालाई निर्दोष मान्न सकिएन तसर्थ निजबाट समेत ठगीको अभियोग दावीबमोजिम कसूर भएकै पाइयो। यसै गरी प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीको पुनरावेदन जिकीरतर्फ विचार गर्दा सो बैंक खाता खोल्न प्रयोग भएका भनिएका विभिन्न सरकारी तथा सार्वजनिक निकायका छापहरू रहेको पोको प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीले नै फालेको भनी प्रत्यक्षदर्शी लोकबहादुर सुवेदीले मौकामा बयान गरी दिएको र सो तथ्यलाई अदालतसमक्ष उपस्थित भै बकपत्र समेत गरिदिएको अवस्थामा निज प्रत्यक्षदर्शीको

भनाईलाई अविश्वास गर्न सकिने अवस्था प्रमाणबाट देखिएन। यसरी प्रतिवादीहरू समेतको मिलेमतोबाट विभिन्न निकायका नक्कली छापहरू बनाई भ्रष्टा विवरणलाई साँचो व्यहोरा भनी उल्लेख गरी बैंकमा खाता खोली चोरीको अवैध टाभल चेकहरू रू.१०,२८,८४८।५० बराबरको रकम खातामा जम्मा गरेको पुष्टि भैरहेको अवस्थामा निज समेतलाई मुलुकी ऐन ठगीको ४ र ५ नं. बमोजिम बिगोबमोजिम जरीवाना र एक वर्ष कैद हुने ठहर्‍याएको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्दैन।

४. जहाँसम्म कसूरदार ठहर्‍याएका प्रतिवादीहरूलाई दामासाहीले नभै बिगोबमोजिम जनही जरीवाना हुनुपर्ने भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीरतर्फ हेर्दा ठगीको ४ नं. मा “ठगी गर्नेलाई ठगी लिएको बिगो कायम भएमा हक पुग्नेलाई बिगो भराई बिगो बमोजिम र बिगो कायम नभएमा पाँच हजार रूपैयाँसम्म जरीवाना र पाँच वर्षसम्म कैद हुनेछ, ” भन्ने उल्लेख भएको छ। बिगोबमोजिम जरीवाना भन्नाले प्रत्येक प्रतिवादीलाई बिगोबमोजिम नै जरीवाना गर्नुपर्छ भन्ने कानूनको अर्थ गर्न मिल्दैन। जरीवाना कसूरसँग सम्बन्धित कुरा हो। कसूरको प्रकृतिले जरीवानाको निर्धारण गर्दछ भन्ने कुरा ठगीको ४ नं. को मनसाय हो। यस कानूनले ठगीका पीडितलाई बिगो भराई दिनुपर्ने कार्यका सँगसँगै बिगो खुलेकोमा बिगोबमोजिम जरीवाना गर्ने प्रावधान गरेको छ। यसको तात्पर्य बिगो र जरीवानामा विधिकर्ताले तादात्म्यता कायम गरेको छ। तर आर्थिक दायित्व विभाजन गर्न सकिए जस्तो कैदको दायित्व विभाजित हुन सक्दैन। बीस जनाले मिलेर एक जनाको ज्यान मारेकोमा कुल बीस वर्ष कैद ठेकी जनही १/१ वर्ष कैद तोक्न मिल्दैन। कैद भनेको प्रतिव्यक्तिलाई हुने कुरा ठगी गर्नेलाई पाँच वर्षसम्म कैद हुने सोही नम्बरको प्रावधानले प्रकट गरेको छ। ठगी गर्ने कसूरमा जति जना संलग्न हुन्छन् ती सबैलाई जनही पाँच वर्षसम्म कैद हुन

सकदछ। यस अवस्थामा अन्य प्रतिवादीहरूलाई पुनरावेदन अदालतले जनही एक वर्ष कैद तोकेको मनासिब नै देखिँदा प्रतिवादी मदन शर्मालाई समेत एक वर्ष नै कैद गर्न मनासिब हुने देखिन्छ।

५. कृत्रिम लेटर प्याडमा नक्कली सरकारी छाप दस्तखत बनाउने कार्य, स्वीकृति नै प्राप्त नगरी विदेशी विनिमयको कारोवार गर्ने कार्य र बैंकलाई भ्रुक्थानमा पारी ठग्ने- तीन पृथक कानूनद्वारा व्यवस्थित तीन स्वतन्त्र कसूर हुन। समान प्रतिवादी भए भन्दैमा दोहोरो खतराको सिद्धान्त आकर्षित हुने होइन। कसूरका हकमा एकपटक भन्दा बढी मुद्दा चलाइने र सजाय नगरिने नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(६)ले समाहित गरेको दोहोरो खतराको सिद्धान्त यहाँ विविध कसूर भएबाट एउटै कसूर हो भन्ने तर्कसँग सहमत हुन सकिएन।

६. अतः उल्लिखित आधार प्रमाण समेतबाट अभियोग दावीबमोजिमको ठगी कार्यमा यी प्रतिवादी मदन शर्मासमेतको संलग्नता प्रमाणित भएको अवस्थामा निजलाई समेत कसूरदार ठहर्‍याई सजाय गर्नुपर्नेमा सफाइ दिने गरेको शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म केही उल्टी भै प्रतिवादी मदन शर्माबाट समेत गिण्डलेज बैंकलाई बिगो भराई निजलाई बिगोबमोजिम जरीवाना र १ (एक) वर्ष कैद हुन्छ। अरुमा पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिबै देखिँदा सदर हुन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन। अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि लेखिएबमोजिम शुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला केही उल्टी भै प्रतिवादी मदन शर्मालाई समेत बिगोबमोजिम कैद र जरीवाना हुने ठहरेकोले जरीवानाको हकमा बिगो रू.१०,२८,८४८।५० को दामासाहीको दरले र कैदको हकमा बाँकी रहेकोले देहायबमोजिम

असूलउपर गर्नु भनी सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा लगत दिनु -----१
मदन शर्मा के,

जरीवाना भूक्तान गरेको कैद
बाँकी असूल उपर हुनुपर्ने कैद
१,७१,४७४।७५ ×
१ एक

प्रतिवादी मदन शर्मा बाहेकका अन्य प्रतिवादीहरूलाई शुरु फैसलाले लागेको कैद यथावत कायम राखी जरीवानाको हकमा शुरु फैसलाले तोकेको अङ्क संशोधन गरी प्रति व्यक्ति रू.१,७१,४७४।७५ कायम राखी असूलउपर गर्नु भनी शुरुमा लगत दिनु - १

प्रतिवादी दुर्गा उप्रेतीलाई लागेको कैद र जरीवानाबापत नगदै राखी यस अदालतमा मुद्दा दर्ता गराएकोले निजलाई लागेको कैद असूलउपर भए जरीवानाबापतको रकमसमेत कट्टा गरी बाँकी रकम फिर्ता दिनु भनी शुरुमा लगत दिनु -१

प्रस्तुत मुद्दाको फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु --१
प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ----१

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय
इति संवत् २०६६ साल पुष ६ गते रोज २ शुभम-
इजलास अधिकृतः सुदिप दंगाल

निर्णय नं. ८३२२

जेठ, २०६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६२ सालको रि.नं.- ३७४७
आदेश मिति: २०६६।१।२५।३
मुद्दा :- उत्प्रेषण, परमादेश।

निवेदक: म्याग्दी जिल्ला अर्थुङ्गे गा.वि.स.वडा नं. ७
वस्ने मनोज पौडेल
विरुद्ध
विपक्षी: नेपाल सरकार शिक्षा तथा खेलकुद
मन्त्रालय समेत

- नियुक्त गर्ने अधिकारीले परीक्षणकालमा रहेकालाई सेवाबाट हटाउन मिल्ने प्रावधान भएपनि सो अधिकार स्वेच्छाचारी एवं अनियन्त्रित बनाउनको लागि प्रदान गरिएको हो भन्ने तर्क गर्नु न्यायोचित नहुने ।
- वस्तुनिष्ठ आधार र पर्याप्त कारण तथा औचित्यको विश्लेषण बिना न्यायिक मनको प्रयोग नगरी शिक्षक सेवा आयोगको निर्देशनलाई एकमात्र आधार बनाई निर्णय गर्नु न्यायका स्थापित मान्य सिद्धान्तविपरीत हुन जाने ।
- निर्णयकर्ताले आफ्नो स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गर्दा स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग भएको आभास देखिनु पर्दछ । अनाधिकार निकायबाट दिएको निर्देशन वा निर्णयलाई शिरोधार्य गरी सोलाई एक मात्र आधार बनाई निर्णय गर्दा निर्णयकर्ताको विवेक शून्यमा परिणत हुन जाने हुँदा निवेदकलाई अनाधिकार निकायको आदेशबाट उत्प्रेरित भइ सेवाबाट हटाउने कार्य नियम अनुकूल नहुने ।

(प्रकरण नं. २)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री
भीमबहादुर ढकाल
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री
रमशे शर्मा पौडेल
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९५(१) र ९६(२)

आदेश

न्या.प्रेम शर्मा: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

म निवेदक शिक्षा सेवा आयोगको सिफारिश तथा जिल्ला शिक्षा कार्यालयको निर्णयअनुसार प्राथमिक तह तृतीय श्रेणीको पदमा रही १ वर्षको परीक्षण कालमा रहने गरी शिक्षक नियुक्ति भई सल्लेरी प्रा.वि. म्याग्दीमा कार्यरत भई काम गर्दै आएको थिएँ । काम गरिरहेकै अवस्थामा जिल्ला शिक्षा कार्यालय म्याग्दीबाट मिति २०६२।१।२९ मा पठाएको पत्रमा शिक्षक सेवा आयोग सानो ठिमी भक्तपुरको निर्देशानुसार शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९६(२) बमोजिम तपाईंलाई आजैका मितिदेखि लागू हुने गरी सेवाबाट हटाइएको व्यहोरा जानकारी गराईन्छ, भनी पत्र प्राप्त भएकोले के भएको रहेछ भनी बुझ्दा जिल्ला प्रशासन कार्यालयको निर्देशनमा हटाइएको हो भनी मौखिक जानकारी गराएकोले सो निर्णयबाट मेरो नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१)(२), धारा १२(२)(ड) धारा १७ द्वारा प्रदत्त संवैधानिक हकमा आघात पार्नुको साथै शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा ११(ख) शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १६(भ) समेतको विपरीत हुँदा धारा २३, ८८(२) बमोजिम उपस्थित भएको छु । शिक्षकको काम सन्तोषजनक नभएमा न्युक्ति गर्ने अधिकारीले सेवाबाट हटाउन सक्ने अधिकार छ । त्यसबाहेक स्वेच्छाचारी रूपमा स्थायी शिक्षकलाई हटाउन मिल्ने होइन । शिक्षा सेवा आयोगले स्थायी शिक्षकलाई हटाउन भनी निर्देशन दिनसक्ने ऐनमा व्यवस्था छैन । म निवेदकलाई अचानक सेवाबाट हटाउदा आफ्नो भनाई राख्ने मौका समेत नदिई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत कार्य भएको छ । अतः शिक्षक सेवा आयोगबाट भएको मिति २०६२।१।२९ को निर्णय तथा पत्रको आधारमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय म्याग्दीले सेवाबाट हटाउने गरी गरेको

निर्णय लगायत सम्पूर्ण निर्णय तथा कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई साविक पद तथा सेवामा बहाल गराई तलब लगायत सम्पूर्ण सुविधा दिनु भन्ने विपक्षीहरूको नाममा परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मनोज पौडेलको निवेदन ।

यसमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई प्राप्त भएपछि पेश गर्नु भन्ने समेत यस अदालतको आदेश ।

जिल्ला प्रशासन कार्यालयको पत्रबाट निजको प्रहरी प्रतिवेदन प्रतिकूल रहेकोले परीक्षणकाल अवधि भित्रै नियुक्ति समर्थन हुन नहुने भनी यस कार्यालयमा पत्राचार भएको र सोबमोजिम आयोगमा छलफल भई परीक्षणकाल भित्र कानूनबमोजिम निर्णय गर्न सक्षम निकायबाट निजलाई सेवाबाट हटाइएको हो । निज आतंककारी गतिविधिमा संलग्न रही सहयोग पुऱ्याउँदै आएकोले सुरक्षा फौजबाट पक्राउ गरी पटक पटक नजरबन्दमा राखी कारवाही गरिएको हुँदा शिक्षकबाट गर्ने गरेका कार्यहरू सन्तोषजनक देखिन नआएकोले निजलाई शिक्षक सेवा आयोगको निर्णय र शिक्षण नियमावली बमोजिम सेवाबाट हटाइएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत जिल्ला शिक्षा कार्यालय म्याग्दीको लिखित जवाफ ।

जिल्ला शिक्षा कार्यालय म्याग्दीको मिति २०६१।२।४ को निर्णयबमोजिम १ वर्षको परीक्षणकालमा रहने गरी नियुक्ति गरिएको थियो । निज निवेदकको परीक्षणकालमा काम सन्तोषजनक नभएकोले शिक्षा नियमावली, २०५९ बमोजिम निजलाई सेवाबाट हटाएको हो । परीक्षणकालमा रहेको निवेदकलाई सफाइको मौका दिनु पर्ने कानूनी व्यवस्था समेत छैन । नियुक्ति गर्ने शिक्षा अधिकारीले कानूनबमोजिम सेवाबाट हटाउने निर्णय गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने क्षेत्रीय निर्देशनालय पश्चिमाञ्चल पोखरा, शिक्षा मन्त्रालय र शिक्षक सेवा आयोगको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक मनोज पौडेलको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता भीमबहादुर ठकालले निवेदकलाई विद्यालयमा काम गर्दा गर्दै हठात रुपमा स्पष्टीकरणको मौका समेत नदिई सेवाबाट हटाउने गरी गरेको निर्णय न्याय र कानूनका मान्य सिद्धान्त समेतको विपरीत छ । शिक्षक सेवा आयोग सानो ठिमी भक्तपुरको निर्देशानुसार निवेदकलाई निमित्त जिल्ला शिक्षा अधिकारीले सेवाबाट हटाएको शिक्षा ऐन, २०२८ र शिक्षा नियमावली, २०५९ को भावना समेत सँग मेल खाँदैन निमित्त जिल्ला शिक्षा अधिकारीले साधारण शिक्षकलाई सेवाबाट हटाउन पाउने कानूनी व्यवस्था छैन । अतः शिक्षक सेवा आयोगबाट मिति २०६२।१।२९ मा निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी गरेको निर्णय एवं निर्देशन र सो निर्णय एवं निर्देशनअनुसार भए गरेका सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई सेवामा बहाल गराइ पाउँ भनी गर्नु भएको बहस तथा विपक्षीबाट उपस्थित उपन्यायाधिवक्ता रमेश शर्मा पौडेलले प्रहरी प्रतिवेदनको आधारमा शिक्षक सेवा आयोगले गरेको निर्णय र सो निर्णयअनुसार भएका काम कारवाही कानूनसम्मत हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा आदेश जारी हुनुपर्ने होइन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

२. मिसिल अध्ययन गरी निवेदक र विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताको बहस समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो । शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९५(१) अनुसार नियुक्तिको लागि शिक्षक सेवा आयोगबाट सिफारिश भएको उम्मेदवारलाई जिल्ला शिक्षा अधिकारीले नियुक्ति दिनु पर्नेछ भन्ने व्यवस्थाअनुसार निवेदक मनोज पौडेललाई १ वर्षको परीक्षणकाल रहने गरी मिति २०६१।२।४

मा जिल्ला शिक्षा अधिकारीद्वारा प्राथमिक तहको तृतीय श्रेणीको साधारण शिक्षक पदमा स्थायी नियुक्ति दिएको तथ्य मिसिल संलग्न स्थायी नियुक्तिको प्रतिलिपिबाट प्रष्ट हुन आयो। यसरी मिति २०६१।२।४ मा साधारण शिक्षक पदमा नियुक्त निवेदकलाई शिक्षा सेवा आयोग सानोठिमी भक्तपुरको मिति २०६२।१।२९ को निर्णय एवं निर्देशनअनुसार सोही मितिबाट लागू हुने गरी सेवाबाट हटाइएको तर्फ विचार गर्दा नियुक्त भई परीक्षणकालमा राखिएको शिक्षकको काम सन्तोषजनक नभएमा निजलाई नियुक्त गर्ने अधिकारीले सेवाबाट हटाउन सक्नेछ भन्ने स्पष्ट कानूनी प्रावधान शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९६(२) मा भएको भएपनि कुनै वस्तुनिष्ठ आधार र कारण नखुलाई अधिकार सम्पन्न अधिकारीले शिक्षक सेवा आयोगको निर्देशानुसार सेवाबाट हटाएको देखियो। यसै परिप्रेक्ष्यमा विचार गर्दा परीक्षण कालमा शिक्षकको काम सन्तोषजनक नभएमा निजलाई नियुक्त गर्ने अधिकारीले परीक्षणकालमा रहेकालाई सेवाबाट हटाउन मिल्ने प्रावधान भएपनि सो अधिकार स्वेच्छाचारी एवं अनियन्त्रित बनाउनको लागि प्रदान गरिएको हो भन्ने तर्क गर्नु न्यायोचित हुँदैन। उक्त नियमले प्रदान गरेको अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकारीले विवेकपूर्ण र न्याय संगत तरिकाले प्रयोग गर्नुपर्ने कानूनको मनसाय हो। वस्तुनिष्ठ आधार र पर्याप्त कारण तथा औचित्यको विश्लेषण बिना न्यायिक मनको प्रयोग नगरी शिक्षक सेवा आयोगको निर्देशनलाई एकमात्र

आधार बनाई निर्णय गर्नु न्यायका स्थापित मान्य सिद्धान्त विपरीत हुन जान्छ। अर्को तर्फ यसो गर्दा निर्णयकर्ताको अकर्मण्यताका प्रत्यक्ष पुष्ट्याई भएको मान्नुपर्ने हुन्छ। निर्णयकर्ताले आफ्नो स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गर्दा स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग भएको आभास देखिनु पर्दछ। अनाधिकार निकायबाट दिएको निर्देशन वा निर्णयलाई शिरोधार्य गरी सो लाई एक मात्र आधार बनाई निर्णय गर्दा निर्णयकर्ताको विवेक शून्यमा परिणत हुन जाने हुँदा निवेदकलाई अनाधिकार निकायको आदेशबाट उत्प्रेरित भई सेवाबाट हटाउने गरी गरिएको कार्य उक्त शिक्षा नियमावलीको नियम अनुकूल नदेखिएकाले निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने मिति २०६२।१।२९ को निर्णय सोसँग सम्बन्धित पत्राचार गर्ने लगायतका सम्पूर्ण कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशले बढेर गरिदिएको छ। अब निवेदकलाई पूर्ववत् सेवामा पुर्नवहाली गरी कानूनबमोजिम निजले पाउने सम्पूर्ण पारिश्रमीक तथा सुविधा समेत दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ। सोको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६६ साल फागुन २५ गते रोज ३ शुभम्-
इजलास अधिकृत - उद्धव गजुरेल